T. C.
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
Araştırma ve Siyaset Planlama
Genel Müdürlüğü

TÜRKİYE DIŞ POLİTİKASINDA 50 YIL

CUMHURİYETİN İLK ON YILI VE BALKAN PAKTI

(1923 - 1934)

T. C.
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
Araştırma ve Siyaset Planlama
Genel Müdürlüğü

TÜRKİYE DIŞ POLİTİKASINDA 50 YIL

CUMHURİYETİN İLK ON YILI VE BALKAN PAKTI

(1923 - 1934)

I. Cumhuriyetimizin 50 nci yildönümünün kutlanmasına bir katkı olmak üzere yapılan «Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl»a ait yayınların 1923 - 1934 devrelerini ihtina eden III. cü cildinin sonuncu bölümüne kadar olan bütün kısımları ŞÜKRAN GÜNEŞ tarafından, sonuncu bölümü olan Balkan Paktı kısmı ALİ HİKMET ALP tarafından hazırlanmıştır.

Eski yazılı dokümanların okunmasında Ahmet Dumlu ve Osman Sipahi'nin değerli yardımları olmuştur.

Metinler Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesince verilen nihai şekli ile yayınlanmıştır.

II. Yukarıda belirtilen amaçla, özel bir inceleme mahiyetinde hazırlanan bu kitapta, esas itibarile belgelere istinad edilmekle beraber, yer alabilecek mütalâalara, Dışişleri Bakanlığının resmi görüşlerini yansıtan beyanlar niteliği atfedilemiyeceği tabiidir.

III. İncelemenin amacı tarihî olayların bütününü ele almaktan ziyade, Türkiye'nin bu devredeki dış politikasının düşünülüş ve uygulanışı hakkında belgelere dayanan aydınlatmalarda bulunmak olduğundan, tarihî olayların kronolojik olarak inşası yoluna gidilmeyerek, konular, çeşitli devletler ve sorunlar açılarından tertiplenmiştir. Fakat olaylar zincirini gözden kaçırmamak için gerektiğinde ilgili konulara atıflarda bulunulmuştur.

Bu sebeple, bir yandan bazı tekerrürlere, diğer yandan da bağışlanacağı umulan eksikliklere rastlanabilecektir.

Bahis tertibini, vukua gelen olayların bizatihî tarihî öneminden ziyade, o tarihlerde gerektirdiği diplomatik faaliyetin yoğunluğu geniş ölçüde etkilemiştir. Bazı ahvalde, diplomatik faaliyetlerin günü gününe takibi gerekmiştir.

IV. Olayların yaşandığı ve diplomatik faaliyetlerin cereyan ettiği günlerin havasını, bunlara katılanların şahsiyet ve üslubunu aksettirebilmek için belgeler ve metinlerdeki bazı hatalar, yabancı kelimeler vb. aynen muhafaza edilmiştir.

ÖNSÖZ

Lozan'dan sonra, Türkiye dış politikasının barış üzerinde kuruluşu devresi başladı. Türkiye'nin çeşitli devletlerle ilişkileri sağlandı. Lozan'ın gerekleri uygulamaya geçirildi.

Boğazlar yabancı kontrolünde ve askersizleştirilmiş bölge içinde idi.

Hudutlarımızda tehditler, dışarıdan yapılan tahrikler, kuşkulu dosluklar, anavatandan koparılmış milyonlarca göçmen, kaybedilen mal ve mülk, tesbiti gereken hudutlar, millileştirilecek müesseseler, ödenecek borçlar, herşeyini baştan kurmak zorunda olan genç devletin dış politikasının çözümlenmesi gereken ağır sorunlarıydı.

Bu sorunlar birer birer çözüldükten ve çözümler içinde güven yaratıldıktan sonra, Türkiye'nin dış politikası Balkan Paktı ile çok taraflı ilişkiler alanına adımını atmış oldu.

Yukarıda sözü edilen, bugün uzun izahları cansıkıcı teferruat gibi görünebilen, insanlarımızın yaşamına doğrudan doğruya etkili meselelerin bütün ağırlığı, denilebilir ki, bir bakıma milletimize yeteri ile yansımamıştır.

Çünkü memleket devrimlerin şevki ve heyecanı ile dolu idi.

Atatürk çok sevdiği ve bütün ihtişamıyla aydınlattığı bu yıllarda milletin kaderini her yönüyle çizmekte idi.

Bütün yurdun mutluluğuna olan somut, saydam ve ortak bir ümidin ilk ışığı görüldü.

Unutulmaz on yıl....

Ankara, Ocak 1974

Faruk Celiloğlu

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ . . . . . 1 — 10

TÜRKİYE - SOVYET RUSYA İLİŞKİLERİ 10 — 34

TÜRKİYE - AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ 34 — 41

TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ . 41 — 72

TÜRKİYE - İNGİLTERE İLİŞKİLERİ . 73 — 122

TÜRKİYE - FRANSA İLİŞKİLERİ . . 123 — 133

OSMANLI BORÇLARI . . . 134 — 152

YUNANİSTAN'LA İLİŞKİLER . . . . 153 — 275

TÜRKİYE - İTALYA İLİŞKİLERİ . . . 276 — 287

TÜRKİYE - MİLLETLER CEMİYETİ İLİŞKİLERİ . . . 287 — 307

BALKAN PAKTI . . . . . 308 — 368

G İ R İ Ş

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Lozandan bir yıl sonra 1 Kasım 1924 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin II nci Devre 2 nci Toplantı yılını açış nutkunda bu günlerdeki dış politikamızla ilgili olarak şöyle söylüyordu :

"Efendiler; müsaadenizle vaziyeti hariciyemiz hakkında bir hulâsa yapmak istiyorum. Geçen içtima senesinde Lozan Sulh muahedesi mevkii meriyete vazolunmuştur. Bu suretle uzun harp senelerinden sonra ayrıca devam etmiş olan devrei meşkukiyet zail olmuş ve Türkiye Cumhuriyeti ile mümzi devletler arasında münasebatı tabiiye yoluna gidilmiştir. Muallâk mesail muahedenin derpiş ettiği cereyanı tabiiyedir. Musul vilayeti için hak ve adalet dairesinde ittihaz edileceğini ümidettiğimiz karara intizar ediyorum.

Ahiren statükonun muhafazasında zuhur eden ihtilâfın Cemiyeti Akvam Meclisinde muvakkat bir surette tesviyeye iktiran ettiği haber alınmıştır.

Fransa Cumhuriyeti ile geçen sene bidayetinde zuhur etmiş olan hudut hadisatı süratle bertaraf edildikten sonra başka iki cumhuriyet arasında teshilâtkân ve bariz hissiyatı dostane malimemnuniye müşahade olunmaktadır.

İtalya ile siyasi ve iktisadi münasebatimizin samimiyet tazammun eden bir inkişaf gösterdiğini memnuniyetle kaydederim.

Kadim dostumuz Rusya Sovyet Cumhuriyetiyle münasebatımız dostluk vadisinde her gün daha ziyade inkişaf ve terakki etmektedir.

Hükümeti Cumhuriyemiz Rusya Sovyet Cumhuriyeti ile hakiki ve vâsi hüsnü münasebatı, mazide olduğu gibi, şiarı siyasi addetmektedir.

Lehistan Cumhuriyeti ile münasebatımız dostane bir surette inkişaf etmektedir.

Muhterem efendiler, geçen devrei içtimaiyede tasdike arzedilememiş olan yeni muahedat Meclisi Aliye takdim olunacaktır. Meclisi Alinin tasdikine arzolunan bu muahedat ile, Türkiye Cumhuriyetinin, yeni esasat dahilinde, Amerika, İspanya, İsveç, Felemenk, Çekoslovakya devletleriyle münasebatı resmiyesi tesis edilmiş olacağını mali memnuniye tezkâr eylerim.

İran ile ve Afgan ile münasebatımız dostane olmakta berdevamdır.

Efendiler; Lozan muahedesinin kesbikatiyet ettiği andan itibaren Türkiye Cumhuriyeti, Cemiyeti Akvam ile resmen temasa geldi. Cumhuriyet, Cemiyeti Akvama karşı eseri itimat göstermiştir. Bu itimattaki isabetin müşahede edeceğimiz mukarreratı âdilane teyid edeceğini ümit etmekteyiz. Şüphe yoktur ki halis bir Cemiyeti Akvam mefkûresi milletler için mucibi selâmet addolunacak mahiyettedir."

Cumhuriyetin ilk yıllarında Misakı Milli sınırları dahilinde siyasi tekliflerde bulunan yabancı devletlerin dost telâkki olunması dış politikamızın ana hatlarını belirtiyordu. Misakı Milli bilindiği gibi, Türk unsurunun ekseriyette bulunduğu bölgelerin Millî Türkiye sınırları içine alınması demekti. Yani bu devredeki dış politikamız bu gayeyi esas olarak alıyordu. Lozan Andlaşmasının tatbikatı sayılabilecek on yıllık devrede bu gayenin tahakkukuna çaba sarfedilmişti.

Bu on yıl boyunca, günün şartları ve devletin imkânları çerçevesinde mezkûr hedeften inhiraf edilmemiştir. Lozan sulhunun ilk senelerinde batılı devletlerin Lozan'da kazandıklarımızın koparabildikleri kadarını geri almak için ısrarlı teşebbüslerine şahit olmamız tabii idi. İstedikleri tâvizler ilk anda önemsiz ve masum görülebilirdi. Ancak, gösterilecek en küçük müsamaha birbiri ardına zuhur edecek yeni olaylar ve ihtilâflar ile önü alınamaz bir hale gelebilir ve büyük fedakârlıklarla sağlanan sulhun temeli Lozan muahedesini yıpratabilirdi.

Uzun savaşlar vermiş bir ülke üzerinde yeni bir Devletin kuruluş esaslarını tamamen kendisi tesbit edip yüksek dehasıyla en iyi değerlendirmeyi yapan Atatürk bütün çabalarını, birbirinin peşi sıra veya birkaçı birden aynı anda zuhur eden ve hemen hepsi hayati derecede müstaceliyet arzeden, milli varlığımız ile ilgili ihtilâfların en iyi şekilde bir çözüme ulaştırılması hedefine yöneltmişti.

Cumhuriyetin ilk yöneticilerini on yıl kadar uğraştıran irili ufaklı meselelerin başlıcaları nelerdi? Bu meseleleri hal yoluna koymak için hangi devletlere muhatap olduk? Karşımıza çıkan devletlerle ilişkilerimizi ne gibi bir açıdan görmek ve tanzim etmek zorunluluğunda kaldık?

On yılın olaylarına umumi bir nazar atfedildiğinde Türkiye'nin ilişki çevreleri ve halletmesi gereken belli başlı meseleleri şöyle ifade edilebilir :

1. Sovyetler Birliği ile ilişkiler
2. Afganistanla ilişkiler
3. İran ile ilişkiler
4. İngiltere ve Musul meselesi
5. Fransa ile münasebetler
6. Osmanlı borçları meselesi
7. Yunanistan'la ilişkiler
8. İtalya ile ilişkiler
9. Milletler Cemiyetine girişimiz.

Lozan Konferansı toplanırken, Türkiye müzakere masasına I. Dünya Harbinin mağlûplar safındaki bir Devlet olarak değil, Milli Mücadeleden muzaffer çıkmış ve Dünya Harbi galipleriyle eşit şartlarda müzakere eden bir Devlet olarak oturmuştur. Andlaşmanın yapılması sırasında, Kurtuluş Savaşımızın tüm amacının bir şeması olan "Misakı Milli" nin, en küçük bir müsamahaya rıza gösterilmeksizin, milletlerarası belgelerle tesciline çalışılmıştı. Oysa ki, Türkiye'yi hâlâ kapitülâsyonlar devrinde yaşarmışcasına, müstakil bir varlık olarak görmeyi arzu etmeyen bazı Devletlerin idarecileri tam egemenliğimizi sağlamaya matuf en haklı davalarımızda dahi kendi görüşlerini kabul ettirmeye çalışıyorlar veya bizim görüşlerimizi kabule yanaşmıyorlardı. Üstelik, Türkiye'nin savaştan sonra, bölgede muhtelif şekillerde toprak işgal eden Avrupa'nın güçlü devletleriyle doğrudan doğruya temas haline gelmesi de, bu Devletlerin, halihazır ve müstakbel menfaatlerinin emniyeti bakımından, Türkiye'nin hududlarına ve istikbaline özel bir ehemmiyet atfetmelerine sebep oluyordu. Bu itibarla, benzeri çeşitli unsurlar dolayısıyla, Barış Konferansında zuhur eden çeşitli durumlar, gerçekten barışı isteyen Türk devlet adamlarını bazı meselelerde, ilerisi için hal kapılarını açık

tutan bir strateji takip etmeye sevketmişti. Bunda esas amil, yukarda da izah edildiği gibi, Konferansta üzerinde görüş birliğine varılamıyan durumları, ileride, hiç olmazsa daha lehimize çevirerek hal yoluna koyabilmekti.

Lozan'ın imzalanmasını takip eden ilk on yıllık devrede, Cumhuriyeti'in dış politikasının temel ilkesi, anlaşmada mevcut boşlukları milli menfaatlerimizle en iyi bir şekilde uyuşacak bir tarzda ve en gerçekçi bir görüşle, gün ışığına çıkartarak milletlerarası münasebetlerimiz düzeyinde sonuçlandırmak çabaları olmuştur. Bunun tahakkuku için ise, bir taraftan Devletin bekası ve milletin selâmeti için gerekli olan reformların gerçekleştirmesine, diğer taraftan bir hiç mesabesinde bulunan iktisadî hayatı geliştirmeğe ve zarurî olan barışı koruma gayretlerine ziyadesiyle önem verilmiştir.

Kurtuluş Savaşının askerî başarısı Lozan belgelerinde her ne kadar tescil ettirilmiş ise de, bilâhâre, Lozan'da tasrih edilmemiş olan meselelerin teker teker halline geçildiği sırada, o zamanki düşmanlarımız, milletin harp meydanında kaydettiği parlak başarısını her vesile ile unutturmak ve tesirsiz bırakmak gayretleri içine girmişlerdi.

Bu şartlar altında gözönünde bulundurulacak hususlar her halde şunlardı :

I. Dünya Savaşından artakalan meseleler vardı. Bunlar Avrupa devletlerince bir düzene konulurken, önceden hesaplanamayan yeni yeni ihtilâflar zuhur ediyordu. Devletlerin karşılıklı olarak, birbirlerini etkilemeleri neticesinde yeni durumlar ihdas olunuyordu. Bu durumlara ve ihtilâflara hal çareleri bulmak üzere de, kendi çıkarlarına göre yeni programlar sunmakta idiler. Böylece, Harp sonrası Avrupası her an değişik ve beklenmedik yönlerden gelen cereyanların tesiriyle gayet hassas bir temel üzerine bina edilen düzenlemeler veçhesi arzetmekteydi. Harp içindeki barışçı ideolijinin eseri olan Milletler Cemiyeti ise, maalesef, galip ve güçlü Devletlerin çıkarlarının tek taraflı olarak tahakkukunda kullanılmaya çalışılan bir mekanizma haline getirilmişti.

Siyaset tarihinde "Müşterek Emniyet Sistemi" adıyla anılan bu dönem, esasında, emniyetin aslî unsurlarının bazılarından mahrumdu. Harp sonunda, düşmanlarına olduğu kadar müttefiklerine de olağanüstü gücünü kabul ettirmiş bulunan Amerika Birleşik Devletleri, dostlarının kendisiyle aynı idealizm ruhunu paylaşmamasından mütevellit bir kırgınlıkla kıtasına geri çekildi. Avrupa'da ise menfaat çatışmaları, gelecek harbin tohumlarını, biten harbin daha içinde

iken atmış bulunuyordu. Rusya, Bolşevik ihtilâlini bir yandan kendi ülkesinde sağlamlaştırmaya çalışırken diğer taraftan da dünya komünizm ihtilâli emelleri peşinde koşuyordu. Bolşevik idarecilerin bu amaca matuf en büyük hedefi ise, Harpten perişan durumda çıkmış ve iktisadî bakımdan büyük bir uçuruma itilmiş durumda bulunan mağlup Almanya idi.

Almanya İmparatorluğunun tarihi tekâmülünü bitirmesi ile, Versay Barışı neticesinde İkinci Dünya Harbinin zemininin hazırlanmasında başlıca unsurları bir araya getirecek şartları sinesinde toplayan Almanya, bu devrede ortaya çıkan kuvvetler dengesinin boşluğundan yararlanmayı amaç edinen büyük komşularının çeşitli emellerine hedef teşkil ediyordu. Bu itibarla, Müttefiklerin, Rusya'nın Almanya ile anlaşmasını önleme çabaları, Avrupa'daki kuvvetler dengesine yeni bir görünüm verme yolunda önemli bir veçhe teşkil etmekteydi. Keza Rusya'nın, bir yandan kendisine yeni bir devlet düzeni sağlamak için kuvvetlenme çabaları içinde bulunurken bunun yanı sıra dünya ihtilâli tasavvurlarına girmesi pek tabii ki batılıları ürkütmekte ve onların alacakları kararları da etkilemekte idi. Almanya bir diğer devlete daha, fakat bu defa başka bir nedenle hedef teşkil ediyordu : Fransa'nın Alman militarizmi karşısında duyduğu güvenlik korkusu. Bu korku, Cihan Harbinin Müttefikler lehine zaferle neticelenmesine rağmen giderilmiş olacak yerde artmış ve Fransa'yı Almanya'nın komşuları ile yeni tertipler kurmaya sevketmiştir.

Harbi müteakip akdedilen andlaşmalarda mağlupların haysiyet kırıcı bir muameleye maruz tutularak gayet ağır barış şartlarını kabule mecbur bırakılmaları bu Devletlerde daha ilk günden itibaren, revizyonist emeller ve öç alma duygularının belirmesine sebep oldu. Müttefikler mağluplar safındaki Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun kalıntıları üzerinde, çeşitli devletler kurmayı menfaatlerine uygun görmüşlerdi. Bu Devletler bilâhare, bünyelerinden çıktıkları devletlere karşı bazı ittifaklar içerisinde toplanmışlardır (meselâ Küçük Antant gibi).

Çekoslovakya, Yugoslavya, Romanya gibi Devletler, bu ittifaklar çerçevesinde, Macaristan ve Bulgaristan gibi revizyonistlerle, İtalya gibi istilâcı emelleri gittikçe milletler topluluğunu rahatsız etmeye başlayan bazı devletlere karşı Fransa'nın liderliğinde bir tepki göstermiş oluyorlardı.

Almanya etrafında yaratılan anlaşmalar halkaları, türlü türlü milletlerarası hesaplar ve davranışlarla nihayet karmakarışık bir

hale gelmiş ve daha sonra da hadiselerin akışı muhayyele ve maddî imkânların süratini aşarak, olaylar milletlere tahakküm eder bir hal almıştı. Etrafında şu veya bu şekilde çepeçevre ittifaklar sistemleri teşekkül ederken Almanya'da sağ ve sol hükümet darbeleri birbirini takip etmekte idi. Memlekette hüküm süren ekonomik kriz, daha belirli bir deyimle, Alman halkını sarsan açlık ve sefalet, ve bütün bunların üzerinde, Versay Andlaşmasının çare bulunmaz dertleri ve tamirat borçları yeni bir felâketin tohumlarını serpmeye başlıyordu.

Bütün bu girift şartlar altında, olayların süratli akışı neticesinde, Avrupa'da ikinci Cihan Savaşının malum talihsiz sonuçlarına sürüklenilmiştir.

Türkiye'ye gelince, Batılı büyük devletler Osmanlı İmparatorluğunun yıkılması ile Yakın Doğu'daki kuvvetler dengesinde hasıl olan boşlukta kendi sömürgeci-emellerinin tahakkuku için pek değerli imkanlar yaratıldığına inanmışlar; çeşitli projeler, gizli anlaşmalar, sinsi niyetler ve zaman zaman kuvvet gösterilerile karşımıza çıkmışlardır. Binaenaleyh, Osmanlı İmparatorluğunu tasfiye eden I. Cihan Harbinden sonra ve böyle bir ortamda, Cumhuriyet idarecilerinin gözönünde bulunduracakları faktörler çeşitli karmaşık-belirli veya anlaşılması güç özelliklerle ortaya çıkıyordu.

Bu kararların alınmasına hakim olan temel düşünce tetkik edildiğinde kolaylıkla görülür ki Kurtuluş Savaşından sonra Türk dış politikasının ana hedeflerini tayin etmek görevini tamamen üzerine alan Atatürk, her türlü hissiyatçı davranışlardan kaçınmıştır. Aksi takdirde Türkiye'nin de Avrupa'da canlanan revizyonizm akımına kapılarak bu safta yer alması bir sonuç olabilirdi. Atatürk, milletlerarası belgelerde de tescil ettiği Misak-ı Milli sınırları ile iktifa etmiş ve tayin ettiği bu hedefin dışına çıkmamıştır.

Lozan Andlaşmasının tatbikatına geçildiği on yıllık devrenin sonlarına rastlayan bir tarihte Türkiye'ye gelen Mc. Arthur'un suallerine karşılık olarak yaptığı 27 Eylül 1932 tarihli aşağıdaki konuşmasında Atatürk'ün milletlerarası ilişkiler hakkındaki görüşleri şöyle ifade edilmektedir :

İkinci Dünya Savaşında Amerikan Ordusunun en ünlü kumandanı ve Japonya fâtihi olarak şöhret yapan Mc Arthur 1932 yılında Türkiyeye Dil Kurultayı vesilesiyle geldiği sırada Asya meseleleri üzerinde bir uzman olarak Atatürk'le konuşmuş ve ufukta beliren Dünya Savaşı'nın Rusya'nın çıkarlarına hizmet etmekten başka birşeye yaramıyacağı hususunda birleşmişlerdi.

Avrupanın durumu üzerinde ne düşündüğünü kendisine soran Mc Arthur'e Atatürk şu cevabı vermiştir :

«Versailles Andlaşması, Birinci Dünya Savaşına götüren sebeplerden hiçbirini ortadan kaldıramadığı gibi, aksine dünün başlıca rakipleri arasındaki uçurumu büsbütün derinleştirmiştir. Zira, galip devletler, mağluplara, barış şartlarını zorla kabul ettirirlerken bu memleketlerin etnik geopolitik ve ekonomik özelliklerini asla gözönüne almamışlar ve sadece düşmanlık duygularından ilham almışlardır. Böylelikle bugün, içinde yaşadığımız barış devresi, sadece mütârekeden ibaret kalmıştır. Eğer siz Amerikalılar, Avrupa işleri ile ilgili olmaktan vazgeçmiyerek, Wilson'un programını uygulamakta direnseydiniz, bu mütâreke devresi uzar ve bir gün devamlı bir barışla sonuçlanabilirdi. Bence, dün olduğu gibi yarın da, Avrupanın mukadderatı, Almanyanın alacağı duruma bağlı bulunacaktır. Üstün bir dinamizme malik bulunun bu 70 milyonluk çalışkan ve disiplinli millet üstelik millî ihtiraslarını kamçılayabilecek siyasî bir akıma kendisini kaptırdı mı, ergeç Versailles Andlaşmasının tasfiyesine girişecektir.»

Atatürk, Almanyanın İngiltere ve Rusya hariç olmak üzere, bütün Avrupa kıt'asını işgâl edebilecek bir orduyu kısa bir zamanda kurabileceğini, bundan dolayı savaşın 1940-46 yılları arasında başlayacağını, Fransa'nın kuvvetli bir ordu yaratmak için, gereken hassaları artık kaybettiğini ve İngilterenin adalarını korumak için, bundan sonra Fransaya güvenemiyeceğini söylemiş, İtalya hakkında da şöyle demiştir :

«İtalya, Mussolini'nin idaresi altında şüphesiz büyük bir kalkınmaya ve gelişmeye ulaşmıştır. Eğer Mussolini, önümüzdeki savaşta, İtalyanın görünüşteki heybet ve azametini, savaş dışında kalmak suretile lâyıkı veçhile geliştirebilirse, barış masasında başlıca rollerden birini oynayabilir. Fakat, korkarım ki, İtalyanın bugünkü şefi, Sezar rolünü oynamak hevesinden kendini kurtaramıyacak ve İtalyanın askerî bir kuvvet yaratmaktan henüz çok uzak olduğunu derhâl gösterecektir.»

Atatürk, Amerikanın geçen savaşta olduğu gibi, bu savaşta da tarafsız kalamıyacağını ve Almanyanın ancak bu Amerikan müdahalesi dolayısı ile yenilebileceğini de ilâve etmiş ve adetâ kehanete benziyen şu şaşılacak sözleri söylemiştir :

«Avrupa devlet adamları, başlıca çekişme konusu olan önemli siyasî meseleleri, her türlü millî egoizmlerden uzak ve yalnız umu-

mun yararına olarak, son bir gayret ve tam bir iyiniyetle ele almazlarsa, korkarım ki, felâketin önü alınamıyacaktır. Zira Avrupa meselesi, İngiltere; Fransa ve Almanya arasındaki anlaşmazlıklar meselesi olmaktan çoktan çıkmıştır. Bugün Avrupanın Doğusunda, bütün medeniyeti ve hatta, bütün insanlığı tehdit eden yeni bir kuvvet belirmiştir. Bütün maddî ve manevî imkânlarını, topyekün bir şekilde, cihan ihtilâli gayesi uğruna seferber eden bu korkunç kuvvet, üstelik Avrupalılar ve Amerikalılarca henüz malûm olmıyan yepyeni siyasî metodlar tatbik etmekte ve rakiplerinin en küçük hatâlarından bile mükemmelen faydalanmasını bilmektedir. Avrupada çıkabilecek bir savaşın başlıca galibi ne İngiltere, ne Fransa, ne de Almanyadır. Sadece Bolşevizmdir.

Rusyanın yakın komşusu ve bu memleketle en çok savaşmış bir millet olarak, biz Türkler, orada olup biten olayları yakından takibediyor ve tehlikeyi bütün çıplaklığı ile görüyoruz. Uyanan milletlerin zihniyetlerini mükemmelen sömüren, onarın millî ihtiraslarını okşayan ve kinleri tahrik etmesini bilen Bolşevikler, yalnız Avrupayı değil, Asyayı da tehdit eden başlıca kuvvet halini almıştır.»

Söz Asyaya gelince, Mc Arthur şöyle demiştir :

«Düşüncelerinize tamamile katılıyorum. Avrupa ile Amerika devlet adamlarının asıl tehlikeyi görememeleri, bana da çok endişe veriyor. Böylelikle, tehdit eden bir düşmanın büyük menfaatler temin edebileceği bir savaşa doğru sürükleniyoruz. Bana öyle geliyor ki, Avrupada başlıyacak bir savaş mutlaka Asyaya da yayılacaktır. Biz, büyük devletlerin Avrupa'daki yenilgilerini, Japonya, Asyadaki emellerini gerçekleştirmek için bir fırsat sayacaktır. Amerika, şüphesiz buna bigâne kalamıyacaktır. İster istemez sürükleneceğimiz böyle bir savaşta ise, Rusya, Asyadaki nüfuzunu genişletmeğe çalışacaktır. Eğer siyaset adamlarımız, o sırada Rus yardımını ağır toprak tâvizleri bahasına satın almamak dirayetini gösterirlerse ne âlâ aksi takdirde, biz bir tehlikeyi ortadan kaldırmağa çalışırken, onun yerine daha büyüğünü koymuş olacağız. Bundan dolayı, Rusya ile ortak olarak yapacağımız bir savaş, Avrupa meselelerini olduğu gibi, Asya meselelerini de çözmekten çok uzak kalacaktır. Bitmez tükenmez insan malzemesine sahip bulunan ve üstelik Avrupa ile Amerikan endüstricilerinin ihraç pazarları olan Asya, Rusyanın nüfuzu altına girdiği gün, dâva, Bolşevizm için halledilmiş olacaktır. Ruslar bunu bizden daha iyi anladıkları içindir ki, Asyada çok kere gözümüzden kaçan bir faaliyet gösteriyorlar. Bu gün Çin'in önemli bir bölümü Komünist ajanlarının kontrolu altında bulunmaktadır. Eğer

Amerika ve Avrupa devlet adamları, Çine gereken önemi vermez, oradaki Komünist aleyhtarı devlet adamlarını desteklemezlerse, Japonların yenilgisi Komünistlerin Çindeki zaferi olabilir. Aynı hâl, Mançurya, Kore, Hindiçini, Birmanya için de mevcuttur. Bundan dolayı bence, dünyanın geleceği, Avrupada değil, Asyada hâllolunacaktır.»

İki büyük asker arasındaki düşünce alışverişi bittiği zaman Atatürk gülerek Mc Arthur'e şöyle demişti :

«Görüşlerimizde tam bir uygunluk var. Fakat temenni edelim ki, durumu biz yanlış görelim ve dünyanın geleceğini ellerinde tutan devlet adamları haklı çıksınlar.»

TÜRKİYE - SOVYET RUSYA İLİŞKİLERİ

Lozan Andlaşmasını takip eden yıllarda, bahusus 1923-1932 arasındaki 10 yıllık devre zarfında yukarıda genel görünümü izah edilen Avrupa'daki siyasi konjoktürü şekillendiren olayları da gözden geçirmekte fayda vardır.

Olayların Almanya veçhesi yukarıda izah edildiği şekilde gelişmekte iken, dünya ihtilâli niyetlerini gizlemeyen Sovyet Rusya'nın da siyasi hadiselerin alacağı istikametin tayininde önemli bir rolü olacaktı. Eski bir Alman teklifini değerlendirerek işe başlamayı uygun bulan Fransa, İngiltere, Belçika, Almanya, İtalya arasında 16 Ekim 1925 tarihinde İsviçre'nin Lokarno şehrinde Lokarno Andlaşmaları olarak bilinen Anlaşma ile Avrupada emniyetin sağlanmasına matuf anlaşmalar dizisine gidildi.

Bu anlaşmalarla Almanya Batılı komşularının arasında yer almış görünüyordu. 1924 yılında sırasiyle İtalya, İngiltere ve Fransa Sovyet Rusya'yı tanımış bulunmakla beraber bu devlete güvenmemekte idiler.

Batılı devletlerin kanaatleri uzak bir ihtimalle dahi olsa, bir Alman-Sovyet yakınlaşmasını önlemenin isabetli olacağı merkezinde idi. Bu görüş zamanın siyasi önderlerinin ağızlarında sık sık ifadesini bulmuştu.

Bilhassa borçlu olmaları vasfından doğan bir yakınlaşma ile Almanya ile Rusya 16 Nisan 1922 de İtalya'nın Rapallo şehrinde bir masaya oturmuşlardı. Rapallo'da aktedilen Anlaşma ile Sovyet Rusya milletlerarası bir anlaşmaya taraf teşkil etmiş, Almanya ise Alman halkının büyük yarası Versay'ın zımnen kınanması dolayısiyle memnun kalmıştı. Bir kaç sene sonra Batılılar Almanya'yı Lokarno'da aralarına almış olmakla Sovyetlerin memnuniyetine kısa sürede son vermiş oluyorlardı. Lokarno'dan sonra Sovyetler, Almanya ile irtibatı kaybetmemenin zorunluluğu hissi altında Berlin'de 24 Nisan 1926 tarihinde İkinci bir anlaşmanın imzalanmasını sağladılar. Anlaşma askerî veya iktisadî bir tecavüzün vukuu halinde diğer tarafın tarafsız kalması esasına dayanıyordu.

Ancak iki devlet arasındaki bu ilişkiler sadece 1933 yılında Hitlerin iktidara geçişine kadar devam edebilecektir.

Sovyetler Birliğinin başlangıçtaki amacı milletlerarası alanda bir kişilik kazanabilmekti. Sovyetler Birliği Avrupada bir çatışma çıkması halinde çatışmaya karışmamak niyetinde idi. Batılıların emellerine alet olmamak o dönemde Sovyet dış politikasının esası olarak tecelli ediyordu. Sovyetler Birliği Komşularını da bu çizgiye getirebilmek amacı ile dış ilişkilerini "Saldırmazlık ve Tarafsızlık" politikası esasına taşımağa çalıştı.

Sovyetler Birliği, 1925 tarihli Lokarno Andlaşmalarına çeşitli Saldırmazlık ve Tarafsızlık anlaşmaları dizisile karşılık vermek istedi. Bu arzu ve gayretlerinin arkasında, Avrupadaki sınırlarını barış ve anlaşma yolu ile emniyete almak gayesinin de bulunduğu açıktır.

Sovyet Rusya, Saldırmazlık ve Tarafsızlık siyasetini, o sıralarda İngiltere ile ilişkilerinde güç şartlar içinde bulunan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile 17 Aralık 1925 tarihinde imzaladığı "Dostluk ve Saldırmazlık Paktı" ile başlattı. Bu paktı daha sonra sırasıyle Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Fransa devletlerine yaptığı müteaddit tekliflerle daha da genişletmeğe çalıştı ise de başarı kaydedemedi. Doğudaki komşularından Afganistan'la 31 Ağustos 1926 da, İranla da 1 Ekim 1927 de Saldırmazlık ve Tarafsızlık Anlaşmaları imzalamıştır.

Bilindiği gibi 1917-1921 devresi Sovyetler Birliği'nin devlet olarak teşekkülü, toprakları üzerinde Bolşevik rejimin yerleştirme çabaları ve dış ve iç mücadeleler devresidir. Malum olduğu üzere, Sibirya'da Amiral Kolçak, Güney'de Wrangel ve Denikine orduları Bolşeviklere, karşı savaşmakta, Japonlar, Amerikalılar, Fransızlar ve İngilizler Rusya'ya karşı muhtelif çıkarma ve işgal hareketleri teşebbüslerinde bulunmakta, Polonya orduları Ukrayna'da saldırılar yapmakta idiler. İngiltere ve Fransa'nın destekleri ile yapılan savaşlarda Sovyetlerin yenilgisi üzerine yapılan 19 Mart 1921 tarihli Riga Andlaşması Polonya sınırlarını Sovyetler aleyhine genişletmesi kabul olunmuştur.

Berlin'de Spartakus bund ve Macaristan'da Bela-Kun ihtilâllerinin başarısızlığı komünizmin etrafa yayılması ümitlerinin gerçekleşmediğini göstermiştir.

1921-28 yıllarında Sovyetler komşu ve diğer devletlerle ilişkiler kurmak, Sovyetler Birliği'ni kabul ettirmek, getirdikleri yeni rejimin memleketteki uygulamalarına yön vermek konularıyla meşgul ol-

muşlardır. Stalin 1925'den beri rejimin en kuvvetli adamı olmakla beraber, 1928'de rakiplerini tasfiye edinceye kadar onların niyet ve kuvvetlerini nazara almak zorunda bulunmaktadır.

Bu tarihten sonra, Sovyetler memleket içinde ağır sanayi programlarının tatbikine geçmişlerdir. Diğer taraftan Sovyetler Birliği dışındaki komünist partiler üzerinde de disiplin ve hakimiyet kurulmuştur. Yine bu tarihten sonra, Sovyetler için uluslararası diplomatik alanda daha faal rol oynamak imkânları ortaya çıkmış ve Milletler Cemiyeti, müşterek güvenlik, Batı ittifakı meselelerinde Sovyetleri diğer devletlerle geniş bir alanda temasa getirmiştir. 1933 yılından 1938 Münih Anlaşmasına kadar bu görüş tarzı devam etmiş, 1939 yılında ise ani Sovyet - Alman yakınlaşması ortaya çıkmıştır.

Başlangıçtan itibaren Türkiye - Sovyet ilişkileri ikili çerçevede gelişmekte iken, 1933'den sonra ve özellikle Montreux Anlaşması sırasında her iki devletin ilişkileri Avrupa devletleri ile çok taraflı bir alanda uygulanma durumunda bulunmuştur.

1917 ihtilalini müteakip iktidara gelen Bolşevik Hükümeti 3 Mart 1918'de imzaladığı Brest-Litovsk Andlaşması ile müttefik devletler ve bu meyanda Osmanlı İmparatorluğu ile barış akdetmiş, bunu müteakip Osmanlı İmparatorluğu ile SSCB arasında siyasî ve diplomatik münasebetler tesis edilmiştir.

Anadolu'da millî mücadele başladıktan sonra gerek Kuvayi Milliye'nin gerek Bolşeviklerin mücadele halinde bulundukları devletlerin aynı devletler olmaları Türk milli hareketi ile SSCB'ni birbirlerine yaklaştırmıştır. Sovyetlerin Türk milli mücadelesinin Bolşevik ihtilali şeklinde gelişmesini temenni edecekleri aşikardır. Atatürk ise bağımsız bir milli devlet kurmak azminde olduğundan, temeldeki bu görüş ayrılığı başlangıçtan itibaren iki devlet arasındaki dostluğun sınırını çizmiştir, denebilir.

1922'de toplanan Lozan Barış Konferansı sırasında SSCB Türkiye'yi İngiltere ve Fransa'ya karşı desteklemiş ve Boğazlar üzerinde mutlak Türk hâkimiyeti tezini savunmuştur.

1923-1930 devresi zarfında ise Türkiye Batı devletleriyle münasebetlerini tedricen düzeltmekle beraber, SSCB ile de iyi münasebetlerini idame etmiştir. Bu arada iki devlet arasında 17 Aralık 1925 tarihinde yukarda sözkonusu ademi müdahale, Tarafsızlık ve Saldırmazlık esaslarını ihtiva eden «Dostluk ve Tarafsızlık» Andlaşması akdedilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti ile İçtimai Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti arasında imza olunan Bitaraflık Muahedenamesiyle merbutu olan üç protokolün tasdiki hakkında kanun

11 Şubat 1926

(Resmî Ceride ile neşir ve ilânı : 24 Şubat 1926-Sayı : 306)

Kanun No : 736

Madde 1 — Türkiye Cumhuriyeti ile İçtimai Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti arasında 17 kânunuevvel 1925 tarihinde Paris'te imza olunan Bitaraflık Muahedenamesiyle cüz'ü mütemmimi üç protokol kabul ve tasdik olunmuştur.

Madde 2 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3 — Bu kanunun ahkâmını icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Kânun lâyihasının tevdii tarihi : 10 Şubat 1926

Müzakere tarihi : 10, 11 Şubat 1926

Türk-Rus Muahedenamesi

Türkiye Cumhuriyeti ile İçtimai Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti, tarafeyni yekdiğerine rapteden münasebatı tabiiyei müstemirenin ve samimi dostluğun takviyesine medar olacak şeraiti vazıhanın tâyin ve tesbiti, tarafeyni âkideynin menafiine muvafık olacağını bitakdir, bu gayenin istihsali için, Türkiye Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey ile İçtimai Şuralar Cumhuriyetleri Ümuru Hariciye Ahali Komiseri Mösyö Jorj Çiçerini tâyin eylemişler ve müşarünileyhüma dahi zirde muharrer mevat hakkında mutabık kalmışlardır :

Madde 1 — Tarafeyni âkideynden biri aleyhine âhar bir veya bir kaç devlet tarafından bir hareketi askeriyede bulunulduğu halde diğer tarafı âkid birincisine karşı bitaraflığı muhafaza etmeyi taahhüt eyler.

Haşiye : Askerî manevralar diğer tarafı izrar etmediğinden, hareketi askeriye tabirinin dairesi şümulüne ithal edilmemelidir.

Madde 2 — Tarafı âkideynden her biri diğerine karşı her gûna tecavüzden içtinabeylemeği taahhüt eder. Tarafeyni âkideynden her biri âhar bir veya bir kaç devlet tarafından diğer tarafı âkidin aleyhine tevcih edilen hiç bir ittifaka veya siyasi mahiyette hiç bir itilâfa ve keza âhar bir veya bir kaç devlet tarafından diğer tarafı âkidin emniyeti askeriye veya bahriyesi aleyhine tevcih edilen hiç bir ittifaka veya itilâfa iştirak etmemeği taahhüt eyler. Bundan başka, tarafeyni âkideynden her biri, âhar bir veya bir kaç devlet tarafından diğer tarafı âkid aleyhine tevcih edilen hiç bir hareketi husumet kâraneye iştirak eylememeği taahhüt eder.

Madde 3 — İşbu muahede tasdikını müteakip hemen iktisabı meriyet edecek ve müddeti üç sene olacaktır.

Bilâhara tarafeyni âkideynden biri, müddeti mezkürenin hitamından altı ay evvel muahedeyi feshetmek arzu eylediği tebliğ etmezse muahede kendiliğinden bir sene müddetle temdit edilmiş addolunacaktır.

17 Kânunuevvel 1925 tarihinde Pariste tanzim edilmiştir.

İmza	İmza
Jorj Çiçerin	Dr. Tevfik Rüştü
Mührü resmî	Mührü zatî

PROTOKOL

1

Her halde şurası mukarrerdir ki tarafeyni âkideynden her biri, şeraiti işbu muahedede tâyin edilen taahhüdat hududu haricinde âhar devletler ile her türlü münasebatında tam bir serbestii hareket muhafaza eder.

17 kânunuevvel 1925 tarihinde Pariste tanzim edilmiştir.

İmza	İmza
Jorj Çiçerin	Dr. Tevfik Rüştü
Mührü resmî	Mührü zatî

PROTOKOL

2

Diğer tarafı âkidin aleyhine tevcih edilebilecek olan, devletler beynindeki, bilcümle malî ve iktisadi itilâfları da, bu günkü tarihli muahedenin ikinci maddesinde mezkur "siyasi mahiyet" tabirinin dairesi şümulüne dâhil addetmek hususunda tarafeyni âkideyn, itilâf eylemişlerdir.

17 kânunuevvel 1925 tarihinde Pariste tanzim edilmiştir.

İmza	İmza
Jorj Çiçerin	Dr. Tevfik Rüştü
Mührü resmî	Mührü zatî

PROTOKOL

3

Tarafeyni âkideyn meyanelerinde tahaddüs edebilecek olan ve turuku âdiyei siyasiye ile tesviye edilemiyen ihtilâfatın sureti hallini tayin ve tesbit için müzakerata girişmeği dahi taahhüt ederler.

17 Kânunuevvel 1925 tarihinde Pariste tanzim edilmiştir.

İmza	İmza
Jorj Çiçerin	Dr. Tevfik Rüştü
Mührü resmî	Mührü zatî

Türk-Rus Bitaraflık Muahedesinin tasdiki münasebetiyle 11 Şubat 1926 tarihinde Büyük Millet Meclisinde irad edilen nutuk

«Reisicumhur Hazretlerinin 1 Teşrinisani nutuklarının bir müddettenberi siyasî âlemde mütekabil emnü selâmet mevzuu üzerinde sarfolunan hummalı faaliyetlerin calibi dikkat olduğu Meclisi Âlinizin nazarı ıttılaına arz ve mütekabil emnü selâmetin bütün dünya milletlerince lâzım olan bir esası saadet olduğuna işaret edilmişti.

İşte bu esas üzerinde yüriyen Hükümetiniz iki tarafın hakikî menafi ve temayülâtından mülhem olarak Türkiye Cumhuriyeti ile Rus İçtimaî Şuralar Cumhuriyeti arasında 17 Kânunuevvel 1925 tarihinde imza olunan muahedenameyi akdetmiştir.

Filhakika dost Sovyet Rusyasile Hükümeti Cumhuriyemiz arasında cari olan münasebatı vedatkârane Büyük Millet Meclisi Hükümetile Rusya Şuralar Federatif Sosyalist Cumhuriyeti arasında tevessü ve istilâ siyasetine karşı olan mücadelelerindeki tesanütlerini ve iki milletten herbirine vaki olan müşkülâtın diğerinin vaziyetini de vahim kılacağını bilmüşahede aralarında daima münasebatı muhadetkâranenin ve her iki milletin menafii mütekabilesine müstenit devamlı revabıtı dostanenin caygir olmasını görmek arzusile mütehassis olarak 16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da akdedilen muahedename ile tesbit edilmişti.

Büyük Reisimizin bu senei teşriiye iptidasında irat buyurdukları nutkun siyasî münasebata taallük eden kısmındaki (Komşu ve dostumuz Sovyet Cumhuriyeti ile münasebatımız samimanedir, yekdiğere karşı emniyetbahş bir hattı hareket üzerindeyiz) cümlelerine ve Başvekil Paşa Hazretlerinin umumî siyaset hakkında irat buyurdukları nutuklarında : (Rusya ile münasebatımız mütekabil emniyetin vücuda getirdiği tabiî bir safhada bulunmaktadır) dediklerini hatırınıza getirmekle ve cari umumî siyaset ve hususile şe'nî vaziyet mütalea edilince bu muahedenamenin ahval ve hâdisatı siyasiyenin insıbabı tabiîsinden ve muntazar bir halin ifadesinden başka bir şey olmadığını arzetmiş oluyorum kanaatındayım. Binaenaleyh hedef ve manası sulhu müsalemet olan bu vesaiki düveliyenin lütfen hemen tasdik buyurulmasını heyeti celilenizden istirham ediyorum.»

Aynı devre içinde Türkiye ve Sovyet Rusya ilişkilerinde bazı görüş ayrılıkları da zuhur etmiştir. Türkiyede komünistlere karşı alınan tedbirler iki memleket basını arasında polemiğe yol açmış, ve Osmanlı borçlarının tasfiyesi için Türkiye'nin Batılılarla yaptığı anlaşma da Sovyetlerce hoş karşılanmamıştır. Çarlık Rusyasının borçlarını tanımayan Sovyetler, bir emsal yaratılmasını mahzurlu addettikleri için, bizim de kendileri gibi hareket etmemizi istemişlerdir.

Türkiye, başlangıçtan beri Sovyetlerle münasebetlerini komünizmden ayrı olarak, müstakilen telakki edegelmiştir.

1929 yılında Pravdada bu konuda çıkan yazılara basınımızda verilen cevaplardan bazı örnekler her iki ülkenin karşılıklı görüşleri hakkında fikir verecektir :

"Türkiyede Fikir ve Adalet Hürriyeti vardır. Moskovada intişar eden Pravda gazetesi bunu bilsin. Rus Gazetesinin gaflet ve hezeyanı.

Pravda gazetesi komünistliği mukaddes bir dava sayabilir, fakat dünyanın hiçbir davası da Türkiye'de nasyonalistliğin daha az mukaddes bir dava sayılmadığına sebep olamaz.

Türk amelesi herşeyden evvel milli ve vatani hislerle çalışır. Bunu bizzat Tas Ajansı muhabirinin görmediği bile kabul edilemez.

Moskova'daki Pravda gazetesinin Türkiye hakkında bazı münasebetsiz neşriyatından haberdar olduk. Bu gazete Tas Ajansının istihbaratına atfen Türkiye'de komünistliğin inkişaf ettiğini, Türk komünistlerinin (burjuvaziye karşı muzaffer olacağını) yazıyor, bundan başka İzmirde yapılmakta olan komünistlerin muhakemeleri hakkında yalan yanlış birçok tafsilât veriyor.

Bu neşriyata mukabele etmek, komünistliğin Türkiyede inkişafına imkân olmadığını söylemek, Türk amelesinin her şeyden evvel milli ve vatani hislerle çalıştığını göstermek fazladır. Bunu bizzat Tas Ajansı muhabirinin görmediği bile kabul edilemez.

Rus Matbuatının Anlaşılmayan vaziyeti

Pravda ve İzvestia Gazeteleri

Müdafaası çok zor bir mantık

Rus matbuatının, Moskovanın kolaylıkla izah edilemiyen bir vaziyeti vardır. .... Güya İzvestiya hükümetin gazetesidir. Onun için hükümetin mes'uliyeti yalnız bu gazetenin neşriyatına münhasırdır. Pravda ise fırka gazetesidir. Hükümet bu gazetenin neşriyatından dolayı kendini mes'ule saymıyor. Böyle bir mantığın müdafaası çok zordur. Rusyada kaç fırka vardır ki ayrı ayrı gazeteleri olsun. Bu

günkü hükümet Pravdanın müdafaa ettiği ve fikirlerini yazdığı fırkaya istinat etmiyor mu ? Bugün icra mevkiinde bulunan zatlar, Pravdanın müdafaa ettiği fırkada değiller mi?

Pravda'nın garip bir makalesi

Pravdanın marifeti yalnız Tas muhabirinden aldığı haberleri koymakla bitmiyor, Türkiye hakkında bir de başmakale neşrediyor. Bu makalesinde Türk amelesi arasındaki memnuniyetsizliklerden, vergilerin ağırlığından, iktisadi buhrandan bahsediyor. Biz bu sözleri düşman ağzından düşman kaleminden çok dinledik, dost bildiğimiz kimselerden de aynı şeyleri işitirsek garip birşey olur.

Rusya Dahilindeki Uygunsuzluğu Örtmek İstiyorlar

Biz Pravdanın Türkiye hakkında bu kabil yazılarını okuyunca tabiatile şuna hükmediyoruz. Rusyada iktisadi vaziyet bozuktur. Dahildeki uygunsuzluğu örtmek için efkârı umumiyeyi harici meselelere çevirmek istiyorlar. Komünistliğin hariçte hergün yeni mesafeler kazandığından dem vurarak efkârı oyalıyorlar.

İflâs etmiş bir politika sistemi

Pravdanın yaptığı budur. Fakat bu politika sistemi iflâs etmiştir.

Pravda başka memleketlerde tahrikât yapacağı yerde o memleketlerle yapılan ticaret muahedelerinin tatbikatına ihtimam etse, tatbikatta «şikan» yapan Rus memurlarını dikkate davet etse elbette müdafaa ettiği rejimin şerefi namına daha büyük hizmet etmiş olurdu.

Pravdanın Gafleti

Komünistler hakkında mahkemelerimizin tecelli eden adaletini eğer Pravda refikimiz görmüyorsa onu gafletine vermelidir. Biz komünistleri takip ederiz. Fakat adalet ve kanun elile..... Meselâ Anadoludan Rusya'ya kaçmış bolşeviklerle beraber çalışmış, sonra pasaportsuz olarak Anadolu limanlarından çıkan bir komünist Türk, da-

ha geçen gün mahkemede beraet etti. Şimdi hayatını serbest kazanıyor. Acaba Rusyadan kaçmış halis beyaz bir rus pasaportsuz olarak Odesa'ya çıksa kırmızı mahkemeden beraet almasına imkân olur mu?

Türkiye'de fikir ve adalet hürriyeti bu kadar ileridir. Pravda bunu iyi bilsin.

Kendi rejimimiz aleyhinde tahrikât yapılmamasını istiyoruz.

Nasyonalizm, bolşevizm, faşizm, bunlar birer idare sistemidir. Bu sistemlerde herşeyden evvel disiplin hakim olmalıdır. Başka memleketlerin idare sistemlerine karışmağa nasıl hakkımız yoksa, kendi memleketimizde kendi rejimimize hörmet edilmesini, kendi rejimimiz aleyhinde tahrikât yapılmamasını da mutlaka istiyoruz..."

Görüş farklarına rağmen, Türk - Sovyet ilişkileri siyasi bakımdan olumlu yönde gelişirken Sovyetlerin ötedenberi başlatmak istedikleri ticari temasların geliştirilmesi yönündeki çabaları da müsbet şekilde inkişaf etmekte idi.

1926 yılının kasım ayında T. R. Aras'la Çiçerin Odesa'da görüştüler. Burada İktisadi ve ticari konuların yanısıra Milletler Cemiyetine katılma konusu da ele alındı. Türkiye Rusya ile bu görüşmeler sırasında Milletler Cemiyeti karşısında takınacağı tavrın esaslarını saptamıştı.

Burada alınan ticari ve iktisadi kararlar uygulamağa konulmuş ise de Sovyetler tarafından çıkarılan bazı teknik müşkülâtla karşı karşı kalınmış ve Odesa görüşmeleri bu yönden başarılı olamamıştı. Sovyetler bizden ithalât yapmak istemiyorlar ve birçok vilayetlerimizde ticaret mümessillikleri açmak hususunda direniyorlardı. Müzakereler devam etmiş ve 11 Mart 1927 tarihinde aşağıdaki Ticaret ve Seyrisefain Andlaşması imzalanmıştır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE SOSYALİST CUMHURİYETLERİ İTTİHADI ARASINDA MÜNAKİT TİCARET VE SEYRİ SEFAİN MUAHEDENAMESİ

Bir taraftan

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

diğer taraftan

SOSYALİST SOVYET CUMHURİYETLERİ İTTİHADI

aralarında teyemmünen carî münasebatı dostaneyi takviye ve memleketeyn münasebatı iktisadiyesinin inkişafına hizmet kezalik memleketlerinde teb'alarının şeraiti ikametini tanzim etmek arzusunda bulunduklarından bir Ticaret ve Seyri Sefain muahedesi akdına karar vermişler ve bu babta murahhasları olmak üzere

TÜRKİYE REİSİ CUMHURU :

Sabık Ticaret Vekili ve Büyük Millet Meclisinde Gaziantep meb'usu Ali Cinanî Bey Efendiyi

ve

Hariciye Vekâleti Müsteşarı Ali Şevkî Beyefendiyi

Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri Merkez İcra Komitesi

Sosyalist Sovyetik Cumhuriyetleri İttihadının Türkiye'deki Sefiri Kebîri ve Fevkalade Murahhası M. Jak Süriç'i

ve

Sosyalist Sovyetler Cumhuriyetleri İttihadının Türkiye'deki Mümessili Ticarîsi M. Akim Yuriyef'i

tayin etmişler ve müşarunileyhin usulune muvafık ve muteber görülen salahiyetnamelerini yekdiğerine badettebliğ ahkâmı âtiyeyi kararlaştırmışlardır.

BİRİNCİ FASIL

İKAMET

Madde — 1

Tarafeyni âkideynden herbirinin teb'ası, tarafı diğer ülkesine serbestce girmek ve bu ülkede mevcut nizameta tebeiyyet şartıyle ikamet eylemek ve oradan çıkmak hakkını haiz olacaklardır. Bu hususta teb'ayı mezküre en ziyade mazharı müsaade millet teb'asının mazhar oldukları veya olacakları şeraittan daha az müsait şeraite tabî tutulmayacaklardır.

Şurası mukarrardır ki, işbu madde ahkâmı, muahedenamenin ahkâmı sairesi haricında olarak, tarefeyni akideynden herbirinin kendi ülkesindeki muhtelif menatıka tarafı diğer tebaasının duhulünü meni eylemek hususundaki serbestisini, diğer bilumum memalik teb'asına da böyle bir memnuniyet tatbik edildiği takdirde, tahdid eyleyemez. Maahazar menatıkı memnuaya hemhudud memleketler teb'asını işbu fıkradan istisnası kabil olabilir.

Madde — 2

Tarafeyni akideynden herbirinin teb'ası, işbu Muahedenin birinci maddesi ahkâmı mucibince tarafı diğer ülkesine dühul ve kezalik işbu ülkeden huruçlarında, idhal ve ihraç memleketlerinde, mevcut kavanin ve nizamata tevfiki hareket ederek istimali zatî ve istimali beytîlerine mahsus olan mallarının idhal ve ihraç eylemek hakkını haiz olacaklardır. Bu hususta tarafeyni akideyn teb'ası, en ziyade mazharı müsaade millet teb'asının tabî olduklarından veya olacaklarından daha az müsait şeraita tâbi tutulmayacaklardır.

Madde — 3

Tarafeyni akideynden herbirinin teb'ası mukim bulundukları tarafı diğer ülkesinde, bulundukları memleketin kavanin ve nizamatına tabidirler.

Mezkür teb'a kendi haklarının ihkakı ve muhafazası zımnında derecatı mahakimden kâffesine serbestce müracaat edeceklerdir. Umumiyetle, himayei kanuniye ve adliye hususatında, bulundukları memleketin teb'asına bahşedilmiş veya ileride edilecek olan hukuktan müstefit olacaklardır.

Maahaza, masarifi muhakemeyi müemmen kefalet akçası ve muaveneti adliye muhtacîne bahşedilen teshilât hususatında, akideynden herbirinin teb'asına bulundukları tarafı diğer ülkesinden en ziyade mazharı müsaade millet teb'asına tatbik olunan muamelenin ayni tatbik edilecektir.

Hukuku aile ve ehliyete müteallik mesail ve kezalik vasıyet tarikiyle veya bilâ vasıyet tevarüs hususatı işbu muahedenin mevkii meriyete vazından itibaren bir sene mühlet zarfında tarafeyni akideyn arasında akdedilecek bir itilâfı mahsusun mevzuunu teşkil eyleyecektir.

Madde — 4

Tarafeyni akideynden herbirinin teb'ası tarafı diğer ülkesinde gerek kıtaatı muntazamada, gerek miliste mülkî bahrî, askerî kaffei hidematı mecburiyeden müstesna olacaklardır. Kezalik balâda tadat olunan hıdemattan birine muadil olmak üzere ihdas edilmiş ayni veya nakdikâffei mükellefiyattan müstesna tutulacaktır.

Teb'ai mezküre gerek adlî gerek idarî, gerek beledî bilumum resmî ve mecburî memuriyetlerden de istisna edilecektir.

Anası tabiiyeden münbais alât âfât vukuunda, tarafeyn akideynden birinin teb'ası tarafı diğer ülkesinde çalışma mükellefiyetine tabî tutulabilecektir.

Nakdî mükellefiyat ve istimvalâtı askeriye ve kezalik ihtiyacatı askeriye için rusum ve vergiler hususatında tarafeyni akideynden birinin teb'ası tarafı diğer ülkesinde teb'ai mahalliye muamelesinden daha az müsait bir muameleye tabî tutulmayacaktır.

Her halde işbu maddede mezkür nakdî mükellefiyat, istimvalât, rusum ve vergiler hususatında tarafeyni âkideynden birinin teb'ası tarafı diğer ülkesinde her hangi bir diğer memleket teb'asının tâbî olduğundan daha az müsait şeraita tabi tutulmayacaktır.

Madde — 5

Tarafeyni âkideynden her biri, her nevi emvalin iktisap, temellük, masuniyet ve tesarrufuna müteallik hususatın kâffesinde kendi teb'asına ve en ziyade mazharı müsaade millet teb'asına bahşettiği muamelenin aynını tarafı diğer teb'asına te'miin eyler.

İşbu madde ahkâmı Türkiye'de teb'ai ecnebiyenin hududu belediye harıcında emvali menkule iktisabı hususundaki memnuiyete

dair olan Türk kavanini ahkâmına halel iras etmez, bununla beraber, hududu belediye harıcında kâin işbu emvali menkulenin iktisabı hususunda Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı teb'ası Türkiye'de en ziyade mazhari müsaade millet teb'asına bahşolunan muameleden müstefit olacaktır.

Madde — 6

İşbu Muahedenin birinci maddesi ahkâmı mucibince tarafeyni akideynden birinin ülkesine girmiş olan tarfı diğer teb'ası, en ziyade mazharı müsade millet teb'ası hakkında tatbik edilen esasatın aynına tebean işbu taraf ülkesinde faaliyeti sınaiye ve ticariyede mesaiyi fikriye ve bedeniyede bulunabilecektir.

Bundan teb'ai mahalliyeye hasredilmiş olan ticaret sanayii, mesleki ve hırfeti icra edemeyeceklerdir.

Bununla beraber teb'ayi mezküre işbu meslek ve hırfetlerin icrası hususunda en ziyade mazharı müsaade millet teb'asının tabi tutulduklarından veya tutulacaklarından daha az müsaitşeraite tabi olmayacaktır.

Bir devlet inhisarının mevzuunu teşkil veya mudafaai milliye için bir menfaat arzeden faaliyeti sınaiye şuabatının, işbu maddenin birinci fıkrasının tatbikından müstesna olduğu müstâgnii beyandır.

Madde — 7

Memleketeyn teb'a veya eşhası hükmiyesi beyninde kavanini mahalliyeye tevfikan akdedilmiş olan hakem Mukavelenamelerinin, tarafeynin, memleketeyni akideynden biri ülkesinde mukîm bulunmaları şartıyle muteber tanınacağının memleketeyni akideyn teahhüd ederler.

Ayni suretle memleketeyni akideyn balâda mezkür Mukavelenameler mucibince tayin edilmiş olan hakemlerin kararlarının icrasını atîdeki şerait dairesinde deruhde ederler.

1 — Hakemlerin mukarraratının infazı keyfiyeti ayni maslahat hakkında tarafeyni akideynden birinin müessesatı adliyesi tarafından isdar edilmiş olan bir kararı mukaddeme muhalif olmaya,

2 — Mukarrarat infaz edilecekleri memleketin kanunlarına muhalif ahkâmı muhtevî bulunmaya.

Madde — 8

Tarafeyni akideynden birinin ülkesinde meri olan kanunlara tevfikan tesis edilecek olan ve icrayı ticaret ve sanat maksadıyla veyahut sair iktisadi makasıtla müteşekkil bulunan her nevi eşhası hükmiye diğer tarafı akit ülkesinde eşhası hükmiye tanınacak ve bilhassa müdei ve müddea aleyh sıfatlarıyle mahakime muracaat hakkını haiz olacaktır.

Şurası mukarrardır ki : Balâdaki ahkâm, tarafeyni akideynden birinin ülkesinde müteşekkil bir şahsı hükminin tarafı diğer ülkesinde muamelâtını ifa etmesi için kabul olunabilip olunamayacağının bilinmesi keyfiyetine teallük etmez. Bu keyfiyet işbu son ülkede bu bapta meri olan ahkâma daima tabi kalır.

Heh halde tarafeyni âkideynden birine mensup eşhası hükmiyenin tarafı diğer ülkesinde kabul olunması kezalik işbu ülkede muamelâtının ifası zımnında ve sair kâffei hususatta, mezkür eşhası hükmiye tarafı diğer ülkesinde en ziyade mazharı müsaade millete mensup eşhası hükmiyenin tabi tutulduklarından veya tutulacaklarından daha az müsait şeraita tabi olmayacaktır.

Madde — 9

Tarafeyni akideynden birinin tarfı diğer ülkesine kabul edilmiş olan teb'ası ne şahısları ne de malları veya faaliyetleri hususlarında teb'ayi mahalliyenin ve en ziyade mazharı müsaade millet teb'asının şeraiti mümasile tahtında tabi olduğundan veya olacağından başka veya daha yüksek tekâlif ve rusuma tabi tutulmayacaktır.

Tarafeyni akideynden birinin ülkesinde müteşekkil olan ve muamelâtını ifa için tarafı diğer ülkesine kabul edilmiş bulunan hususi veya devlete ait eşhası hükmiye ne malları veya faaliyetleri hususunda ve ne de diğer hiç bir hususta işbu ülkede icrayı muamelât için kabul edilmiş olan en ziyade mazharı müsaade millet eşhası hükmiyeei mümasilesinin ayni şerait tahsında tabi olduğundan veya olacağından başka veya daha yüksek tekâlif ve rusüma tabi tutulmayacaktır. Cibayet olunan tekâlif, rusüma teallük ettiği gibi belediyeler ve cemiyetler korporasyon menfaatına istifa olunan rusuma da şamildir.

İKİNCİ FASIL

TİCARET VE SEYRİ SEFAİN

Madde — 10

Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Ticareti Hariciye inhisarı devlete ait bulunduğu cihetle Türkiye Hükümeti Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Ticaret Mümessilliğine ve Teşkilâtına Türkiye ülkesinde atîdeki vazaifi icra salahiyetini bahşeder :

A — Ticaret Hariciye hususunda Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadının menfaatını gözetmek,

B — Türkiye ile Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı arasındaki ticareti hariciyeyi ve emtia mubadelesini işbu Muahede ahkâmına tevfikan tanzîm etmez,

C — Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı hükümetinin ticareti hariciyesini icra ve Türkiye ile Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı arasında münasebatı ticariyenin inkişafına hizmet etmek.

Madde — 11

Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadının merkezi Ankara'da bulunan Türkiye'deki Ticaret Mümessilliği Türkiye'deki Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı sefaretinin temamen bir kısmını teşkîl eder. Ticaret mümessili ve iki muavini sefaret erkânından madûd olup masuniyeti şahsiyeden ve heyatı siyâsiye âzâsına bahşolunan sair salahiyet ve imtiyazattan müstefit olurlar.

Madde — 12

Sosyalist Sovyetist Cumhuriyetleri İttihadı Ticaret Mümessilliğinin Ankara'daki binasıyle İstanbul'da Beyoğlunda caddei kebîrde "464" numruda "Sovyet Han" da kâin şubesi binası harıcı ez memleket imtiyazatından müstefît olacaktır. İşbu harıcı ez memleket imtiyazı onüçüncü madde ahkâmının tatbikatına manî olmayacaktır.

Madde — 13

Ticaret Mümessilliğinin Türkiye'de icra edilmiş olan muamelâtı hukukiyesi ile bunların netayici iktisadiyesi Türk kanunlarına tabî olacak ve Türk Hakkı Kazasına dahil bulunacaktır.

Hukuku Umumiyeyi Düvele nazaran devletin hakkı hükümranisinin icrasına ve siyâsî veya şehbenderî mümessilliklerin faaliyeti resmiyelerine mahsus mevat olmamak şartıyle Sosyalist Sovyetist Cumhuriyetleri İttihadı Hükümetinin Türkiye'de bulunan emvalinin haczine dahî mesag olacaktır.

Madde — 14

Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti kendi Ticaret Mümessilliğinin Türkiye'de akdettiği bilumum muamelâtı ticariyeden mütevellit mes'üliyeti deruhde eyler, Sair Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı devlet müessesatının akt ettiği muamelâtı ticariyeye gelince bu muamelâttan bu müessesatın ancak kendileri mes'ül olacaktır.

Madde — 15

Tarafeyni akideyn Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Hükümetinin Türkiye'deki Ticaret Mümessilliğinin, Türkiye'nin atideki şehir ve limanlarında şube açmak hakkından istifade edeceği hususunda mutabık kalmışlardır.

İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum, Konya ve Eskişehir.

Yeni şubeler küşadı iki hükümet arasında bir îtilâfın mevzuunu teşkil edecektir.

Madde — 16

Türk Hükümeti Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti ülkesinde bir Ticaret Mümessilliği tesis ettiği takdirde Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti bu Mümessillik ile memurinini Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Hükümetinin Türkiye'deki Ticaret Mümessilliğine bahşolunan ayni hukuk, imtiyazat ve muafiyattan istifade ettirecektir.

Madde — 17

Tarafeyni akideynden her biri tarafı diğer ülkesinin idhalâtına veyahut işbu ülkeye ihracata müteallik hususatta bu bapta diğer bilcümle memâlik hakkında müesses umumî usule kıyasen herhangi bir güna takyîdat tatbik etmemeyi teahhüd eyler.

Madde — 18

Tarafeyni akideynden herbirinin müstahsalâtı arzıye ve sınaiyesi tarafı diğer mevzuatı umumiyesi mucibince işbu tarafın tranzite açık yolları üzerinde ve keza işbu taraf mevzuatı umumiyesine tevfi-

kan tranzite kabul edilecek ve bu ülkede bilcümle tranzit rusümundan serbest bulunacaktır.

Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti Türkiyeye, işbu maddenin birinci fıkrası ahkâmından harıc olmak üzere, menşe ve mevridi Türkiye olup Batum tarikiyle Asya memleketlerine ve kezalik men'şe ve mevridi Türkiye bulunan ve Türkiye vilâyatı şarkıyesinden vilâyatı garbiyesine ve vilâyatı garbiyesinden vilâyatı şarkıyesine Batum tarikiyle sevk edilecek emtia içinde serbest transit hakkı bahşetmeye muvafakat eyler.

Men'şei Türkiye olan ve Türkiye'den gelen emtianın işbu maddede mezkür tarikla tranzidi, Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti teşkilâtı tarafından bu eşyanın men'şe ve mevridinin Türkiye olup olmadığının tetkiki şartıyle icra edilecektir.

Bu tetkikin tarzı icrası işbu muahedeye merbut nihaî protokolde tespît edilmiştir.

Madde — 19

Tarafeyni akideynin demir, kara ve dahilî sular yollarında yolcuların, eşyayı zatiyelerinin ve emtianın nakliyatı hususlarında tarafeyni akideyn ülkeleri sekenesi beyninde hiç bir fark gözetilmeyecektir.

İşbu maddenin birinci fıkrası ahkâmının tarafeynin akideynin kendi nakliyat yolları üzerinde istedikleri veçhile tarifeler tanzim etmeleri haklarına halel iras etmediği müstâgnii beyândır.

Tarafeyni akideyn işbu Muahedenamenin mevki mer'iyete hemen duhulünü müteakip yolcu ve eşyayı zatiye ile emtianın doğru demiryolu nakliyatı hakkında bir itilâfnamei mahsus akdine tamamen amâde bulunduklarını beyan ederler.

Madde — 20

Tarafeyni akideynden birinin sancağını hâmil olup hamulesiz veya hamuleli olarak diğer tarafa ait sulara ve limanlara girecek veya buralardan çıkacak olan merakip ve sefain, mahalli hareket veya azimetleri neresi olursa olsun, her güna hususatta ayniyle sefaini milliyeye tatbik edilen muameleden müstefit olacaklar ve her ne unvan altında bulunursa bulunsun, devlet, vilâyetler, nahiyeler veya tarafı hükümetten salahiyetini haiz her hangi bir taazzuv nam

ve menfaatına istifa olunup merakibi milliyeye tahmîl edilmiş veya edilebilecek olanlardan başka hiç bir güna tekâlif veya rüsuma tabî tutulmayacaklardır.

Madde — 21

Hamuleler, mevrit veya mahreçleri neresi olursa olsun, millî sancak altında idhal, veya ihraç edildikleri takdirde, tabî tutulacaklarından başka veya daha şedît rusum ve mükellefiyata tabî tutulmayacaklar ve başka bir muamele de görmiyeceklerdir. Gemilerin yolcularına ve bunların eşyayı zatiyelerine aynen milli sancak altında seyahat ediyorlarmış gibi muamele olunacaktır. Mezkür sefainin mürettebatı en ziyade mazharı müsaade millet sancağını hâmil merakip ve sefain mürettebatı misili muamele göreceklerdir.

Madde — 22

20 ve 21 nci maddeler ahkâmı, millî ticareti bahriyenin himayesini, yeniden teşkil ve inkişafını istihdaf eden kavanini mahsusaya, millî sancağa hasredilmiş olan kaputaja, kara sularında balık, avı icrasına, kılavuz hidematına, kılavuz istihdamına, romurkör işletmeye ve sair liman hidematına, kezalik dahilî sularda seyri sefaine tatbîk olunmayacaktır.

Madde — 23

Sefain vemerakibin tabiiyyeti, her iki tarafça devleti aidesinin salahiyettar makamatı canibinden her memleketin kavanîn ve nizamatına tevfîkan, bu bapta verilen vasaik ve şahadetnamelere göre muteber tutulacaktır.

Tarafeyni akideyn, geminin senedi bahrîsi ve vazîyeti fenniyesini musaddik hacım istiabı, kabiliyeti seferiye ve sair mümasil şahadetnameler gibi gemi evrakının mütekabilen tanınması hususunda bir itilâfı mahsus akdini teahhüt ederler. Böyle bir itilâfın akdına değin akideynden biri tarafından alelusul itâ edilmiş olan balâda mezkür gemi evrakını mütekabilen tanıyacaklarını tarafeyn teahhud ederler.

Madde — 24

Tarafeyni akideynden birinin sancağını hâmil olup diğer tarafa ait bir limana, mahza hamulelerini ihmâm veya bunlardan bir kısmını ihraç etmek maksadıyle dahil olan merakip ve sefain memleketeyn kavanîn ve nizamatına tevfîkı hareket ederek hamulelerinin di-

ğer bir limana veya diğer bir memlekete gidecek olan kısmını gemi dahilinde hıfzedebilecek ve hamulelerinin işbu kısmı ehîri için, muhafaza harçlarından madâ-ki zaten bu harçlar ancak millî seyr ve sefain hakkında tespit edilmiş olan en aşağı mikdarda istîfa edilebilecektir-hiç bir harç veya ücret tesviyesine mecbur tutulmaksızın bunları tekrar ihraç eyleyebilecektir.

Madde — 25

Tarafeyni akideynden birine mensup bir sefînenin tarafı diğer sularında gark olması, karaya oturması, hasarı bahrî veya tevakkufu mecburîye uğraması gibi hadisatta, sefîne ve hamulesi işbu memleket kavanîn ve nizamatının ahvali mumasilede sefaini milliyeye bahşettiği müsaadet ve muafiyatın aynından istifade edecektir. Geminin kaptanına, mürettebatına ve yolcularına, gerek bunlar için ve gerek sefîne hamulesi için, ayniyle teb'ayı mahalliyeye tatbîk edilen dereceye îfayı muavenet ve muzaheret edilecektir.

Tahlîsiye resmi hususunda tahlîsin vuku bulduğu memleketin mevzuatı kanuniyesi merakip ve sefaini milliyeye tatbîk olunduğu misilli tatbîk olunacaktır.

Karaya oturmuş veya gark olmuş bir geminin kurtarılan emtiası, istihlâki dahilî için memlekete idhal edilmiş olmadıkça hiç bir gümrük resmine tabî tutulmayacaktır.

Madde — 26

Men'şei Sosyalist Sovyetist Cumhuriyetleri İttihadı olup bu aradan doğrudan doğru idhal edilmiş olan müstahsalâtı arzıye ve sınaiyenin Türkiye'ye dühullerinde işbu Muahedenin bütün müddeti meriyeti esnasında üçüncü herhangi bir devlet müstahsalâtı mümasilesi üzerinden cibayet edilmiş veya edilecek olandan başka veya daha yüksek, emsali tezyitte dahil üzere, gümrük rusümuna kezalik sair bilcümle idhal harçlarına tabî tutulmaları lâzımdır.

Madde — 27

Muahedenamenin bütün müddetçe Türkiye'den doğrudan doğruya idhal olunan, işbu Muahedenameye merbut "1" numaralı listede tadat edilen ve men'şei Türkiye olan müstahsalâtı arzıye ve sınaiye Sosyalist ve Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Hükümetine hîni duhulünde Sosyalist ve Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Hükümetinde merî bulunan gümrük rusümu tarifei umumiyesi üzerinden ve balâde mezkür (1) numaralı listede münderiç yüzde tenzilâtından isti-

fade edecektir. Her halde salifüzzikr "1" numaralı listede tadat edilen mustahsalâtı arzıya ve sınaiye ile işbu Muahedeye merbut "2" numaralı listede tadat edilen Türkiye müstahsalâtı arzıya ve sınaiyesi Sosyalist ve Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Hükümetine duhulünde herhangi bir üçüncü memleket müstahsalâtı mümasilesinden istîfa edilecek olan, emsali tezyitte dahil olmak şartıyle, bilcümle gümrük rusümündan ve diğer bilcümle idhalât mükellefiyatından başka veya daha fazla rusüm ve tekâlîfe tabî tutulmayacaktır.

Madde — 28

Tarafeyni akideynden birinin ülkesinde devlet, belediyeler veya cemiyetler korporasyon menfaatına olarak ne olursa olsun emtianın istihsâli, satışı ve istihlâk ve nakli üzerinden cibayet olunan dahilî vergiler, resimler ve harçlar tarafı diğer mustahsalâtı erziye ve sınaiyesi ile emtiai mümasilesinden cibayet olunandan daha yüksek ve daha ağır olmayacaktır.

Madde — 29

Te'minat, gümrük rusümünün tarzı cibayeti ve idhalât ve ihracata ait sair gümrük muamelâtı hususlarında tarafeyni akideynden herbiri diğerine herhangi bir üçüncü bir memlekete bahşettiği veya ileride edeceği bilcümle menafiden istifade hakkını bahşeder.

Madde — 30

Tarafeyni akideynden herbiri tarafı diğerin mustahsalâtı arzıye ve sınaiyesinin hini idhalinde idhal edilen maddenin tarafı diğer ülkesinde istihsal edilmiş bulunduğunu mübeyyin bir men'şe şehadetnamesi ibrazını talep etmek hakkını muhafaza eyler.

Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti emtiasının men'şe şehadetnameleri Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti Ticaret Halk Komiserliği veya Teşkilâtı tarafından ve Türk emtiasının men'şe şahadetnameleri de Ticaret ve Ziraat Vekâletleri ile bunların teşkilâtı mahalliyeleri ve kezalik Türkiye Ticaret Odaları tarafından itâ edilecektir.

Gerek Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Hükümetinden Türkiye'ye ihraç gerek Türkiye'den Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadına idhal olunacak emtiaya ait men'şe şehadetnamelerinin şekli tarafeynce itilâf'ı müşterekle tespit edilecektir.

Salifüzzikir menşe şehadetnamelerinin tarafeyn teşkilâtı aidesi tarafından vize ve muamelei tasdîkiyesi şehadetnamede mezkür em-

tianın idhal edildikleri taraf ülkesinde, işbu Muahedenamenin hini imzasında, merî olan nizamata tevfîkan icra edilir.

Madde — 31

İşbu Muahedenamenin en ziyade mazharı müsaade millet muamelesine müteallik ahkâmı mevaddı âtiyeye şamil değildir :

1 — Tarafeyni akideynden herbirinin hudud muntakası dahilinde ticareti teshîl için hemhudud memleketlere bahşeylediği veya ileride edeceği fevait.

2 — Bir gümrük ittihadı dolayısiyle tarafeyni akideynden herhangi birine tahmil edilecek mecburiyetler.

3 — Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı tarafından, arazisi 1 Ağustos 1914 tarihinde sabık Rusya İmparatorluğu eczasından bulunan memalike bahşedilen veya edilecek olan fevait.

4 — Gümrük tarifesi hususunda ve sair bilcümle hususatı ticariye hakkında Osmanlı İmperatorluğundan 1923 senesinde ayrılmış olan memalik ile Türkiye arasında mevcut veya âti de te'sîs edilecek olan menafi ve fevaidi mahsusa.

Madde — 32

İşbu Muahedename tasdîk edilecek ve tasdîknameler sür'atı mümkine ile Ankara'da teatî kılınacaktır.

İşbu Muahedename tasdîknamelerin tarihi teatîsinden itibaren bir ay zarfında mevkii mer'iyete dahil olacaktır. Muahedenamenin mevkii mer'iyete duhulünden itibaren bir sene nihayetinde tarafeyni akideynden herbiri bunun ahkâmına nihayet vermek hususundaki niyetini iblâg edebilecek ve maahazâ işbu Muahedename tarafeyni akideynden biri tarafından böyle bir tebliğin vukubulduğu günden itibaren altı ayın hitamına değin merî kalacaktır.

Tasdîkan lilmakâl murahhasîn işbu Muahedeyi imza ve tahtîm etmişlerdir.

Ankara'da 11 Mart 1927 tarihinde iki nusha olarak tanzim edilmiştir.

İMZALAR

ALİ CİNANÎ — JAKSURİÇ

ALİ ŞEVKÎ — AKİM YURİYEF

ONİKİNCİ MADDEYE MÜTEFERRİAN

İşbu Muahedenamenin müddeti esnasında Türkiye'deki Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İtihadı Ticaret Mümessilliği İstanbul şubesi binası tebdîl edildiği takdirde işbu şubeye bahşedilmiş olan harıcı ez memleket imtiyâzı şubenin yeni binasına nakledilecektir.

ONSEKİZİNCİ MADDEYE MÜTEFERRİAN

Şurası mukarraradır ki Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Türkiye müstahsalâtı arzıye ve sınaiyesinin 18-nci maddede mezkûr Türkiye müstahsalâtı arzıye ve sınaiyesinin 18-nci maddede mezkür yollarda tranzite müteallik hususatta mezkür müstahsalâtın Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı arazısine hini duhulünde bunların Türkiye müstahsalâtı arzıye ve sınaiyesi olduklarını mübeyyin bir men'şe şehadetnamesi ibrazını talep hakkını muhafaza eyler.

Men'şe şehadetnameleri Ticaret ve Ziraat Vekâletleri ile bunların Teşkilâtı mahalliyesi veya Ticaret Odaları tarafından itâ edilecektir.

Salifüzzikr men'şe şehadetnameleri Türkiye'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İtihadı Ticaret Hariciye Mümessiliği veya şubatı ve bu müessesatın mevcut olmadığı mahallerde Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti İtihadı Şehbenderlikleri tarafından vize edilecektir.

Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Gümrüğü, tranzit eden eşyanın men'şe şehadetnamesi muhteviyatı ile tevafuku hakkında şüphe için espabı ciddiyeye malik bulunursa, âzamî bir haftalık bir müddet zarfında işbu eşyanın şehadetname ile derecei mutabakatını tetkik edebilecektir.

2 - 18-nci madde ahkâmının memleketeyn ülkesine idhali kanun ve nizamatı ile memnu bulunan eşyaya şâmil olmadığı müslagnii beyândır.

YİRMİÜÇÜNCÜ MADDEYE MÜTEFERRİAN

23-ncü madde ahkâmının Rus Hükümetinin mali olan veyahut Sovyet mevzuatı mucibince millileştirmeye tabî bulunan gerek ticarî gerek askerî eski Rus filosuna mensup olup mudahale esnasında memaliki ecnebiyeye götürülen üzerindeki hukukunu hiç bir veç-

hile ibtal eylemediğini Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti beyân eder.

Bu protokol Muahedenamenin bir cüz'ü mütemmimi olup Muahedename ile ayni zamanda dahili mer'iyet olacaktır.

Ankara'da 1 Mart 1927 tarihinde iki nüsha olarak tanzîm edilmiştir.

ALİ CİNANÎ — JAK SURİÇ

ALİ ŞEVKÎ — AKİM YURİYEF

Ticaret ve Seyrisefain Anlaşmasının uygulanmasında önemli güçlüklerle karşılaşılmış ve iki ülke bu konuda zaman zaman ihtilâfa düşmüşlerse de milletlerarası ilişkiler alanında birbirlerini desteklemeğe devam etmişlerdir.

Sovyet Rusya Türkiye Cumhuriyetinin dünya siyasetinde oynamağa başladığı mühim rol ve bu ülkenin coğrafi durumu sebebiyle, toplanan silâhsızlanma konferansına katılması gerektiğini Cenevrede ifade ile bu hususta bir teklifte bulunmuştur. Buna mukabil, olarak da, Konferansa katılan Türkiye temsilcisi topyekün silâhsızlanma konusunda Sovyet tezini desteklemiştir.

Milletler Cemiyeti Misakındaki boşluğu doldurmak üzere, Fransa Dışişleri Bakanı Briand ile Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı Kellog "Savaşın milli siyaset aleti olarak kullanılmasını" yasaklayan bir milletlerarası vesika hazırlamışlardır. Türkiye, buna 8 Eylül 1928 de katılmıştır. Sovyetler ise o günkü siyasi durumunun gereği olarak Pakta hemen katılmış ve bahiskonusu vesikayı diğer devletlerden evvel tasdik etmişti. Bu konuda daha da ileri giderek Paktın Doğu Avrupa devletleri arasında biran önce yürürlüğe girmesini sağlamak amacile 9 Şubat 1929 tarihinde Polonya, Romanya, Letonya, Estonya ile Moskova'da imzaladığı bir protokol düzenlemiştir. Bu protokole 1 Nisan 1929 tarihinde katılmamız Sovyetlerle yeni bir yakınlaşma örneği teşkil etmiştir.

Litvinof protokolu adı ile bilinen bahiskonusu protokolün 1 Nisan 1929 tarihinde tasdiki münasebetile Büyük Millet Meclisinde Dışişleri Bakanı şunları söylemektedir :

"Meclisi âlinin tasdikına arzolunan protokol esası Büyük Meclisin tasdik ve tasvibine iktiran etmiş olan Kellog paktının bir an evvel şarki Avrupada mer'iyete geçmesi için komşumuz ve dostumuz Sovyet Hükümeti tarafından yapılan bir teşebbüs üzerine muhtelif alâkadar hükümetler meyanında Türkiyenin de iştirak ettiği bir paktıtır. Protokolun mahiyeti de gösteriyor ki esası evvelâ kabul edilmiş olan ve sulh için mühim bir adım telâkki ettiğimiz bir eserin bir an evvel şarkî Avrupada mer'iyete geçmesidir."

Bu gelişmelerden sonra Ankara'da, 17 Aralık 1929 tarihinde, Paris'te 17 Aralık 1925 günü imzalanmış bulunan Dostluk ve Tarafsızlık Andlaşmasını teyid ederek iki yıl daha uzatan bir Protokol imzalanmıştır.

Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerine ilerideki bahislerde yeri geldikçe temas edilecektir.

TÜRKİYE - AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ

1 Mart 1921 tarihinde Moskova'da imzalanan Türk-Afgan Dostluk antlaşması evvelce söz konusu edilmişti. Mayıs 1928 tarihinde Afgan Kralı Amanullah Hanın memleketimizi ziyareti iki ülke arasındaki işbirliğinin daha da gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Afganistan'a eğitim için gönderilen subay, doktor, öğretmenlerin sayısı bu andlaşma ile arttırılmış, öğrenci ve uzman mübadelesinin daha sonraki yıllarda aralarında hiç bir anlaşmazlık konusu bulunmayan bu iki memleket arasında daha da geliştirilmesine imkân hazırlamıştır. Bahis konusu işbirliği iki ülke arasında müsbet yönde bir devamlılık arz eder. Emanullah Han ve eşi Kralice Süreyya Hanım Ankarayı ziyaretlerinde Türk halkı tarafından hararetle karşılanmış, kendilerine büyük övgü ve dostluk tezahürlerinde bulunulmuştu.

20 Mayıs 1928 de Afganistan Kralı Emanullah Han ile yaptığı konuşmada Atatürk şunları söylemişti :

Kral Hazretleri,

Türk milleti ve Cumhuriyet Hükümeti ve ben, Hükümdar olarak sizleri ve Kraliçe Hazretlerini Türkiye'de görmekle pek çok seviniyor ve memnun oluyoruz.

Kâbil'den hareket buyurulduğu gündenberi, yolculuğunuzun safhalarını büyük ilgi ve iftiharla takibediyor ve umumi bir özlem ve hasretle memleketimizi teşriflerinize intizar ediyorduk.

Bugün kardeş Afgan milletini, asil ve değerli şahıslarınızdan temsil eden has biraderim Kral Hazretlerini ve muhterem Kraliçe Hazretlerini devlet merkezimiz Ankara'da Türk milleti ve Türk Devleti adına şahsen selâmlamakla bahtiyarım.

Muhterem misafirler,

Afgan milleti ile çıkış kaynakları orta Asya olan cedlerimiz arasındaki münasebetler ve kardeşlik bağları pek eskidir. Tarihin silinmez sayfaları, o münasebetlerin ölmez hâtıraları ile doludur.

İki eski ve kahraman milletin bugünkü evlâtları bizler, ibret dolu o sayfaları, büyük bir ilgi ile okumalıyız. Orada Afgan milleti ile Türk milletinin bir safta, yanyana, aynı gayeye yürüdüğü ve müşterek şanlar ve şerefler, zaferler kazandıkları görülecektir. Tarihin o ölümsüz kayıtları, bize kardeş duygularını ve rabıtalarını, değerli ve müşterek bir miras olarak bırakmış olan Afganlı ve Türk büyük babalarımızın, bugünkü siyasî sınırlarımızın dışındaki alanlarda dahi halef ve selef olduklarını göstermektedir.

İşte bugünkü Afgan ve Türk milletleri, sayısız yüzyılların ve büyük kıt'aların içine hâtıralar ve gelenekler salan büyük milletlerin evlâtlarıdır.

Aziz dostumuz Kral Hazretleri,

Tarihin ne garip tecellileri, dünya olaylarının ne mânalı tesadüf ve benzerlikleri vardır. Hükümdar olarak siz 1919 da kahraman Afgan milletinin başında, Asyanın ortasında, istiklâl için mücadeleye atılırken, biz de aynı tarihte burada, Avrupanın doğusunda, bütün medenî cihanın gözleri önünde, istiklâl ve hürriyetimize vurulan darbelere, göğüslerimizi siper ederek döğüşüyorduk.

Size ve bize çektirilen bunca elem ve ızdıraplardan bahse lüzum yoktur. Yalnız istiklâl ve hürriyet aşıkı milletler için, o ızdırap anları, o ızdırap sebepleri, uyanmak ve ilerlemek için daima hatırlanmalıdır.

İstiklâl ve hürriyetlerini her ne bahasına ve her ne karşılığında olursa olsun, bozmak ve sınırlamağa asla göz yummamalıdır. İstiklâl ve hürriyetlerini bütün mânası ile masum bulundurmak ve bunun için gerekirse, son ferdinin, son damla kanını akıtarak, insanlık tarihini şanlı örnekler ile süslemek, işte istiklâl ve hürriyetin gerçek mahiyetini, geniş mânasını, yüksek değerini, vicdanında idrak etmiş milletler için temel ve hayatî prensip!..

Ancak bu prensip uğrunda her türlü fedakârlığı, her an ifaya hazır ve muktedir bulunan milletlerdir ki, durmadan insanlığın saygı ve itibarına lâyık bir toplum olarak görülebilirler. Afgan milleti ve Türk milleti, bu iki kardeş millet, bu prensibin gerçek sahipleri olduklarını fiilen isbat ettiler.

Afgan milleti ile Türk milletinin tarihi olan kardeşlik bağlarını sağlamlaştıran ve destekliyen başlıca sebebi de, her iki milletin şerefli varlıkları ve yüksek ülküleri için, istiklâl ve hürriyet prensibine aynı kuvvet ve imanla sarılmalarında aramalıdır.

İstiklâl ve itibarını cihana tanıtmak vasıf, yetenek ve kudretinde olan milletlerin, medeniyet yolunda da seri ve başarılı adımlarla ilerlemek istidatları, teslim olunmak gereklidir. Gerçi bir toplumun zamanla kökleşmiş töre ve âdet, duygu ve anlayışları çok önemlidir. Bu itibarla, toplumlar, teşebbüsçü fertler üzerinde, adeta âmir ve hâkim bir tesir yaparlar. Fakat yaradılıştan gelen istidat ve yeteneği, gelişme ve yücelmeye yönelmiş milletler, medeniyetin bugünkü ilerlemelerinden feyiz ve ilham almış aydın evlâtlarının elile, geçmişte kaybettikleri fırsatların doğurduğu gecikmeleri kapatmak çaresini bulmakta geç kalmazlar. Bu yolda toplumun önüne düşmek ve yol göstermenin tesirli ve verimli olduğunda şüphe yoktur.

Mumterem Kral Hazretleri,

Bu münasebetle, pek çok zevk ve takdirle tâkip etmekte ve görmekte olduğum bir gerçeği arzetmeme müsaade buyurmanızı rica ederim. Hükümdar olarak siz Afgan milletinin başına geçer geçmez, yalnız millet ve memleketinize tam istiklâl kazandırmakla yetinmediniz. O güzel ve verimli memleketinizde zamanın yıktığı mamureleri, bu günün gelişmeleri ve ilerlemeleri ile uygun bir surette, canlandırıp, yüceltmeye başladınız. Devletinizin teşkilâtını düzene koydunuz. Cesur ve kahraman ordunuzu yeniden düzenlediniz. Millî eğitim işlerinde önemli adımlar attınız.

Sosyal hayatta hissedilir hamleler gösterdiniz. Bütün bu şuurlu ve ruhlu işler ve çalışmalar, ülkenizin ve milletinizin mamurluk ve medeniyet alanında, lâyık olduğu yüksek mevkie yükselmesi zamanının gecikmiyeceğini gösterir.

Kral Hazretleri!

Medenî ve yenilikçi reformlar yolundaki çalışmalarınızın ne kadar huzur ve sükün gerektirdiğini takdir ve bu yolda gayelerinize ulaşmanızı samimilikle dilerim. Gerçi Afganistanın coğrafî durumu ve bu sebeple devletinizin politik şartları önemli, ciddî ve naziktir. Tarih, bu önem ve nezaketin, içinde bulunulan şartlar ve haller ne olursa olsun, bir an gözönünden uzak tutulmamasını emreder. Hattâ vehim ve vesveseyle!. Fakat, hemen söylemeliyim ki, Afganistanın Hindikuş'u ile çetin ve sert tabiatı ve Afgan milletinin müspet zekâ, cesaret ve kahramanlığı ve bilhassa Afgan Devletinin seçkin hükümdarının yüksek şahsiyeti, her türlü ihtimalin karşısında kesin ve kudretle yükselen bir âbidedir. Biz, bunu biliyoruz ve kalbten gelen duygularla takdir ediyoruz.

Sizi ve milletinizi ve memleketinizi cidden seven Türk Milletinin Başkanı olarak, içten gelen bir bağlılıkla arzedeyim ki, Afganistan'ın maddî ve mânevî gelişme ve yücelmesi yolundaki teşebbüslerinizin, az zamanda neticeler verdiğini görmek, bizim başlıca emelimizdir. Başarılarınızın muhakkak olduğuna güvenimiz tamdır. Bu hususta bir kardeş millete, tabiî olarak yönelen vazife ve mükellefiyetleri, Türk Devleti, kudreti dairesinde yapmaya hazır bulunmaktadır.

Aynı ziyaret sırasında Türk-afgan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmış. Bu anlaşmanın birinci maddesinde iki ülke arasında «ebedi» dostluk kurulması derpiş olunmuştu.

Türkiye Afganistan Muhadenet ve Teşriki Mesai Muahedenamesinin tasdiki hakkında kanun

29 Teşrinisanî 1928

(Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 13 Kânunuevvel 1928-Sayı: 1065)

Kanun No: 1362

Madde 1 — Efganistan ile Ankara'da 25 Mayıs 1928 tarihinde akit ve imza edilmiş olan Muhadenet ve Teşriki Mesai Muahedenamesi ile merbutu bulunan Protokol ve kezalik 25 Mayıs 1928 tarihli İmza Protokolü tasdik edilmiştir.

Madde 2 — İşbu Kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 3— İşbu Kanunu İcraya Hariciye Vekili memurdur.

Türkiye Afganistan Muhadenet ve Teşriki Mesai Muahedenamesi

Türkiye ve Afganistan Devleteynî Âliyeteynî gerek maddi gerek mânevi rabıta ve münasebetlerinin ve gerek biraderî vaziyetlerinin ve hissiyatlarının ve sair ihtiyaçlarının birliğine binaen asrı hazırın iki millet için günden güne ihdas ve istilzam eylediği vezaifi nazarı mülâhazaya alarak teyemmünen aralarında münakit 1 Mart 1337 ve 11 hut 1299 tarihli Muahede ile mevcut ve berkarar olan kardeşlik ve dostluk bağlarının ve samimi rabıtalarının daha sağlam ve metin esasata iptina ettirilmesini arzu eylediler. Ve bu maksadın istihsali için bir dostluk ve siyasi ve iktisadi Teşriki Mesai Ahitnamesi akdini lâzım addederek Türkiye Reisicumhuru Hazretleri,

Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekili Doktor Tevfik Rüştü Beyefendi Hazretlerini ve Âlâhazreti Humayun Efgan Kıralı, Efganistan Hariciye Veziri Vekili Serdarı Âlâ Gulâm Sıdık Han Hazretlerini murahhas tâyin buyurdular. Müşarileyhima murahhaslar usulüne muvafık salahiyetnamelerini iraeden sonra mevaddı âtiyeye muvafakat eylediler. İki Devletin münasebetini işbu mevat tanzim edecektir.

Madde 1 — Türkiye Cumhuriyeti ile Efgan Kırallığı beyninde ve kezalik iki millet arasında ihlâli gayrı kabil sulh ve samimî ve ebedî muhadenet cari olacaktır :

Madde 2 — Tarafeyni Âkideynden biri aleyhine âhar bir veya bir kaç devlet tarafından bir hareketi hasmane vâkı olduğu takdirde diğer Tarafı Âkit o tecavüzün men'i emrinde bütün gayret ve mesaisini sarf etmeyi ve bu mesaiye rağmen harb emri vâkı olduğu halde iki Hükümet yüksek menfaatlerine muvafık olan musip kararı taharri etmek üzere vaziyeti aralarında tekrar hayirhane ve itina ile mütalâa etmeği taahhüt ederler.

Madde 3 — Tarafeyni Âkideynden her biri âhar bir veya bir kaç devlet tarafından diğer Taraf Âkidin aleyhine tevcih edilen hiç bir ittifaka veya siyasi ve askerî ve iktisadî ve malî hiç bir itilafa ve keza âhar bir veya bir kaç devlet tarafından diğer Tarafı Âkidin emniyeti askeriyesi aleyhine tevcih edilen harekâtı hasmaneye iştirak etmemeği taahhüt ederler.

Madde 4— Devleteyni Âkideyn, Tarafeyn memeleket ve milletlerinin terakki ve tealisi için bir tarafta mevcut ve diğer taraf için müfit olan ve ihtiyaç hissedilen her türlü vesail ve vesaiti, ayrıca tertip ve tanzim kılınacak mukavelâtı mahsusa ile temine ve onun ihtiyacatını teshil ve tehvîne çalışmağı taahhüt ve diğer Taraf muahide o hususta muavenet ederler.

Madde 5 — Türkiye Cumhuriyeti Efganistan'ın maarif ve ordusunun terakki ve tealisi için talep edeceği adlî ve ilmî ve askerî mütehassılar intihap ile Afgan Devletinin hizmetine vermeği taahhüt eder.

Madde 6 — Tarafeyni Âkideyn tebaası yekdiğerinin arazisinde ticaret ve ikamet hususunda en ziyade mazharı müsaade millet muamelesine nail olacaklardır. Maahaza Tarafeyni Âkideyn ayrıca ikamet ve ticaret mukavelenameleri yapabilecekleri gibi şehbenderlik ve posta ve telgraf ve iadei mücrimin mukavelenamelerini akdedeceklerdir.

Madde 7 — Tarafeyni Âkideynden her biri, işbu Muahedename-de tâyin edilen mütekabil taahhüdat haricinde, diğer devletlerle her türlü münasebatta serbestii hareketini tamamiyle muhafaza edecektir.

Madde 8 — İşbu Muahedename Türkçe ve Farisî yazılmıştır, ve her iki metin mütesaviyen muteberdir.

Madde 9 — İşbu Muahedename musaddak nüshaların teatisinden itibaren mer'i olup mümkün mertebe kısa bir zaman zarfında, Âkidler tarafından tasdik olunacak ve musaddak nüshalar Ankara'da teati olunacaktır.

Bu Muahedenin birinci maddesi daimî ve diğer maddeleri on sene müddetle muteberdir. Şayet Muahedename mezkûr on senelik müddetin hitamından altı ay evvel Tarafeyni Âkıdeynden biri veya diğeri canibinden fesholunmazsa kendiliğinden bir sene daha mer'i addedilecek ve fesih keyfiyeti ancak altı aylık bir müddetin ınkızasından sonra hüküm ve tesiri haiz olacaktır.

İki taraf murahhasları yukarda mezkûr dokuz madde ahkâmını kabul ve tasdik ile bu Muahedeyi imza ve tahtim eylemişlerdir.

Ankara'da 25 Mayıs 1928 tarihinde iki nüsha olarak tanzim edilmiştir.

Gulâm Sıddık **Doktor Tevfik Rüştü**

Protokol

Bugünkü tarihli Türk ve Efgan Dostluk ve Teşriki Mesai Muahedesini imza eden Tarafeyn murahhasları hususatı âtiye hakkında mutabık kalmışlardır.

Tarafeyni Âkıdeyn arasında iktisadı sahada teşriki mesai kabul olunmuştur. Gerek bu hususun suveri tatbikıyesinin tetkikiyle tanzimi ve gerek iki memleket arasında münakale ve muvasala keyfiyetinin mütalâasiyle bu bapta ittihazı icap eden ve mümkün olan tedabirin tâyin ve tesbiti için Tarafeynin mütehassıs murahhasları mümkün olan kısa bir zaman zarfında müzakerata iptidar edeceklerdir. İşbu Protokol Muahedenamenin bir cüzü mütemmimini teşkil etmek üzere müşarileyhima murahhasları tarafından imza edilmiştir.

25 Mayıs 1928

Gulâm Sıddık **Doktor Tevfik Rüştü**

İmza Protokolu

Bugünkü tarihle imza ettiğimiz Muhadenet ve Teşriki Mesai Muahedenamesi bir mukaddeme ile dokuz maddeden ve bu imza Protokolü dâhil olmak üzere merbutu iki protoklden ibarettir.

Bundan başka Tarafeyn murahhasları teşriki mesai ve tevhidi mesai tâbirlerinden maksatlarının bir mâna olup Fransızca mukabili (Collaboration) olduğunu da tasrih için mutabık kalmışlardır.

Gulâm Sıddık **Doktor Tevfik Rüştü**

TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ

Cumhuriyetin ilanından birkaç ay sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 3 Mart 1924 tarihinde kabul ettiği bir kanunla hilafeti ilga etmiştir. İranda bir kısım halk halifeliğin kaldırılmasına karşı idi. Musul konusunda İngilizlerle gerginliğin devam ettiği günlerde, bazı İranlı aşiretlerin hudut bölgelerinde başkaldırarak baskınlar yapmaları üzerine Cumhuriyet Hükûmeti, bu bölgelere kuvvet sevketmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu karışıklıklar ve bazı sınır uyuşmazlıkları, 1925 yılında Doğuda patlak veren isyanın bastırılmasından sonra da süregelmiştir.

Bu ve benzeri ihtilâflara bir son vermek üzere, iki memleket arasında, Tahranda, 22 Nisan 1926 tarihinde bir Güvenlik ve Dostluk Andlaşması aktedildi. Andlaşma'nın birinci maddesinde, «Ebedi Dostluk»'tan sözedilmekte idi.

Türkiye-İran Emniyet ve Muhadenet Muahedesinin tasdiki münasebetile 22 Mayıs 1926 tarihinde Büyük Millet Meclisinde Dışişleri Bakanı aşağıdaki beyanatı yapmıştır :

«Arkadaşlar, Şarkın en eski ve en esaslı devletlerinden biri olan komşu ve kardeş İran devletile aramızda muhadenet ve emniyetin ahkâmı ahdiye ile de takriri için müzakerat cereyan etmekte olduğu ve bir taraftan garp devletlerile mesaii sulhiye devam ederken diğer taraftan şarkta revabıtı dostanenin teyit ve inkişafına ikdam edilmekte bulunduğu malûmunuzdur.

Filhakika vaziyeti umumiye mütalea edilince samimi ve mustakbel anlayışın gerek siyasi ve iktisadi noktainazardan ve gerek coğrafi vaziyet itibarile iki devlet arasındaki menafi ve mukadderat iştirakini görmemesi kabil değildir. Zaten tarafeyn milletlerince çoktan malûm ve mahsus olan bu hakikatin hükümetlere intikali ve alenen izharı her iki diyarda teyemmünen vukua gelen mesut tahavvülâtı azime sayesinde süratle imkânyabı husul olmuştur. İşte bugün huzuru tetkik ve tasvibinize Türk-İran Emniyet ve Muhadenet ahidnamesini arzetmekle mesudum.

Muahedenin bir hususiyeti de milletlerden hükümetlere ve hükümetlerden milletlere mütekabilen ilham edilmiş bulunmasıdır. İhtiva etiği mevad ve esasatı ise vaziyeti vakıanın ifadei tahririsinden başka bir şey değildir. İnkişâfatı âtiye itibarile her iki devlet safhai tarihi mesut bir mukaddemei tefehhüm ve ikbal telâkki ettiğim işbu ahdnamenin sür'atle tasdikini heyeti muhtereminizden bilhassa istirham ederim.»

Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devleti
beyninde 22 Nisan 1926 tarihinde Tahran'da tanzim
ve imza olunan emniyet ve muhadenet muahedenameşinin
tasdikına dair kanun

22 Mayıs 1926

(Resmi Ceride ile neşir ve ilânı : 3 Haziran 1926-Sayı : 389)

Kanun No : 845

Madde 1 — Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devleti arasında 22 Nisan 1926 tarihinde Tahranda imza olunan emniyet ve muhadenet muahedenamesi kabul ve tasdik olunmuştur.

Madde 2 — Tarihi neşrinden itibaren muteber olan işbu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Türkiye - İran Emniyet ve Muhadenet Muahedesi

Bir taraftan Türkiye, diğer taraftan İran asrı hazırın her iki millete tevdi etmekte olduğu ihtiyacat ve mecburiyet ahkâmına tebaiyetle mevcut olan dostluk ve kardeşliklerini takviye lüzumuna kail olarak samimî münasebetlerinin maddî şeraitini tesbit için aralarında bir Emniyet ve Muhadenet Muahedesi akdini tasmim etmişler ve bu hususta Tahran şehrini müzakere mahalli olarak tayinde ittifak ile murahhasları olmak üzere,

Türkiye Reisicumhuru :

İran'da Türkiye Büyük Elçisi Memduh Şevket Beyi,
Alâ Hazreti Hümayun İran Şahı :

Reisülvüzer aCenabı Eşref Akayı Mirza Mehmet Ali Han Furugi ile Hariciye Veziri Vekili Cenabı Akayı Mirza Davut Meftahî tâyin eylemişlerdir.

Kanun lâyihasının tevdii tarihi : 18 Mayıs 1926

Müzakere tarihi : 22 Mayıs 1926

Mezkûr murahhaslar usulüne muvafık görülen selâhiyetnameleri teatiden sonra âtideki mevaddı kararlaştırmışlardır.

Madde 1 — Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devleti beyninde ve samimiyet ve ebedi muhadenet cari olacaktır.

Madde 2 — Tarafeyni Âkideynden biri aleyhinde diğer bir veya bir kaç devleti salise tarafından bir hareketi askeriye vâkı olduğu takdirde diğer tarafı âkit, birincisine karşı bitaraflığını muhafaza etmeği taahhüt eyler.

Madde 3 — Tarafeyni âkideynden her biri diğerine karşı hiç bir tecavüzde bulunmamağı bir veya bir kaç devleti salise ile akdolunup diğer tarafı âkidin aleyhine veya diğer taraf memleketinin emniyeti askeriye ve bahriyesi aleyhine müteveccih siyasi, iktisadi, veya mali hiç bir ittifak ve itilâfa iştirak etmemeği taahhüt eyler. Bundan mada tarafı âkideynden her biri diğer tarafı âkit aleyhine tevcih edilmiş her hangi bir hareketi husumetkâraneye iştirak etmiyeceğini taahhüt eyler.

Madde 4 — Bir veya bir kaç devleti salise tarafeyni Âkideynden birine karşı hasım muamelat ve askeri hareket icrasına tarafı diğerin arazisinden asakir esliha ve mühimmat imrar veya vesaiti harbiyeden olan erzak, hayvanat ve saire tedariki ve ricat eden kıtaatın nakil ve imrarı suretiyle istifade veya ahalisini tahrik ve teşvik ile kendi maksatlarına göre istıhdam veyahut askeri istikşafat için devleti mezkûrenin bitaraflığını ihlâle tasaddi eylerse bu devlet harekatı vakıaya karşı bitaraflığını müsellehan müdafaaya mecburdur.

Madde 5 — Tarafeyni Âkideyn kendi memleketleri dahilinde tarafı diğer memalikinin emniyet ve asayişini ihlal veya hükümetini taklip gayesini takip eden teşkilât ve tecemmüatın teşekkül veya ikametini ve keza diğer memlekete kaşı propaganda veya diğer başka bir vasıta ile mücadele maksadında bulunan eşhas veya tecemmüatın ikametini kabul etmeği taahhüt ederler.

Madde 6 — Tarafeyni Âkideyn hudut mıntakaları ahalisinin huzur ve emniyetlerini temin edebilmek maksadiyle hududa civar arazide bulunan aşiretlerin ihdas edegelmekte oldukları iki memleketin asayişini muhil ef'aili mücrimaneye ve tertibata nihayet vermek için bilcümle tedabiri lâzimeyi ittihaz edeceklerdir.

Bu tedbir tarafeyn hükümetlerince ayrı ayrı veya luzumuna kail oldukları takdirde müştereken ittihaz olacaktır.

Madde 7 — Tarafeyn Âkideyn işbu muahedenin akdinden itibaren nihayet altı ay zarfında ticaret, şehbenderlik, gümrük, posta ve telgraf, ikamet ve iadei mecrimin mukaveleleri akdine başlamak hususunda itilâf eylemişlerdir. Bu mukavelâtı akdiçin tarafeyn murahhasları Tahran şehrinde toplanacaklardır.

Madde 8 — Tarafeyni Âkideyn aralarında tahaddüs edip âdi diploması tarikiyle hallolunamıyan ihtilafatın tesviyesi zımnında müracaat olunacak usulü tesbit edeceklerdir.

Madde 9 — Şurası mukarrerdir ki Tarafeyni Âkideynden her biri işbu muahedenamede taahhüt edilen mütekabil taahhüdat haricinde diğer devletlerle her türlü münasebatında serbestii hareketini tamamen muhafaza edecektir.

Madde 10 — Bu muahadename Türkçe, Farisi ve Fransızca lisanlariyle yazılmıştır. İhtilâf zuhurunda Fransızca metin muteber olacaktır.

Madde 11 — İşbu muahadename imzasından itibaren muteber olup mümkün olduğu derecede kısa bir zaman zarfında Tarafeyni Âkideyn Millet Meclislerinin tasvibine arzedilecek ve tasdik olunan nüshalar tahran'da teati edilecektir. Muahadenamenin müddeti meriyeti beş sene olacaktır. Şayet muahedename mezkûr beş senelik müddetin hitamından altı ay evvel Tarafeyni Âkideynden biri veya diğeri canibinden fasih olunmazsa kendiliğinden bir sene daha mer'i addedilecek ve fesih keyfiyeti ancak altı aylık bir müddetin inkızasından sonra hüküm ve tesiri haiz olacaktır.

İki taraf murahhasları yukarda mezkûr on bir madde ahkâmını kabul ve tasdik ederek bu muahedeyi imza ve tanzim eylemişlerdir.

Tahran'da 22 Nisan 1926 tarihinde iki nüsha clarak tanzim edilmiştir.

Sınır meseleleri bu Andlaşma ile de halledilmiş olmadı. Hudut bölgesindeki aşiretlerin harekâtı bundan sonra da kesilmemiştir. Tahran'da görev yapmış bir büyükelçimizin hatıralarından Türk, Irak, İran hudut boylarındaki olaylar hakkında yapmış olduğu incelemelerin bazı bölümleri aşağıya alınmıştır.

«İran, Irak ve kısmen Türkiye'deki kürt aşiretlerinin maalesef harici tesirlerle ayaklanmaları Ondokuzuncu yüzyılın baş ve ortalarında kendini göstermiştir. 1880-1881 de Übeydullahın başkanlığında, fakat Türkiyenin hükümranlığı altında olmak şartıyla yani

Türkiye'ye tabi olacak bir devlet kurmak istemişlerse de muvaffak olamamışlardır.

1920 yılı Ağustosunda, Damat Ferid'e imzalatılan fakat Türk milletinin temsilcisi Büyük Millet Meclisince reddedilip parçalanan Sevr muahedesinin bazı maddeleri, Akvam Cemiyetinin teklifi ile bir Kürdistan hükümeti teşkilini dikkat nazarına alıyordu. Hatta o zaman mahdut üçler anlaşmasına göre, Diyarbakırı iktisadi sömürgesine sokarak Musul petrollerinden bir hisse almak suretile «Musul»dan vaz geçmeğe razı olan Fransa, kendisine tabi bir Kürdistan hükümeti kurmayı bile tahayyül etmiştir. Kurtuluş savaşı senelerinde Kürtlerin Kuvayı Milliye safhalarına canla başla katılıp, el ele vererek bu mukaddes cihatta sadakatle sonuna kadar fedakârlık göstermiş olmaları sırf Türkiyeyi paylaşmak gayesini güden ve sözde Kürdistan dostları olan İngiliz ve Fransızları şaşırtmış ve nihayet milli ordunun teşekkülü karşısında bu itilâf devletlerinin gerek Türkiye ve gerek Kürdistan hakkındaki planları da, kıt'alarıyla beraber param parça olup denize dökülmüştür.

Musul Vilayetindeki kürtlerin, mütarekeyi müteakıp İngiliz mandası aleyhine isyan etikleri malumdur. Kral Faysalın o zaman muhtariyet vadi ile kürtleri kazanmağa çalışması da, bu ayaklanmanın bir neticesi idi. Şimdi Irak'ta Musul ve Kerkük dolaylarındaki çoğunlukları sebebile Irak Kabinesine iki nazırla iştirak ve buralarda ilk tahsilin kürtçe okutulması gibi imtiyazlara sahiptirler.

Düşünceme göre : Osmanlı İmparatorluğunun uzun süren inhitat devirlerinde Türk unsuru da dahil olduğu halde, bütün vatandaşlar meyanında çok ihmal edilmiş, ne hayat seviyesi, ne de bilhassa yurt sevgisinin manevi kaynağı olan kültür bakımından hiç bir şey sağlanmayıp kendi haline bırakılmış olan kürtler hatta ermeniler daima sistemli bir surette çalışan Rusya ve İngilterenin meşum emperyalist siyasetlerinin tesiri altında kalmışlardır.

Hatta işittiğime göre, bugün Sovyet Kafkasya'da «Erivan» Üniversitesinde bir Kürt Enstitüsü, Revanduz'da bir Kürt koleji açılmış bulunmaktadır. Bu siyasi faaliyetler, tarihi misallerile gördüğümüz gibi azınlıklar üzerinde bir taraftan milliyet bilhassa istiklal duygusunu körüklemekte, diğer taraftan daha kolay olan taasup ve cehaletten istifade ederek, irticaı yürütmektedir. Nitekim Şeyh Sait isyanının karakteristik manzarası, bu taasubun inkilâb aleyhine şahlanması idi.

«Ağrı Dağı» hadisesi de, Türkiye topraklarına tecavüz, emniyet ve asayişi ihlâl ve İran ile aramızda bir harp çıkarmayı hedef edinen tahrik ve teşviklerin neticesinden başka birşey değildi.

Bu tehlikeyi evvelâ ben sezmiştim. Bunun için de Atatürk bana «pasaportun cebinde» demişti.

Komşumuz İran ise bu görüşe, bu gerçeğe ancak hadiselerin zoruyla iştirak edebilmişti. Ağrı Dağı harekâtında İran Hükümetinin; Rıza Şaha ilk teklifim veçhile, en makul ve radikal şekil olan, askeri harekâta doğrudan doğruya katılmaktan çekinmesi basiretsizliğinin bariz bir misalidir. Nihayet Büyük azimkâr siyaseti ile tedip harekâtının ustaca idaresi dağ kıt'alarımızın ve süvarilerimizin gösterdikleri yüksek kabiliyet sayesinde, şakilerin yıldırım sür'atiyle tenkil edilmeleri karşısında, İranlılar ancak kendi topraklarına kaçanları toplayarak enterne etmek, silahlı çetelere karşı çarpışmağa mecbur kalmak, karargâhımıza irtibat subayı göndermek, harekât sahası civarındaki kendi Kürt aşiretlerini uzaklaştırmak gibi, ikinci derecede zaruri tedbirlerle bu harekâta katılabilmişlerdi. Bu suretle, asî reislerinden İhasan Nuri, Şeyh Abdülkadir, Kürt Hüseyin Paşa'nın oğulları ve avanelerini evvelâ Tebrizde enterne,, sonraları Tahran'a nakil eylemişlerdi.

Bu sıralarda idi ki, birgün Saraydan «Teymurtaş»telefon ederek acele bir iş için görüşmek istediğini söyledi. Saraydaki sık uğradığım odasına gittiğimde, önündeki 50,000 mikyasli mükemmel bir Rus haritasını göstererek «Aybey» dağları doğusunda İran topraklarında bir tepede ki Kürt şakilerinden Bruhassoyu altmış ilâ yüz kişilik avanesiyle tamamen sardıklarını, fakat alay komutanı Kelb-i Ali'nin şehit düştüğünü, Kürtlerin de inatla müdafaaya devam eylediklerini, tarafımızdan sür'atle yardım edilmesini rica eti. Tabii derhal «Aybey» dağlarındaki kıt'alarımızdan ufak bir müfreze göndererek, Bruhasso hailesi ortadan kaldırıldı.

Musul kürtlerinin müstakil bir devlet kurmak için vaktile Cemiyet-i Akvama müracaat etikleri malûmdur. 1931 Ocak ayında Manda Komisyonunun aldığı karara karşı, kendisile birlikte hareket etmemizi Irak Hükümeti bizden rica ettiğinden, hükümetimizce bu meseleyle bizim kadar ilgili olan İran'ın da işbirliği yapması muvafık görülmüş bunun üzerine İran Hariciye Nazırı Furugi Han'la bu konuda görüşmem için bana talimat verilmişti. Furugi Han'a bu havalinin durumu üzerinde hükümetimizin görüşünü anlatarak, İran'ın bu meselede Cemiyeti Akvam müzakerelerinde gösterdiği ilgisizliğe hayret etiğimizi söylemiştim. Tabii bizim tek kaygumuz

sınırlarımız içinde ve yakınlarında emniyetsizlik tohumu ekilmesine mani olmaktan ibaret idi. Furugi Han kendileri için de pek mühim olan bu zeminde de kat'i bir fikir dermeyan etmemekte idi. Bu siyasi hadise şöyle dursun, hudut asayişi protokolüne istinaden adliyemizin savcı müzakeresile tevkif edilmelerini talebettiği Türk tebaası şaki kürtlerin bize teslimleri hakkındaki isteklerimizi dahi İran hükümeti kabul etmemiş ve bunları siyasi mülteci sayarak, elde bulundurmayı kendi menfaati cümlesinden addetmişti.»

15 Haziran 1928 de, İranla, Güvenlik ve Dostluk Andlaşmasına ek bir Protokol imzalandı.

İranla sınır meselelerimize, 23 Ocak 1932 de Tahran'da imzalanan Türk-İran Sınır Hattının Tayini ve Uzlaşma, Adli Tesviye ve Hakemlik Andlaşmaları ile son verilmiştir.

Tahran'da yapılan görüşmeler sırasında mutabakata varıldığı üzere, Ankara'da 5 Kasım 1932 tarihinde, yukarıda bahsigeçen Güvenlik ve Dostluk Andlaşmasını yenileyen bir Andlaşma akdedilmiştir.

22 Nisan 1926 tarihli Türkiye - İran Muhadenet Mukavelenamesini ikmalen 15 Haziran 1928 tarihinde akit ve imza edilmiş olan Protokolün tasdiki hakkında Kanun

29 Teşrinisani 1928

(Resmî Gazete ile neşir ve ilânı : 13 Kânunuevvel 1928-Sayı : 1605)

Kanun No : 1363

Madde 1 — 22 Nisan 1926 tarihli Türkiye-İran Muhadenet Mukavelenamesini ikamalen 15 Haziran 1928 tarihinde akit ve imza edilen Protokol ile keza 15 Haziran 1928 tarihli İmza Protokolü tasdik edilmiştir.

Madde 2 — İşbu Kanun tarihi neşrinden itibaren mer'i olacaktır.

Madde 3 — İşbu Kanunun ahkâmını icraya Hariciye Vekili memurdur.

2 Nisan 1926 tarihli Türkiye - İran Muhadenet ve Emniyet Muahedesine merbut Protokol

Türkiye Cumhuriyeti ve İran Devleti Âliyesi, aralarında mevcut müşterek siyasi ve iktisadi revabıtı tahkim ve takviyeyi müte-

saviyen arzu etmekte olduklarından 22 Nisan 1926 tarihli Türkiye-İran Muhadenet ve Emniyet Ahitnamesini ikmalen işbu Protokolün tanzimini lâzım addetmiş ve murahhasları olarak :

Türkiye Reisicumhuru Hz. tarafından :

Türkiye Cumhuriyeti Tahran Büyük Elçisi Memduh Şevket Beyi ve Türkiye Cumhuriyeti Moskova Büyük Elçisi Mehmet Tevfik Beyi.

İran Şahinşahi Hz. tarafından :

Umuru Hariciye Veziri Vekili Âkayi Fethullah Han Pakrevan Cenaplarını, tâyin eylemişlerdir. Müşarünileyhim hâmil oldukları salâhiyetnameleri teati ve usulüne muvafık bularak âtideki mevat hakkında tevafuku nazar hâsıl eylemişlerdir.

Madde 1.

Tarafeyni Âkideynden biri âhar bir veya bir kaç devletin harekâtı hasmanesine mâruz kaldığı takdirde tarafı diğer vaziyeti ıslah için kuvvetiyle sarfı mesai edecektir.

Bu mesaiye rağmen harb emri vâki olursa Tarafeyni Âkideyn kendi menafii âliyeleriyle mütenasıp bir çarei hal bulmak maksadıyle vaziyeti aralarında dostane ve hayırhahane dikkatle mütalâa eylemeyi taahhüt ederler.

MADDE 2.

Tarafeyni Âkideyni Âliyeyn aralarında mevcut iktisadi teşriki mesai şeraitini mümkün olduğu kadar süratle tanzim eylemek hususunda ittifak eylemişlerdir.

Müsellemdir ki iktisadi teşriki mesai vesait ve vesailini ve yekdiğerinin arazisinden serbest transit icrasını ve iki memleket arasında her türlü münakale ve muvasala vesaiti tesisini Tarafeyni Âkideyn canibinden tâyin olunacak salâhiyettar mütehassıslar mütalâa ve tâyin eyliyeceklerdir.

Tarafeyn salâhiyettar murahhasları Tahran'da 22 Nisan 1926 tarihinde imza edilen Muhadenet ve Emniyet Ahitnamesinin cüzü

gayrı münfekki olan işbu Protokolü Türkçe, Farisî ve Fransızca lisanlarında asli nüsha olarak tanzim ve imza etmişlerdir. İhtilâf zuhurunda Fransızca metin muteber olacaktır.

15 Haziran 1928 tarihinde Tahran'da tanzim olunmuştur.

Memduh Şevket M. Tevfik F. Pakrevan

İmza Protokolü

Erdi Bihişt 1305 (22 Nisan 1926) tarihinde Türkiye ile İran beyninde imza olunan Muhadenet ve Emniyet Ahitnamesine merbut Protokolün imzası için 15 Haziran 1928 tarihinde öğleden sonra saat 9 da Hariciye Nezaretinde içtima olundu.

Türkiye tarafından murahhasları :

Türkiye Cumhuriyetinin Tahran Büyük Elçisi Memduh Şevket Beyefendi ve Türkiye Cumhuriyetinin Moskova Büyük Elçisi Tevfik Beyefendi.

İran Hükümeti tarafından murahhas :

Hariciye Nezareti Vekili Fethullah Han Pakveran cenapları hazır idiler.

Murahhaslar balâda mevzuubahis Protokolün bilcümle nikatı hakkında itilâf efkâr hâsıl eylediklerini tabyin etmişlerdir.

Metinleri tekrar kıraat ve aslına mutabık olduğunu tasdik ve usulüne muvafık bulunan salâhiyetnamelerini teati eyledikten sonra mezkûr Protokolü imza temhir etmişlerdir.

Memduh Şevket M. Tevfik F. Pakveran

Türkiye - İran hudut hattının tayini hakkında Tahran'da 23 Kânunusani 1932 tarihinde imzalanan itilâfnamenin tasdikına dair kanun

18 Haziran 1932

(Resmî Gazete ile neşir ve ilânı : 28 Haziran 1932-Sayı : 2132)

Kanun No : 2011

Madde 1 — Türkiye - İran hattının tayini hakkında Tahranda 23 Kânunusani 1932 tarihinde imzalanan itilâfname ile cüzü mütemmimini teşkil eden mektup kabul ve tasdik edilmiştir.

Madde 2 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3 — Bu Kanunun ahkâmını icraya Millî Müdafaa, Dahiliye ve Hariciye Vekilleri memurdur.

Türkiye ile İran arasında hudut hattının tayinine dair itilâfname

Türkiye Reisicumhuru Hazretleri
ve
Haşmetlû İran Şahı Hazretleri,

Türkiye ile İran arasındaki hudut hattını kat'î surette tesbit ve bu veçhile milletleri arasında mevcut iyi anlaşmayı ve kardeşçe dostluk münasebetlerini takviye arzusu ile ayni derecede mütehassis olarak bu maksatla bir itilâf aktine karar vermişler ve mütekabilen murahhasları olmak üzere :

Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Beyefendi
ile
Hariciye Veziri Muhammed Ali Han Foroghi'yi tayin etmişlerdir.

Usulüne muvafık mezuniyeti haiz olan bu murahhaslar aşağıdaki maddeler hakkında mutabık kalmışlardır :

MADDE 1.

Türkiye ile İran arasındaki hudut Aras nehrile Karasu ırmağının telâki noktasında İran arazisinde kâin 1 numaralı hudut taşından başlar. Badehu Karasu ırmağının thalweg hattını Borolan gölüne kadar takip eder. Oradan Karasu membalarının 100 metre cenubu şarkisindeki tepeye kadar bir hattı müstakim halinde gider; mezkûr tepenin şark ve şimal cihetlerinden geçerek tepeyi İrana bırakır. Müteakiben hat şimali garbiye doğru daha ziyade meylederek Karasu membalarının hemen üzerindeki Borolan kayalıklarına vâsıl olur. Hudut hattı 2 numaralı taştan sonra 3 numaralı taş ile küçük ağrı istikametinde 4, 5, 6, 7 ve 8 numaralı taşlardan geçerek Borolan gölünün en şimalî sahiline hattı müstakim üzere 16 kilometre, 600 metre ve Küçük Ağrı Dağın en yüksek noktasına 6 kilometre, 400 metre mesafede kâin bulunan 9 numaralı taşa kadar bir hattı müstakim takip eder. Badehu Bilidjan - Cheyhbabou yolunu 1700 metrelik bir mesafenin sonuna kadar mütevaziyen takip eder ve bu noktadan ilerliyerek Tadjik tepenin 100 metre cenubu Şarkisine vâsıl olur ve mezkûr tepeyi Türkiyeye bırakır. Müteakiben hat cenup

cenubu garbiye doğru meylederek Todjik köyünün 150 metre şarkından geçer ve bu köyü Türkiyeye bırakır ve ayni istikamette devam ederek Cheyhbabonun 3000 metre şarkında kâin Top mevkiinin 100 metre garbinden geçer ve Topu İrana bırakır. Oradan hat Cheyhbabounun 2500 metre cenubu şarkisinde kâin tepeye doğru teveccüh eder. Mezkûr tepenin zirvesinden geçerek Hasanağa köyünün 1300 metre şarkında bulunan tepeye kadar cenubu garbiye doğru gider ve bu sonuncu tepenin zirvesinden geçer; badehu hat Hasanağa köyünün 800 metre cenubundan kâin tepeye kadar garbe teveccüh eder ve bu tepenin zirvesinden geçer. Oradan 500 metre cenubu garbinden kâin tepenin zirvesinden geçerek cenuba doğru 1500 metre sırtı iner ve Selapin cenubu şarkisinde 2000 metrede kâin bir noktaya kadar gider, sonra 1948 rakımlı tepenin 800 ve 1000 metre şimalinde bulunan başlıca iki irtifaın arasındaki boyundan geçer.

Badehu hat, hattı balâdan 1948 rakımlı tepeye kadar giderek üzerinden geçer; oradan hat Ayou-Beğ dağları tepelerinin taksimi miyah hattını cenuba doğru Yarım Kaya-Guijo yolu dirseğinin 700 metre şimali garbisinde bulunan mezkûr dağların cenup tepesine kadar takip eder. Mevzuubahis dirsek bu yolun üzerinde Yarım Kayanın 3500 metre şimali şarkisinde ve Guijonun 6300 metre cenubu garbisinde kâindir.

Oradan, hat yukarı Yarım Kayanın 200 metre şimalinde bulunan dört yol ağzına kadar Yarım Kaya-Guijo yolunun 200 metre garbinden bu yola müvazi olarak devam eder ve mezkûr dört yol ağızını İrana bırakır. Oradan hat Yarım Kaya-Boulakhbachi yolunun üzerinde Yarım Kayanın 600 metre garbinde kâin bir noktaya kadar garbe doğru iner: badehu bataklık sahilinin en şimalî noktasına kadar cenuba doğru inerek bu noktadan hat bataklığın ortasına teveccüh eder ve Tshoukour-Rech'in 500 metre şimalindeki cenup sahiline kadar bataklığın ortasını takip eder. Oradan hat garba doğru döner ve 1668 rakımlı tepenin zirvesine vasıl olur. Tchoukour - Reche ve Cheytan Abad İrana, Guirberan ise Türkiyeye kalır.

İran köyü olan Cheylan Abad ile Türk köyü olan Guirberan arasında kâin bu noktadan itibaren hudut Bazyrgan garbında Guirberan tepesinin sırtını çıkar ve Gurdji Boulak, Nazik, Kara Koymaz. Türk köylerile Bazyrgan, Kedjot, Bach Kend, Marokeumou İran köyleri arasında taksimi miyah hattını takip eder, badehu Marokeumou ve Tawla (Türk) arasındaki boyunu geçer ve Kasoluo, Chekh Asker harabelerini İrana terkeder Khodja Dagh kayalıklarına vâsıl olur. Kanly-Baba'nın Zindo, Dachy ve Ak Dagh zirvelerinden geçer. Djevzar köyünü İrana bırakarak ve Ak Dagh ve Kalen-

der zirvelerinden geçerek Nifto, Salman-Abad ve Pir Ahmet İran köyleri tarlalarile Deuchourma Türk köyünün tarlalarını birbirinden ayırdıktan sonra Bayazıt ve Avadjik arasında daima taksimi miyah hattını takip ederek Khezine Guedoka vâsıl olur.

Khezine Guedouk'dan, hudut, Kyzyl-Kaya köyünün Türkiye'ye, Siwmagoul köyü ile Kourou-Geul gölünü İrana bırakarak Kara Guney tepesinden geçer, Egritchay ırmağını Top-Agh-Dağh'dan geçer, Nado köyünü Irana, Egritchay köyünü de Türkiye'ye bırakır, Kyzyl Ziaret tepelerine vasıl olur ve Agh Djak ve Khan Guedouk boyunlarından, Sarı Tchimen dağlarından, Doumanlou'nun garp zirvesinden, Kara Gourga boynundan geçer; Shekh Selo köylerini İran arazisinde bırakarak Nawour tepesini aşarak, yekmala köyünü Iran arazisinde bırakarak Richkandan, Davra ve Akhourik, arasındaki tepelerden Guevra Begzadan, Gueveri Makhine ve Khydyr Babadan geçer.

Khydyr Babadan itibaren hudut hattı Dasena gölünün 2000 metre şarkından geçerek cenup istikametinde 8000 rakımlı tepeye kadar taksimi miyah hattını takip eder; 1000 metre daha tepeler üzerinden ayni istikamette devam eder; badehu cenubu şarkiye meyleder ve bu yeni istikamette 600 metre budünde tepeleri takip eder; bundan başka 500 metre mesafede kâin bir tepenin zirvesine kadar yeniden cenuba döner, 250 metre şimali şarkî istikametinde kâin Mümtet tepeyi İrana terkeder. Oradan 500 metre cenubu şarkide kâin yüksekliğin zirvesine kadar hattı balâyı takip eder, badehu Heratilsou (Heratilden gelen dere) ile Kotour Tzhayın birleştikleri noktaya kadar cenubu garbiye doğru iner. Sonra hat bu mevkie 800 metre mesafede kâin zirveye kadar cenuba doğru yamacı çıkar ve oradan daima cenup istikametinde Kani-Reche vadisine iner, bu vadinin thalweg hattını 700 metre garba doğru, sonra 500 metre de cenuba doğru takibeder; badehu doğrudan doğruya cenupta kâin Molla Memed dağına doğru yükselen uzun sırtı çıkar, Molla Memed daghına 250 metre mesafede ve hududun 250 metre şarkındaki irtifaı İrana bırakır.

Molla Memed dağından itibaren hat 800 metre bir mesafe üzerinde Qichlanın 200 metre şarkında yol üzerinde kâin bir noktaya kadar sırtı takip eder ve Qichlayı Türkiye'ye bırakır.

Sonra hudut yolu dirseğinin 1750 metre cenubunda kâin tepeye kadar cenubu şarkiye doğru taksimi miyah hattını takibeder. Bu noktadan hat, tepeler üzerinden oraya 2200 metre mesafede derenin içinden geçen yolun üzerinde kâin noktaya kadar cenuba doğru

iner; bu noktadan 300 metrelik bir mesafe üzerinde cenuba doğru yamacı çıkar, cenubu garbiye doğru sırta vâsıl olur ve buraya 500 metre mesafede kâin bir tepeye kadar gider. Badehu oradan 900 metre mesafede Tarsava, Tchelik, Achaga yolunun dereyi geçtiği noktaya kadar tepeler istikametini takiben cenuba doğru iner, bu derenin thalweg hattını 500 metre imtidadınca garba doğru takibeder, sonra sırtlardan geçerek buraya 1700 metre mesafede kâin 8200 rakımlı tepeye kadar çıkar. Badeh uhat Koutch dağına kadar cenubu şarkiye doğru tepeleri takibeder, Koutch dağından itibaren Kach Koul boynunu geçerek Sourawou dağına kadar hattı balâyı takibeder. Sourawou dağlarından, hudut mütemadiyen taksimi miyah hattını takiben Barouch-Khoran dan geçer (Barouch Khoran köyünü İran arazisinde bırakır) Haravil dağını, Khana Sour boynunu, Belâko yu, Sarı Tchitchek i, (Kalın köyünü İran arazisinde bırakarak) Kepper i, Sorian ı, Berhebine dağını, Sultani boynunu, Barazivan dağını, Perikhan ı, Keifarouk u, Maidan ve Kotoul Dagh ı takibeder.

Hudut hatı Kotoul dağının 2869 rakımlı tepesinden hareketle cenubu şarkiye doğru hattı balâyı takiben Bajirguenin 1600 metre şarkında Baradost ırmağının üzerinde kâin bir noktaya kadar gider, 1890 rakımlı irtifaın cenubu doğru devamını teşkil eder sırtı İrana terkeder (binaenaleyh hattı hudut dereden geçer). Oradan hat cenubu şarkiye doğru gider ve CXLVII ve CXLVIII numaralı hudut taşlarının bulunduğu tepeden geçerek şarkı cenubiye doğru döner ve tepeye 450 metre mesafede bulunan Ekmalouk ırmağına kadar gider. Badehu 2300 rakımlı tepenin 800 metre garbinde kâin irtifaa kadar Ekmalouk deresi boyunca yükselir. Oradan 2530 rakımlı tepeye kadar hattı balâyı takip der. Badehu Alosanın 1500 metre garbında kâin bir noktaya kadar, 2500 metre imtidadınca cenubu garbiye doğru hattı balâyı takip eder. Alosan İrana kalır. Oradan hat takriben 2500 metre mesafede bulunan sırtın dirseğine kadar cenup istikametinde bu sırtı takip eder. Badehu Alader Dagh'ına kadar daima sırtları takip ederek şarka doğru döner. Sonra, Paquiden gelen dere ile Berdereche Tchay'ın birleştikleri noktanın 2400 metre şimalinde bulunan zirveye kadar cenubu şarkiye doğru sırtları iner. Oradan hat, yukarıda zikrolunan birleşme noktasına kadar cenuba doğru iner. Sonra Berdereche Tshay'ın thalweg hattını bu çayın Garachine Dagh'ının 1000 metre garbından iner dere ile birleştiği noktaya kadar takip eder. Hat cenuba doğru 1600 metre imtidadınca bu derenin thalweg hattını takip eder; sonra Garachine Dagh'ının garp zirvesine kadar cenubu şarkiye doğru giden sırtı çıkar. Eli ve Paqui mevkileri Türkiyeye Maz Bisho mevkii İrana kalır.

Garachine Daghdan itibaren hudut Kouna Hoter, Zinwi Taboutan, Helane,Col, Kelechineden geçer ve Delamper dağının zirvesine çıkarak Türkiye-Irak hududundaki 99 numaralı hudut taşına vasıl olur.

I numaralı hudut taşından Irak hududundaki 99 numaralı taşa kadar hudut hattının doğru bir tazda çizilmesi ve tafsilâtı için, yüksek Âkitlerin murahhasları tarafından tasdik ve mütehassısları tarafından imza olunan ve bu itilâfnameye merbut bulunan (:84000 ve 1 : 50000 mikyasında) XVIII - XIX - XX - XXI - XXII - XXIII - XXIV - ve XXV numaralı 9 adet harita ile bir adet (calque) a müracaat edilecektir. (Mevki isimlerinin imlâsı yukarıda zikrolunan haritalar ve «calque» daki isimlerin imlâsına mutabık olacaktır.

Madde 2.

Birinci maddede tasrih edilen hudut hattını arazi üzerinde tayin etmek üzere bir tahdit komisyonu teşkil edilecektir.

Bu komisyon, ikisi Türkiye Hükûmeti, ikisi de İran Hükûmeti tarafından tayin olunacak dört murahhastan mürekkep olacaktır.

Tahdit komisyonu 1932 haziranı içinde içtima edecek ve mesaisinde işbu itilâfnamedeki tarifleri en yakından takibe gayret edecektir.

Komisyonun masrafları Türkiye ile İran arasında mütesaviyen taksim edilecektir.

Âkit Devletler, komisyonun vazifesini ifa edebilmesi için lâzımgelen ikamet, amele, malzemeye (kazıklar, sınır taşları) müteallik tekmil hususlarda, gerek doğrudan doğruya, gerek mahallî memurlar vasıtasile Tahdit Komisyonuna muavenet etmeği derühte ederler.

Mezkûr Devletler bundan başka Komisyon tarafından vazolunacak nirengi noktalarını, hudut işaretlerini, kazıkları ve sınır taşlarını muhafaza ettirmeği de taahhüt ederler.

Hudut taşları birbirinden diğeri görülebilecek surette vazedilecek ve üzerlerine numara konulacaktır. Bunların mevkileri ile numaraları bir harita üzerinde gösterilecektir.

Hududun tahdidine ait kat'i zabıtname ve buna merbut haritalarla vesikalar ikişer asli nüsha olarak tanzim edilecektir.

Madde 3.

İşbu itilâfname tasdik olunacak ve tasdiknameler mümkün mertebe süratle Ankara'da teati edilecektir.

İtilâfname musaddak nüshalar teati edilir edilmez, mer'iyete girecektir.

Balâdaki maddeleri tasdikan, isimleri yukarıda zikredilen murahhaslar işbu itilâfnameyi imza ve zirini temhir etmişlerdir.

Tahran'da 23 kânunsani 1932 tarihinde iki nüsha olarak tanzim edilmiştir.

Dr. Tevfik Rüştü M. A. Foroughi

Mektup

Tahran : 23/1/1932

Vekil Beyefendi,

Zatı devletlerinin, bu gün aramızda imzalanan itilâfnamenin birinci madesine istinat eden atideki beyanatını muhtevi, bu günkü tarihli notanızı almakla kasbi şeref eder ve mezkûr beyanatı senet itihaz eylerim.

«İki tarafın hudut muhafız karakolları, Borolan gölü membaları sularından ve hudut hattının cenup ve garbine ve mezkûr gölün muhitinde kâin çayırlıklarla Salep, Kozlu ve Yukarı Yarımkaya membaları sularından mütesaviyen istifade hakını haiz olacaklardır.

İşbu nota teatisi keyfiyetinin bu günkü tarihle imzalanan itilâfnamenin mütemim cüz'ü addedilmesi mukarrerdir».

Zatı devletlerinin yukarıda zikrolunan notası mazmunu hakkında tamamile mutabık kaldığımı beyan ederim. Bilvesile pek yüksek hürmetlerimin kabulünü rica ederim Vekil Beyefendi.

İran Hariciye Veziri

M. A. Foroughi

Türkiye - İran Hükümetleri arasında aktedilen «uzlaşma, adlî tesviye ve hakem muahedesi»nin tasdiki hakkında kanun

18 Haziran 1932

(Resmî Gazete ile neşir ve ilânı : 23 Haziran 1932 - Sayı : 2132)

Kanun No : 2012

Madde 1 — Türkiye Cumhuriyeti ile Iran Şahlığı arasında Tahranda imza edilmiş olan «uzlaşma, adlî tesviye ve hakem muahedenamesi» kabul ve tasdik edilmiştir.

Madde 2 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3 — Bu Kanunun icrasına Hariciye Vekili memurdur.

Türkiye ile İran arasında uzlaşma, adlî tesviye ve hakem muahedenamesi

Türkiye Reisicumhuru Hazretleri;
ve
Haşmetlû İran Şahı Hazretleri;

Milletlerini birleştiren mesut dostluk münasebetlerinden mülhem olarak, memleketleri arasında tahaddüs edecek ihtilâfların muslihane usullerle hallinin teminini samimiyetle arzu ettikleri cihetle, müşterek niyetlerini bir muahede ile fiile çıkarmağa karar vermişler ve murahhasları olmak üzere :

Türkiye Reisicumhuru Hazretleri :

Hariciye Vekili Doktor Tevfik Rüştü Beyefendiyi,

Haşmetlû İran Şahı Hazretleri :

Hariciye Nazırı Muhammed Ali Han Foroughi'yi tayin etmişlerdir.

Usulune muvafık salâhiyeti haiz olan bu murahhaslar aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır.

MADDE 1.

Yüksek Âkitler arasında hadis olupta diplomasi tarikile hal ve faslı mümkün olmıyan her türlü ihtilâflar işbu muahedede tesbit

edilmiş olan şerait dahilinde uzlaşma, adlî tesviye veya hakem usullerine tâbi tutulacaktır.

MADDE 2.

Eğer bir ihtilâfın mevzuu iki taraftan birinin dahilî kanunlarınca makamatı adliyenin salâhiyetine taallûk ediyorsa, bu taraf ait olduğu makamca makul mühletler zarfında, kat'i bir karar verilmeden evvel, bu ihtilâf hakkında işbu muahedede mezkûr muhtelif usullere müracaata muhalefet edebilir.

MADDE 3.

İki Âkit Taraf, aralarında diplomasi tarikile halledilemiyen, ne mahiyette olursa olsun, bir ihtilâf zuhurunda, atideki maddelerde derpiş olunan şekilde uzlaşma usulüne müracaat etmeği taahhüt ederler.

MADDE 4.

İhtilâf iki Âkit Tarafından teşkil edilecek olan daimî veya hususî bir uzlaşma komisyonuna tevdi olunacaktır.

MADDE 5.

Âkitlerin biri tarafından diğerine yapılacak talep üzerine, altı ay zarfında teşkil edilecek daimî uzlaşma komisyonu, atide gösterildiği surette intihap edilecek olan üç azadan mürekkep olacaktır:

Yüksek Âkitlerden her biri mütekabilen kendi vatandaşları arasından intihap edilecek birer komiser tayin edecekler ve komisyon reisini de müttefikan bir üçüncü Devlet tebaasından intihap eyliyeceklerdir.

Müttefikan tayin edilmiş olan komiser memuriyeti esnasında tarafeynin ittifakı ile istihlâf edilebilir. Bundan maada Âkitlerden her biri kendisi tarafından tayin edilmiş olan komiseri daima değiştirebilir.

İstihlâf edilmelerine rağmen komiserler elde olan işlerini nihayete erdirmek üzere mevkilerinde kalacaklardır.

Ölüm, istifa veya her hangi bir mâni dolayisile münhal kalacak yerler en kısa bir müddet zarfında mevzuubahis tayinler usulüne tevfikan doldurulacaktır.

MADDE 6.

Bir ihtilâfın hududunda, Âkitlerce tayin edilmiş bir daimî uzlaşma komisyonu mevcut bulunmıyorsa, ihtilâfın tetkiki için, Âkitler başka bir türlü bir karar vermedikleri takdirde evvelki maddede mevzuubahis tayin şeraitine tevfikan hususî bir komisyon teşkil edilecektir.

MADDE 7.

Yüksek Âkitlerden birinin uzlaşma usulüne müracaat hususundaki niyet ve arzusunu diğerine iblâğından itibaren üç ay müddet zarfında Yüksek Âkitlerce müttefikan komisyon reisi intihap olunmadığı takdirde İsviçre Konfederasyonu reisinden lâzımgelen tayinin icrasını rica olunacaktır.

MADDE 8.

1 — Uzlaşma komisyonuna müracaat keyfiyeti müttefikan hareket eden Âkitlerin beraberce ittifak olunamadığı takdirde, Âkitlerin biri veya diğeri tarafından, reise bir istida vermek suretiledir.

2 — İstida, ihtilâf mevzuunu muhtasaran anlattıktan sonra komisyondan bir uzlaşmağa vardıracak her türlü tedbirlere müracaat eylemesi talebini ihtiva edecektir.

3 — İstida, Âkitlerden yalnız biri canibinden verilmiş ise, müstedi tarafından derhal diğer taraf tebliğ edilecektir.

MADDE 9.

1 — İhtilâfın Âkitlerinden biri tarafından daimî uzlaşma komisyonuna havale edildiği tarihten itibaren 15 gün zarfında Âkitlerden her biri bu ihtilâfı tetkik için komiserin yerine bu işte, ihtisası olan bir kimseyi tayin edebilir.

2 — Bu hakkından istifade eden taraf keyfiyeti derhal diğerine ihbar edecektir. Diğer taraf ta bu takdirde ihbarın vaki olduğu tarihten itibaren 15 gün zarfında ayni tarzda hareket etmekte muhtardır.

MADDE 10.

Uzlaşma Komisyonu, Âkitlerin muhalif bir kararı olmadığı takdirde, reisi tarafından tayin edilecek mahalde içtima edecektir.

MADDE 11.

Uzlaşma komisyonu mesaisinin neşir ve ilânı, ancak Âkitlerin muvafakatı ile komisyon tarafından ittihaz olunacak bir karara mütevakkıftır.

MADDE 12.

1 — Hilâfında bir hüküm olmadıkça; uzlaşma komisyonu, mesai usulünü bizzat tanzim edecek ve bu usul behemehal mürafaa şeklinde olacaktır. Tahkikat hususunda, komisyon müttefikan başka türlü bir karar vermezse, beynelmilel ihtilâfların muslihane halline dair 18 teşrinievvel 1907 La Haye mukavelenamesinin 3 üncü faslı ahkâmına ittiba eyliyecektir.

2 — Âkitler uzlaşma komisyonu nezdinde kendilerile komisyon arasında mutavassıt hizmetini gören ajanlar tarafından temsil edileceklerdir. Bundan maada Âkitler kendileri tarafından bu husus için tayin edilen müşavir ve mütehassısların yardımına müracaat edebilecekleri gibi şehadetlerini kendilerince faideli addettikleri her türlü eşhasın komisyonca istimaını talep eyliyebileceklerdir .

3 — Komisyon dahi her iki tarafın ajanlarile müşavir ve mütehassıslardan şifahî izahat talep etmek ve her hangi bir şahsı hükümetinin muvafakatile celp ve istima eylemek salâhiyetini haiz olacaktır.

MADDE 13.

Hilâfında Âkitlerin bir itilâfı olmadıkça uzlaşma komisyonunun kararları ekseriyeti âra ile ittihaz olunacaktır ve komisyon bu ihtilâfın esası hakkında ancak bütün azaları mevcut bulunduğu takdirde hükmünü verebilecektir. Şu kadar ki komisyonun celselerinden muntazaman haberdar olan Yüksek Âkitler kendilerini, komiserleri veya bunların bir mânii zuhurunda, 5 inci madde ahkâmına tevfikan tayin olunmuş bir vekil tarafından, temsil ettireceklerdir.

MADDE 14.

Âkitler, uzlaşma komisyonunun mesaisini kolaylaştırmayı alelûsul mümkün olabilen en geniş mikyasta kendisine bütün vesaiki ve faideli malumatı vermeyi ve komisyonun memleketleri dahilinde kanunlarına tevfikan müşahitler veya mütehassıslar ikame ve istimaı ile vak'a mahalline gitmesini temin için malik oldukları bütün vasıtaları kullanmayı taahhüt ederler.

MADDE 15.

1 — Mesaileri müddetince komiserlerden her birine miktarı, Âkitler Tarafından müttefikan tesbit ve müsavi surette taksim edilecek olan, bir tazminat verilir.

2 — Komisyonun faaliyeti dolayısile hasıl olacak masarifi umumiye de ayni veçhile taksim edilecektir.

MADDE 16.

1 — Uzlaşma komisyonunun vazifesi muhtelifünfih meseleleri tavzih etmek, bu uğurda faideli malûmatı tahkikat yolile veya başka bir şekilde, toplamak ve tarafeyni uzlaştırmağa gayret etmektir. Komisyon meseleyi tetkik ettikten sonra, muvafık gördüğü hal tarzını Âkitlere izah ve bu hususta fikirlerini beyan için kendilerine bir mühlet ita eyliyebilir.

2 — Mesaisinin hitamında komisyon, ahvale göre, ya Âkitlerin uzlaştığını gösteren ve mevcut ise uzlaşma şartlarını ihtiva eden, veyahut uzlaşma imkânı bulunmadığını kaydeyliyen bir zabıtname tanzim eder. Zabıtname komisyon mukarreratının ittifakı âra ile mi kabul edildiğinden veya edilmediğinden bahsetmiyecektir.

3 — Komisyonun mesaisi, Âkitler başka türlü bir karar vermedikçe, muhtelifünfih meselenin tevdii gününden itibaren altı ay zarfında nihayete ermiş bulunacaktır.

MADDE 17.

Komisyonun zabıtnamesi bilâtehir Âkitlere bildirilecektir. Bunun neşrü ilânı Âkitlerin kararına vabestedir.

MADDE 18.

Uzlaşma komisyonu mesaisinin hitamını takip eden ay zarfında Âkitler uzlaşmamış bulunuyorlarsa, ihtilâf Beynelmilel Divanı Adalete tevdi olunacaktır; meğer ki tarafeyn hakeme müracaat hususunda mutabık kalmış olsun.

MADDE 19.

18 inci maddenin ahkâmı, Yüksek Âkitler beyninde mer'i muahedeler mucibince iki taraftan birinin salâhiyetine dahil olan meselelerde tatbik olunmıyacaktır.

Mezkûr ahkâm, hakkı hâkimiyete taallûk eden meselelerde de tatbik edilmiyecektir.

Yüksek Âkitlerden her biri, bir meselenin hakkı hâkimiyete taallûk edip etmediğini tahrirî bir beyanname ile tesbit etmek hakkına malik olacaktır.

Maamafih diğer taraf bu meselenin hâkimiyet sahasına girdiğine itiraz ettiği takdirde mezkûr meselenin hakkı hakimiyete taallûku olup olmadığını tayin ettirmek için hakeme müracaat edebilecektir.

MADDE 20.

Âkitler ihtilâfı, hakeme tevdi hususunda, müttefik oldukları takdirde, bir tahkimname kaleme alarak bunda ihtilâfın mevzuunu, hakemlerin intihabını ve takip olunacak usulü tesbit edeceklerdir.

Tahkimnamede kâfi derecede malûmat, vuzuh ve katiyet bulunmadığı takdirde, beynelmilel ihtilâfların muslihane surette halline müteallik 18 teşrinievvel 1907 La Haye mukavelenamesi ahkâmı kendiliğinden tatbik olunacaktır.

MADDE 21.

Evvelki maddede mevzuubahsolan tahkimname hakkında Âkitler itilâf edemezlerse veya hakemler tayin edilemezse, üç aylık bir mühletten sonra, Âkitlerden her hangi biri ihtilâfı doğrudan doğruya ve istida ile, Beynelmilel Daimî Adalet Divanına arzetmekte muhtar bulunacaktır.

MADDE 22.

Adlî veya hakemî karar, Âkitlerden birinin makamatı adliyesi veya herhangi diğer bir makamı tarafından verilen bir karar veya ittihaz olunan bir tedbirin hukuku düvele tamamen veya kısmen muhalif olduğunu dermeyan eyler ve mevzuubahis tarafın hukuku esasiyesi bu karar veya tedbirin netayiç ve avakibinin iptaline cevaz vermez veya ancak gayrî kâfi surette iptalini mümkün kılar ise, adlî veya hakemî hükümden dolayı mutazarrır olan tarafa muhik bir tazminat verilmesi hususunda Âkitler müttefik kalmışlardır.

MADDE 23.

Bir ihtilâf Beynelmilel Daimî Divanı Adalete intikal edince, eğer Divan bunun hukukî mahiyette olmadığı reyinde bulunursa, iki Âkit

taraf hakem usulüne müracaat hususunda itilâf edemedikleri ve bu ihtilâfa hukuku düvel kavaidinden biri tatbik edilmediği takdirde, ihtilâfın nısfet ve hakkaniyet dairesinde hallini Beynelmilel Daimi Adalet Divanından talep etmek hususunda mutabık kalmışlardır.

MADDE 24.

1 — Âkitler adlî ve hakemî kararların veya uzlaşma komisyonu tarafından teklif edilecek olan uzlaşma tarzlarının tatbikını ihlâl kabiliyetinde olan her gûna tedabirden tevakki ile sureti umumiyede ihtilâfı teşdit veya tevsi edebilecek her türlü harekâttan içtinap eylemeği taahhüt ederler.

2 — Uzlaşma komisyonu muvafık gördüğü muvakkat tedabiri Âkitlere tavsiye edebilir.

MADDE 25.

İşbu Muahedenin tefsir veya tatbikına ait ihtilâflar Beynelmilel Daimî Adalet Divanına tevdi edilecektir.

MADDE 26.

1 — İşbu Muahede tasdik olunacak ve tasdiknameler Ankarada teati olunacaktır.

2 — Mezkûr Muahede, tasdiknamelerin teatisi tarihinden itibaren, beş sene müddet için aktolunmuştur.

3 — Inkızası tarihinden asgarî altı ay evvel fesholunmazsa ikinci bir beş senelik bir müddet daha mer'î kalacak ve temdit şekli bu tarzda devam edecektir.

4 — Âkitlerin biri tarafından muahedename fesholunsa dahi müddetin hitamı esnasında, başlamış olan davalar neticeleninceye kadar, tabii cereyanlarını takip edeceklerdir.

Balâda isimleri zikredilen murahhaslar ifadelerini tasdik etmek için işbu Muahedeyi imza etmişlerdir.

Tahran'da 23 Kânunusani 1932 tarihinde iki nüsha olarak tanzim edilmiştir.

Dr. T. Rüştü M. A. Foroughi

Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devleti arasında aktolunan Dostluk Muahedenamesinin tasdikına dair Kanun

28 Kânunuevvel 1933

(Resmî Gazete ile neşir ve ilânı : 8 Kânunusani 1934-Sayı : 2599)

Kanun No : 2375

Madde 1 — Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devleti arasında 1932 senesi İkinci Teşrininin 5 inci günü Ankara'da akit ve imza edilen Dostluk Muahedesi kabul ve tasdik olunmuştur.

Madde 2 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3 — Bu kanunun ahkâmı icraya Hariciye Vekili memurdur.

Türkiye ile İran arasında Dostluk Muahedenamesi

Bir taraftan
Türkiye Cumhuriyeti
Diğer taraftan
İran Devleti

Aralarında teyemmünen mevcut olan öz dostluk ve kardeşlik bağlarını kuvvetlendirmek ve iki memleketin umumî münasebetlerine taallûk eden 22 Nisan 1926 tarihli Emniyet ve Dostluk Muahedenamesindeki maddelerin hükümlerini yeni bir dostluk muahedenamesine tekrar koymak arzusunu besledikleri cihetle bu maksatla murahhasları olmak üzere,

Türkiye Reisicumhuru Hazretleri :

Hariciye Vekili ve İzmir Mebusu Doktor Tevfik Rüştü Beyefendiyi,

Alâ Hazreti Humayun İran Şahinşahı :

Hariciye Veziri Cenabı Eşref Akay Mirza Mohammad Ali Han Forugi'yi,

Tâyin etmişlerdir.

Bu murahhaslar usulüne uygun görülen salâhiyetnamelerini teati ettikten sonra aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır.

Kanun lâyihasının tevdii tarihi : 18 Teşrinisani 1933
Müzakere tarihi : 18 Kânunuevvel 1933

Madde 1 — Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devleti ve iki taraf tebaaları arasında bozulması kabil olmıyan sulh ve samimî ve ebedî dostluk cari olacaktır.

Madde 2 — Yüksek Âkıd Taraftarlar, her birinin diplomasi ve konsolosluk mümessillerinin öbürünün topraklarında karşılıklı olmak şartıyle hukuku düvel kaideleri ve teamülü dairesinde muamele görmekte devam edeceklerini ve bu muamelenin her halde ve gene karşılıklı olmak şartiyle en çok müsaade gören millet diplomasi ve konsolosluk mümessillerine bahşolunan muameleden daha az müsaadeli olmıyacağını kabul ederler.

Madde 3 — Yüksek Âkid Taraflar memleketleri arasında konsolosluk, ticaret, gümrük ve gemilerinin seyrine mütaallik münasebetlerini ve her birinin tebaasının diğeri arazisinde ikametleriyle tavakkufları şartlarını hukuku düvel kaidelerine ve teamülüne ve tamamiyle karşılıklı olmak esasına uygun mukavelenamelerle tanzim etmek hususunda mutabık kalmışlardır.

Madde 4 — İşbu Muahedename tasdik edilecek ve tasdiknameler mümkün olduğu kadar az bir zaman içinde Tahran'da teati olunacaktır. Muahede tasdiknamelerin teatisiyle mer'iyete girecektir.

İki Taraf Murahhasları yukardaki maddeler hükümlerini kabul ederek bu Muahedenameyi imzalamış ve mühürlemişlerdir.

Ankara'da bin dokuz yüz otuz iki senesi Sonuncu Teşrinin beşinci günü iki nüsha olarak tanzim edilmiştir.

No : 244 — Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devleti arasında aktolunan (Emniyet, Bitaraflık ve İktisadi Emek Beraberliği) Muahedenamesinin tasdikına dair Kanun

Kabul Tarihi : 10 Haziran 1935

(Resmi Gazete ile neşir ve ilânı : 15 Haziran 1935 Sayı : 3029)

Kanun No : 2776

Madde 1 — Türkiye Cumhuriyetiyle İran Devleti arasında 1932 senesi sonuncu Teşrinin beşinci günü Ankara Âkıd ve imza edilen emniyet, bitaraflık ve iktisadi emek beraberliği muahedenamesi kabul ve tasdik olunmuştur.

Madde 2 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3 — Bu kanun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Türkiye ile İran arasında Muahedename

Bir taraftan,

Türkiye Cumhuriyeti;

Diğer taraftan,

İran Devleti;

Aralarında teyemmünen mevcut olan öz dostluk bağlarını kuvvetlendirmek ve siyasi ve iktisadi münasebetlerinin maddî şartlarını tayin etmek lüzumunu gözönünde tutarak 22 Nisan 1926 (1 erdibehişt 1305) tarihli dostluk ve emniyet muahedenamelerini yenilemeği kararlaştırmışlar ve bu hususta murahhasları olmak üzere,

Türkiye Reisicumhuru Hazretleri :

Hariciye Vekili ve İzmir Mebusu Doktor Tevfik Rüştü Beyefendiyi,

Âlâhazreti Hümayun İran Şahinşahı :

Hariciye Veziri Cenabı Eşref Akay Mirza Mohamat Ali Han Forugi'yi, tayin eylemişlerdir.

Bu murahhaslar usulüne uygun görülen salâhiyetnamelerini teatiden sonra aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır.

MADDE — 1

Âkid Taraflardan birine karşı bir veya bir kaç üçüncü Devlet tarafından bir askeri hareket yapılırsa diğer Âkid Taraf öbür taraf hakkında bitaraflığını muhafaza etmeği taahhüt eyler.

MADDE — II

Âkid Taraflardan her biri diğerine hiç bir suretle tecavüz etmemeği ve bir veya bir kaç üçüncü Devlet tarafından akdolunup diğer Âkid aleyhine veya onun memleketinin kara ve deniz emniyeti aleyhine müteveccih siyasî, iktisadî yahut malî hiç bir ittifak veya itilâfa girmemeği taahhüt eyler.

Bundan başka Âkid Taraflardan her biri bir veya bir kaç üçüncü Devlet tarafından diğer taraf aleyhine tevcih edilmiş herhangi düşmanca bir harekete katılmıyacağını taahhüt eyler.

MADDE — III

Bir veya bir kaç üçüncü Devlet Âkid Taraflardan birine karşı düşmanca muameleler ve askerî hareketler icrasına başlıyacak diğer tarafın topraklarından asker, silâh ve mühimmat geçirmek, erzak, hayvanat veya harbe yarıyacak olan başka şeyler tedariki yahut ricat eden kıt'aların nakli suretlerile istifade etmek veya ahalisini tahrik ve teşviki ile kendi maksatlarına göre kullanmak veya bu topraklar üzerinde askerî istikşaflar yapmak için diğer tarafın bitaraflığını bozmıya kalkışırsa o taraf yapılan hareketlere karşı bitaraflığını silâhla müdafaaya mecburdur.

MADDE — IV

Âkid Taraflardan biri veya bir kaç üçüncü Devletin düşmanca hareketlerine maruz kaldığı takdirde diğer taraf vaziyeti iyi yola koymak için bütün gücü ile çalışacaktır.

Eğer bu gayretlere rağmen harb bir emrivaki halini alırsa, iki Âkid Taraf yüksek menfaatlerine uygun bir hal çaresi bulmak maksadiyle vaziyeti aralarında yeniden dikkatle ve hayırhahlıkla tetkik etmeği taahhüt ederler.

MADDE — V

Âkid Taraflar kendi memleketleri içinde diğer taraf memleketlerinin huzur emniyetini bozmak veya Hükümetini değiştirmek maksadını güden teşekkül ve tecemmülerin vücut bulmasına ve ikametine ve gene diğer memlekete karşı propoganda yahut herhangi başka bir vasıta ile mücadele maksadında bulunan şahısların veya tecemmülerin ikametine meydan vermemeği taahhüt ederler.

MADDE — VI

Yüksek Âkid Taraflar aralarında iktisadî emek beraberliği şartlarını mümkün olduğu kadar kısa bir zaman içinde tanzim etmek hususunda ittifak etmişlerdir.

İktisadî emek beraberliği vasıtalarının tâyinini ve birbirinin topraklarından serbest transit yapılmasını ve iki memleket arasında her türlü münakale ve muvasala vasıtalarının tesisini Âkid Tarafların göstereceği salâhiyettar mütehassıslar tetkik edeceklerdir.

Şurası mukarrerdir ki Âkid Taraflardan her biri işbu muahedenamede tayin edilen karşılıklı taahhütler haricinde diğer devlet-

letle her türlü münasebetlerinde serbestçe hareketini tamamile muhafaza edecektir.

MADDE — VII

İşbu Muahedename tasdik edilecek ve tasdiknameler mümkün olduğu kadar az bir zaman içinde Tahran'da teati edilecektir. Muahedename, tasdiknamelerin teatisinden sonra derhal mer'iyete girecek ve beş yıl sürecektir. Şayet muahedename bu beş yıllık müddetin sonunda 6 ay evvel Âkidlerden biri veya diğeri tarafından feshol unmazsa kendiliğinden bir yıl daha mutaber olacak ve fesih keyfiyeti ancak 6 aylık bir müddetin bitmesinden sonra hüküm ve tesiri haiz olacaktır.

İki taraf murahhasları yukarıdaki maddeler hükümlerini kabul ederek bu muahedenameyi imzalamış ve mühürlemişlerdir.

Ankara'da beş sonuncu teşrin bir dokuz yüz otuz iki tarihinde iki nüsha olarak tanzim edilmiştir.

Türkiye - İran Hudut İtilâfnamesi ve Ruslarla imzalanan Protokol hakkında 18 Haziran 1932 tarihinde Büyük Millet Meclisinde irat edilen nutuk.

Arkadaşlar,

Bugün tasdiki âlinize arzedilen muahede hakikaten iki komşu devlet arasında asırlardanberi süren ve hep yanlış anlamak ve anlaşamamazlık yüzünden devam eden bir ihtilâfa nihayet veriyor. Onun tarihine avdet ederek hepimizin bildiği şeyleri tekrar etmekten içtinap ediyorum. Varılan netice her iki tarafı memnun eden bir nedicedir. O halde hiç şüphe yoktur ki her iki memleket kendi varlığının müdafaasını meşru haklarla düşünmekle beraber bu muahede her iki taraf için çok samimî komşu ve hatta kardeşçe bir hava içinde yapılmıştır. Bizim bu hususdaki samimî, müsbet kanaatımızı Meclisi âlinizin çizdiği yoldan yürüyen Hariciyenizin İran komşusuna olduğu gibi dostane düşüncelerini tekrara ihtiyaç bile yoktur. Fakat diğer tarafın da nekadar aynı hislerle düşündüğünü arza vesile olmak için ufak bir fıkrayı kaydetmek isterim. Hatırlıyamadığım hudut mıntakalarından birinde mütehassıslar hududun teferruatını çizerken bir noktada anlaşamamışlar ve celse birdenbire durmuş ve diğer tarafın mütehassısları mevzu hakkında âmirlerinden emir almak istemiştir. Hususî muttali olduğum malûmata göre iş ta Şah Hazretlerine kadar intikal etmiş, Büyük Reisi Devlet mütehassıslardan, niçin hal-

letmiyorlar diye meseleyi sormuş; ileride Türkiye ile herhangi bir ihtilâfta bu yer müdafaa noktası teşkil edecektir, demişler. Buna karşı Büyük Reisi Devlet demiş ki, meseleyi bu noktadan düşünmeyiniz, Türkiye ile İran, hiçbir vakit müsellâh bir ihtilâfa girmiyecektir. Ve mesele de bu suretle hallolunmuştur. Bunu huzurunuzda arzetmeği kendim için bir vazife ve bir zevk bildim. İşte bu fıkra belâgatinin tarif ettiği hava içinde her iki taraf tatmin edilerek ve ayrılmamak üzere birleşmek yolundaki en esaslı bir hatveyi atmak suretile hudut ihtilâfı hallolunmuştur. Şüphesiz bu ihtilâfın halline arkadaşımın, lûtfettikleri iltifatkâr sözlerine teşekkürü vazife bilmekle beraber iki hükümetin bu işle uğraşan ve gayret sarfeden adamları yanında ihtilâfın hallini esas itibarile teshil eden iki milletin yekdiğerine incizabı ve başta Büyük Reislerinin birbirine olan münasebat ve emniyeti olmuştur. Doğrudan doğruya Gazi Hazretleri tarafından götürdüğüm hislere Şahinşah Hazretleri aynı mukabeleyi yapmışlar ve meselenin halli, bir anda iki Büyük Reisi Devletin emirlerile hükümetlerin ve mütehassısların elinde bir teknik işinden ibaret kalmıştır. Bu hakikatı, burada izhar etmeğe mecburum.

Aynı zamanda bu vesile ile Osmanlı Hükümeti devrinde hakikaten gene arkadaşımın uzaktan işaret ettiği gibi, Çarlık Rusya'sının ve o devirdeki İngiltere İmparatorluğunun müdahalesi ile iki hükümetin menfaatinden ziyade müdahillerin arzu ve keyfine hizmetederek yapılmış olan ve Büyük Millet Meclisi tarafından asla tanınmamış bulunan vesika da ebedî surette tarihe intikal etmiştir.

Münasebatı iktisadiye ve harsiye hususuna gelince, bir de bunu arzetmiş olmak için İran Devleti ile aramızda mevcut münasebatı ahdiye hakkında bir iki kelime arzetmeği vazife bilirim. Aramızda bitaraflık ve dostluk muahedesi mevcuttur. Ondan sonra bir de bilâhare yapılan bir protokol o muahedeye inzıman etmiştir. O protokolun birinci maddesi, şayet tarafeynden biri bütün müslihane arzularına rağmen bir tecavüze maruz kalırsa, diğer tarafla derhal görüşecek, diğer taraf bu halin önünü almak için elindeki bütün müslihane vasıtaları ile çalışacak. Buna rağmen harp zuhûr ederse hayırhahane vaziyeti birlikte mütalea ederek menfaatlerinin icap ettirdiği kararı alacaktır. Birinci maddenin bu ahkâmı sarahatle gösteriyor ki, iki memleket arasındaki dostane münasebat bitaraflıktan daha ileri bir hayırhahlıktır.

İkinci maddesinde; iktisadî işler için iki memleket arasındaki iktısadî vaziyetlerin tanzim ve çoğaltılması için hususî bir komisyon toplanması derpiş edilmiştir. Gerek doğrudan doğruya gerek transit

tarikile olan münasebetlerde bu yolda nekadar ileriye gidilebilir, bunu tetkik edecek. Bu Komisyon bugüne kadar toplanmamıştı. Çünkü bu hudut ihtilâfı ve onun devamı iki memleketin ahkâmı ahdiyesinin iyi düşüncelerinin açmak istediği yolda yürümesi için engel oluyordu. Onun halli üzerinde o maddenin tatbikatına geçilmesi tabiî olmuştur. Bu maddenin tasdikını müteakip bunu da vesile ittihaz ederek Komisyonun toplanması için de komşu Hükümete, Hariciyeniz müracaat etmek tasavvurundadır. İktisadî vaziyet te budur.

Harsî vaziyete gelince; evvelce iki memleketin ve iki halkın biribirine olan hürmet ve muhabbeti ötedenberi iki tarafı vaktile idare etmiş olan sakıt hanedanların rekabeti yüzünden doğan ihtilâflara rağmen devam ediyordu. Fakat o muhabbete rağmen rekabet eden hanedanlarının doğurduğu hava biribirini sevmek için yaratılan bu insanlar arasında sevmemek için sun'î mânilerle doldurulmuş idi. Bütün bunları kaldıracak yolda iki memleketin harsî çalışması en esaslı yollardan biridir ve iki tarafın takip edeceği yollardan en esaslısıdır.

İktisadî ve harsî noktadan temas ettiğimiz şeyler bunlardır.

Bu işlerin her tarafına Büyük Millet Meclisinin ötedenberi muhtelif vesilelerle vakıf olduğunu bildiğim için sözü uzatmaktan çekinerek sözlerime nihayet verirken bunu tekrar arzetmek isterim ki Büyük Meclisiniz bu vesikayı tasdik ederken iki memleket arasında bir kardeşlik havası açıyor ve mâzinin fena tecrübelerini sureti kat'iyede kapatıyor.

Arkadaşlarım, Sırrı Beyefendi arkadaşımız müsaade ederlerse kendilerine, görüşlerimiz arasında büyük tefavüt olduğunu söylemekten sarfınazar edemiyeceğim.

Evvelâ, fırkamızın programındaki bir maddeye işaret buyurdular ve bu, Hükümetin programıdır, milletin programı değildir, dediler. Biz o kanaattayız ki, Cumhuriyet Halk Fırkasına istinat eden Hükümetimiz o kanaattadır ki, Milletin arzusu dahilinde program yaptık. Onun haricinde zaten programımız yoktur. Bu noktayı tenvir etmekten ve ona açıkça işaret etmekten vazgeçemezdim.

Ekalliyetler meselesine gelince : O hususta da Türkiye'nin noktaî nazarı, Cemiyeti Akvamda vakit vakit ileri sürülen noktai nazarlara hervakit uymamaktadır. Biz ekalliyetler meselesi üzerinde bugün bu bahsi konuşmadığımız için uzun uzadıya tevakkuf etmiyeceğim. Yalnız şuna işaretle geçeceğim ki, birçok Devletlerle ekalliyetlerin saadetini, Devletlerin iyi münasebatında aradık ve bulduk. İş-

te komşumuz Yunanistan, Bulgaristan ile mütekabil ekalliyetlerimizi, onlarla iyi anlaşmakta, ve karşılıklı dostlukta aradık ve bulduk. Fakat ekalliyetler davasının siyasete âlet edilmesini daima beğenmedik. Türkiye buna asla âlet olmamıştır, ve olmıyacaktır. Biz bu hususu pek acı tecrübelerle öğrendik ve biliriz. Binaenaleyh bizim için ekalliyet meselesi bir insanlık meselesidir. Bir medeniyet meselesidir. Bunun haricinde bizim Türkiye'nin, Mustafa Kemal Türkiye'sinin haricî politikasında kendine mahsus diyeceğim, bâriz alâmetlerden biri de dahilî ve haricî politikasının aynı olmasıdır. Dahilde de milliyetçi, hariçte de milliyetçi. Binaenaleyh dost olduğumuz memleketlerin milli inkişafını da candan ve gönülden isteriz. Herkes için; kendimiz için düşündüğümüz gibi düşünürüz. Âdeta diyebilirim ki, geniş bir milliyetçilik mefhumunun Mustafa Kemal Türkiye'si en bâriz bir misali ve en muvaffak yeri, onun âdeta âlemdarıdır. Binaenaleyh hep bu noktainazardan komşularımızla diğer Devletlerle olan münasebatımızı idame etmekteyiz. Yani demek istiyoruz ki, iki türlü siyasetimiz yoktur; Türkiye'nin iki türlü sözü yoktur. Dahilde de aynı, hariçte de aynı... Hep bir ölçü, bir mizan. Dahilde ve hariçteki prensiplere karşı sadakatimiz her yerde açıkça ifade edilmektedir.

Hudut haricindeki vatandaşlarımızın harsının korunması, vatana merbutiyetinin idamesi, sıhhatlerinin muhafaza ve himayesi vazifemizdir. Bu da her yerde aynıdır. Fakat bu hususta Sırrı Bey arkadaşımızın anlattığı gibi vatandaşlarımızın korunması dahilde başka, hariçte başka düşünce ile değildir, o şekilde olmıyacaktır. Ancak anavatanda nasılsa onlar da aynı şekle ve aynı hakka tâbi olacaklardır. Onların da hakkını imkânımız dahilinde aynı şekilde göstereceğiz.

Türkiye'de Türk vatandaşlarının bâriz imtiyazlarından biri de hepsinin nerede bulunursa bulunsun millet ve Hükümet nazarında müsavi alâka uyandırmasıdır. Bu itibarla şimdiden arkadaşımı bu noktada tatmin edeyim ki, Tahran'da Doktorumuz vardır, ve tebaamızla alâkadardır. Yalnız onların adedi inşallah daha çok vesayeti istilzam edecek dereceyi bulur ve o hususiaki Büyük Millet Meclisinin arzularını is'af etmekte, Hükümetimiz hiç bir fedakârlıktan çekinmiyecektir. Fakat bugünkü adetleri acele büyük müesseseler yapmağı istilzam edecek mahiyete gelmemiştir. Çok temenni ederim ki, iki memleket arasındaki dostluk ve komşuluk münasebatı sayesinde bizdeki vücutlerinden memnun olduğumuz İran vatandaşları adedinde bizim de orada ona yakın vatandaşlarımız olsun da biz de onların yaptıkları aynı işleri orada yapalım. Bir de arkadaşlarım-

dan ricam şudur ki : müzakeratın safahatı cereyanından bir defa daha meselenin ehemmiyetinin anlaşıldığına şüphe etmiyorum. Bunu zaten biliyoruz. Onun için bu meselenin müstaceliyetle müzakeresini ve intacını rica ediyorum.»

Bu tarihten itibaren Türkiye - İran ilişkileri karşılıklı anlayış ve itimada dayanan dostluk havası içinde inkişaf etmiştir.

TÜRKİYE - İNGİLTERE İLİŞKİLERİ

Musul Meselesi

Lozan Andlaşmasından sonra halli gereken meselelerden biri de Musul meselesi idi. Misakı Milli'nin, yeni Türk Hükümetinin barış Politikasının gerçekleştirilmesi sırasında yapılacak azami fedakârlığın sınırlarını tayin etmekte olduğu malûmdur. Bu sınırlarda taviz verilmeyecekti, Milli Misak hudutlarında vuku bulacak ısrarlı zorlamalar karşısında Türk Milleti direnecekti.

Musul konusunda karşımıza çıkan devlet İngiltere idi. Ayrıca İngiliz mandası altında bulunan Irak'da mesele ile doğrudan doğruya ilgili bulunuyordu.

Meselenin halli sırasında dolaylı bir şekilde Fransa ve başından beri Sovyetler Birliği de konuya dahil olmuşlardır. Bu devirde Sovyetler Birliği ile ilişkilerimize Musul meselesi açısından bir şekil verildiğini hatırlatmak yerinde olacaktır.

Diğer Batı Devletleri ile münasebetlerimizi de Musul meselesinin aldığı seyir etkilemiştir. Bu bakımdan biz meselenin bir an önce hallini istemek durumunda idik.

İngiltere kısa zamanda çözümlemek durumunda olduğumuz meseleleri iyi biliyor, içinde bulunduğumuz siyasi ortamın etkilerini kendi bakımından değerlendiriyordu.

İngiltere'nin Musul konusunda karşımıza çıkması, esas itibariyle, Cihan Harbinin Orta Doğunun akıbeti ile ilgili olarak gösterdiği seyrin bir devamı şeklinde telâkki edilebilir. Daha harp içersinde yaptığı tertip ve anlaşmalarla, Filistin Siyonistlere, Arap Yarımadası Osmanlı Devletine isyan karşılığında Mekke Şerifi Hüseyin'e, Suriye ve Lübnan Fransa'ya vaadedilmiş ve bunlardan bir kısmı gerçekleştirilmişti. İngiltere, Petrol istihsali bakımından gayet büyük iktisadî önem arzeden Irak'ı, Musul'u dahil ederek kendisi işgal etmiştir. Üstelik Irak'taki mevcudiyeti dolayısiyle Basra Körfezi ve Asya Alt kıtasını kontrol imkânı da mevcut idi.

İngiltere bu nedenlerle ve aşağıda izah olunan şartlar dahilinde Musul meselesinde bize karşı taraf teşkil etmiştir.

1916 yılında İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Sykes-Picot gizli andlaşmasında Musul bölgesi Suriye bölgesine dahil edilmişti. Daha sonra, İngiltere Mondros Mütarekesinin 7. maddesini ileri sürerek 15 Kasım 1918 de Musul'a asker çıkarmış ve fiili bir durum yaratmıştı.

Sevr andlaşmasının 64 üncü maddesinde ise, Musul Bağımsız Kürdistan'a bırakılıyordu.

Biz Musul'u Misakı Milli'nin sınırları içinde gösteriyorduk. Ancak Mudanya Mütarekesinin imza edilmiş olması, hadiselerin süratle gelişmesi, içinde bulunduğumuz şartların karmaşıklığı Musul meselesinin hallinin Lozan Konferansına bırakılmasını zorunlu kılmıştı.

Lozan görüşmeleri yapılırken İsmet Paşa Musul'un bize iadesini istemiş, İngiliz delegesi Lord Curzon ise, işgal altındaki Musul'un Irak sınırları içinde kalması hususunda israr etmişti.

Musulda Plebisit yapılmasına ve Musul'un mukadderatının bu şekilde tayin edilmesine dair teklifimiz İngiltere tarafından reddedilmiştir. Lozanda Müzakereler çetin geçiyor ve taraflar arasında gerginlik gittikçe şiddetleniyordu.

Neticede, Lozan Andlaşmasının 3 üncü maddesinin 2 inci fıkrasında meselenin ilgili taraflar arasında ve müslihane yollarla halline gidilmesi öngörüldü.

Bu fıkra metni şöyledir :

«Suriye ile 20 Teşrinievvel 1921 tarihinde akdolunan Fransa-Türkiye İtilâfnamesinin 8 inci maddesinde musarrah ve muayyen hudut

Irak ile :

Türkiye ile Irak arasındaki hudut dokuz ay zarfında Türkiye ile Büyük Britanya arasında sureti muslihanede tayin edilecektir.

Tayin olunan müddet zarfında iki Hükümet arasında itilâf husule gelemediği takdirde, ihtilâf Cemiyeti Akvam Meclisine arzolunacaktır.

Hattı hudut hakkında ittihaz olunacak karara intizaren Türkiye ve Britanya Hükümetleri mukadderatı kat'iyesi bu karara muallâk olan arazinin hali hazırında her hangi bir tebeddül ikaına bais olacak mahiyette hiç bir hareketi askeriye veya sairede bulunmamağı mütekabilen taahhüt ederler.»

İngilizler Musul'u evvelce işgal etmekle beraber, Lozan görüşmeleri arifesine kadar Irak'ın kuzeyinde bulunan Süleymaniye Sancağına hakim olamamışlardı. Bu kesimlerde aralıklı olarak isyanlar ve çarpışmalar devam etti. İngilizlerin konferans masasına bütün bu bölgelere hakim olarak oturmayı arzu etmelerine rağmen Süleymaniye, müzakereler sırasında bölge halkından bir reisin idaresinde kaldı. İngilizler işgal edemedikleri yörelerde gizli cemiyetler kuruyorlar, halktan para ve menfaat karşılığında elde ettikleri belirli sayıda münferit kimseleri kullanıyorlar, kabileleri kışkırtıyorlar ve Araplardan birlikler teşkil edip andlaşmaları da ihlal ederek buraları bombardıman yoluna da baş vuruyorlardı.

Aşağıdaki metinler bu hususta bir fikir verebilecektir.

20 Eylül 1340

«Erkânı harbiyei Umumiyei Riyaseti Celilesine

Süleymaniyedeki Kürtleri İngilizler iki misli maaş vererek askere kayıt etmek üzere Erbile celbetmekte oldukları Rumiye baş Şehbenderliğinden mevrut 11/Eylül/340 ve 75/330 No.lu şifre telgrafnamede bildirilmiş olmakla arzu keyfiyet olunur.

Hariciye Vekaleti»

«Hariciye Vekâleti Celilesine

«Kerkük» «Erbil» de İngilizlerin nüfus tahririne başladıkları ve Erbilde mezâlim son dereceye vardırılarak ehalinin İhafe ve tehdit edilmekte olduğu (Revanduz) deki kışlanın Sıtıd tarafından tamir ettirilmekte bulunulduğu Rumiye Şehberderliğinin iş'arına atfen Hakkâri Vilayetinden alınan 27/Teşrinisani/340 tarihli ve 770 No.lu şifre telgrafnamede bildirilmekle arz olunur efendim.

Baş Vekâlet, Hariciye Vekâleti, Erkânı harbiyei umumiyei riyaseti celilesine Umum J. kumandanlığına yazılmıştır.

30/Teşrinisani/340

Dahiliye vekili namına Müsteşar»

«Hariciye Vekâleti Celilesine

Cenup hudutları ve Cenup ahvali hakkında son 24 saat zarfında alınan malümat atide arz olunur.

1 — İngilizlerin Musul meselesinin İstanbulda müzakeresi esnasında askerlerini Basraya geçirdikleri ve Musulda arap hükümetinin yerli ve yabancı askerlerile İngiliz Zabitanı bulunduğu ve İngilizlerin Nasturilerdan teşkil ettikleri taburun ehaliye tecavüzüne ve müsademelerin tevalisine binaen ehalinin müracaatı üzerine Bağdat'a aldırıldığı ve mezkûr taburun mahalli meçhul bulunduğu ve Bağdatta Ehali ile asker arasında müsademe olduğu Diyarbakır vilayetinden bildirilmiştir.

2 — Sıdıt-nın, refakatinde tahminen 40-50 kadar yerli kürt olduğu halde kürdü - Sadban garbindeki posta bölüğümüzün posta mevkii olan çimen karyesine geldiği maksat ve kuvveti hakkında malümat verileceği hudut taburu kumandanlığının iş'arına atfen Van Vilayetinden bildirilmiş ve cevaben Sıdıt'nın bu hareketi her halde mühim bir maksada müstenit olmak tabii bulunduğundan hal ve hareketin tarassut ve maksadının istiknahına çalışılması ve o civarda bulunan kuvvetimiz miktarının ve geldiği mahalde aşair mevcut ise miktarlarile bize derecei sadakat ve irtibatlarının ve Sıdıtın bu aşairi ihlal etmesi takip ettiği siyasete göre pek bedihi bulunduğundan buna meydan vermemek için ne yapılabileceğin iş'arı tebliğ edilmiştir.

3-26 ve 27 Mayıs 1340 tarihinde Süleymaniyenin İngiliz tayyareleri tarafından bombardıman edilmesi neticesinde kasabanın nısfından fazlası muhtarık olup şıh Mahmut ile tevabiinin dağlara ilticaya mecbur kaldıkları

A — (18/Temmuz/1340) de Süleymaniye kasabasının İngilizlerin müteaddit zırhlı otomobil ve tayyareleri himayesinde 800 kişilik arap süvarisi tarafından işgal ve bu kuvvetin 2/Ağustos/340 senesinde (600) arap piyade askeri ile takviye edildiği.

B — Bunların sekiz makineli tüfengi olup topları olmadığı

C — Tayyarelerle atılan beyannamelerde Süleymaniye ve mülhakatının arap hükümetine ilhaka razı olmaları ve Şıh Mahmuda yardım edilmemesi zikredildiği ve Süleymaniyenin işgali gecesi Şıh Mahmut 7-8 yüz kişilik maiyyetile Bazyan kazası dahilinde İngilizlere mukavemette bulunmuş, düşmanın Tayyare ve otosunun karşısında daha fazla mukavemet imkânını göremediğinden Süleymaniyenin şarkında (Kımoje) dağlarına çekildiği ve İngilizler Şıh Mahmudun tahsis ettiği müdafayı ve mumaileyhe yardım eden köylüleri bombardımana devam etmekte oldukları

D — İranilerin İngilizlerin yaptıklarına iştirak ile (Bane) cihetindeki Kürt eşairi üzerine kuvvet sevk ederek Mahmut ile Rüesası eşairi ihtilafına meydan vermedikleri ve bu maksatla yine aşireti üzerine asker sevk ettikleri ve İngilizler dahi (Orama) ve (Merivan) eşairei dairei itaata almak için üzerlerine sevkiyatta bulundukları.

H — Süleymaniye Mutasarrıflığına Irak hariciye reisi Cafer namında birisi tayin edildiği ve diğer münhalata Bağdat memurları nakledildiği ve (Sıdıt)nın 10 gün evvel Tayyare ile Bağdata azimet ve avdet eylediği ve cenupta Reyet boğazında mukim en çok sadık ve hamiyetli Eşair Rüesasından Hadizi Reisi Abit ağanın İngilizlerin tazyiki yüzünden hudüs olan perişan vaziyetine hükümetimizce muavenet edilmesi lüzumu Van Vilayetinden bildirilmiş ve bu havadislerin menba ve derecei vüsuku mahallından sorulmuştur.

Baş Vekâlet, Hariciye Vekâleti, Erkânı Harbiyei Umumi riyaseti celilesine arz edilmiştir efendim.

26 Ağustos 1340

Dahiliye vekâleti vekili namına

Müsteşar.»

İngiltere'nin bu ihlâl hareketlerini ve tecavüzlerini her defasında Türkiye Hükümeti protesto etmiştir.

Süleymaniye bombardımanının Lozan Andlaşmasının 3 üncü maddesinin 2 nci fıkrasını açıkça ihlâl ettiği İstanbul'daki İngiliz Temsilciliği nezdinde acı bir lisanla protesto edilmiş ve Londra'daki temsilcimize talimât verilerek İngiliz Hariciyesi nezdinde de durumun kınanması istenilmiştir. İngiltere ile ilişkilerimiz ve olaylar bir süre bu şekilde devam etmiştir.

İsmet Paşa imzalı 31 Ocak 1923 tarihli bir talimatta, Londra Mümessili Yusuf Kemal Beye muhtelif Devletler hakkındaki siyasi ahvale dair düşüncelerimiz bildirilerek, Musul meselesi hakkında da şu talimat veriliyordu :

1. «İngiltere ile Dostluk ve emniyeti mütekabile tesisini iltizam ediyoruz. Şimdiden daha ileri bir hedef görmeye imkân yoktur. İngilizler gerek Kürtlük ve gerek hilafet meselelerinde ve gerekse Münasabatı iktisadiyede bize emniyet bahş olacak bir vaziyet henüz göstermemişlerdir. Tezahürat maküstür. Evel emirde Türkiye'ye müdahele fikrinden vaz geçtiklerine, Müsavi muamele fikrinde olduklarına kanaat etmek lâzım gelir.

İngilizlerle münasabatı İttifak derecesine götürmek esasen benim şahsen arzum dahilindedir. Ancak bu arzunun izharı sebebi zaaf olmamak için ve İngilizlerin bizim memlekette sui tesirattan vaz geçeceklerine kani olmaklığım için ve menabii mahdut bir memleketin büyük devletlerle ittifakını zaten tehlikeli ve teslimiyetkârane bulduğum için bu fikri şimdilik uzak görüyorum. Binaenaleyh yine İngilizler ittifakımızın onlar tarafından arzu olunduğuna, esas politikalarını bu vadide bulundurduklarına evel emirde kani olmamız lâzımdır. O zamana kadar serbestii hareketimizi her cihetle muhafaza edeceğim.

2. İngilizlerin gerek Musul'da gerek İran hududunda kürt ve nasturi siyaseti aleyhimizdedir. İngilizlerin bu politikasına karşı gayri memnun olduğumuz izhar olunmalıdır.

3. Rusya ile münasebatımız dostane ve serbest gösterilecektir. Rusların İngilizlerle bir itilafa varmak arzusu şiddetli olduğundan ikisi arasındaki münasebata karşı veham ve muaffiyet bulunmalıdır. Hudut haricinde bir politika hiç bir yerde ve bittabi Kafkasyada ve İranda takip etmekte değiliz. İran şimdilik bize mütemail olan vezirin elindedir. Bu adam koyu nasyonalist ve kuvvayı askeriyesini bir an evvel tensika havaheşkâr ve muvaffakiyetçi olduğundan aleyhimize bir siyasete vasıta olmasını istibad etmedim. İran'ın hareketi bu noktai nazardan takip olunmalıdır.

4. Yunanla hüsnü münasebatı arzu ediyorum. Mübadele işinin hüsnü tanzimi buna başlıca vasıta olacaktır. Balkan hududumuzu muhafaza için Yunanlılarla hüsnü münasebat tesis etmek ve Bulgarlarla tali muamele eylemek müreccahtir. Balkanlarda İstatuko muhafaza olunsun. Bulgaristan'ın da militarizasiyonu bertaraf olsun ve garbi Trakya meselesi muharebesiz Yunanistanla Bulgaristan arasında hal olunsun ve bu muharebe mümkün olduğu kadar geç olsun. Başlıca temenniyatımız bunlardır.

5. Sırp Hükümetile hüsnü münasebat tesisi fikrindeyiz. Bulgar komiteleri amaline Türklerin muavenet etmesini iltizam etmiyoruz. Bilâkis Türklerin harp hükümetile iyi geçinerek hayatlarını muhafaza etmelerini mühim addediyoruz. Sırpla Bulgar'ın mukarenetini ve birleşmesini dahi istemiyoruz.

6. Fransa ile en mühim meselemiz kuponlar ve Düyunu umumiye meselesidir. Bu meselelere İngiltere'nin müzahereti aranılmalıdır. Biz şimdiye kadar duyunu umumiye idaresi meselesini hiç tahrik etmedik. Fakat koponlar meselesile beraber idare meselesini dahi tahrik etmek niyetindeyiz. Mahrem tutamıyoruz. Duyunu umu-

miye idaresinin israfı ve makamı siyasiyeye alet olan ecnebi ve yerli memureyne merkez olması ve idarenin teşkilatı Türkiye teşkilatı hazırası ile kabili telif olmadığı zemininde propaganda yapmak niyetindeyiz. Esbabı mezküre dayinlerinden menfaatını izrar ettiğini ve daha edeceğini iddia edeceğiz. Her halde kuponlar meselesinin bu mana şekilde eskisinden daha mühim bir buhran husule getirmek ihtimalı vardır. İngilizlerin idare meselesinde münakaşayı nasıl telâkki edeceklerini anlamak şayanı ehemmiyettir. Müzaharatımızı muahedenin tastikinden evvel ifşadan içtinap etmek şartı ile,

Fransa ile Ankara İtilâfnamesine müstakra müşkülat malumdur. Fakat bence kuponlar meselesi kadar mühim değildir.

7. İtalya'nın vaziyeti dahiliyesinde hedef istihzaratı hakkında müvesvis olmalıyız. İtalyan istihzaratı askeriyesi evvelâ adriyatik'emi, Anadoluya'mı, nerelere müteveccihtir? Bunu henüz tayin edemedik. Bizimle aradığı münasebet iktisadidir. Bahsus muhaceret, istila istismar mahiyetinde olduğundan İtalya ile aramızda müşkülâtın çok olacağını zannediyorum.

8. Şimali Amerika sermayesini isticlap etmeye ehemmiyet verdik. Fakat muvaffak olamadık. Türkiye'ye Amerika sermayesinin gelip gelmeyeceğini bilmiyoruz. Misyoner müessesatına daima müşkülât yapacağız. Bu sebeple hadisat olursa Müessesat ve mekâtip hakkındaki mektubumuza daima riayetkâr olduğumuz temin olunacaktır.

9. İslâm memalikinin Sefir ve mümessillerile münasebatımız dostane fakat mücteniibâne olacaktır. İslâm memleketleri mümessilliklerine daima kuvvetli görüneceğiz. Ne söyler isek İngilizlerin duyduğuna kanaatı kat'iyye ile kani olacağız. Taahhütsüz ve dürüst olacağız.

10. İngilizler'e siyasetimizin milli olduğuna kanaat verilecektir.

31 Kanunuevvel 39

İSMET »

Musul meselesi karşısında Fransız Murahhas heyetinin aldığı vaziyet dolayisile Miralay Müjen Baş Vekâlete aşağıdaki mektubu yollamıştı.

«Son mükâlemelerimizin birinde Cemiyeti Akvam hakemliği Musul Meselesi hakkında Fransız Heyeti Murahhasasının ittihaz etmiş olacağı tavri vaziyetten bana bahsetmiş idiniz.

Size temin ve teyit edebilirim ki Mösyö Bompar İngiliz iddiasını kendi hesabına teyid ve takviyeden kemali dikkatle içtinab etmiştir. Yalnız gayet makul olan hakeme havale usulünü kabulü İsmet Paşa Hazretlerine tavsiye etmiştir. Zaten bu hakemin mutlak Cemiyeti Akvam olması lâzım geleceğini tasrih bile etmemiştir.

İzhar ettiğiniz tefsir şu halde hiç haklı gibi görünmiyor. Türk Heyeti Murahhasası da şurasını da idrak etmiş gibi görünüyor ki lehindeki hareketimiz celsei umumiyelerde değil fakat İngilizlerle nukatı nazar ihtilâfı tahaddüs ettiği dikkatı hususî mükâlemelerde karşı karşıya iddialar arasındaki mesafeyi tensiki hususunu tecrübe etmek suretile vukua gelmesi zarurî bulunuyor. Bu sureti hareket bizzat zatıalinizin müşahede buyurmuş olduğunuz veçhile müteaddit defalar bilhassa Boğazlar Meselesinin tarzı hallinde en iyi neticeleri vermiştir. Lord Curzon'un Suriye hudutları meselesini tekrar mevzu müzakere etmekte israr ettiği doğru değildir. Zaten bu noktada Mösyö Bompar İsmet Paşanın ittihaz ettiği tavrı hareketi takdirle yad etmektedir. Mamafih Şurası nazarı mülahazaya alınabiliyor ki İskenderun ve Antakya mıntıkasında ihtişaşatın ikaı için öne sürülen hadisat mükâlematı hususiyede İsmet Paşa tarafından İskenderun için bir idarei hususiye tesisi hususunun sulh muahedesinde tasrih edilmesine dair vuku vulan taleplerle aynı zamana rast gelmektedir. Bu idarei hususiye hükmiyesi ise Ankara İtilâfile taayyün etmiştir. Ve ancak Türklerle bizi alakadar eder. Zaten bu hükme şundan dolayı tesviyeye iktiran etmiş gibidir ki müteaddit defalar vasatı halle Mösyö Puvankareye Türkiye ile Hükümetinin kendi imzalarına ve taahhütlerine daima riayet edeceklerini iblâğ ettirdiniz.

İhtiramatı faikamın kabulünü rica ederim.»

1 Şubat 1923 MÜJEN

Lozan Andlaşması metni uyarınca bir hal suretine varılabilmesi için İngiltere ile yapılan görüşmeler sonucunda 19 Mayıs 1924 günü İstanbul'da (Haliç Konferansı) toplanılmasına karar verildi.

Konferansta heyetimize Büyük Millet Meclisi Başkanı İstanbul Mebhusu Fethi (Okyar) Bey, İngiliz Heyetine de Irak Yüksek Komiseri Sir Percy Cox başkanlık ediyordu.

Konferansta Fethi Bey tarafından anlatılan görüş «Musul Vilâyetimiz halkının üçte ikisinin menşe ve coğrafi özellikleri dolayisiyle Türklerle oluştuğu, bu vilayetin coğrafi bakımdan Türkiye'nin bir devamı sayılması gerektiği» merkezinde idi.

Fethi Beye müzakereler başlamadan önce aşağıdaki talimat gönderiliyordu.

T.C.
Başvekalet Kalem mahsus müdüriyeti
Erkânı harbiye reisi Fevzi Paşa hazretleri
müzakerede hazır bulunmuşlardır.

İstanbul Konferansında heyeti murahhasa reisi Fethi Bey efendi hazretlerine Zata mahsus olarak talimattır.
(26 Nisan 340 heyeti vekile kararı ile)

1. Şayanı arzu azami hudud Kelgir-Salahiye-Cebelhamreyin-vaddiitartar Sincar hattı umumisi olabilir.

2. Süleymaniye ve Kerkük ve Musul şehirlerini kâfi hudut ile Türkiyede bırakan ve Dicle vadisinden muvasalayı temin eden bir tarzı tesviye makbuldur.

Türkiye'nin arazi ve hudud hususunda temin edilmesine mukabil petrollerde iştirak menafia müstenit bir itilâf zemini aranılabilir.

İmzalar 26/4/40

İsmet Süleyman Mustafa Abdülhalik (diğer 3 imza okunamadı)

Bu arada İngilizler Musul'daki hristiyan kabilelerinden istifade etmeyi bilmişlerdi. Bunları ayaklandırıyor, birlikler teşkil ediyor adeta bir avuç hristiyanın haklarını Türklerin haklarının önüne geçirmek üzere bilfiil kuvvete başvuruyorlardı. Bu haksız tutumunu haklı gösterme çabaları ile İngiltere müzakerelerde sık sık gülünç duruma düşmekte ise de vaziyet bizim için de acıklıydı.

Fethi Bey İstanbul Konferansı sırasında bu hali belirtmeyi ihmal etmemişti. İstanbul Konferansının I inci içtimaındaki sözcümüzün 19 Mayıs 1924 tarihli beyanatında bu hususta ayrıntılı izahat verilmişti :

«Vazifemiz, Türkiye Cumhuriyeti ile Irak arasındaki hududu milliyi tahditten ibarettir. Türkiye Heyeti Murahhasası, keyfi bir tarzı tahdidin hemcivar iki memleket arasında daimî bir ihtilâf menbaı olacağına kanidir.

Bir hudut dikkatle ve münasebat hemcivariyle esas teşkil edebilmesi ehalisini kendilerine yabancı olan bir hakimiyet altında bırakmıyacak bir surette ve ırkları dinleri itibariyle tefrik etmesi, saniyen, coğrafi noktai nazardan hudut dairesinin teşekkülâtı tâbiyesine tetabuk etmekle beraber enfülzikir müşkilâtı bertaraf edebilmek üzere, balâda beyan olunan ihtiyacatı ırkiyeye tevafuk eylemesi icabeder.

Musulun Türkiye için nekadar hayati bir ehemmiyeti haiz olduğu Türkiye Heyeti Murahhasası daha Lozanda müdellelen isbat eylediği gibi coğrafi, ırkı noktai nazarından Türkiyeden infilâk kabul etmez bir mıntıkai arazi olduğu izah olunmuştu. Cümlemizce malûm olan bir izahatı burada yeni baştan tekrar etmeyi lüzumsuz addederim. Musul vilâyetinin nüfusu ekseriyetinin kahir bir surette Kürt ve Türklere ait olduğu Lozan'da İngiliz Heyeti Murahhasasınca dahi kabul olunmuş hakikatlardandır.

Türkler ve Kürtler ise talihlerini ilelebet siyasî mukadderatını birleştirmiş iki kardeş unsurdur. Bunlar bir Cumhuriyet teşkil etmişler ve tam bir musavat dairesinde ümrarı hayata ve aynı imtiyazata siyasiyeleri din ve aynı hukuku hakimiyetten istifade etmektedirler.

Musul Vilâyeti ırk itibariyle bunların teşkil eyledikleri heyeti içtimaiyenin bir cüzündendir. Binaenaleyh Türkiye Cumhuriyetinin ırkı hududu, bizzarur vilâyeti mezkûrenin cenup hududuna kadar imtidat eder. Temamen ve ayrı bir medeniyet ve lisana malik ve bir Arap kıt'ası olan Irak'ın hududu ancak Musul vilâyetinden sonra imtidat edebilir.

Maatteşekkür, Türk milletinin Türk ve Kürt kardeşlerinin tam ve kâmil olan muafiyetle senelerce süren istiklâl cidalinde katlandığı fedakârlıklar karşısında Büyük Britanya ve müttefikleri ve garpta Türk milletinin kendi etnoragfik hudutları dahilinde kemaali istiklâl ile yaşamak hususundaki hukuku meşruasının tanınmasına müstenit bir siyaset takibine başlamışlardır. İşte bu siyasettir ki şarkta sulh ve sukûnun tesisine hizmet etmiştir.

İşbu siyasetin netayicini İngiliz efkârı umumiyesince hüsnü telâkki etmek hata olmaz sanırım.

Yalnız Türkiye ile Irak arasındaki hududun ehalii mahalliyenin arzusuna ve esasatı azimenin icabatına tevfikan tahdidi hususunda işbu adalet ve hakkaniyet siyasetinin asarı hissesi maatteessüf şimdiye kadar görülmemiştir. Bu hususta Türk Heyeti Murahhasasının sarfettiği bütün mesai akim kalmıştır. Binaenaleyh Musul meselesinin Türk Cumhuriyeti ve Büyük Britanya İmparatorluğu arasında devamlı bir ihtilâfa esas teşkil etmeyecek surette halli çok şayanı temennidir.

Zatı Asilânelerinin şarktaki kıymetli tecrübeleri ve derin malûmatı ve sulha olan muhabbeti Musul meselesinin kavaidi adalete muvafık bir tarzda halli için kuvvetli bir rahmandır.

Türk Heyeti Murahhasasının bu hususiaki noktai nazarını hülâsa etmek lâzım gelirse diyebilirim ki, Musul meselesi, Türkiye için hayati bir meseledir.

Büyük bir Türk ve Kürt ekseriyeti ile meskûn olan bu vilâyeti Türkiyeden ayırmak ve haddi şekliyesini ihlâl eylemektir. Zaten işbu vilâyet halkı işgal olunmalarının vücüdiyetine rağmen Irak rejimini kabulden imtinaını bilvesile izhar etmiştir. O kendisini hiç bir suretle Bağdat Hükûmetine bağlı addetmiyor. Musul ecnebi idare altında bulundukça, Türk halkı, toprağının cenubundan kendisini daima tehdit altında görecek, Türkiye Cumhuriyeti gerek bu tehdide ve gerek Musul Süleymaniye, Kerkük tarafları ile şimale doğru uzanacak siyasi tahrikâta karşı gelebilmek için memleketin imarına tahsisi icap eden menabiin bir kısmını tedabiri tedafuiye tahsis eylecektir. Bu hal hiç bir zaman daimî bir sulh için elzem olan iyi komşuluk münasebatını bittabi temin edemiyecektir. Türk milleti ufku istikbalindeki sulh güneşini kapatacak olan bu karanlık bulutları dağıtmadıkça rahat nefes alamıyacaktır. Bilâkis Musul Meselesi, adalet dairesinde hallolunduktan sonra Türkler ve Kürtler için memleketlerinin tezyidi şurutuna hizmet etmekten ve medeniyeti yolunda çalışmaktan başka bir gaye kalmıyacaktır.

Bu yolda bir havai nesimii siyasî vücüda getirmekteki menfaat o kadar büyük ve o kadar aşikârdır ki İngiltere Hükümetince bu menfaat nazarı itibare alınmıyarak daimî bir hoşnutsuzluk ve delkiteması siyasinin ikame edileceğine inanmak, Türk Heyeti Murahhasası için müşküldür. Türk Heyeti Murahhasasının fikrince şarkta devamlı bir sulhun kaideleri esasdır.

Binaenaleyh Türk Heyeti Murahhasası, asayişi umuminin şeraiti esasiyesi olan ehalinin teskin ve tatmini namına, noktai nazarına, İngiliz Heyeti Murahhasasınca da iştirâk edileceğini ümit eyler.»

Ancak İngilizler her şeye rağmen, taleplerinde daha da ileri giderek yani önceki arzularından daha fazlasını isteyerek müzakereler sırasında taleplerinden bir miktar fedakârlığa katlanma görüntüsünü vermek suretiyle, istedikleri noktaya geldiklerinde durmak ve, isteklerini bu yolla elde etmek sonucunu sağlamak gayesiyle, bu sefer Hakkâri vilâyetimize kadar uzandılar ve bu vilâyet üzerinde de hak talebinde bulundular. Yani esas amaçları pazarlıkta kuvvet kazanmak için, taleplerini genişletmek, gerilemek mecburiyetinde kalmaları halinde Musul'un Irak sınırı içinde kalmasını sağlamak ve bundan fazla taviz veremez görünmekti.

Müzakerelerden sonra Büyük Millet Meclisi Reisi ve Haliç Konferansı Türk Heyeti Reisi Fethi Bey Başvekil İsmet Paşa'ya düşüncelerini 6 Haziran tarihli bir telgrafı ile bildiriyordu, zaten taraflar arasında bir anlayış ve görüş birliği hasıl olamadığından bir gün evvel (5 Haziran 1924) de konferans çalışmalarına son verilmiş ve mesele yine Lozan andlaşmasının 2 inci fıkrasına uyularak Milletler Cemiyetine havale edilmişti.

Bu telgraf şöyledir :

Baş Vekil İsmet Paşa Hazretlerine

Madde 1 — Percy Cox esas itibariyle Hakkâri vilayetinden arazi istemekten feragat etmemiş ve yalnız teferrüata ait mesaili müzakere edebileceğini söylemiştir. Kendisi bu vaziyetini terk eylemediği halde bizi kendileri tarafından iadeten erazi terkini istilzam etmeyecek mukabil bir teklif yapmağa davet eylemiştir. Bu davetine icabet etmedim. Tekliflerini mer'i dahi telakki etmedim. Çünki 3 Haziran akşamı makina başında telakki eylediğim talimatı devletlerinin 1.'ci maddesinde şöyle deniliyordu :

Madde — 1 — Haliç Konferansının sebebi içtimaı muahedei sulhiyenin 3.cü maddesinde derpiş edildiği veçhile Türkiye ile Irak arasındaki hududun tayinidir. Irak kıt'asının şimal hududu cümlece malum olduğu ve «encyclopédie britannique» de vazıhan gösterilmiş bulunduğu veçhile anh ve tekrit hattıdır. Musul vilayeti Türkiye eczai memalikinden olup elyevm muvakkaten İngilterenin tahtı işgalinde bulunmaktadır. Heyeti murahhasaların karşı karşıya ahdî ve ilmi vaziyetleri budur. Binaenaleyh bizim teklifimiz muahedei sulhiyenin dostane hal ve müzakeresini derpiş ettiği meselenin kendisidir. Diğer taraftan İngiliz murahhasasının teklifi Türkiye ile Irak arasında tayini hudut esası ile hiç bir suretle kabili temas değildir. İngiliz heyeti murahhasası Hakkâri vilayetinden yeni erazi talep etmektedir. Ve bu suretle Lozan konferansında asla mevzuubahs olmamış olan ne muahedei sulhiyenin ruhundan ve ne de muahedenin 3.cü maddesinin metninden asla istihraç edilemeyecek olan büsbütün yeni bir mesele ihdas eylemektedir. İngiliz heyeti murahhasası müzakereyi muahedenin derpiş etmediği yeni mesailden tenzih ederse bittabi zemini mükâleme vardır. Fakat İngiliz heyeti Hakkâri vilayetimizden erazi talebi gibi bir zeminde ısrar eylerse konferansın akametini terviç eylemiş olacağına şüphe yoktur. İngilizler tarafından iadeten terki eraziyi tazammun etmeyecek bir teklifte bulunmağı gerek 1.ci maddeye ve gerek kanaatıma muhalif bulunduğumdan yine talimatı devletle-

rine tevfikan Hakkâri vilayetinden erazi istemekten feragat etmedikçe muahedenin tazammun eylediği zemini müzakereye rücu eylemedikce imkânı müzakere olmayacağından yeni teklifatta bulunmak gayri mümkün olduğunu söyledim. İngilizler Hakkâri vilayetinden erazi istemek hususundaki tekliflerinden feragat etmedikçe talimatınızın istatüko hududu esas üzerinde teklifatta bulunmamıza müsait olmadığını telakki ediyorum. Yoksa bu tarzı telakkide bir hata mı ettim. İş'arı devletlerine muntazırım.

Madde 2 — Irak hükümetinden bahsettiğim zaman bunu hali teşekkülde olduğunu ve yalnız arap unsuruna münhasır olduğunu ima etmiş idim. Teklif eylediğimiz hattı hudut teklif olunduğu takdirde muahedenin 16. cı maddesi mucibince Irak Hükümetini tanımak mecburiyeti tabii olduğundan ifadatımın mülahazai devletleri ile tezat teşkil etmeyeceği itikadındayım. efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Reisi Fethi

Aynı gün İsmet Paşa Fethi Beye aşağıdaki telgrafı yolluyordu.

Heyeti Murahhas riyasetine

6 Haziran 340

Fethi Beyefendiye

Konferansın bugünkü içtimaı Hükûmetin son iş'arat dairesi umumiyesinde idare buyrulmuş olması mucibi şükrandır. Anlaşıldığına göre meselenin halli için Cemiyeti Akvama gitmekte zaman ve sureti müracaatta velhasıl meseleyi teslimiyeti tamme ile Cemiyeti Akvama tevdi etmek esasında tarafımızdan taahhüt alınmamıştır. Cereyanı müzakerat ve ahvali Heyeti vekilede dahi arızı amik mütalâa olunarak arzolunacaktır.

Yalnız medari tenvır olmak üzere bugünkü konferansta tebarüz edilen iki nokta hakkında iş'arı devletlerini rica ederim

1 — Percy Cox kendilerine arazi iadesini tahmil etmeyecek yani statüko hududu esası üzerinde bir teklif yapmamızı işaret etmiştir. Bununla Hakkari'den arazi talebinden feragat etmiş olduğunu izhar ediyor. Bu anlayışımız doğrumudur? Doğru ise bu ıstidlâle tarafı devletlerinden temas edilmemiş ve adeta gayri meri telâkki edilmiş olmasında mütalâa ve noktai nazarı devletlerinin,

2 — İşaret acizanemizde muahedenin 16 ncı maddesinden bahis edişimiz İrak Hükûmetini hududun tasrihinden evvel nevema muallel ve muallak bırakmıştı. Beyanatı devletlerinde Irak Hükûmetinden bahsedilmesi tarzı bizim mülâhazamızla tezat teşkil edebilecekmi? Bu hususta mütalâa ve noktai nazarı devletlerinin iş'arı mercudur.

Fethi Bey İsmet Paşa'ya aşağıdaki karşılığı yollamıştır.

«Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine.

Noktai nazarı devletleri dairesinde cevap verilecek ve şifahen dahi izahlar ilâve olunacaktır efendim.

Fethi»

Haliç Konferansında anlaşmazlık çıkması üzerine meselenin Milletler Cemiyetine havalesi görüşü kuvvet kazanmağa başlamıştı.

Bu hususta, İzmir'de bulunan İsmet Paşa'ya aşağıdaki telgraf gönderiliyordu.

27 Temmuz 1340

«İzmirde

Baş vekil Paşa Hazretleri

İstanbul'da Nusret beyden şimdi alınan telgrafnamede Mösyö Henderson'un kendisine tekrar gönderdiği bir mektupta Türkiye-Irak hudud meselesinin Cemiyeti Akvam Meclisine havalesi için Londradan nihayet Ağustos altısına kadar tebliğat icrası lâzım geldiğinden bahisle Türkiye Hükümeti meselenin iki hükümet arasında hallini derpiş edecek surette bir teklifi cedit dermeyan edecekse bunun nihayet Ağustos 4'e kadar İngiltere hükûmetine tebliğ edilmesi lâzım geleceğini ifade ettiği bildirilmektedir. Mösyö Henderson'un Başvekil Makdonald'ın geçenki tebliğimizi sureti mahsus ve muhalesetkâranede nazarı itibare aldığını ve her iki hükûmetle cemiyeti Akvamın müdahalesini davet zaruretinden kurtarmak maksadı ile Türkiye Hükûmeti tarafından vukuu arzu edilebilecek hergüna teklifi cedidi bu arada tetkika mütemail olduğunu ifade eden 21 Temmuz tarihli takririni 28 Temmuz 340 tarihli ve 153 No. lu telgrafnamede arz etmiştir. Bu defada cevabımızı almak hususunda istical ettiklerine ve nihayet Ağustosun 4'üne kadar yetiştirmemizi istediklerine nazaran keyfiyeti Reisi Cumhur haz-

retlerine de arz eyledim. Zatı devletlerinin bu ayın 28 inde İzmirden hareket buyuracaklarına göre nihayet 30 unda Ankara'da bulunabileceklerini hesap etik. Teşrifi alinizden sonra cevap vermeye vaktimiz olduğunu emir ve bu veçhile zatı samilerile murahhas Nusret Beye malumat vermekliğimi tebliğ buyurdular. Arzı keyfiyet eylerim efendim.»

4 Ağustos günü ise Dışişlerinden Londra Maslahatgüzarlığına aşağıdaki telgraf gönderiliyordu.

Londra Maslahatgüzarlığına

İngilizlerle Musul meselesi hakkında Cemiyeti Akvama gitmezden evel bir müzakere daha açmak tasavvurundayız. Meselenin mümkün olursa doğrudan doğruya müzakere suretile hallinde menfaat mülâhaza ediyoruz. Bu hususta İstanbul'daki İngiliz mümessilliği nezdinde teşebbüsat icrası mutasavverdir. Petrol meselesinin İngilizlerin menafiine mümkün mertebe muvafık bir şekilde halli Musul meselesinin lehimize neticelenmesine bir dereceye kadar hadim olacağını zannediyoruz. Malûmunuz olduğu üzere Lozan Konferansında İngiliz Murahhasları Turkish Petroleum şirketinin hukuku müktesebesini tasdik etmemizi talep etmişlerdi. Ve biz reddetmiş idik. İmtiyazı hazinei hassadan Hazinei maliyeye intikal eden Bağdat ve Musul petrollarını mezkûr şirkete icar etmeye maliye nezareti 1914 Haziranında esas itibarile muvafakat etmiş ve keyfiyet bir nota ile Osmanlı Hariciye nezaretinden İngiliz sefaretine Senei mezkûre zarfında tebliğ edilmişti. Bu hukuku tanımak ve hiç olmazsa Bâbiâlinin bu taahhüdünün muharebe ile keenlem yekün olmadığını söylemek Bağdat ve Musulda Turkish Petroleum vaziyetini sağlamlaştıracak idi. Bu şirketin Hukuku tanınmazsa Petrollere bir taraftan muahede mucibince Irak Hükümeti mahalliyesi ve diğer taraftan Abdülhamit veresesile bu veresenin arkasında bulunan bir Amerikan şirketi Müddei çıkacaktır. Bu hal ise İngilizlerin hukukunu muhaldir. Ve ihtimalki elan ayni vaziyet bakidir. Binaenaleyh Turkish Petroleum şirketi Rüesası ile mahremane ve hususi surette temasa girerek bir istikşaf yapmamızı ve bu suretle şayet şirketi mezkûrenin menafiini temin ve takviyeye salih bazı sureti tesviye bulunacak olursa İngiltere hükümeti üzerinde Musul meselesinin lehimize halli zımnında bir tesir yapıp yapamayacaklarını anlamamız icap ettiğinden Mehmet Ali Paşanın hususi ve mahremane bir şekilde şirketle temas ettirilerek neticenin bu baptaki mütaleamız ile beraber âcilen işarı mercudur.»

Gayretler netice vermeyerek ikili görüşmelerin kesilmesi üzerine Milletler Cemiyeti Musul Meselesini 20 Eylül 1924 tarihinde ele aldı. Cenevre'deki Türk Temsilcisi yine Fethi Beydi. Fethi Bey mutad Türk görüşünü izah etti. Lozan görüşmelerinden beri ısrar etmekte olduğumuz plebisit talebimizi yeniledi. Meselenin öne mini belirtti, bir bölge halkının mukaddaratını ilgilendiren bu meselenin basit bir hudut hattı tesbiti konusundan daha geniş ve mühim bir mesele olduğunu izaha çalıştı. Bu arada davada haklı olduğumuzu milletlerarası camiada teslim edenlerin sayısı da çoktu.

Yunanistan'da bu hususla ilgili olarak cereyan eden aşağıdaki olaylar dikkate değer mahiyettedir.

Atina, 4 Eylül 1341

«Hariciye Vekâletine

Yunan sefaretinden olup elyevm hariciye nezareti emrine amade bulunan Sisilyano'nun Musul meselesine dair bir gazetede neşrettiği makalede Türkiye aleyhine gayet tahkiri amiz bir lisan kullandığını istihbar ettiğimde Yunan hükûmeti nezdinde şiddetli teşebbüsatta bulunmuş ve sahibi mekalenin tecziyesini talep etmiştim.

Memuru merkumun hükûmetinin siyasetine külliyen mugayir böyle bir harekette bulunması hükûmetince tecviz edilmeyeceğinden kendisinin ilk içtima edecek meclisi vükela kararı ile hizmeti memuriyetinden tardı takarrür ettiği Yunan hariciye nezaretinden âcizlerine tebliğ edildi. Tafsılat posta ile işar edilecektir efendim.

«Cevat»

24 Eylül 341

Hariciye Vekâleti Vekili Mahmut Esat Bey Efendi Hazretlerine

(Sefir Sisilyano)nın memuriyetten tardı hakkında Reisi cumhurun tastikine iktiran eden meclis kararının (Gazet Ofisiyel) de neşredildiğine dair.

Musul meselesi vesilesi ile Türkiye aleyhinde neşriyatta bulunan Sefir (Sisilyano)nın elçiliğim teşebbüs ve talebi neticesinde Hariciye hizmetinden ihraç edildiğini 19/Eylül/1341 tarihli ve 504 Hu-

susi No. telgrafnamei acizanemle arz etmiştim. Merkumun açığa çıkarıldığını mealen Reisi Cumhurun tasdıkına iktiraz eden meclisi vukelâ kararı bu kerre (Gazet ofisiyel) de neşir edilmiş olmakla bunun bir nüshası ile sureti mütercimesi manzuru alii fahimaneleri olmak üzere leffen takdim kılındı.

Bu vesile ile sabık Yanya mebusu Kazancis imzası ile (Katimerini) Gazetesinde (musul meselesine dair) Serlavhası altında intişar eden şayanı nazar bir makale tercümesi sureti de keza leffen gönderildi. İşbu makalenin mutaleasından müsteban olacağı üzere Mösyö (Karansisi) matrut sefir (Sisilyano)nın hezeyannamesine gayet vakıfane cevap vermekte, merkumu bitaraf ve hakikat olmamakla ittiham itmekte ve makalesini şu sözlerle nihayetlendirmektedir.

Dans la question de Moussoul, «Angleterre n'a qu'un seul droit inattaquable. C'est le droit du plus fort. La défense de M. Sicilianos était tout a fait superflue.

Bilvesile arzı malumat eylerim
efendim. Hazretleri.

Atina Elçiliği
«Büyükelçi Cevat»

Daha önceki iddialarından vazgeçmeyen İngiltere meselenin Türk Irak sınır hattının tesbitinden ibaret bir mesele olduğu, halkın ise cahil olması nedeniyle plebisitin yapılmasına lüzum bulunmadığı yolundaki iddialarında israr ediyordu.

25 Eylül günü Fethi beye İngilizlerin Musul bölgesindeki davranışlarına dair aşağıdaki telgrafla bilgi veriliyor, ve son durum hakkındaki düşüncelerimiz kendisine iletiliyordu.

«Cenevrede Fethi Beye Şifre

22-23 Eylül deki İngiliz tayyareleri Şiransi kaleye tayyare ile bomba taarruzu yaptılar. Şiranşi kale statuko hududu şimalindedir. Vaziyeti askeriyece hakimiyet bizdedir. İngilizlere taraftar olan bilcümle eşairi bize musallat etmişlerdir. Dahilde İngilizlerin ifsadatı temamen kaldırmış, bilcümle müfsitler ve casuslar bulunarak hapse tıkılmışlardır. Hülasa; Musul meselesinin müzakeresi zamanı için İngilizlerin ihzar ettikleri bilcümle şerait iptal ve alehlerine ikame olunmuştur.

Bu gün İngilizler bize nota vererek bizim tecavüzatımızı protesto ediyorlar. Nota Cemiyeti Akvamada verilmiş imiş. Notanın mudafaai nefs telaşı ile yazıldığı barizdir.

Biz verdiğimiz notalarda Nasturi şekavetini istihbarat ve harekâtı askeriyemizi tafsil ettik. Cemiyeti Akvamda bu gün vaz edilen iki sual aleyhimize hazırlık mahiyyetinde görünüyor. Tamim buyurulan cevap muvafıktır.

İngiliz mümessili bu gün şifahi mülakatında Cemiyeti Akvamın vereceği karar her ikimizi memnun etmeyeceğinden, fakat İngiltere beynelmilel ihtilafatı müslühane tevdi etmeye ve aleyhinde zuhur eden kararlara tahammül eylemeye alışık olduğundan ve Türkiyenin de meskutu hayali tevlit edecek bir karara kendini hazırlaması luzumuna bahseylemiştir. Tarzı ifade ihtimalatı muhtelife meyanında bir de verilecek kararı kabul edip etmeyeceğimizin merak edildiğini göstermektedir. Bu meşkukiyet şüphesiz bizim lehimize bir akittir.

Makdonalt Zekâi Beye hudut hadisatından şikâyet etti. Temamen haksızdır. Fakat hükümetinin, sefirimize henüz müslihane bir teklif dermeyan etmediğini arz ederim. Müstacel rapora muntazırım.»

25/Eylül/340 «İsmet»

Neticede Milletler Cemiyeti Meclisi, Musul'da fiili durumun bozulmamasına dair bir karar aldı.

Diğer taraftan kurulan bir Tahkik Komisyonu Meclise bir rapor sunmak üzere görevlendirildi. Komisyonun üç üyesi vardı. Bunlar Musul meselesine ilgili devletlerle temaslarda bulunarak ve Musul halkının dileklerini tesbit ederek raporlarını hazırlayacaklardı.

Diğer yandan İngiliz tahrik ve tecavüzleri devam etmekte idi. 25 Eylül 1924 tarihli telgrafta okunduğu üzere bazı bölgelerde kuvvetlerimiz baş kaldırmaları bastırıyor ve asayiş sağlıyordu. Halka yapılan mezalimi önlemekte başarı kaydediliyordu. İngiliz - Türk Silâhlı Kuvvetleri arasında zaman zaman çatışmalar oluyordu. İngilizler Hariciye'ye mütemadiyen notalar göndererek Türk askerlerinin. İngilizlerce kabul ettirilmeye çalışılan hududu geçtiklerini bildiriyordu. Notalarda Askerlerimizin bu hattı çiğnedikleri mahallen ve sayı itibariyle muntazaman bildirilerek bu duruma son verilmesi isteniyordu.

Bahse konu notalar nihayet protesto notaları ve ihbar yazıları mahiyetini almıştı. 9 Ekim 1924 günü İngilizler kuvvetlerimizin işaret edilen sınır hattının gerisine çekilmesini istediler, geri çekilme için 48

saat gibi kısa bir müddet tanıdılar. Bu müddet zarfında gereği yerine getirilmediği takdirde İngiliz Hükümetinin hareket serbestisi kazanacağı yani kuvvete baş vuracağı bildiriliyordu.

«İngiliz Mümessilliğinin 9 Teşrinievvel tarihinde ita eylemiş olduğu tahririn tercümesi.

İngiltere Hükûmet kıraliyesi, Irak Hududundaki statukoya ait olarak 5 Teşrinievvel tarihinde işbu murahhaslık heyeti tarafından, kendi emri üzerine Türk Hükûmetine vâkı olan teşebbüsata şimdiye kadar hiçbir cevap almamış olmasından mütevellit hayretini ketm edemez. Malûmatı varideye nazaran Türk memurini işgal eylemiş oldukları mahallerden askerlerini geri çekmek şöyle dursun bilâkis faaliyetlerini tezyit ve asakiri cedide tahşit eylemektedirler.

Hükûmeti kıraliye bu veziyete müsamaha edemez. Cenevrede vuku bulan mübahisatı ve otuz Eylülde Türk murahhası tarafından pek kat'i olarak ita edilmiş olan teminatı nazarı dikkate alarak İngiltere Hükûmeti kıraliyesi murahhaslığının 25 Eylül tarihli (No. 36) takririn sondan iki evvelki fıkrasında beyan edilmiş olan tedabiri tesviyeye kadar cezri fiile isal etmemiştir. Maheza bu vaziyeti ita - nihaye idame edemez. Türkiye Hükûmeti murahhasının 29 Eylül tarih ve 38 No.lu notasında muayyen statuko hattına rücuu kabul etmediği halde İngiltere için iktiza edebilecek bilcümle tedabiri askeriyeyi ittihaz hususunda bütün serbestii hareketini iktisap edeceğinden bu gün Türk Hükûmetini haberdar eylemek zaruretindedir.

Irak'taki İngiliz memurini askeriyesi bu yolda evâmir almışlar ve bunu mahallindeki Türk Kumandanlarına ihbar eylemeğe mezun kılınmışlardır.»

Hududdaki olaylar hakkında Genelkurmaydan alınan bilgiler İngilizlerin askerî hareketi hakkında bazı bilgiler vermekteydiler:

Hariciye Vekâleti Celilesine

22 Teşrini evvel 340 tarih ve 20686/938 No.lu tezkerei devletleri cevabıdır.

Mondros Müzakeresinin ferdai aktinden bu güne kadar, İngilizlerin Musul Vilâyeti Dahilindeki her türlü tecavüz tadiyatına dair tafsilan tanzim olunan ve bir sureti Fethi Bey Efendiye takdim edilen muhtıranın ikinci bir sureti leffen takdim kılınmıştır.

Bu muhtıranın Nasturilere taallûk eden mevadının mütalâasından da anlaşılacağı üzere gerek bundan evel gerek son Nasturi hadisatı esnasında hiç bir Küra Nasturilerle birlikte ne ehali ne de Hükû-

meti mahalliyemiz aleyhine hiç bir hareketi hasmanede bulunmamış tır. Musul vilâyeti dahilindeki ehaliden sitta, ve eba Bekir Selim Ağa ve sair gibi mahdut miktar bir kaç menfaat perest sergerdeden başka İngilizler tarafından iltizam etmiş kimseye tesadüf olunamaz bilâkis Hududu millimiz dahil ve haricindeki bilcümle kürt ehali ve aşir efradı Hükümeti milliyemize karşı daima muhabbetkâr ve ifayi hizmet ve muavenata heveskâr bulunmaktadırlar.

Ezcümle Nasturilere karşı olan son harekâtı tedibe esnasında Hududu millî dahilindeki Galli, Goyan, Şirnah, Beytuşşebap, Çölemerik civarındaki aşairden binlerce efrat askerlerimize rehberlik ve pişdanlık etmek üzere kıtatımıza iltihak etmişler ve askerlerimizle birlikte Nasturilere karşı harp etmek suretiyle Hükümetimize merbudiyetlerini bilfiil isbat etmişlerdir.

Bundan başka bu günkü hattı haricinde kalan Umadiyenin bervarii bala Nahiyesi islâm eşarri de harekatı tedibiye neticesinde cenube firar eden Nasturiler üzerine taarruzatta bulunmak suretile bize karşı olan sadakat ve merbutiyetlerini izhar eylemişler ve bunun üzerine Amadiyeden İngilizler tarafından sevk edilen Nasturi kıtatı marifeti ile Bervarli Bala Nahiyesi Köylerinin haneleri tahrip ve emvali yağma edilmesi suretile tecziye edilmişlerdir ki bu vakada hududumuzun Haricinde ki Aşairin bile Nasturilere karşı hareket ettiğine müsbet bir delil teşkil eder. Binaenaleyh bunun hilafında deveran şayiatın katiyyen tekzibi fevtı reyi devletleridir.

Erkânı Harbiye-i Umumiye
Reisi Namına

Bu durumda Tahkik Komisyonu çalışamaz hale gelmişti, gerginlik artıyordu. Milletler Cemiyetine baş vurarak muvakkat bir sınır hattı tesbiti talebinde bulunduk. Milletler Cemiyeti Meclisinde talebimizi takip eden yirmi gün içinde böyle bir hudut hattı tesbit edildi. Taraflar bu hatta riayet etmeyi kabul ettiler.

Bir yıl sonra Tahkik Komisyonu hazırladığı bir raporu Milletler Cemiyeti Meclisine verdi.

Raporda, Musul halkının bağımsız kalmak istediği bildirilmekte idi.

Diğer taraftan bu raporda, a — Musul'un Irak'ın bir parçası sayılması, b — Irak'ın da 25 yıl müddetle İngiliz mandası altına konulması, c — Brüksel hattının Türk - Irak sınır çizgisi olarak kabul edilmesi Milletler Cemiyetine tavsiye ediliyordu.

Türk halkı ve Milletler Cemiyeti nezdindeki temsilcilerimiz, Komisyonun yukarıda özetle zikredilen tavsiyelerine şiddetle tepki göstermişlerdi.

Aynı zamanda Lozan Andlaşmasının ilgili maddelerinde derpiş edildiği üzere Cemiyet Meclisinin bu şekilde bir karar almaya yetkisi bulunmuyordu. İhlilâf halinde olan tarafların bu konuda müsbet oyları bulunması gerekiyordu. Meclisin bu konudaki yetkilerini kullanırken usulsüzlük yapmamasının esas olduğu Tevfik Rüştü Bey tarafından ayrıntılı bir şekilde ilgililere izah edildi. İtirazımız kesin ve tatmin edici idi.

Tahkik komisyonunun hazırladığı bahislerinin rapor hakkındaki görüşlerimizi Dışişleri Bakanı 3 Eylûl 1925 tarihinde Milletler Cemiyetinde irat ettiği nutkunda bütün teferuatı ile belirtmişti. Bu nutukla ilgili bir not şöyledir.

«Musul meselesini mahallinde tetkike memur Cemiyeti Akvam Heyetinin raporunu kemali dikkatle okudum ve bu hususdaki fikrimi umumiyesi itibariyle beyan etmek isterim. Lozan Konferansından beri neşredilen muhtelif mahiyetlerdeki delâilin yeniden arzına lüzum görmüyorum. Tahkik heyetinin tevdi ettiği raporunu tetkik etmek suretile derhal esası mübahaseye temas lâzımgeldiği mütaleasındayım.

Keyfiyeti tetkiki teshil etmek üzere rapor üç kısma taksim edilebilir :

1. Tahkik heyetinin icra ettiği müşahedat,

2. Münazeünfih arazinin vaziyeti hukukiyesi,

3. Bu iki kısımdaki mütâzahattan istihraç edilmek istenilen netayiç,

Bu kısımları ayrı ayrı ele alalım. Raporda Türk tezinin meşruiyetini isbat eden hikâyat ve müşehedat bulunmaktadır. Rapor hulâsa ederek denilebilir ki î

Evvelâ, çoğrafî noktai nazardan, münazeünfih arazinin Irak eczasından olmadığı sureti kat'iyede isbat edilmiştir.

Saniyen tarihî noktai nazardan, Türkler minelkadim Musulda mütefevvik bir rol oynamışlardır.

Salisen, ırk noktai nazarından, münaziünfih arazi ahatisinin ekseriyeti azimesi Irakla hiçbir münasebeti olmadığı gibi bilâkis mezkûr arazinin azami Türk ırkına mensub ahali ile meskûndur.

Rabian, heyetin iktisadî noktai nazardan icra ettiği müşahedat hakında söylenecek çok şeyler vardır. Kaldı ki heyet ancak gayri tabiî olan bugünkü devreye ait müşahedatta bulunabilmiştir. Heyetin vâsıl olduğu neticei ameliyeden bahsetmekle iktifa edeceğim. (Burada raporun 71 inciden 90 ncı sahifeye kadar muhteviyatını zikrettikten sonra böyle bir müşahede muvacehesinde bütün münakaşaların zail olduğunu söylemişlerdir.)

Musul ahalisinin Irakı esbabı iktisadiyeden dolayı tercih edecek lerine dair heyetin istihraç eylediği netayici iktisadiye hakkındaki fıkra müstağnii teşrihtir. Heyetin icra ettiği müşahedatı sevkülceyşiye fezlekei nihaiye üzerinde icrayı tesir etmemektedir. Arazinin vaziyeti hukukiyesi kemali vuzuhla serdedilmiştir. Türkiye hiçbir zaman münazeünfih arazi üzerindeki hukuku hükümranîden feragat etmeyi düşünmemiştir.

(Fezlekei nihaiyeye temas etmeden evvel zirdeki nikat üzerine nazarı dikkatı celbeylemiştir.)

Evvelâ tarafeynce dermeyan edilen muhtelif mülâhazatın, Musul Vilâyetinin nizamı siyasisinde tebeddülâta bâdi olabilecek mahiyetleri itibarile, yekdiğerinden tefrik edilmesi lâzımgelir.

Saniyen, bu noktai nazardan telâkki edilince, ekserisi Türkiye lehinde olan topografyaî, tarihi, sevkutceyşi ve iktisadî mütâhazat münazeünfih arazinin mukadderatını başlı başına tayin ve takrir ettiremez. Bu misillû mülâhazat tarihin hiçbir devrinde bir arazinin bir hakimiyetten diğerine intikalini mucip olmamıştır.

Salisen rapora nazaran gerek Irakın siyaseti dahiliyesindeki ademi istikrar, gerekse ahalinin temenniyatı ve Türkler, Kürtler, şimaldeki sünnî Araplar ve cenuptaki şiî Araplar beynindeki örfü âdat ve akaidi siyasiye tenafürü hususî bir ehemmiyeti haizdir. Raporda mülâhazatı iktisadiyenin de intaç edilen neticelerde methali bulunduğuna dair fıkralar vardır. Tahkik heyeti başlıca çarenin mevziî itilâflar akdine mütevakkıf olduğu mütaleasındadır.

Vesaiti münakale ve muvasale sahasında elde edilen terakkiyat dolayisiyle bir arazinin şu veya bu memlekete tefvizi için mevziî ihtiyacatı iktisadiyeye ibtina etmek mevzuu bahsolamaz. Dicle nehri münazeünfih araziyi Musulun gerek akıntı aşağısında gerekse akıntı yukarısındaki kıt'talara rapteden bir hattı muvasaladır. İnşa edilen şimendiferler her türlü münakale ve muvasatayı teshil etmekte bulunmuş ve bulunacaktır. Münazeünfih arazinin başlıca ticareti Avrupa ile mübahele edilen emtiaya müteallikdir ve mezkûr araziyi Avrupaya

rapteden en kısa tarikın Akdeniz ve Karadeniz olduğu ise müstağnii izahtır. Mesopotamya hakkında İngiltere Hariciye Nezareti tarafından neşredilen risale dahi bu hakikatı muteriftir.

Musul Vilâyetimiz İngilterenin hâkimiyeti altına vazedilirse Türkiye cenubu şarki cihetinden tahtı tehditte bulunacaktır. (Bu bapta tafsilâta girişti kten sonra).

Serbest ve samimi bir tarzda halkın iradesini izhar etmesi temin edilerek münazeünfih arazi ahalisinin Türkiyeyi istemedikleri taayyün etmedikçe hükûmetim bu araziden feragat edemez. Raporda zikredilen vak'alar alâkadar ahalinin Türk hâkimiyetinde kalmak istediğini isbat etmektedir.

(Raporun 8, 9, 11, 77 ve 78 inci sayfaları muhteviyatını zikrettikten sonra Revandiz kazasında Seyit Taha namında bir şahsın mevcut olup bunun başlıca meşgalesi Türk arazisine müsellâh çeteler saldırtmakta olduğunu beyan etmişler. Seyit Taha işgal makamatının teslih ettiği Nasturîlerle arkası kesilmeyen iğtişaşın başlıca âmili olduğunu söylemişler, badehu Erbil valisinin tamimnamesinden, sonra da Süleymaniye sancağından bahsederek ahalinin elân İngiliz kıtaatına karşı mücadele etmekte olduğunu ve buna ilâveten Cevat Paşa raporunun başlıca fıkralarını zikretmişlerdir. Mezkûr raporda hikâye edilen hâdisatın gerek memleket dahilinde tatbik edilen rejimin, gerekse bugünkü idarenin ne gibi şerait dahilinde tutunabilmekte olduğu hakkında kâfi bir fikir verdiğini bildirmişlerdir.)

Bu suretle tedhiş edilmiş ahalinin hakiki arzuları hakkında şüphe varit olabilir mi? Bütün bu vâkıalar vekâleti haiz olmıyan ve işgal devletinin hizmetinde bulunan eşhasın tedhiş bir şehirde vaki olan beyanatında daha beliğ değil midir?

Musevilerin, hıristiyanların ve yezidîlerin hissiyatına müteallik olarak raporun 78 inci sahifası muhteviyatını zikr ile demişlerdir ki):

Raporun bu kısmını telhis için denilebilir ki mandanın temdidi meselesi ortaya atılmasa ahalinin ekseriyeti Türkiye'yi arzu ediyor. Yani Lozan Muahedenamesinden sonra meselenin aldığı şekil itibarile ahali Türk kalmak istiyor. Bunu tasdik etmelidir ki halkın temenniyatı hakkındaki rapor fezlekesi sekiz yüz bin nüfustan ancak üç yüz kişinin ifadesine istinat etmektedir. Halkın tezahüratında beliren mübayenetler nazarı itibara alınınca ve birçok şahitlerin serdettiği fikirlerle halk kütlesinin beslediği emeller arasındaki farklar müşahede edilince plebisite müteallik olan Türk metalibatının bütün kıymetini muhafaza ettiği teslim edilir. Lüzum gördükçe raporun aksamı muh-

telifesini tekrar tetkik etmek hakkını muhafaza ediyorum. Beyanatıma nihayet vermeden evvel dört meseleyi mevzuu bahsetmeği cümlei vezaifimden telakki eylerim. Ekseriyetle bunlara temas edilmiş olmakla beraber esastan tetkik edilmemiştir. Birincisi devamlı bir sulha, ikincisi emnü selâmete, üçüncüsü Musul meselesinde Kürtlerin bir paravana olarak ortaya atılmasına, dördüncüsü de Irak ile müzaneünfih arazide ahali arasındaki mezhep farkına dairdir.

Emekli kendi hududu dahilinde müslihane bir surette inkişaf etmek ve mütemeddin milletler arasında bir unsuru intizam olmak olan Türkiye hakkında hiçbir şüphe beslenemez. Türkiye komşularının emniyetini tehdit edemez. Buna mukabil kırmızı kitaba metfuf harita tetkik edilirse Türkiye'nin bizzat kendi emnü selâmetinin tehdit edildiği tezahür eder. Türkiye - İngiltere arasında Musul meselesi tahaddüs etmeden evvel gerek salâhiyettar fen sahipleri, gerek İngiltere Hariciye Nezareti İrakın takribi olarak sabık Bağdat ve Basra Vilâyetlerinin cami olduğunu kabul ediyorlardı. 1916 senesinhe (Siykes-Pico) itilâfnamesi mucibince şu veya bu suretle Britanyanın tahtı mürakabesine vazedilecek mıntaka şimal hudutları daha yukarıdan ve takriben aşağı Zazın mecrasını takiben Kerkük ve Süleymaniyeyi cenupta ve Musul ile Erbili şimalde bırakmak suretile tesbit edilmiştir. 1918'de mütarekeyi müteakıp Türk ordusu kumandanına gönderdiği 12 Eylül tarihli bir mektupta General Marshall Irakın şimal hududunu daha şimalde bulunan Süleymaniye, Kerkük, Amadiye sancağının ve Zahonun garbından geçiyordu. 1923'de Lozan Konferansı esnasında Lord Kürzon 26 Kânunu - evvel tarihli mektubunda bütün Musul Vilâyetini talep ediyordu. 1924'de İstanbul Konferansında ve Cemiyeti muvacehesinde İngiltere daha şimalden geçen ve Musul Vilâyeti ile Hakkâri Vilâyetinin bir kısmını ihtiva eden bir hattı hudut talep ediyordu. 1924'de izhar olunan bu ihtirasatın azamî haddine vâsıl olduğunu Türkiye'ye kim temin edebilir?

Musul Vilâyetimiz ahalisinin arzusunu nazarı itibara almaksızın Irakın tefvizi bittabi Türkiye'nin vahdeti dahiliyesini ihlâle ve emnü selâmeti tehlikeye ilkaya müncer olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti madelet kârane fikirlerden vâsı mikyasta mülhem olan asrî beynelmilel siyaset prensiplerinin artık eski siyasetin meş'um izlerini taşımıyacağından ümit vardır. Türkiye Osmanlı İmparatorluğu hakkında tatbiki muvafık görülen usulün bir aynının da kendi hakkında tatbikini iltizam ettirebilecek gayri muvafık bir sureti halli kendisine kabul ettirmenin kimsenin hatırından geçmediğine kanidir. Ve Türkiye Cumhuriyeti başkalarının hukukuna tamamile riayet ederek asude yaşamak arzusundadır. Türkiye bu mühim Musul meselesi haricinde

İngiltere ile kendi arasında hiçbir ihtilâf görmüyor. Türkiye Cemiyeti Akvama müracaat ederek bu havalide sükûnu takarrür ettirmesini talep ediyor.

(Ahali arasında münteşir mezahipten bahsedildikten sonra şu suretle beyanatlarına nihayet vermişlerdir) :

— Evvelâ Musul Vilâyeti Iraka verilecek olursa bunda Irak için bâdii mevt müşkülât tahaddüs edecektir. Saniyen bu müşkülâtın tahaddüsüne mâni olmak için Iraka alâkaderilimkân uzun bir müddetle sun'i bir muavenet temin edilmelidir. Salisen bu çareye tevessül edilmediği takdirde münazeünfih arazi üzerinde Türk hâkimiyetini idame etmek lâzımdır. Müstağnii beyandır ki âdilâne bir tarzı tesviyeye iktiran etmesi için ihtilâf Cemiyeti Akvam meclisine arzedilmiştir. Türkiye Hükümeti millî arazisinden bir kısmının ne sebebe mebni kendisinden ayrılmak istenildiğini anlıyamıyor. Hatimei makal olarak münazeünfih arazinin taksim edilmemesini ve sonra hali hazırdaki tarzı işgalin 25 sene devamını mutazammın olan fezlekei nihaiyeyi tetkik etmek isterim. Bu iki mülâhazanın mana ve şümulü ayandır. Ve bu bapta bir şey ilâve etmek zaittir. Meclis tetkiki kendisine havale edilen mesailden davaya dair devletler beyninde cari olan muahedat ile mukayyet midir? Bu muahedatın müeddasını tadil edecek mahiyetteki sureti halle meyletmesi siyasi noktai nazardan tehlikeden muarra mıdır? Eski İmparatorluğundan ifraz edilen memleketleri tanımadığı halde kendi arazisi üzerinde bir vekâlet tesisinden Türklere nasıl bahsedilebilir?

İsmet Paşa 23 Kânunusani 1923 tarihinde sabık imparatorluktan fek ve tefrik edilen arazinin hiçbir kısmında bir gûna hükmü nüfuz tanımadığını daha sarih olarak söylemek arzusunda bulunduğunu beyan etmişti. Türkiye Iraktan daha ziyade inkişaf etmiş ve vaziyeti daha müstakardır. Böyle bir tezin nereye varacağını hesap etmek müşkül ve bu tezin tatbiki muhataralı olur. Bu tez gayri kabili kabuldür. Ve üzerinde bilâtehlike tevakkuf edilemez. Bu vesile ile şunu işaret etmek isterim ki Musul meselesi bütün milletler tarafından takip edilmeğe şayandır. Musulu Türkiye kendi inkişafı için değil, fakat memalikinin eczayı mütemmimesinden olduğu için talep ediyor. Tahkik heyeti 25 senelik bir vekâlet tesis edilmediği takdirde Musul Vilâyetinin Iraka ilhak edilemiyeceği mütaleasında bulunuyor. Bu mütalea Musul Vilâyetinin tabii bir surette Iraka ilhakının gayri kabil olduğunu isbat etmeğe kifayet eder. Tahkik heyeti meselenin esasına yakından temas eden birçok nikat hakkında bir netice elde etmekten kendisini uzaklaştıran endişeyi unutmuş gibi gö-

rünüyor. Muhtelif konferanslarda Musul üzerinde bir vekâlet tesis edilmesi mevzuu bahsolmamıştır. Türkiye Cemiyeti Akvamın nazarı mütaleasına arzedilmiyen bir mesele hakkında ittihazı karar etmesini intaç edecek olan yola kendisini kaptırmıyacağını zannetmekte haklıdır. Türkiye vekâletlere mütedair bulunan Sevr muahedenamesinin 94 ve 99 uncu maddelerinin kabulünü reddeder. Cemiyeti Akvam nizamnamesinin 22 nci maddesi üzerinde bir devletin hâkimiyeti hitam bulmuş arazi hakkında kabili tatbiktir. Halbuki Musul üzerindeki Türk hakimiyeti berdevam olduğundan vekâlet usulü tatbik edilemez. Mezkûr mevaddın derpiş eylediği vekâlet evvelki hakimiyetin varisi olan Cemiyeti Akvam namına icra olunan vesayetten ibarettir. Bu mütaleattan müsteban olacağı veçhile tahkik heyetinin fezlekei nihaiyesi vekâlet meselesi tecrit edilerek siyasî ve hukuki noktai nazardan derpiş edilmelidir. Bu takdirde rapor müellifleri Türk hâkimiyetinin Musul üzerinde idamesi icap ettiğini dermeyan ediyorlar. Bu sureti hallin teyidini Meclisten ümit ve intizar ederim.»

Türkiye Dışişleri Bakanı yukarıdaki izahatlardan bir gün sonra İngiliz Delegesine cevaben aşağıdaki beyanatı vermiştir :

«İngiliz murahhası tarafından irat olunan nutkun birinci kısmı Türk metoduna aittir. Türk tezinin meşruiyetini mevkii aleniyete vazeden beyanatımızı tenkit etmeğe yeltendiğinden dolayı İngiliz murahhasına hak veririm. Şunu arzederim ki beyanatımız rapordan nakledilmiştir. Ve bu rapor umumun malûmu olduğundan bu bapta herkes bir fikir edinebilir. İngiliz murahhası raporun fezlekei nihaiyesine istinat etmektedir. Kendileri diğer fezekelerden istifade edilemiyeceği fikrindedirler. Rapor hakkında mufassal bir muhtıra takdim etmek hakkını muhafaza ediyorum. İngiliz murahhası tarafından vukubulan beyanatın ikinci kısmı efkârı umumiyece şayanı alâka olan mesail hakkındadır. Bu mesail bir ehemmiyeti mahsusayı haiz olarak telâkki edilmelidir. Türkiyenin umuru dahiliyesi ile iştigal etmek imkânını göremiyorum.

Musulda mütemekkin Kürtler hakkında ne gibi bir tarzı ifade tatbik edeceğimiz soruluyor. Bu sual müstağnii cevaptır. Kürtler Türkiyede bizim hukukumuza maliktir. Türkiye, ekseriyeti kendi toprağında mütemekkin bulunan Kürtler için idarei kelâm etmek hakkını haizdir. Mütareke zamanında Diyarbekir'in nasıl ve kimler tarafından vikaye edildiğini herkes bilir. İngiliz murahhasının Şark Vilâyetlerindeki harekâtı irticakârane hakkında vaki olan telmihatından bahsetmek isterim. Hiç zannetmem ki İngiliz murahhası, halk hâkimiyeti aleyhine kıyam ettiklerini söyleyen Şeyh Sait ve taraflarının

noktai nazarlarına iştirak etsin. Himaye etmek behanesile millî bir unsuru ayırmak için takip edilen maksadı bir türlü anlıyamıyorum. Bu maksat, Kürtlerin ufak bir kısmını elde bulundurarak bunları Kürt ekseriyetini cami bulunan memleket aleyhindeki tertibatta kullanmak mıdır? Hali hazırda Süleymaniye'deki vaziyetin manası muhtacı tamik değildir. Irak'ın işgali kuvvete istinat ediyor diyebilirim. Hali hazırda vaziyeti misallerle irae etmek kolaydır. Türkiye'nin şikâyeti üzerine İngiltere tarafından Cemiyeti Akvama verilen cevapta kuvaihavaiyenin birçok köyleri bombardıman eylediği ikrar edilmiştir. Münazeünfih arazinin cenuptaki idarei hazıradan bahsetmek hakkının vermediği mi söylenmiştir. İşgal devleti tarafından icra edilen tevfikatı ve halka tahmil edilen tekâlifi Cemiyeti Akvamın takdirine terkederim. Asurîlerin miktarı münazeünfih meselenin sureti hallinde müessir bir âmil olmaktan çok uzaktır. Türkiye bu millete ait hukukun taharrisinden ibaret olacak müzakerata böyle bir mesele tahaddüs eylediği takdirde iştirak etmeğe amadedir. Bütün Türkiye için sulh ve müsalemet talep ediyoruz. İngiltere için bu bir emniyet meselesi değildir. Çünkü burada İngiltere'nin himaye etttiği hudutların küçük bir cüz'ü ve bize ait olan arazi mevzuubahstir.»

Milletler Cemiyeti 19 Eylül 1925 günü Milletlerarası Daimî Adalet Divanından kesin itirazlarımız karşısında bu hususta istişarî mütalâa talebinde bulunmak durumunda kaldı. Bu talepte :

Usul bakımından Lozan Andlaşmasının 3 üncü maddesinin 2 nci fıkrasına göre Milletler Cemiyetinin alacağı kararın mahiyeti nedir? Bu karar bir tahkim kararı mıdır? Tavsiye midir, tavassut mudur?, İlgili tarafların temsilcileri oylamaya katılabilmeli midir? soruları yer alıyordu.

Milletler Cemiyeti bu işlemi bize bildirdiği zaman, siyasî bir meselenin hukuki yoldan çözümlenmesinin mümkûn olmadığını bundan böyle Daimî Adalet Divanının çalışmalarına katılamıyacağımızı karşılık olarak bildirdik.

Ankara

15/9/1341

Milletler Cemiyetinin 19 Eylül kararından dört gün önce Erkânı harbiye-i Umumiye Riyaseti 15 Eylül tarihli yazısı ile Musul'daki durumu şöyle anlatıyordu.

«Hariciye Vekâleti Celilesine

12/9/341tarih ve 798/42803, 802/42814 No.lu iki kıt'a teskerei samimileri cevabıdır :

1 — Şibetan vak'ası hâkkındaki müracaatlarımıza İngilizlerin verdikleri cevaplar mütalea olundu. Bunlar ve şimdiye kadar güzran eyleyen mesaile dair müracaatımıza verilen cevaplardan hemen farksız olduğu ve yine cereyanı vekaiden malumattar olmadıklarını, muavenet eylemediklerini, inkâra mahal olmayan bazı hadisat içinde tevil ve tefsirlere saptıkları ve bu suretle Sıdıtı'nın da Sıd Abdullah İsyanına fiilen yardım ettiğinin de muunü itiraf olunduğu görülmektedir.

Erkânı harbiyei umumiye 28/7/914 tarih ve 3554 No.lu tezkeresindeki hususatta israr ve bütün hudut vekainde İngilizlerin teşvik ve teşciinin, Himaye ve muavenetinin tezahür eylediğini tekrar ve maruz tezkereden sonra hadis olan vekaiye elde edilen delaili de berveçhi bir arz eylerim :

A — 24/8/341 sabahı yine Brüksel hattı itibarisi cenubunda toplanan ve hazırlanan ve Şibetana tekrar taarruz eylenilir meyanında külliyetli miktarda haki elbiseli eşhas görülmüştür. Hükümran olduğu memleket dahilindeki sivil eşhasın resmi asker üniforması iksa eylemeleri bütün hükümetlerce memnu bulunduğundan bunların Irak ordusu mensubeyninden olduklarına şüphe edilmemektedir. Haki elbiseli eşhasın da maktül ve mecruhlarını nakleylemek içinde sureti mahsusada elli, altmış kadar boş mekkârenin de getirilmiş ve bunlardan hiç bir maktul ve mecruhun terk edilmemiş olması da bu kanaati teyit eylemektedir.

B — Müsademe mahallinde terk edilen maktüller tetkik edilmiş ve bunların elbiselerinden ve hüviyetlerinin teşhisinden Sıdıta mensubiyetleri temamen tahakkuk eylemiştir.

2 — Yine müsademe mahallinde terk edilen fişenk kovanlarından üçte ikisinden fazlasının İngiliz silâhlarına ait olması da mutaarrızın meyanında Irak ordusu mensubeyninin bulunduğuna ve asilerin İngilizler tarafından teslih edildiğine kanaatı kâmile bahşetmektedir. Hüsnü niyet ve münasebetle hiçbir suretle kabili telif olmayan bütün bu delail ve zevahir önünde İngilizlerin yalınız Seyit Abdullahı hemde muvakkat huduttan cenuba geçip Irak hükümetine iltica ettiği takdirde kaydı ile huduttan dahile nakleylemeleri ciddi bir teminat olamaz. Abdullahın mezkûr hudut cenubuna firar eylediği erkânı harbiyei umumiyece bilfiil takibatla müeyyed ve

müsbet olduğu gibi vekâleti celilerinin 10/Eylül/341 tarih 789/42634 No.lu tezkerelerinde bahsolunan ve İngiliz Sefirinin Irak Komiserliğinin cevabı hakkındaki cevabı da asilerin mezkûr hat hudud cenubuna geçmiş olduklarını kabul ve teyit eylemiştir. Bu esbab İngilizlerin Seyit Abdullah hakkında kuyut ve şart tahtında vaki olan teminatlarının ciddiyetten ari olduğunu gösterdiğini ve hududdaki vekaiyin amil ve müessiri İngilizler olduktan sonra Seyit Abdullah tedib edilse dahi yerine diğer birinin ikamesinin güç olmadığı müstağnı arzdır.

Bundan başka hudutlarımız dahilinde bulunan gerek Cemil ağanın ve gerekse diğer mültecilerin İngilizlerin düşünce ve kanaatı hilafına olarak İngilizler aleyhine şimdiye kadar hiç bir teşebbüs ve hareketleri meşhud olmadığını ve maruz mültecilerin İngilizlerin yağma ve tahribine uğrayan zayıatlarını saileri ile telafi için sükün ve itaatla iş ve güçleri ile meşgul bulunduklarını arz eylerim efendim.

Erkânı harbiyei umumiye reisi
müşir
Fevzi Çakmak»

Musulda hal böyle iken, Cenevrede Türk Delegesinin yaptığı konuşmaya, İngiliz Delegesinin 26 Eylül tarihli cevabı aşağıda görüldüğü şekildedir : Bunun okunmasından anlaşılacağı üzere taraflarca hiçbir şekilde yaklaşma ümidi izhar edilmemektedir

«İngiliz Heyeti murahhasası tarafından Cemiyeti Akvam katibi umumiliğine tevdi edilip Meclisi Akvama arz edilen 26/Eylül/925 tarihli mektup sureti tercümesidir.

Kâtip Umumi Efendi,

Tevfik Rüştü Beyin 25 Eylül 925 tarihli bir mektubu suretinin vusulünü iş'ar ile müftehirim. Bu meptuptan muhterem Türk mümessilinin 24 Eylülde irat ettiği nutkun daha derin bir tarzda tetkikinden Türk Hükümetinin Cemiyeti Akvam murahhasasının Brüksel Hattı şimalinde tahkikata tevessül eylemesine müsaade etmeyi red eylediği anlaşılıyor.

Bu bapta dermeyan olunan esbabı hattın şimalindeki mıntıkanın Türk mümessiline nazaran «mezahifiyye erzaiden» olmaması ve hattın şimalindeki köyler ehalisinin sui muameleye düçar olması ve nefi ve tehcir edilmesi hakkındaki her hangi bir meselenin sırf bir akalliyetler meselesi olup binaenaleyh meclisin tahkikatı mevzuuna dahil bulunmamasıdır. Yalınız şu cihete nazarı dikkati celp etmek

isterim ki ben meseleyi hiç bir veçhile bir akalliyetler meselesi olarak değil fakat hududu muvakkate boyunca statukonun idamesine müteallik bir mesele olarak ileri sürdüm. Hududun Irak cihetinde bulunan köylerin bilfiil işgali ile bu statuko ihlâl edilmiştir. Hududun Türkiye tarafında kâin köyler ehalisine reva görülen ve binlerce kişinin korku ve yoksulluk içinde Irak erazisine hicret etmelerini ve bütün hudut boyunca iğtişaş ve hicreti mucip olan barbar muameleden dolayı dahi bu statukonun keza ihlâl edilmiş olduğunu iddia ediyorum. İşbu iki vakıa üzerine statukonun ihlâl edilmiş olması, son bir kaç hafta zarfında cereyan etmiş olan vekaiyin tavzih etmesini mucip olacak ve vekaiyi mümasilenin tekerrürünü men edecek tahkikatın suraatı icrasını istilzam eden bir mesele teşkil eyler.

Bu yolda tahkikata laiki veçhile tevessül edilmesi için işbu tahkikatın bittabi hududun her iki tarafında icra edilmesi icap eder. Şayet Türk Hükümeti Türk mümessili tarafından hudutta ne bir tecavüz vaki olmadığına ne de hudut ehalisinin nef'i ve tehcir edilmediğine dair ileri sürülen müddianın hakikata derecei mukarenetini tayin için Cemiyeti Akvam ile teşriki mesai etmeye mütemail değilse bu cihet Türk Hükümetince tahtı karara alınacak bir meseledir.

Ben, Cemiyeti Akvamın intihap edeceği mümessile vazifesini ifa için her türlü teslihat ve muavenet gösterileceği hususunda gerek İngiltere ve gerekse Irak Hükümetleri namına daha evvel teminat verdim. Maahaza, şurası nazarı dikkatimi celp ediyor ki muhterem Türk mümessilinin mektubu ve 24 Eylüldeki nutku Cemiyeti Akvam mümessilinin tahkikatına Türk erazisinde devam edilmesine müsaade etmemekle beraber bu tahkikatın tarzı icrasına dair bazı metalip ve teklifatı muhtevidir. Bu metalip ve tekâlifin bir kısmı her halde hükümeti kıraliye tarafından teklif edilen tahkikatın vazihan mevzuu haricinde ve meclisin 24 Eylül tarihli kararını ittihazda istihdaf ettiği maksada yabancıdır. Türk hükümeti, velev bilahara tahkikatın, hududun Türkiye cihetinde de icra edilmesini kabul etmese bile «Menaziifiyerazi» üzerindeki idare hakkında yani ne bir zamanlar Musul vilayeti aksamından bulunmuş olan Irak Vilâyetlerinin hey'eti umumiyesi hakkında umumi bir tahkikat ve ne de hudut üzerinde ve hududun her iki tarafında temamen ayni usul ve esaslar dairesinde ve ayni vüs'atte bir sahha dahilinde yapılacak tahkikattan gayri bir tarzda tahkikat yapılmak meselesi bittabi mevzuubahs olamaz.

Şimdilik Türk Hükümeti bu günkü cevap reddinde israr edipde tahkikat icrası hududun Irak cihetine münhasır kaldıkça pek aşikârdırki mesele tatbik hususunda teferrüat ameliyesi itibari ile meclis ile Irak hükümeti namına hareket eden İngiltere hükümeti ara-

sında bilmevalife temamen hal edilmelidir. Ve Türkiye hükümetinin, işbu tahkikatın şumulû ve tarzı icrası hakkında metalip ve tekâlîf dermeyan etmek hakkına malik olmasını veya bu tahkikat esnasında kendisini bir muavin aza (Assesseur) ile temsil etmek istemesi mevzuubahs olmamalıdır.»

Daimî Adalet Divanı 21 Kasım 1925 tarihinde bu hususta özetle şu kararı verdi :

1 — Milletler Cemiyeti, Misakına göre esasen bağlayıcı karar alamaz. Bununla beraber Lozan Andlaşmasının 3 üncü maddesi 2 nci fıkrasına göre taraflar Cemiyete bağlayıcı karar alma yetkisini vermişlerdir. Bu sebeple Meclis bu konuda bağlayıcı karar alabilecektir.

2 — Cemiyet Meclisinde bu konudaki kararın ittifakla alınması gerekmektedir. Oy birliği hesaplanırken ise, ilgili tarafların temsilcilerinin oyları nazarı itibare alınmaz. Sonuç olarak Milletler Cemiyetinin Türk-Irak hududu hususunda vereceği karar bağlayıcı olacaktır.

Yukarıda kısaca temas edilen Daimî Adalet Divanının kararı istişarî mahiyette bir karardı. Milletler Cemiyeti Meclisi ise bu istişarî mütalâaya uymak zorunluğunda değildi. Mütalâanın geçerliği için münhasıran bu hususta bir karar alınması gerekiyordu.

Meclis bu kararı alırken bizim ve İngilterenin oylarının dikkate alınıp alınmıyacağı hususunda kesif tartışmalar olmuştur. Meclis iki tarafın oylarını hesaba katmıyordu. Biz, Divanın mütalâası geçerli sayılınca, Milletler Cemiyeti Misakının hükümlerini ihlâl edilmiş saydık ve Cenevredeki temsilcimizi geri çektik.

Milletler Cemiyeti Meclisi Musul'a kendi seçtiği bir zatı gönderdi. Bu zat yapacağı tahkikatın neticesini rapor halinde Milletler Cemiyetine sunacaktı.

Estonyalı bir General olan bu zat bir müddet sonra tevdi ettiği raporunda Musul bölgesinde yaşayan hristiyanlara kötü muamele yapıldığını belirtiyor, asılsız iddia ve ithamlarda bulunuyordu. Meclisin alacağı keyfi karara bir zemin hazırlamak üzere gönderildiği herkesce açık olarak bilinen bu şahsın raporunun Milletler Cemiyeti Meclisine sunulmasından kısa bir müddet sonra temsilcilerimizin iştirak etmediği bir içtimada gıyabımızda olarak 16 Aralık 1925 günü Tahkik Komisyonunun tavsiyeleri tasvib ve kabul edildi.

Türk halkı ve Türk Resmî çevrelerinin bu şekilde alınan karara tepkisinin kesafetinin ve teessürünün burada izahı güçtür.

Bahsekonu karar alındığı sırada, durumu Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras şöyle anlatmaktadır :

«Musul meselesi hakkında 9 Kânunusani 1926 tarihinde Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras Tarafından Büyük Millet Meclisinde irat edilen nutuk.

Arkadaşlar,

Türkiye'nin bir taraftan hukuku hükümranisi ve ehemmiyeti, diğer taraftan Büyük Britanya Devleti ile münasebatı âtiyesi itibarile hayati ehemmiyeti olan Musul İtilâfının son safhaları hakkında malûmat arzetmek istiyorum.

Bu çok mühim meselemizin halli hususunun Lozan Muahedenamesi üçüncü maddesile Lozan Muahedesinden sonra kalmış olduğu ve şayet muayyen bir müddet zarfında Büyük Britanya hükümetile aramızda doğrudan doğruya bu bapta itilâf olunamadığı halde ihtilâfın Milletler Meclisi Cemiyetine arzedileceği malûmunuzdur. İşte bu ahdî karar icabından olarak akdedilmiş olan Haliç Konferansının şekli cereyanı ve İngiltere tarafından ne muahedenin, ne de Türkiye'nin asla derpiş edemiyeceği müfrit metalib serdi suretile ibraz olunan itilâfgirizliğin nasıl ve ne için ademi muvaffakıyetle neticelendiğini de biliyorsunuz. Haliç Konferansına bu suretle ihzar edilmiş olan akibet üzerine Musul müzakeresinin Milletler Cemiyeti Meclisine intikal etmesi muntazar ve ahkâmı ahdiye zaruriyatın-Cemiyeti Meclisince dört defa müzakere edildi.

Birinci ve ikinci defasında münazeünfih araziye bir heyet izamı ve statükonun tayinindeki müşkülâtı mefruza ileri sürülerek Brüksel hattı itibarisi kararlaştırıldı. Bu her iki karara dahi Hükümeti cumhuriyenin mümessili sırf halli ihtilâfı teshil etmek niyeti hâlisanesile ittihaz olunan kararlara iştirak etti.

Yoksa Lozan muahedenamesinin üçüncü maddesinin istihdaf ettiği statükonun tetkik ve tayini o kadar müşkül olmasa gerekti ve Hükümeti Cumhuriye Haliç Konferansının mevzuuna temas etmeksizin dağıldığını Büyük Britanya Hükümetinin her ne suretle olursa olsun bu ihtilâfı mutlaka ve bilâhare Milletler Cemiyeti Meclisine götürmek istediğini de görmüyor değildi. Ancak Büyük Britanya Hükümetile aramızda mevcut kalan bu yegâne ihtilâfın tercihan iki hükümet arasında veyahut Milletler Cemiyeti Meclisinin hüsnü suretle hallini istediğimiz cihetledir ki, mutadımız veçhile azamî hüsnü niyet ibrazında devam edildi ve uysallık gösterildi. Milletler Cemiyeti

Meclisince Bir İsveç Sefirinin riyaseti altında teşkil edilen Üçler heyeti münazeünfih arazide memur olduğu tahkikatı yaptırıp kocaman bir rapor yazdı. Bu rapor coğrafya ve tarih noktainazarından kıymetsiz addolunmasa da tavsiye ettiği netayici siyasiye ve bilhassa o netayici siyasiyenin şekli istintacı ve tertibi itibarile çok münakaşa götürür. Hele münazeünfih araziyi Türkiyeden ayırmak için Irak halkının daha yirmi beş sene mandaya mahkûmiyeti tertibi gayri varit ve gayri hukukî olduğu kadar beşeriyeti müdrikenin bugünkü düşünüşü ve mefhumatı noktainazarından kâşifleri için medarı iftihar olamaz sanırım. Esasen Musul meselesinin müzakeresinde manda mefhumunun aslâ varit olamıyacağını heyeti murahhasa Milletler Cemiyeti Meclisine müdellelen serd ve beyan etti. Zatı mesele Musul Vilâyetinin hukuku hükümranîsinin yekdiğerine temas etmeğe başladığı mıntakada muvafık bir hudut bulmaktan ibaretti. Yahut Musul Vilâyeti halkının reylerine müracaat ederek ekseriyeti ârasile izhar eyledikleri arzuya göre münazeünfih arazinin ciheti aidiyeti dahi müzakereye vazedilerek iki tarafın yekdiğerine emniyetini mucip olabilecek şekil ve şerait altında bir hudut bulmağa çalışmaktır. Çünkü Türkiye Devleti hukuku hükümranîsinden ancak ve ancak alâkadar halkın reylerine tevdi suretile feragat edebileceğini beyan etmiştir. Rapor hakkında şurasını da derhal itirafa mecburum ki, çok kıymetli müşahedeleri muhtevidir. O halde ki, müelliflerin varmak istedikleri netayici siyasiye ile o müşahedat tezaddı kâmil halinde ve telifi hususunda masruf cümle ve mantık gayretlerine rağmen okuyanların nazarlarına çarpmaktadır. Birkaç ay da bu meşhur raporun tertip ve tabi meselesile güzeran oldu. Bu arada Hükümeti Cumhuriyece İngiltere Hükümetine bu meselenin resmî alâkadarları arasında halli için fırsat aramaktan ve bu gayretin daima ret gördüğünden bahsetmeğe mecburum.

Geçen sene eylûlünün iptidasında Milletler Cemiyeti Meclisine Musul ihtilâfında sadedin müzakeresi için davet edildik. Ve Hükümetiniz refakatimde çok kıymetli üç zattan müteşekkil ki, İngiltere Hükümetince bu meselede takip edilen hattı hareket Türkiye Hükümetının Lozanda kabul etmediği neticeyi başka nam ve şekiller altında emrivaki yapmağa hasrı gayrettir. Yani Türkiye'nin böğrüne, istikbaline tevcih edilen hatvei taarruz muhafazada ısrar ediliyordu. Milletimizin huzurunda, cihan efkârı umumiyesi huzurunda, ve huzurunuzda sulh için, dostane münasebatı teyit edebilecek bir şekl: halle varmak için, Cumhuriyetin gaye edindiği beynelmilel huzur ve sükûnun bize taallûk eden aksamının istihsali için velhasıl memleketimizin kuvvetlerini hududumuz dahilinde dahilî inkişafa hasrederek gayri kabili içtinap olan haricî hadiseleri azamî bir hüs-

nü niyetle halletmek için elden gelen her gayret diriğ edilmez. Hüsnü intaç olunması şartile münazeünfih arazide ihtiyacatı hayatiyemizin ibram etmediği fedakârlıklarda dahi bulunuldu.

Bu içtimada Lokarno istihzaratı henüz Hariciye Nazırları arasında devam ediyordu.

Ortaya Lahey Beynelmilel Adalet Mahkemesine havale keyfiyeti çıkarıldı. İtirazlarımıza rağmen sırf bir muamelei dahiliye olduğu beyanile Lahey Mahkemei Adaletinin istişarî reyine müracaat edildi. Bizim için müzakere içtimaı âtiye talik edilmiş bulunuyordu. Vakıâ bir müddet Lahey Beynelmilel Mahkemesi Adaletinden Hükümetimize davet geldi. Bizim için Lozan Muahedenamesinin üçüncü maddesinin ikinci fıkrasile ihtilâfın Milletler Cemiyeti Meclisine arzı taahhüdünün manası meçhul olmadığından ve Milletler Cemiyeti Meclisine alelûmum beynelmilel ihtilâflarda Milletler Cemiyeti müessis ve âzalarının bahşettiği hukukun haricinde ve her milletten fazla tarafımızdan hiçbir salâhiyet verilmediği hususunda en küçük bir tereddüde dahi mahal olmadığından ve esas itibarile Lahey'e müracaatı dahi kabul etmemiş bulunduğumuzdan bittabi Lahey'e gitmedik. Ve bu bapta hiçbir suretle bağlanmadık. Nihayet bu kerre Milletler Cemiyeti Meclisinin kânunuevvel içtimaında devam eden Musul ihtilâfı müzakeresinde hazır bulunmaklığımız için Milletler Cemiyeti Kâtibi Umumiliğinden davetname aldık. Zaten bu daveti kuvvetle tahmin ettiğimiz cihetle vürudu hayli teahhür eden davetnameyi beklemeksizin heyetimiz yola çıkmış bulunuyordu. Bu seferki içtimada heyeti murahhasamızın iştirak ettiği ilk ve son celsenin mevzuu, Lahey Beynelmilel Adalet Mahkemesinin reyi istişarîsi oldu. O celsede dahi hüsnü niyetle hareket olunursa bir itilâfa varmak mümkün olduğundan her münakaşadan evvel bu meselede hayırhahane bir tavassutun ifası tekrar tekrar efkârı umumiyei cihan huzurunda tarafımızdan talep ve rica edildi.

Milletler Cemiyeti Meclisi, aynı günde ve bir çay fasılasile devam eden aynı celsede her türlü hukukî ve kuvvetli itirazlarımıza rağmen paktın on sekizinci maddesine tevfikan tarafeynin reyleri dahil edilmiyerek Lahey reyi istişarîsinin kabülüne karar verdi.

Müteveffa Lord Kürzon'un Hükümeti namına da itilâfı Milletler Cemiyeti Meclisindeki müzakeresinde Türkiye'nin rızası olmaksızın hiçbir karar ittihaz edemiyeceği taahhüdü kendisile beraber gunudei hâki nisyan olmuş bulunuyordu.

Bunun üzerine Heyeti Murahhasamız kendini hakem addeden bir heyetin huzurunda salâhiyetinin hitama ermiş olduğunu ve fakat hududu salâhiyeti pakt ile muayyen olan Milletler Cemiyeti Meclisile devamı mesaiye daima müheyya bulunduğunu beyan etti. Filhakika Devletimizin hukuku hükümranisine taallûk eden herhangi bir meselenin hakeme tevdii ve hakem huzurunda müdafaasını kabul edebilmekliğimiz için Meclisi âlinin Hükümete bu bapta salâhiyet vermiş olması teşkilâtı esasiyemizin icabatındandır. Milletler Cemiyeti Meclisince paktın on beşinci maddesine tevfikan ittihaz olunduğu makamı riyasetten beyan olunan bu karar mezkûr maddenin hüküm ve şümulüne göre bir tavsiye kararı olduğundan işbu karar mucibince itilâfın Milletler Cemiyeti Meclisinin hakemliğine tevdii için Meclisi Âlinizden icap eden salâhiyeti istemek üzere size müracaat etmeği arzu etseydik bile buna imkân ve zaman yoktu. Çünkü Milletler Cemiyeti, artık Türk Heyeti Murahhasası mevcut olmaksızın bizim meselemiz hakkında içtimalarına devam etmekte ve bu bapta behemehal kararını ifade etmeği tercih eylemekte idi. Gerek Eylül ve gerek Kânunuevvel içtimalarında bu meselemiz hakkında akdedilen celselerin tafsilâtı zabıtnamelerini aynile tab ve neşrettiğimiz cihetle tamamile malûmunuzdur. Artık bu bapta fazla izahata hacet görmüyorum.

Ayrıca şu mühim noktayı tasrihe mecburum ki, anlaşmak için müsbet fedakârlıklarda bulunarak çok makul ve itilâfcuyane teklifat yaptığımız halde tavassut kelimesinin ilham ettiği en geniş manaya dahil olabilecek hiçbir muameleden heyeti murahhasamız malûmattar olmamış ve hiçbir teklif karşısında bulunmamıştır.

Görüyorsunuz ki, arkadaşlar, biz daima uzlaşmak istedik. Elyevm, açık ve muallâk bulunan meselenin Milletler Cemiyeti Meclisine ait safhasını süratle hulâsa edebildim zannediyorum.

Zatı meselenin ehemmiyeti hususunda size beyanatta bulunmağa lüzum görmem. Çünkü onun şümul ve kıymetini, vaziyetin ehemmiyetini, hulâsa : işin her cihetini benim kadar bilirsiniz. Ancak Lozan ahidnamesinin akdinden sonra zuhûra gelen hudut hâdisatı ve vukuat Devletin emniyeti hariciye ve dahiliyesi itibarile bu meseleye başkaca bir ehemmiyet daha ilâve eylemiş olduğunu söylemekle iktifa ediyorum. Ankaraya avdetimde Büyük Britanya Hükümetile Londra Büyük Elçiliğimiz arasında yine bu mesele etrafında müzakere küşadı için vukubulan temasın mevcut tafsilâtına vâkıf olduk. Ve hükümetimizin noktainazarını sarahatle dermeyan eyledim. Bu bapta temas devam ettiği ve vaziyet henüz tebellür etmemiş bulunduğu cihetle şimdilik daha fazla izahatta bulunamıyacağım. Yalnız

şu kadar söyliyebilirim ki, meselenin esasını teşkil eden münazeünfih araziden tarafeyn için kabili kabul bir hudut etrafında itilâfa vâsıl olmak başlıca emelimizdir. Binaenaleyh arzettiğim temas neticesinde bir müzakere açılırsa müzakere neticesini ancak Büyük Britanya Hükümetinin hini müzakerede beyan edeceği teklifleri ile kabul edeceği tarzı müzakere tahmine medar olacaktır.

Şimdilik maruzatım bundan ibarettir.»

Bilindiği gibi, bu yıllarda, Türkiye Milletler Cemiyetine üye bile değilken İngiltere Cihan Harbinin muzaffer ve Müttefik Devletlerinden Cemiyetin kurucularından, en fazla söz sahibi ve Meclisin daimî üyelerinden biri idi. Bu durumda İngiltere böyle bir kararın istihsalinde her halde pek büyük güçlüklerle karşılaşmamıştı.

Milletler Cemiyetinin haksız bir şekilde Musul'u İngilizlere bırakan bir karar vermesinde İngilizlerin oynadığı rol Türk halkının İngiliz politikasına düşmanlık duygusunu arttırmıştı. Zira Türkler Yunanlılara İngiliz yardımından, İstanbul'un işgalinden, Azınlıkların, Arapların, kürtlerin bize karşı kışkırtılmasından İngiltereyi mesul görüyorlardı.

Musul'da Türkiye kuvvete baş vurabilirdi, yalnız bunun müsbet veya menfi sonuçlarını peşin kabul etmek gerekirdi. İç ve dış düşmanlarla yıllardır çarpışmakta idik. Gaye biran evel ilişkilerimizi bütün devletlerle normal bir barış düzeyine getirmekti.

Bu meselede bir sonuca varılmaması davranışlarını İngiltere ile münasebetlerimize göre düzenleyen Fransa ve İtalya gibi devletlerle aramızdaki ilişkilerin de mustakar bir seyir almasına mani oluyordu. Türkiye kendisini yalnız hissediyordu.

Sovyetlerle ilişkiler bölümünde üzerinde durulduğu gibi, Milletler Cemiyeti Meclisinin Musul hakkında karar aldığı 16 Aralık gününü takip eden 17 Aralık 1925 günü Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Paris'te Tarafsızlık ve Saldırmazlık Andlaşması imzalandı.

Milletler Cemiyetinin kararını ise 5 Haziran 1926'da yapılan bir Andlaşma ile kabul ettik ve görüşmelere başlandı. Bu şekilde bir ihtilâf daha sona ermiş oluyordu.

Bu Anlaşmaya göre, ilişkin Andlaşma metninin tetkikinden de görüleceği üzere Türkiye ile Irak arasındaki sınırda, Cemiyeti Akvam tarafından Brüksel'de tesbit edilen hat esas olarak alınacak ancak 1 inci maddenin son fıkrasında zikredilen ve Türkiye lehine olan ufak ilaveler yapılacaktı.

Andlaşmanın «Ahkâmı Umumiye»ye müteallik üçüncü faslı ve 14 üncü maddesinde ayrıntıları tesbit edildiği üzere, Irak Hükûmetî Türkiye'ye 25 yıl müddetle petrolden alacağı aidatın yüzde onunu verecekti. Daha sonra Türkiye 500.000 İngiliz lirası karşılığı olarak petrollerden alacağı hakdan feragat etmiştir.

Aşağıda İngiltere sefiri Sir Ronald Charles Lindsay ve Irak murahhassı Nuri Sait Paşa tarafından Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Beye bu hususla ilgili olarak yazılan 5 Haziran 1926 tarihli notanın tecrümesi görülmektedir.

«Bu gün beynimizde imza edilen muahedenin 14. cü maddesine atfen şunu beyan ederiz ki bu muahedenin mevkii meriyete vaz'ını takip eden 12 ay içinde Türkiye Hükümeti mezkûr maddede mevzuubahsolan aidattaki hissesini sermayeye tahvil etmek arzusunda bulunduğu takdirde Irak Hükümetini arzusundan haberdar edecek ve mezkûr hükümet ihbarı vakii takip eden 30 gün zarfında bu maddenin temamii ifası zımmında Türkiye Hükümetine beşyüz bin İngiliz lirası tesviye edecektir.

Diğer taraftan şurası da mukarrerdir ki Türkiye hükümeti mezkûr aidatındaki menafiini evvel emirde Irak Hükümetine tarafı salisin tediyesine amade olabileceği fiattan daha yüksek olmamak üzere mubayaa etmek fısatını vermeksizin elinden çıkarmamayı taahhüt eyler.

Teati edilen iş bu notaların bu gün imza edilen cüz'i mütemmimini teşkil ettiği takarrür etmiştir. Bu vesile ile ihtiramatı faikamızı tecrit ederiz.

5/Haziran/926

Lindsay Nuri Sait»

«Hariciye vekili Tevfik Rüştü Bey efendi tarafından İngiltere Sefiri Sir Charles Lindsay cenaplarına.

Irak murahassı Sait paşaya yazılan müttehidilmeal mektupların tercümesidir.

Aramızda bu gün imza edilen muahedenin 14. cü maddesine atfen berveçhi zir vuku bulan beyanatınızı havi olarak bu günkü tarihli gönderdiğiniz notayı, ahz ve senet ittihaz ettiğimi arz ederim.»

No: 353 - Türkiye, İngiltere ve Irak Hükümetleri beyninde Ankara'da 5 Haziran 1926 tarihinde münakit Hudut ve Münasebatı Hasenei Hemcivarî Muahedenamesinin tasdiki hakkında kanun

7 Haziran 1926

(Resmî gazete ile neşir ve ilânı : İ8 Temmuz 1926 - Sayı : 423)
Kanun No : 911

Madde 1 — Türkiye, İngiltere ve Irak Hükümetleri arasında Ankara'da 5 Haziran 1926 tarihinde imza olunan Hudut ve Münasebatı Hasenei Memcivarî Muahedesi Büyük Millet Meclisince kabul ve tasdik olunmuştur.

Madde 2 — İşbu muahedenin icrayı ahkamina İcra vekilleri heyeti memurdur.

Türkiye, İngiltere ve Irak Hükümetleri beyninde Ankara'da 5 Haziran 1926 tarihinde münakit Hudut ve Münasebatı Hasenei Hemcivari Muahedenamesi

Bir taraftan

Türkiye Reisicumhur Hazretleri
ve diğer taraftan

Haşmetlû Büyük Britanya ve İrlanda Kıraliyeti Müttehidesi, Mâverayı Ebhar Britanya arazisi Kralı ve Hindistan İmparatoru hazretleri ve haşmetlû Irak Kıralı hazretleri.

Lozan'da imza edilen 24 Temmuz 1923 tarihli muahedenin Türkiye ile Irak arasındaki hududun tâyini hakkındaki ahkâmını derpiş ederek Irakı müstakil bir devlet ve kendisiyle İngiltere arasında münakit 10 teşrini evvel 1922 ve 13 kânunusani 1926 tarihli muahedelerden münbais münasebatı mahsusayı tanıyarak hudut mıntakasında aralarındaki âhenk ve hüsnü amizişi ihlâl edebilecek her gûna hadisatı bertaraf etmek arzusiyle.

Bu bapta bir muahede akdine karar vermişler ve berveçhizir murahhaslarını tâyin etmişlerdir. Şöyle ki :

Türkiye Cumhuriyeti Reisi Hazretleri :

İzmir Mebusu ve Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekiti Dr. Tevfik Rüştü Beyefendi Hazretleri.

Haşmetlû Büyük Britanya ve İrlanda Kıraliyeti Müttehidesi Mâverayd Ebha Britanya arazisi Kıralı ve Hindistan İmparatoru Hazretleri.

Kanun lâyihasının tevdii tarihi : 7 Haziran 1926
Müzakere tarihi : 7 Haziran 1926

Haşmetlû Britanya Kıralı Hazretlerinin Türkiye Cumhuriyeti nezdinde fevkalâde sefir ve murahhası asaletlû Sir Ronald Charles Lindsay.

K. C. M. G., C. B. V. O. Hazretleri.

Haşmetlû Irak Kıralı Hazretleri.

Irak Müdafaai Milliye Vekil Miralay Nuri Sait, S. M. J. D. S. O. Hazretleri.

Müşarünileyhin yolunda ve muntazam bulunan salâhiyetnamelerini tebliğ ettikten sonra ahkâmı âtiyeyi kararlaştırmışlardır.

Birinci fasıl

Türkiye ile Irak arasındaki hudut

Madde 1 — Türkiye ile Irak arasındaki hattı hudut Cemiyeti Akvamın 29 teşrinievvel 1924 tarihli içtimaında takarrür etmiş olan güzergâhâ tevfikan berveçhizir sureti katiyede tâyin edilmiştir.

(Brüksel hattı hududunun tarifi)

— Merbuttur —

Mamaafin belâdaki hattı hudut Tşuta ve Alamun cenubunda bu iki mahalli yekdiğerine rapteden yolun Irak arazisinden geçen kısmını Türk arazisi dâhilinde bırakmak üzere tadil edilmiştir.

Madde 2 — Birinci maddenin son fıkrası kaydı tahdında mezkûr maddede tesbit edilen hattı hudut işbu muahedeye merbut 1/250000 mikyasında harita üzerinde tersim edilmiştir.

Metin ve harita arasında ihtilâf zuhurunda metin muteber olacaktır.

Madde 3 — Birinci maddede tasrih edilen hattı hududu arazi üzerinde tâyin etmek üzere bir tahdidi hudud komisyonu teşkil edecektir. İşbu komisyon Türkiye Hükümeti tarafından tâyin edilencek iki ve Britaya ile İrak Hükümetleri tarafından müştereken tayin edilecek iki murahhas ile muvafakat buyurduğu takdirde İsviçre tebaası meyanından tâyin edilecek bir reisten mürekkep olacaktır. İşbu komisyon süratı mümkine ile ve her halde bu muahedenin mevkii meriyete vaz'ından itibaren altı ay zarfında içtima edecektir. Komisyonun mukarreratı ekseriyeti âra ile ittihaz edilecek ve bilcümle tarafeyni âliyei âkideyn için vacibürriaye olacaktır.

Tahdidi hudud komisyonu her halde işbu muahededeki tarifatı pek yakından takibe gayret edecektir. Komisyonun masarifi Türkiye ve Irak arasında mütesaviyen taksim edilecektir. Alâkadar devletler komisyonunun vazifesini ifa edebilmesi için lâzımgelen ikâmet, amele, malzemeye (kazık işaret taşı) müteallik bil cümle husuhatta gerek doğrudan doğruya gerek memurini mahalliye vasıtasiyle tahdidi hudut komisyonuna muavenet etmeği taahhüt eylerler.

Mezkûr devletler bundan başka komisyon tarafından vazedilecek nirengi mevzilerine, hudut işaretlerine, kazık ve alâmetlere riayet etmeği taahhüt ederler.

Hudut işaretleri birinden diğeri görülebilecek surette vazedilecek ve üzerlerine numara konulacaktır. Bunların mevkileri ile numaraları bir harita üzerinde gösterilecektir.

Tahdidi hudut zabıtnamei kat'isi ve buna merbut haritalarla vesaik, üç nüsha olarak tanzim edilecek ve bunlardan ikisi hem hudut devletlerin hükümetlerine ve üçüncüsü musaddak suretleri Lozan Muahedesini imza eden devletlere tebliğ edilmek üzere Fransa Cumhuriyeti Hükümetine ita edilecektir.

Madde 4 — Birinci madde mucibince Irak'a terkedilen arazideki ahalinin tâbiiyeti Lozan Muahedesinin 30 - 36 ıncı maddelerine tevfikan halledilecektir.

Tarafeyni âliyei âkideyn mezkûr muahedenin 31, 32, 34 üncü maddelerinde münderiç hakkı hiyarın işbu muahedenin mevkii meriyete girdiği tarihten itibaren on iki ay müddetle cari olabileceğini kararlaştırmışlardır.

Mamaafih Türkiye, balâdaki ahaliden hakkı hiyarlarını Türkiye tâbiiyeti için istimal edenlerin işbu haklarını tanımak hususunda serbestii hareketini muhafaza eder.

Madde 5 — Tarafeyni âkideynden her biri birinci maddede tasrih edilen hattı hududu katî ve taarruzdan masun olmak üzere kabul ve bunu tadile matuf her türlü teşebbüsten tevakki etmeği taahhüt eyler.

İkinci fasıl

Münasebatı hasenei hemcivarî

Madde 6 — Tarafeyni aliyei âkideyn bir veya bir kaç müsellâh eşhasın civar hudut mıntakasında yağmagerlik veyahut şekavet icrası maksadiyle vukubulacak istihzaratına yeni iktidarlarında mürurına mâni olmağı mütekabilen taahhüt ederler.

Madde 7 — On birinci maddede zikredilen salâhiyettar memurin civar hudut mıntakasında yağmagerlik veyahut şekavet icrası için bir veya bir kaç müsellâh eşhasın istihzaratta bulunduklarını istihbar ettikleri zaman yekdiğerlerini mütekabilen ve bilâ ihmal haberdar edeceklerdir.

Madde 8 — On birinci maddede zikredilen salâhiyettar memurin bulundukları arazi dâhilinde ifa edilmiş olabilecek bilcümle yağmagerlik ve haydutluk ef'alinden mütekabilen yekdiğerlerini haberdar edeceklerdir.

Haberdar edilecek taraf memurinin, yedi iktidarlarında bulunan bilcümle vesait ile bunların faillerinin huduttan müruruna mâni olmağa gayret edeceklerdir.

Madde 9 — Müsellâh bir veya bir kaç eşhas civar duhut mıntakasında bir cinayet veya cürüm ifa ettikten sonra diğer hudut mıntakasına ilticaya muvaffak oldukları takdirde bu son hudut mıntakası memurini işbu eşhası silâhlariyle ve yağma ettikleri eşya ile birlikte kanuna tevfikan tebaası bulundukları tarafın memurinine teslim etmek üzere tevkif etmeğe mecburdurlar.

Madde 10 — Muahedenin işbu faslının tatbik edileceği hudut mıntakası Türkiye'yi Irak'tan tefrik eden bütün hudut ile bu hududun bir ve diğer tarafında yetmiş beşer kilometre derinliğinde bulunan mıntakadır.

Madde 11 — Muahedenin işbu faslını tatbik ile mükellef salâhiyettar memurin berveçhizirdir.

Umumi teşriki mesaiyi tanzim ve ittihaz olunacak tedabin mesuliyetini deruhte etmek üzere :

Türkiye tarafından : Askeri hudut kumandanı.

Irak tarafından : Musul ve Erbil mutasarrıfları

Malûmatı mahalliyenin ve tebligatı müstacelenin teatisi için,

Türkiye tarafından : Valilerin muvafakatı ile tâyin edilecek memurin.

Irak tarafından Zako, Amadiye, Zibar, Rovandoz kaymakamları.

Türkiye ile Irak Hükümetleri gerek on üçüncü madde zikredilen daimi hudut komisyonu marifetiyle ve gerek tariki siyasi ile yekdiğerini haberdar etmek eshabı idariyeden dolayı selâhiyyettar memurlarının listesini tâdil edebilirler.

Madde 12 — Türkiye ve Irak memurları diğer taraf tebaasından olup bilfiil onun arazisinde bulunan aşair rüesa, şeyh veyahut diğer âzası ile resmî veya siyasi mahiyeti haiz her nevi muhabereden istinkâf edeceklerdir. Tarafeyhni âkideyn hudut mıntıkasında bir veya diğer devlet aleyhinde müteveccih hiç bir gûna propaganda teşkilâtına ve içtimaa müsaade etmiyeceklerdir.

Madde 13 — Muahedenin işbu faslının ahkâmının icrasını teshil ve umumiyetle hudut üzerinde münasebatı hasenei hemcivariyi idame etmek üzere vakit vakit Türkiye ve Irak hükümetleri tarafından mütekabilen tâyin edilecek müsavi adette memurinden mürekkep daimi bir hudut komisyonu teşekül edecektir.

Bu komisyon en az altı ayda bir kere ve ahval icabettirdiği takdirde daha ziyade içtima edecektir.

Münavebeten Türkiye ve Irak'ta içtima edecek olan bu komisyon muahedenin bu faslının ahkamının icrasına müteallik mesaili ve alâkadar hudut mıntaka memurları arasında bir itilâfa müncer olmıyan diğer her nevi hudut mesailini sureti dostanede halletmek vazifesiyle mükellef olacaktır. Komisyon işbu muahedenin mevkii meriyete girdiği tarihi takibeden iki ay zarfında birinci defa olarak Zako'da içtima edecektir.

Üçüncü fasıl

Ahkâmı umumiye

Madde 14 — Her iki memleket arasında menafii müştereke sahasını tevsi etmek maksadiyle Irak Hükümeti işbu muahedenin mevkii meriyete vaz'ı tarihinden itibaren yirmi beş sene müddetle berveçhizir alacağı aidatın yüzde onunu Türkiye Hükümetine tesviye edecektir.

a) 14 Mart 1925 tarihli imtiyaz mukavelenamesinin onuncu maddesi mucibince «Türkiş Petroleum» kompaniden;

b) Bâlâdaki imtiyaz mukavelenamesinin altıncı maddesi mucibince petrol ihraç edebilecek olan şirketlerden veya eşhastan;

c) Bâlâda zikredilen imtiyaznamenin 33 üncü maddesi mucibince teşekkül edebilecek olan muavin şirketlerden;

Madde 15 — Türkiye ve Irak, dost devletler arasında cari usule tevfikan bir iadei mücrimin muahedesi akdetmek üzere mümkün mertebe süratle müzakerata girişmeğe karar vermişlerdir.

Madde 16 — Irak Hükümeti kendi arazisinde ikamet eden eşhası işbu muahedenin imzasına kadar Türkiye lehindeki efkâr ve harekâtı siyasiyelerinden dolayı iz'aç ve tazip etmemeği ve kendilerine tam ve mulak bir affı umumî bahşetmeği taahhüt eyler.

Bu bapta ita olunmuş hükümleri kaffesi iptal edilecek ve derdest bulunan bilcümle takibat tevkif olunacaktır.

Madde 17 — İşbu muahede, tasdiknamelerin teatisinden itibaren mevki meriyete girecektir.

İşbu muahedenin ikinci, fasıl, bu muahedenin mevkii meriyete girdiği tarihten itibaren on sene müddetle mer'i kalacaktır.

İşbu muahedenin mevki meriyete girdiği tarihten itibaren iki sene hitamında tarafeyni akideynden her biri işbu faslı kendisine aidiyeti itibariyle feshetmek hakkını haiz olacaktır. Keyfiyeti fesih ihbar edildiği tarihten bir sene sonra müessir olacaktır.

Madde 18 — İşbu muahede tarafeyni âliyei âkideyn tarafından tasdik edilecek ve tasdiknameler mümkün mertebe süratle Ankara'da teati edilecektir. Muahedenin musaddak suretleri Lozan muahedesini imza eden devletlere gönderilecektir.

Tasdikan lilmaal bâlâda isimleri zikredilen murahhaslar işbu muahedeyi imza ve zirini temhir etmişlerdir.

Ankara'da 5 Haziran 1926 tarihinde üç nüsha olarak tanzim edilmiştir.

İmza
Dr. Tevfik Rüştü
(Mühür)

İmza
R. C. Lindsay
(Mühür)

İmza
Nuri Sait
(Mühür)

MERBUT

Türkiye ile Irak arasındaki hudut

Madde 1 — Türkiye ile Irak arasındaki hatt-ı hudut Cemiyeti Akvamın 29 Teşrinievvel 1924 tarihli içtimaında takarrür etmiş olan güzergâha tevfikan berveçhi zîr sureti katiyede tâyin edilmiştir.

Dicle nehri ile Habur çayırının noktai iltikalarından bed' ile Habur çayının hatt-ı mutavassıt veya talvegini takiben mezkûr çayın Hazil çayı mültekasına kadar:

Siyomez'den geçen çay mültekasının membaına doğru üç kilometrede kâin bir noktasına kadar Hazil çayının hattı mutavassıt veya talvegi;

Bu noktadan itibaren Siyomezden geçen çay kolu havzasının şimalindeki tepeye kadar şarka doğru giden bir hatt-ı müstakim;

Bu havzanın şimalindeki tepeden Bilâkiş dağına kadar;

Bu noktadan itibaren Bayco çayının Robozak'taki kolunun membaına kadar;

Bu çay ile Robozak'ın şark-cenubu şarkisindeki 6834 rakımından inen çayın Robozak'ın cenubunda kâin mülteka kısmına kadar;

6834 rakımlı tepeden şimal-şarkı şimalindeki boğaza kadar bir hatt-ı müstakim;

Şark istikametini takiben bu boğazdan inen küçük çay talveginin Habor çayı ile noktai iltikasına kadar;

Haybor çayı mansubuna doğru tahminen bir buçuk kilometre boyunca mezkûr çayın Aroş ve Ceramos mıntakasından inen bir çay ile iltifasına kadar;

Bu çayı takiben, Kaşure'den gelen çayı şimalde bırakarak birincisi Caramos'tan ve ikincisi Aroş'tan inen iki mühim kolun yekdiğerile telâkisine kadar;

Bu mültehakadan Bâlada mevzuu bahis olan iki kolun arasındaki suların hatt-ı taksimi üzerinde 6571 rakımına şarka doğru müntehi olan bu vadi talvegi;

Evvelkinin farkında kâin 9063 rakımına kadar bu hatt-ı taksim-i meyah ve sonra Lizen çayı havzasının cenub tepesi ile Caramus'tan gelen kol havzası ve tepesinin noktai telâkisine kadar;

— Ora — dan inen Zap çayı kolu havzasının şimal tepeleri boyunca bu sonuncu tepe hattı;

Özkayanın tahminen iki kilometre garp-şimali garbisindeki tepesine kadar;

Özkaya'nın kurbunda ve şimali şarkisinde kâin bu zirvenin Zap kolunun merbaına kadar bir hatt-ı müstakim:

Zap çayına kadar bu kolun mecrası;

Zap çayını mansabına doğru takiben Bayçoka'nın bir kilometre cenubunda kâin bu noktaya kadar;

Bebehi'nin cenubundan ve (Çal) ın şimalinden geçen çay havzasının cenup tepesine kadar şark istikametinde;

Berican'dan geçen Zap kolunun cenup hatt-ı bâlâsı boyunca imtidat eden ve (Şilok)un garp-cenubu garbîsinde Avmarek'ın menbaına yakın bulunan noktaya kadar bir hattı müstakim;

İşbu menbaa kadar bir hatt-ı müstakim;

Bu menbadan (Avmarek)ın garbî kolu (Kesrik) ve (Nervek) arasındaki boğaza inen küçük çay mültekasına kadar,

Bu küçük çay kendi menbaına kadar,

Mültekası Nervek şimalindeki Avmarek'ın şark kolundan müteşaip suya kadar en kısa mesafe;

Bu su kendi mansabına kadar,

Bu mültekadan Avmarek ile Rudbarşin sularının ayrıldığı hatt-ı bâlâya olan en kısa mesafe;

Bu hatt-ı bâlâ, Şeh Muammer kurbunda ve şimalinde bu çaya akan Rutbarşin kolu menbaına en yakın olan noktaya kadar;

Bu menbaa kadar bir hatt-ı müstakim;

Bâlâda zikrolunan Rutbarşin kolunun bir az cenubunda ve çayın mansabına kadar mansabına doğru akan Rutbarşindir;

Bu çay kendi menbaına kadar;

Bu menbaadan Rutbarşin ve (Herki)nin şark ve kurbundaki Şemsidinan kolu sularını ayıran hattı bâlâya kadar en kısa mesafe;

Bu noktadan işbu kolu besleyen en yakın çaya en kısa mesafe;

Bu çay ve maruzzikir kol Şemsidinan suyuna kadar;

Bu mültekadan Şemsidinan suyu havzasının cenubî tepesine en yakın mesafe;

Bu tepe (Boyah)ın şark ve kurbundan geçen Hacıbey çayı ve kolunun beynindeki zirve hattiyle tekatu noktasına kadar;

En kısa bir hattı müstakim üzere Hacıbey çayına kadar uzanan bu tepe hattı;

Hacıbey çayı menbaına doğru Iran hududuna kadar.

İngiltere Sefiri Sir Ronald Şarl Lindzey ve Irak Murahhası Nuri Sait Paşa tarafından Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Beyefendiye yazılan 5 Haziran 1926 tarihli notanın tercümesidir :

Bugün beynimizde imza edilen muahedenin on dördüncü maddesine atfen şunu beyan ederiz ki, bu muahedenin mevkii mer'iyete vaz'ını takip eden on iki ay içinde Türkiye Hükümeti mezkûr maddede mevzuu bahis olan aidattaki hissesini sermayeye tahvil etmek arzusunda bulunduğu takdirde, Irak hükümetini arzusundan haberdar edecek ve mezkûr hükümet ihbarı vakii takip eden otuz gün zarfında bu maddenin tamamii ifası zımnında Türkiye Hükümetine beş yüz bin İngiliz lirası tesviye edecektir.

Diğer taraftan şurasıda mukarrerdir ki, Türkiye Hükümeti mezkûr aidattaki menafiini evvel emirde Irak Hükümetine bir tarafı salisin tediye âmade olabileceği fiattan daha yüksek olmamak üzere mübayaa etmek fırsatını vermeksizin elinden çıkarmamağı taahhüt eyler.

Teati edilen işbu notaların bugün imza edilen muahedenin cüz'ü mütemmimini teşkil ettiği takarrür etmiştir. Bu vesile ile ihtiramatı faikamızı tecdit ederiz.

5 Haziran 1926

Lindzey Nuri Sait

Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey Efendi tarafından İngiltere Sefiri Sir Şarl Lindzey Cenaplarına ve Irak Murahhası Nuri Sait Paşaya yazılan müttehidülmeal mektupların tercümesidir :

Aramızda bugün imza edilen muahedenin on dördüncü maddesine atfen berveçhî zir vukubulan beyanatınızı havi olarak bugünkü tarihli gönderdiğiniz notaya ahiz ve senet ittihaz ettiğimi arzederim.

Bu muahedenin mevkii mer'iyete vaz'ını takibeden on iki ay içinde Türkiye Hükümeti mezkûr maddede mevzuu bahis olan aitdattaki hissesini sermayeye tahvil etmek arzusunda bulunduğu takdirde, Irak Hükümetini arzusundan haberdar edecek ve mezkûr Hükümet itibar-ı vâkii takibeden otuz gün zarfında bu maddenin tamamii ifası zımnında Türkiye Hükümetine beşyüz bin İngiliz lirası tesviye edecektir.

Diğer taraftan şurası da mukarrerdir ki, Türkiye Hükümeti mezkûr aidattaki menafiini evvelemirde Irak Hükümetine bir tarafı salisin tediyeye âmade olabileceği fiattan daha yüksek olmamak üzere mübayaa etmek fırsatını vermeksizin elinden çıkarmamağı taahhüt eyler.

Teati edilen işbu noktaları bugün imza edilen muahedenin cüz'ü mütemmininin teşkil ettiği takarrür etmiştir.

Dr. T. Rüştü

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa 1.11.1926 da T.B.M.M.nin II. Devre 4 üncü toplantı yılını açış nutkunda konuya şöyle temas ediyordu :

«Suriye ve Irak hudutlarında tahdit muamelesi başlamak üzeredir. Muahedat, bu hudutlar üzerinde tarafeyn için bilhassa emniyet ve hüsnü mücaverat maksatlarını istihdaf ederek yapılmıştır. Ümid ediyorum ki bu maksatların tahakkuku; muahedatın müpteni olduğu samimiyeti, fiiliyat sahasında göstermiş olacaktır. Bu halin Fransa ve İngiltereyle münasebatımız üzerinde hüsnü tesir icra etmesi tabiidir.

Görüyorsunuz ki şark komşularımızla münasebatımızda takip ettiğimiz ve aradığımız hattı hareket, her türlü muzmirattan azade olarak yekdiğere emniyet ve yekdiğere huzur ve musalemet içinde inkişaf veren açık ve samimi bir işarettir.»

Anlaşma yapılmış olmasına rağmen İngilizlerin, Irakdaki durumlarını sağlamlaştırmak amacıyla hududlarımız civarındaki faaliyetleri ve aleyhimizdeki propagandaları devam etmekte idi. Bu konudaki bazı metinler aşağıya alınmıştır :

«Hariciye Vekaletine

«Şıh Mahmut nezdinde bulunan bir zabitimizden alınan malumata nazaran Şıhın caf aşiretinden Akça, silahlanmasına mani olmak üzere İngilizler tarafından sevk olunan piyade ve Suvariden mürekkep yerli kuvveti ile Haziran 13 de şencik (kazası) dahilinde (Talfa talim) mevkiinde 8 gün müsademe edilerek düşmana zayiat verdirilmiş isede mücahidin (Oravyanenli) Mahmut serdarın adamlarında fişenk kalmadığından (cezirecevin) etrafına çekmeye mecbur olmuştur.

Haziranın 21 inde İngilizler keşif tayyarelerinden birini yollamışlar ve fakat bir İngiliz mülazım ve yerli askerlerden esir; 22 sinin de düşmanın Fencevine vuku bulan hucümunda hançerlerle mukabele edilerek yirmi kadar itlaf (telef) edilmiş mücahidinin zayiatı yedi şehit ve bir takım mecruhtan ibaret bulunmuştur. Mücahidin Çevin civarında bulunmakta imişler. Şeyhin İngilizlerden emin olamamasından dolayı onlar ile İtilaf edemediği mumaileyhin verdiği malumat cümlesindendir. efendim.

Rumiye Baş Şehbenderi Refik»

«Hariciye Vekâleti Celilesine

Bağdattan alınan habere nazaran Bağdatta İngilizler aleyhine teşekkül eden bir cemiyeti hafiyye ahiren keşfedilerek mensubundan bazıları tevkif olunmuş ve bazıları ise Necefe Firar ederek mütecehhitlerine iltica etmişlerdir.

Mütecehhidin kendilerine iltica eden eşhası muhafaza ve himaye etmek istemişler ise de Hükümetin bunları cebren ilticagâhlarından çıkararak tevkif eylemesi Necefte infial tevlit etmiştir.

Kermanşahdaki İngiliz Şehbenderliğinin memurları son zamanlarda her gün otomobil garajlarını dolaşarak Iraktan gelen yolcuları tahkik ve tetkik etmektedirler. Mezkûr Şehbenderliğin bu hareketi cemiyeti hafiyye mensubeyninden olupta ihtifa eden eşhasın İran'a firar edip etmediklerini tahkik maksadına matuf olduğu zannolunmaktadır. Berayı malumat arz eylerim efendim.

7/Haziran/1927
Kermanşah Şehbenderi İdris»

11.9.1927

«Hariciye Vekâleti Celilesine

1 — İngilizlerin Musul Livası dahilinde Umadiye ve havalesinde Asurilere bir yurt ve Muhtariyet vermek için mevaidde bulunduğu ve bu mevaidi infaz için fırsat gözetmekte olduğu Musul vilayetinin Umadiye, Zaho, Ukre, Zibar ve duhül kazalarında kürtceyi lisanı resmi ittihaz ettiği ve kürt cemiyetleri vucude getirerek kürtlük propagandası yaptırmakta ve Musul vilayetindeki Türklüğü Kürtleştirmeye çalışmakta olduğu ve iki ay evvel Revandizde İngiliz

zabitlerile Erbil mutasarfı Kenküklü Yakupzade Mecit efendinin ve Rivandiz kaymakamı Sıdıt ve bir takım kürt ağalarının iştirakile bir kongre akdedildiği ve kürtlüğün ihyası ile tevsii ve tarakkisinin bu kongrede görüşüldüğü haber alınmıştır.

2 — İngilizlerin Iraktaki faaliyetlerine ve hududumuz civarına anasırı muzuriyeyi yerleştirmek hususundaki gayretkeşliğine diğer bir delil olan 7/Eylül/927 tarihli ikdam gazetesindeki makale calibi dikkattır. Sabık ermeni mebuslarından mürekkep olan şimali Irakta tetkikata memur edilen Komisyonun Irak hükümetine verdiği rapor üzerine mezkûr hükümetin hususi bir kanun ile Irak'ta 15 bin ermeni muhacirinin kabulüne müsade etmesi ve iş bu muhacirlerin iskânı için Bağdat-Musul şimendiferinin havik İstasyonu olan Şirkat ile Musul arasında kâin sahhanın (Dicle kenarının) ve Sincar havlesinin intihap edilmesi tetkik ve mülahazaya değer bir meseledir.

3 — İngilizlerin Irak şimalindeki Marularz faaliyetlerinin hedef ve gayesi hudut mıntıkamızda aleyhimize müteveccih bir unsuru şuriş ve ihtilal temin ve bizi daima bunlarla meşgul etmek, memleketimiz dahilinde propaganda hususunda bunlardan istifade etmektir. Ve bu maksatla Şimali Irakta birinci kademe olarak Ermeni kesafetini vucuda getirmektedir. Irak hükümeti muahedename mucibince birinci maddede arz edilen mıntıkada bize muzır anasır bulundurmamağı taahhüt etmiştir. Binaenaleyh Irak hükümetinin ahkâmı muhadenameye muğayir olan merelarz müsadaatının menafiimize münafi olduğu arz ve muktazasının ifası rica olunur efendim.

Erkânı harbiyei umumiye reisi
Müşir
Fevzi Çakmak»

İngiltere'nin Türkiye aleyhine faaliyetleri bölgede bir süre devam etmiştir :

Musul meselesi hakkında zamanın, iktidar sözcüsü durumundaki gazetelerde, şu tarzda yazılar görülmüştür :

«Muahedeler, ekseriya her iki tarafı memnun edecek bir mahiyette olmazlar. Bununla beraber, imzalayanların adâlet dairesinde haklarını ve menfaatlerini sağlayan muahedelerin yapıldığı da vakîdir. Her halde Musul'un hâzin talihini tesbit eden son muahede, hislerimizi, emellerimizi, tatmin edecek bir mahiyette değildir. Türkiye bu muahede ile hükümranlık haklarını resmi bir hüccet ile başkasına devrediyor. «Artık Musul meselesi halledilmiştir» diyebiliriz.

Fakat ne elim mecburiyettir ki : bu gerçeği ifade ederken yüreğimizde bir gurur ve sevinç kabartısı duymuyoruz. Yalnız bir cihetten kat'i olarak müteselli ve emin olabiliriz; Hükümet böyle bir anlaşmayı kabul etmekle mantığın, hal ve vaziyetin icaplarına göre hareket etmiştir. Daima tekrarından fayda umduğumuz bir hakikat vardır ki o da; Musul vaziyetinin bu şekle girmesinde bugünkü ricale hiç bir mes'uliyet terettüp etmemesidir. Daima düşünmelidir ki, İmparatorluk idaresi tarafından irtikâp olunan günahların cezasını, Cumhuriyet nesli bir müddet daha çekecektir.

Suriye ve Rumeli vilâyetlerimizin elden çıkmasının sebep ve âmilleri ne ise, Musul'un da hazin talihini tâyin de ayni sebepler âmil olmuştur.

Cumhuriyet hükümetinin «mümkün»ü istihsalde ihmal etmiyeceği tabiidir. Eğer bugün Musul vilâyetinin Türkiye'ye intikali mümkün olmamışsa bunun sebebi yeni yeni ihtilâtlara sebebiyet vermeye taraftar olmadığımıza, sulh ve gelişme içinde iç işlerimizle uğraşmağa mecbur olan Türk milletini, yeni bir maceraya sevk etmediğimize atfolunmalıdır.»

TÜRKİYE - FRANSA İLİŞKİLERİ

Lozandan sonra halli gereken meselelerden biri olarak, memleketimizdeki fransız kolonisinin, Lozan Andlaşmasının bu hususdaki hükümlerinin dışına taşan ticari imtiyazlarile, hastahane ve okullar gibi imtiyazlardan yararlanan diğer kurumların ayrıcalıklı durumlarına son vermekle ilgili çalışmalara geçilmişti.

Zaman zaman bahiskonusu Fransız teşekküllerinin direnmesine muhatap olunmuş ise de bu ayrıcalıkların kaldırılması için titizlikle harcanan çabalar sonucunda bahiskonusu kurullar Türk Hükümetinin istediği şekilde bir tatbikata ulaştırılabilmiştir.

Lozandan sonra, yabancı eğitim müesseseleri benzeri Türk müesseselerinin tabi oldukları bilcümle kanun ve nizamlara tabi olacaklardı. Öğretimin düzenlenmesi hususunda Türk Hükümeti tatbikat yönünden de yeni düzenlemelerde bulunacaktı. Yabancı okullar bu yeni durumu kabul etmek istemediler, bazı okullar tarih coğrafya derslerinin Türk öğretmenlerce okutulması gerektiği, okutulan kitapların muhtevasının milli görüş ve çıkarlarımıza uygunluğunun tarafımızdan kontrol edilmesi gibi muhtelif yönlerden okulları teftiş hakkımızı kabul etmeyerek buna mani olmak için bir müddet çareler aradılar.

Mevcut hususi mektepler talimnamesine riayet edilmemesi alışılmış bir durumdu. Talimatnameye göre «Türkçeden gayrı lisanla tedrisatta bulunan mekâtibi hususiyede tarih ve coğrafya dersleri Türk muallimleri tarafından Türkçe olarak tedris edilecek ve Türkçe lisanının yine Türk muallimleri tarafından tedrisi mecburi olmakla beraber bu derse tahsis olunan saatler Türkçenin talimini temin edecek miktarda olacaktır.»

Yeni Türk Hükümeti bu ve benzeri hususlara tatbikatta ne derece riayet olunduğuna dair teftişlerini ısrarla gerçekleştirmeğe çalışmıştı. Yukarıdaki esasların Fransız okulları tarafından benimsenmesi kolay olmamıştı. İstanbuldaki Milli Eğitim teşkilâtımız alınan kararların uygulanmasında güçlüklerle karşılaştılar. Karşılıklı yazışma ve resmi denetime, itirazlar devam etti.

Yabancı okullara yeni tatbikatın kabul ettirilmesi için 1925-1926 yıllarına kadar uğraşılmıştır.

Fransa, Fransız kolonisinin ticari imtiyazları ile hastahanelerin imtiyazlarının kaldırılmasında genel olarak anlayışlı davranmış sayılabilirse de Suriye hududu mes'elesinde inatçı bir tutumla mes'elenin çözümlenmesinde kazançlı çıkabilmek için çaba sarfetmiştir.

20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Andlaşması ile Türkiye-Suriye hududu tesbit edilmiş, İskenderun bölgesi için bir özel rejim kabul edilmişti. Daha sonra Lozanda bu hükümler teyiden zikredilmişti.

Fransa Suriye mandasında uyguladığı ademi merkeziyete sadık kalmış, 1921 Andlaşmasile İskenderun için kabul edilen özel rejimi de muhafaza etmişti. 1926 yılı Mart ayında İskenderun sancağının bağımsızlığı ilân edildi.

1926 yılının Haziran ayına gelindiğinde Suriyenin itirazı ve İskenderun Sancağı Meclisinin rızası ile İskenderunun Suriye içersinde muhtar bir bölge olarak kalmasına karar verildi.

İskenderun konusu Fransa ile ilişkilerimize zarar vermemiş ise de Suriye hududunun tesbiti meselesi iki ülke arasındaki ilişkileri zedelemiştir.

Türkiye-Suriye hududunu tesbit işinin 1921 yıllarında kurulacak bir muhtelit komisyona tevdi edilmesi öngörülmüşken bahiskonusu komisyon ancak 1925 yılı sonuna doğru teşekkül edebilmiştir. Mesele bu komisyonda da halledilememişti.

Meselenin çözümlenmesi ancak 1926 yılının Şubat ayında temaslarda bulunmak üzere Ankara'ya gelen Fransız temsilcisi ile yapılan görüşmeler sonucunda mümkün olmuştur.

18 Şubat 1926 tarihinde görüşmeler bitmiş ve bir Sözleşme, 5 Protokol ile imza Protokolü yapılmıştır.

Fransa birkaç ay metinleri imzalamaktan imtina ettiğinden Sözleşme bir süre parafe edilmiş şekli ile kalmıştı. Buna sebep İngiltere ile Musul meselesinden doğan ihtilafın bu tarihlerde had safhasına gelmesi, hatta bir harp tehlikesinin dahi belirmiş olması idi. Bu hal Fransa için önemli ve yeni şartlar yaratabilirdi. Sözleşmeye konulan bazı hükümler ise Fransanın gerektiği takdirde İngilterenin yanında yer almasını önleyici mahiyette idi. Fransa olayların gelişmesini bekledi. Sözleşmenin Fransa tarafından imzalandığı tarihin Musul ihtilafının kesin olarak hallinden bir kaç gün öncesine tesadüf etmesi Fransanın bu tutumunu belirler.

18 Şubat 1926 parafe edilen ve 30 Mayıs 1926 da imzalanan Türk-Fransız sözleşmesi 7 Haziran 1926 da Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Musul Meselesini sonuçlandıran Türk-İngiliz-Irak Andlaşması ile birlikte aynı tarihte tasdik edilmiştir.

Cizre-Nusaybin sınırının tesbiti meselesinin sonuçlandırılması ise 1930 yılına kadar sürmüştür.

Suriye ve Irak ile hudut ve komşuluk muahedelerinin tasdiki münasebetile 7 Haziran 1926 tarihinde Büyük Millet Meclisinde irat edilen nutuk

«Arkadaşlar.

Bugün huzuru tetkik ve tasvibinize arzettiğim Türkiye - Irak hudut ve iyi komşuluk Muahedenamesi hudut ve iyi komşuluk Muahedenamesi hudut inzibatına dair tanzim edilen birkaç maddeyi ihtiva ve Brüksel hattı hududunu hattı kat'î olarak ifade etmektedir.

Şurasını da derhal arzetmeğe mecburum ki, hudut üzerinde bize bin kilometre murabbaında lehimize tashihat ilâvesini teklif ettiler. Esasen davamızın böyle bin veya iki bin kilometrelik arazi davası olmadığını söyliyerek bu teklif olunan araziden de sarfınazarla bütün Musul Vilâyetinden müstakil Irak Devleti lehine feragati prensiplerimize daha uygun bulduk.

Hiç şüphe etmiyorum ki, zahirî bir sükûn içinde deruni müthiş tehacüm ve teessürattan mütevellit asabiyetle bu sözlerimi münfailâne ve sukutu hayal içinde dinliyen arkadaşlarımın Cenevre'de serdettiğiniz delâil ve münakaşattan sonra bu neticeyi mi bize getirecektiniz diye yüzüme haykırmak için sabırsızlandıklarını âdeta görüyor gibiyim.

Arkadaşlar, bu es'ilei varideyc karşı derhal cevap vereyim. O delâil kıymeti hukukiyelerini elân tamamile muhafaza etmektedirler. Filhakika birçok vicdanlarda yer etmiş olmasına rağmen bugünün beynelmilel müessesatı huzurunda ve siyasî zevatın reyleri üzerinde müesir olmamıştır.

Ta Lozan'danberi muallâk duran bu meselenin muhtelif zamanlarda hâd vaziyete girmek istidadını göstermesi sükûn ve huzur içinde muallâkiyetini idamenin temin edilemiyeceği tecrübe ile tahakkuk etmiştir.

Bir taraftan Cemiyeti Akvam Meclisi tavassut ve telif vazifesinden ayrılarak hakem rolünü kendi kendine bahşedince hukuku hükümranîmize taallûk eden herhangi bir meselenin dahi herhangi bir hakem huzurunda veya hususî reylerini Hariciye Vekâletlerinden alan siyasî bir vaziyet önünde kararlarının mahiyeti herne olursa olsun reyimiz inzımam etmedikçe ittihaz edecekleri karar lehimize dahi zuhûr etseydi gene kabul edemezdik.

Nasıl ki işbu lâyetelzelzel noktai nazarımız karardan evvel alenen izhar ve iblâğ olunmuştur.

Diğer taraftan inkişaf ve istiklâllerine engel olmak şöyle dursun saadet ve ikballerini ezcanüdil temenni etmekte bulunduğumuz Irak halkının nazarında hakikati mesele tebeddülâta uğrıyarak haklarında halisane fikirlerimiz hususunda tereddütler vücuda geliyordu.

Hülâsa sakıt imparatorluğun hal ve tanzimini neslimize tevdi ettiği birçok mesaili azîmei hayatiyenin milletimizin âleme destan olan mücahedeleri sayesinde hüsnü halle intaç edilirken millî inkılâbımızın semeratı zaferinin bir an evvel istihsali ve sulhu tehir etmemek için büyük bir kıyasetle halli tehir edilmiş olan bir iki meseleden başlıca olan Türkiye - Irak hududu işinin artık bir şekli halle isal zamanı hulûl etmiş bulunuyordu.

Şarkı Karipte başlıca kuvveti temsil eden Türkiye Cumhuriyetinin en esaslı mihveri siyaseti mileli mütemeddine arasında bir unsuru intizam ve terakki olarak çalışmak olduğundan cihanın ve Şarkı Karibin sulh ve huzûru ve Irak'ın istiklâlü saadeti namına Büyük Britanya İmparatorluğu ile münasebatımızı normal bir hale getirmek için yegâne muallâk kalan bu arazi meselesinde fedakârlıklara katlandık.

Suriye itilâfnamesile Suriye hududunun tatbik ve tahtiti işi de bundan daha çok az gayri memnunane ve fakat Fransa ile münasebatımızın mukaddimei inkişâfı olması telâfisile ve taliken halledilmiş bulunuyor. Binaenaleyh Irak hududu meselesinin hal ile Türkiye Cumhuriyetinin bilûmum hudutları artık tesbit edilmiş oluyor. Bu münasebetle beyan ederim ki bu yeni muahedat Hükûmeti Cumhuriyece takip edilmekte olan siyaseti umumiyede herhangi bir tahavvülü ifade etmez. Sulha muhabbeti ve cihanı medeniyetle iyi geçinmek arzularını bilhassa tebarüz ettirir. Hükûmeti Cumhuriyenin siyaseti umumiyesinde şark devletlerile akdetmiş olduğu muahedeler bütün kıymetlerini muhafaza etmektedir.

Nihaî maruzat olarak işin sükûnetle ve sulha muhabbet hislerile mütalea olunarak karar verilmesini istinham ederim.»

No: 352 Türkiye Cumhuriyeti ile beynelmilel ukut mucibince Suriye ve Lübnan üzerinde haiz olduğu salâhiyete müsteniden hareket eden Fransız Cumhuriyeti arasında mümza muhadenet ve münasebatı hasemei hemcivarî mukavelenamesinin tasdiki hakkında kanun

7 Haziran 1926

(Resmî Caride ile neşir ve ilânı: 25 Ağustos 1926 - Sayd: 455)

Kanun No: 910

Madde 1 — Türkiye Cumhuriyeti ile Beynelmilel ukut mucibince Suriye ve Lübnan üzerinde haiz olduğu selâhiyete müsteniden hareket eden Fransız Cumhuriyeti arasında 18 Şubat 1926 tarihinde tanzim ve 30 Mayıs 1926 tarihinde imza kılınan muhadenet ve münasebatı hasenei hemcivarî mukavelenamesi kabul ve tasdik olunmuştur.

Madde 2 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3 — Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Türkiye Cumhuriyeti ile beynelmilel ukut mucibince Suriye ve Lübnan üzerinde haiz olduğu salâhiyete müsteniden hareket eden, Fransız Cumhuriyeti arasında mümza muhadenet ve münasebatı hasenei hemcivarî mukavelenamesi

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti

Ve beynelmilel ukut mucibince Suriye ve Lübnan üzerinde haiz olduğu selâhiyete müsteniden hareket eden,

Fransa Cumhuriyeti Hükümeti

Aralarında mevcut revabıtı muhadenetkâranenin teşyidi ve 20 teşrinievvel 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi esasatı dairesinde bir taraftan Türkiye ve diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan ve Fransa Cumhuriyeti tahtı nüfuzunda bulunan memleketler beyninde münasebatı hasenei hemcivarî tesisi arzuyu mütekabil ile mütehassıs olarak bu bapta bir mukavelename akdini kararlaştırmışlardır. Ve murahhasları olarak

Türkiye Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Beyi

Ve Meclisi Âyan âzasından, nuzzarı sabıkadan, Suriye ve Lübnan'da Fransa Cumhuriyeti Fevkalâde Komiseri Mösyö (de juvenel) i tâyin etmiştir.

Müşarünileyhima usulüne muvafık ve muteber görülen salâhiyetnamelerini teatiden sonra ahkâmı âtiyeyi kararlaştırmışlardır:

Madde 1 — Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan ve Fransa Cumhuriyeti tahtı nüfuzunda bulunan memleketler her zaman münasebatı dostane ve hüsnü hem civari idame edeceklerdir. İşbu mukavelename ile tespit edilen müşterek hudutlarını tecavüze ne teşebbüs ve ne de müsaade edeceklerdir ve bu hususta merbut üç numaralı protokolda derpiş edilen tedabiri ittihaz edeceklerdir. Bitaraflık kavaidini mütekabilen tatbika azmettiklerinden yekdiğerine karşı tevcih edilecek bir gûna taarruzu teşvik ve ne de buna müzaherat etmiyeceklerdir.

Madde 2 — İşbu mukavelenamenin mevkii meriyeti vaz'ını takip edecek iki ay zarfında sureti mahsusada ve masarifi müştereken tevsiye edilmek üzere tâyin edilecek bir (Türk - Fransız) komisyonu, 20 teşrinievvel 1921 tarihinde Ankara'da imza edilen muahedenin 81 inci maddesinde musarrah hudut dairesinde ve mukavelei hazıranın birinci lâhikasını teşkil eden tahdidi hudud prolokolündeki tasrihat ve tatbikat nazarı itibara alınarak hududun tahdidine mübaâeret edecektir. Mezkûr protokol ile merbut harita arasında tehalüf halinde, prolokol muteber olacaktır.

Madde 3 — Anasıl Osmanlı İmparatorluğundan ayrılıp Fransa Cumhuriyeti tahtınüfuzunda bulunan arazi ahalisinden on sekiz yaşını mütecaviz ve işbu mukavelenamenin hini imzasında Türkiye'de mukim ve hazır bulunan eşhas bu mukavelenin mevkii meriyete vaz'ından itibaren altı ay zarfında işbu arazide cari olan tabiiyeti ihtiyar etmek salâhiyetini haizdirler. Bâlâlda mezkûr mühlet zarfında hakkı hiyarlarını istimal etmiş olanlar bunu takip eden on iki ay zarfında, ikametgâhlarını Türkiye haricine nakle mecburdurlar. Türkiye arazisi üzerindeki emvali gayrimenkulelerini muhafaza etmekle serbest olacaklardır. Ve her nevi emvali menkulelerini beraberlerinde götürebileceklerdir. Bundan dolayı kendilerine ne ihraç, ne ithal için hiç bir harç veya resim tarholunmıyacaktır.

Zatüzzevç kadınlar zevclerinin tabi olduğu şeraite tabidirler ve on sekiz yaşından dûn olan çocuklar bu madde ahkâmı tatbikatının her sahasında ebeveyninin şeraitine tabi olacaklardır.

Madde 4 — Osmanlı İmparatorluğundan ayrılıp Fransa Cumhuriyeti tahti idaresinde bulunan arazideki Türk tebaası ve işbu arazide tesis olunan hükûmetlerin Türkiye'de mütemekkin tebaaları ikamet hukuk ve şeraiti hususunda en ziyade mazharı müsaade millet muamelesinden müstefit olacaklardır.

Madde 5 — Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan arazide ihdas edilip Fransa Cumhuriyeti tahtı nüfuzunda bulunan hükümetlerin Türkiye'deki tebaasının himayesi Türkiye Hükümeti veya Türk memurini mahalliyesi nezdinde alelusul memuriyetleri tasdik edilmiş olan Fransız siyasi mümessil ve konsolosları tarafından temin edilecektir. Mütekabilen Suriye ve Lübnan'da Türk tebaasının himayesi, Fransa hükümeti nezdinde alelusul memuriyetleri tasdik edilmiş olan Türk siyasi mümessilleri veya Paris'teki Türkiye Elçiliği vasıtasiyle usulü muktaziye dairesinde alınacak Fransa Hükümetinin ruhsatnamesini haiz olarak Suriye ve Lübnan'da bulunan Başşahbender; şehbender vekilleri veya memurini şehbenderiye tarafından temin edilecektir.

Madde 6 — Tarafeyni âliyeyni âkıdeyn; iadei mücrimin hususunda, işbu mukavelenameye merbut 2 numaralı protokolda kararlaştırılan usul hakkında mutabıktırlar. Mezkûr prolokol ahkâmı hudut havalisindeki kaçakçılık ve eşkiyalığın imkânı müsait olduğu mertebe ve sürati matlube ile tenkili zımmında Devleteyni âliyeyni âkideynin taahhüdatı mütekabilesine halel iras etmez.

Madde 7 — Tarafeyni âliyeyni âkideynden her biri işbu mukavelenameye merbut 3 numaralı protokolda muharrer şerait dâhilinde, arazı üzerinde, diğerine müteveccih harekâtın önünü almak ve ona mani olmak için tedabiri lâzımenin ittihazını taahhüt ederler.

Madde 8 — Memleketeyn arasında münasebatı ticariyenin teshili ve 28 Temmuz 1925 tarihli gümrük mukavelenamesinin en iyi şerait dâhilinde tatbiki zımnında tarafeyni âkıdeynin gümrük idarelerinden her biri iki memleketi alâkadar edebilecek mesaili müteferrikayı tetkik etmek için birer mümessil tâyin edeceklerdir.

Bu mesail ez'ancümle :

Her türlü kaçakçılığın önünü almak çareleri,

Hududda, hem gümrük ve hem murakabe muamelâtı ifa edilmek üzere, muhtelif istasyonlar tesisi, gümrük muamelâtının tanzimi ve sadeleştirilmesi,

Tarafeyn gümrük idareleri için her iki metin aynı kıymeti haiz olmak üzere Türkçe ve Fransızca muharer gümrük vesaikının kabulü,

Bir taraftan Meydanıekbez - Çobanbey ve diğer taraftan Çobanbey - Nusaybin hatları üzerinde transit suretiyle münakalâtın teshili için tatbik edilecek tedabir.

Tarafeyni âliyeyni âkideynin murahhasları, kavanin ve nizamatı mevzuanın tadilini icabettirmeyecek mesailin kâffesini doğrudan doğruya halletmeğe salâhiyettar olacaklardır.

Murahhasların kavanin ve nizamatı mevzuanın tadilini icabettiren mukarreratı mütekabilen bir taraftan Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin ve diğer taraftan Suriye ve Lübnanı Kebir'de Fransa - Cumhuriyeti fevkalâde komiserinin tasvibine arzedilecektir. Murahhasların ilk içtimai bâlâda mezkûr gümrük mukavelenamesinin tasdikından en geç bir ay sonra, Halep'te akdedilecektir.

Madde 9 — Hududun her iki tarafından beş kilometreden dûn bir mesafede mütemekkin eşhas arazisi üzerinde mütemekkin bulundukları nevahi müdürleri tarafından mûta senelik bir hudut vesikası ibrazı ile ticaret veya ziraatlerinin ihtiyacatı için, mezkûr hududu serbestçe geçmek ve derinliği beş kilometreyi tecavüz edemiyecek bir sahada seyrüsefer etmek hakkını haiz olacaklardır.

Madde 10 — Ankara'da 20 teşrin 1921 tarihinde imza edilen itilâfnamenin 13 üncü maddesinde musarrah gümrük ve vergi den hudut ahalisini ne şerait dahilinde müstefit olabilecekleri, muafiyetlerin tarafeyni âkideyn beyninde bir ihtilâfa mevzu teşkil edecek ve bunlardan her biri bu hususta sahibi ihtisas ikişer mümessil tayin edeceklerdir. Bu mümessiller işbu mukavelenamenin meriyetini takiben bir ay zarfında Halep'te içtima edeceklerdir.

Madde 11 — Pozantı-Nusaybin hattı üzerinde icra edilecek demiryolları nakliyatı hususunda tarafeyni âliyeyni âkideyn sivil nakliyat için dört numaralı ve askeri nakliyat için beş numaralı ve her ikisi işbu mukavelenameye merbut protokoller ahkâmının derhal tatbikını kararlaştırmışlardır.

Madde 12 — Türkiye ile Osmanlı İmparatorluğundan ayrılıp Fransa Cumhuriyeti tahtı nüfuzunda bulunan memleketler beynindeki usulü sıhhiye tarafeynin iltihak etmiş oldukları mer'i beynelmilel mukavelâtı sıhhiye ve betahsis 17 kânunusani 1912 tarihli Paris mukavelesinin ahkâmına tabi olacaktır.

Tarafeyni âliyeyni âkıdeyn her türlü emrazı hayvaniye ve nebatiyenin sirayetine ve tevessuuna mani olmak için tedabiri lâzime ittihazını taahhüt ederler, bunun için birbirilerine faydalı her malûmatı tebliğ edeceklerdir.

Çekirge istilâsına karşı mücadele için müştereken tedabiri mahsusa ittihaz edilecektir. Bâlâda zikredilen tedabiri umumiyeden maada, hududa yakın mahallerin memurini kendi havalilerinde zuhur edecek emrazı hayvaniye, nebatiye ve sariye vukuatını birbirlerine ihbar edeceklerdir. Aynı memurin mükabilen birbirini göçebe aşiretlerin ahvali sıhhiyesinden mütemadiyen haberdar edeceklerdir.

Madde 13 — 20 Teşrinievvel 1921 tarihli Ankara İtilafnamesinin 12 nci maddesine tatbikan, Fransa fevkalâde komiserliğinin marifeti ile ve iki yüz bin franga baliğ oluncaya kadar Suriye hesabına Kovik suyunun miktarını tezyit veya Fırat'tan su alma veyahut bu iki usulü mezç suretiyle hali hazırda «Kovik» sularıyle ıska edilen menatıkın ve Halep şehriyle mıntakasının ihtiyacatını tatmine müsait bir program tespit edebilmek için derhal tetkikata başlanılacaktır.

Türkiye Hükümeti bu tetkikata müzahereti tâmmede bulunacağı gibi bu programın husulü için icap eden ameliyat hakkında menfaatı umumiye kararı ısdarını taahhüt eyler.

Madde 14 — Tarafeyni âliyeyni âkıdeyn, beyinlerinde tahaddüs edebilecek ve diplomasi tarikiyle halli kabil olamıyacak olan ihtilâfatı berveçhizir vesaiti muslihane ile halletmeğe taahhüt ederler.

İhtilâf, berveçhi âti teşekkül edecek bir komisyona havale edilecektir.

Tarafeynden her biri ihtilafın mahiyetine göre bir veya iki murahhas tayin edecektir. Mütekabil murahhaslar her halde adeden müsavi olacaklardır. Şayet Komisyonda ihtilaf hasıl olmaz ise bu komisyona bitaraf telakki edilen memleketler tebaası meyanından intihap edilmiş bir veya üç âza terfik edilecektir.

Tarafeyn, ihtilâfın hallini, müttefikan intihap edilmiş bir hakeme havale veya iltihak ettikleri veyahut edecekleri beynelmilel mukavelâtta muayyen usul dairesinde Lahey Mahkemesine müracaat etmek salâhiyetini muhafaza ederler.

Madde 15 — İşbu mukavelename tasdik edilecek ve tasdiknameler Ankara'da teati edilecektir.

Madde 16 — İşbu mukavelename hudud müstesna olmak şartiyle tasdiki anından itibaren ve beş sene müddetle mevkii meriyete girecektir.

Atiyen, mukavelename, tarafeyni âkideynden biri vâdesinden altı ay evel hitam vermek arzusunu izhar etmediği takdirde, seneden seneye ve bir sene müddetle kendiliğinden temdit edilmiş addolunacaktır.

Tasdikan lilmakal işbu mukavelenameyi usulüne muvafık salâhiyetnameleri haiz olan Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekili, İzmir Mebusu Dr. Tevfik Rüştü Beyefendi ve nüzarı sabıkadan, Fransa Hükümetinin Türkiye Sefiri Albert Saro, cenapları imza eylemişlerdir.

Ankara'da : 30 Mayıs 1926 tarihinde tanzim edilmiştir.

A. Saro Dr. Tevfik Rüştü

Adana - Mersin demiryolunun satın alınması meselesi :

Kurulduğu tarihte elinde hiçbir demiryolu bulunmayan Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti kapitülasyonlardan ve memleketin her yanına dağılmış bulunan iktisadi külfetlerden tamamen kurtulmak azminde idi.

Bu çabalardan olmak üzere, bir Fransız şirketi tarafından işletilmekte olan Adana-Mersin demiryolu 10 Ocak 1929 çıkarılan 1575 sayılı kanunla satın alınmak istenildi. Bu defa da Fransanın yeni bir itirazı ile karşılaşıldı. Ancak Almanya'da vuku bulan son siyasi gelişmelerle Fransa pek tabii ki yakınen ilgileniyordu. Aynı tarihlerde Türkiye Balkan Antantının kurulması hazırlıklarına girişiyordu. Balkanlardaki gelişmelerin bu yönünden memnun olan Fransa bahiskonusu demiryolu kesiminin satın alınması konusunda çıkardığı güçlüklere son vermeyi uygun bularak aynı yılın Haziran ayında bir anlaşmaya varıldı ve demiryolu satın alındı.

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal T.B.M. Meclisinin III.ncü devre üçüncü toplantı planı 1 Kasım 1929 tarihli açış nutkunda bu konuya şöyle temas etmiştir :

Büyük Millet Meclisinde son beyanatımızdan bugüne kadar geçen bir sene zarfında, vatanda yeniden 445 kilometre demir yolu dö-

şenmiştir. Bir seneye kadar da, yeniden 500 kilometre döşenmesi mukarrerdir.

Erzurum hattına ait, fenni ve ihzarı ameliyat hararetle devam etmektedir.

Mersin-Adana Demiryolu, devlet demir yolları işletmesine ilhak edilmiştir. Kanaat ve itimat veren bu sade rakamlar ve hadiselerle beraber, arzedeyim ki, yeni açılan demiryollarının ilk seneleri için zaruri olan işletme açıkları dahili olduğu halde, umum işletme kendi kendini idare etmektedir.

OSMANLI BORÇLARI

Lozan Konferansı devam ederken, dış borçlar meselesindeki savunmamıza karşı çıkan Fransa enerjik itirazlarda bulunmak suretile hey'etimize büyük güçlükler yaratan bir devlet olarak Kurtuluş savaşı yıllarında topladığı sempatiyi kaybetmişti. Fransanın özellikle bu mesele ile en çok ilgilenen bir devlet olması diğer devletler tabasına kıyasla çok sayıda Fransız vatandaşının bu imtiyazlardan istifade etmekte olması ve bu kimselerin mühim miktarlara varan yatırımlarda bulunmuş olmalarından ileri geliyordu. Bundan böyle Lozanda Osmanlı borçları meselesine bir çözüm yolu bulunamamış halli daha ileriki tarihlere bırakılmıştı.

Andlaşma mes'eleye prensipler koymak ve borçların tesviyesinin tatbikatına ait ayrıntıları tesbit etmek üzere bazı teşekkülleri görevlendirmekle yetinmişti.

Meselâ Andlaşmanın 46 ncı maddesinde borçların yükümlülüğünü paylaşacak devletlerin hangileri olduğu belirtilmekte, 47 maddede ise diğer bazı maddelere atıfta bulunularak bu maddelerde öngörülen esaslara uyularak, borç yükümlüsü devletlerden herbirine düşen senelik taksitlerin miktarını tayine Duyunu Umumiyei Osmaniye Meclisi (Le Conseil de la Dette Publique Ottomane) adı verilen bir kuruluş görevlendirilmekte idi.

Bu durumda bırakılan Osmanlı borçları meselesi Lozandan sonra halli gereken bir konu olarak Türk Hükümetini müteakıp yıllarda hayli uğraştırmıştır.

Türkiyenin Paris Büyükelçisi Fethi bey ile ilgili devletlerin alacakları adına hareket eden Osmanlı Duyunu Umumiyesi ilgilileri arasında uzun süren görüşmeler neticesinde Pariste 13 Haziran 1928 tarihinde bir anlaşmaya ulaşıldı.

No : 23 — Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı Düyunu Umumiyesi hâmilleri namına hareket eden zevat arasında tanzim ve imza olunan 13 Haziran 1928 tarihli Mukavelename ile bu Mukavelenameye lâhika olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı Düyunu Umumiyesi Meclisi İdaresi arasında tanzim ve imza kılınan 13 Haziran 1928 tarihli İtilâfnamenin tasdikına dair Kanun

1 Kânunuevvel 1928

(Resmî Gazete ile neşir ve ilânı : 15 Kânunuevvel 1928 - Sayı : 1066)

Kanun No : 1367

Madde 1 — Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı Düyunu Umumiyesi hâmilleri namına hareket eden zevat arasında Paris'te 13 Haziran 1928 tarihinde tanzim ve imza olunan Mukavelename ile mezkûr Mukavelenameyi lâhika olmak üzere aynı tarihte Paris'te Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı Düyunu Umumiyesi Meclisi İdaresi arasında tanzim ve imza edilen itilâfname :

A — Mukavelenamenin ikinci maddesinin dokuzuncu fıkrasında mezkûr ikramiyeli tahvilâtın Türkiye'ye ait olduğu teslim edilen miktar haricindeki kısmı ve Mukavelenamenin 15 inci maddesinin 2 bent (d) sinde ve İtilâfnamenin dördüncü ve beşinci maddelerinde mezkûr Trablusgarp ve ihtiyat sermayelerinin kezalik Türkiyeye ait olduğu teslim edilen miktarları haricindeki aksamı üzerinde Türkiye'nin hukuku mahfuz kalmak ve gerek mephus tahvilât gerek mephus sermayeler Türkiye ile alâkadar devletler arasındaki ihtilâf halloluncaya kadar Meclis Tarafından tamamen muhafaza edilmek;

B — İşbu Mukavele ve İtilâfname ahkâmından hiçbiri, 1914 ve mütaakıb senelerinde ihraç olunan Osmanlı evrakı nakdiyesine ait muamelâttan dolayı Hükümet ile Düyunu Umumiye Meclisi arasında yapılacak muhasebe ve tasfiyede Türkiye'ye taallûk eden hukuku hiç bir veçhile takyit ve talil eylememek kaydı ihtirazileriyle tasdik olunmuştur.

Kanun lâyihasının tevdii tarihi : 12 Teşrinisani 1928

Müzakere tarihi : 1 Kanunuevvel 1928

Madde 2 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3 — Bu kanunun ahkâmı icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Türkiye Hükümeti Cumhuriyesiyle Osmanlı Düyunu Umumiyesi hamillerinin mümessilleri arasında aktedilen Mukavelename

Paris, 13 Haziran 1928

MUKADDEME

1 — Hükümet murahhası : Türkiye Hükümeti Cumhuriyesinin bu hususta salâhiyeti lâzimesini haiz murahhas sıfatiyle Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Fethi Bey Efendi Hazretleri :

2 — Hâmiller mümessilleri : Heyeti mecmuası Türk hâmiller mümessili ile birlikte (Bu makam filhal münhaldır.) Osmanlı Düyunu Umumiyesi Meclisi İdaresini Teşkil eden :

1 — İngiliz Felemenk hâmilleri mümessili Mr. S. C. Wyatt

Fransız hâmilleri mümessili M. F. des Closières

İtalyan hâmilleri mümessili M. B. Nogara

ve kadim tahvilâtı mümtaze hâmillerinin mümessili olmak üzere Osmanlı Bankası tarafından müntahap M. G. Boissière

Osmanlı Düyünü Umumiyesi hâmilleri menafiine hareket eden :

2 — (Almanya) Alman hâmillerini temsil eden bankalar sendikası tarafından murahhas

M. M. P. Von Schevvabah et K. Weigelt delegués par le syndicat des Banques representants les porteurs Allemands

(Allemagne)

3 — Anvers (Belçika) Devlet esham ve tahvilâtı hâmilleri sıyanet için Belçikalı

M. M. M. de Cock et F. Van Roy représentants de l'assocaiation Belge pour la défense des détentiure de Fonds Publics à Anvers (Belgique)

4 — Paris (Fransa) daki müessesatı maliye sendikası mümessili.

M. le Baron de Neuflize représentant du Syndicat des etablissements Financier de Paris (France).

5 — Paris'teki esham ve tahvilât Fransız cemiyeti maliyesi mümessilleri.

M. M. G. Rendu et E. Regard, représentants de l'association Nationale des Porteurs Français de valeurs mobilières Paris (France)

6 — Londra'daki ecnebi esham ve tahvilât hâmilleri meclisi mümessili.

Mr. S. C. Wyatt représentant du conseil of Foreign Bondholders à Londres (Grande Bretagne)

7 — Roma ticaret odaları ve faşist bankalar ittihadı umumisi (İtalya) mümessili

M. B. Nogara, reprèsentant de la Chambre de Commerce de Rome de la Conféderation General Bancaire Faciste (Italie).

8 — (İsveçre) «Bal» deki bankacılar İsviçre cemiyeti mümessili.

M. M. Vischer, représentant de l'Association Suisse des Banquers â Bâle (Suisse).

Müzakeratın mevzuu

Eski Osmanlı İmparatorluğu düyunu umumiyesinden Türkiyeye isabet eden resülmali itbari ve mürettebatı seneviye hissesine müisabet eden resülmali itibari ve mürettebatı seneviye hissesine mümesi (Kısım II, Fasıl 1) ahkâmına ve düyunu umumiyei mezkûrenin mürettebatı seneviyesinin tevziine mütedair 18 Nisan 1925 tarihli hüküm ilâmına ve işbu ilâmın icrasını teminen tebliğ edilen cedavile ve keza aynı düyunu umumiyenin resülmal itibarisinin tevzii komisyonunun mukarreratına ve mukarreratı mezkûreyi tatbikan tebliğ kılınan cetvele istinaden bilittifak hal ve tesviye maksadiyle Paris'te içtima etmişlerdir.

4 — Akdi Mukavele.

Cereyan eden müzakerat: İşbu Mukavelenamenin tanzimine müncer olmuş zirde münderiç şerait dairesinde mevkii meriyete girebilmesi için mükavelein mezkûre, Türkiye Büyük Millet Meclisinin nazerı tasvibine arzolunacağı gibi anifüzzikir grupların mümessilleri de Osmanlı Düyunu Umumiyesi hâmillerine mezkûr Mukavelenameye iltihak tavsiyesinde bulunmağı taahhüt ederler.

5 — Tarafeynin tarifi

İşbu Mukaveledeki (Hükûmet) tabiri Türkiye Hükûmeti Cumhuriyesini ifade eylediği gibi (Meclis) tâbiri ile de 18 inci maddede muayyen şarait dâhilinde müteşekkil hâmille heyeti temsiliyesi murat olunmuştur.

BİRİNCİ BAP

Osmanlı Düyunu umumiyesinin resülmali itibarî mürettabatı seneviyesinden Türkiye'ye isabet eden hisse

MADDE I.

Osmanlı Düyunu Umumiyesinin Türkiye uhdesindeki unsurları:

1 — Borcun nelerden mürekkep olduğu :

1 — Türkiye'ye terettüp eden Osmanlı Düyunu Umumiyesi :

a) Tütün İdarei inhisariyesi avansı müstesna olmak üzere, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Muahedenamesinin ahkâmı maliyesinin birinci faslına mülhak cetvelin A kısmında münderiç uzun vadeli istikrazat.

Lozan Muahedenamesine mülhak 12 nci Protokolün ikinci maddesinin birinci paragrafındaki ahkâmın icrası kaydı ihtirazisi altında müşterekülmenfaa doklar, tersaneler ve inşaatı bahriye istikrazı işbu mukaveleden kezalik hariç tutulmuştur.

Binaenaleyh, Hükûmetle alâkadar şirket arasında cereyan edecek müzakerat neticesinde mezkûr istikrazın idamesi takarrür ettiği takdirde, ona mütaallik mükellefiyetlerin işbu Mukavelenamenin uzun vadeli istikrazlara dair ahkâmına tevfikan ve aynen mezkûr istikrazların tabi olduğu şerait dairesinde altıncı maddede muayyen sabit ve toptan mürettebatı seneviye üzerinden ifraz edilmesi mukarrerdir.

b) Aynı cetvelde ve mezkûr Muahedenamenin 54 üncü maddesinde zikredilen Hazinenin 55 inci maddesinde zikredilen mürettebatı mütedahileden terekküp eder.

2 — Avansların istisnası

2 — Bu Mukavelename, yalnız yukarda muayyen üç nevi borç hakkında kabili tatbik olup Lozan Muahedenamesine mülhak cetvelin B kısmında zikir ve mezkûr Muahedenamenin 52 nci maddesinde tasrih edilen avanslar işbu Mukaveleden hariç tutulmuştur.

MADDE II

Uzun vadeli istikrazlar

1 — İstikrazların itibari ve resülmal ve adedi esham ile müretteabatı seneviye itibariyle miktarlarının tesbiti.

1 — Osmanlı Düyunu Umumiyesinin Lozan Muahedenamesine tevfikan icra edilen taksimi neticesinde Türkiye'ye isabet eden uzun vadeli istikrazların itibari resülmal miktarı ile buna tekabül eden tahvilatın adedi ve mürettebatı seneviye miktari aşağıdaki cetvelde iraeolunmuştur.

2 — Düyunun muvahide ile ikramiyeli Türk tahvillerinin münaziünfih olan resülmallerinin ithali.

2 — Osmanlı Düyunu Umumiyesinin resülmali itibarisinin taksimine memur komisyonu tarafından mezkûr düyün mesul devletlere mübellâğ cetvellerde münaziünfih olma üzere; gösterilen evvelâ 1.843.848 Türk lirası ve saniyen 437,541 Türk lirası karşılkı cetvelin 4 numaralı sütununda düyunu muvahide ve ikramiyeli Türk tahvilleri hizalarında irae edilen erkamda mündariçtir.

3 — 1914 den 1924 tarihine kadar ifa edilmiyen mubayaalı itfalara tekabül eden faizler.

3 — Birinci parağrafta münderiç itibari resülmalin 1914 den 1924 6 Ağustosuna kadar ifa edilmiyen mubayaalı itfalara tekabül eden kısmina ait olup Hükûmete iadesi Osmanlı Düyunu Umumiyesinin itibari resülmalinin taksim komisyonunun 25 Temmuz 1925 tarihli kararı iktizasından bulunan faiz miktarı iade edilmiyecektir.

4 — Mevkii tedavülde bulunan tahvillerin tahrir ve tadadı halinde Türkiye hissesinin muhtemel tenakusu.

4 — Türkiye yahut diğer bir devlet tarafından şeraiti icrası Meclis ile bilittifak tesbit edilmek üzere bir muamelei resmiye neticesinde Osmanlı Düyunu Umumiyesinden mevkii tedavülde bulunan uzun vadeli istikraz tahvillerinin tahrir ve tadadı icra edilip mezkûr muamelenin bidayetinden itibaren on beş senelik bir müddetin hitamında tahrir ile tebit edilecek tahvillerin adedi ile 1924 tarihinden itibaren itfa edilen tahvilât adedinin mecmuu taksim komisyonu tarafından tesbit edilip 6 Ağustos 1924 tarihinde mevkii tedavülde bulunan Düyunu Umumiyenin itibari sermayesinden Türkiye hissesinin tâyinine esas teşkil etmiş olan tavilât yekûnundan dûn olduğu takdirde birinci parağrafta münderiç tablonun 4 ve 5 numaralı sütunlarında Türkiye tarafından filhal deruhde olunan mekadir reresülmalin bu suretle tezahür eden tenakusu ile mütenasiben tenzilâta tabi olacaktır. Bu tenzil yukarıda tesbit edilen on beş senelik müddetin hitamında Türkiye'nin zimmetinde kalan mütedavil tahvilât üzerinden icra edilecektir.

İkramiyeil Türk Tahvilâtının tabi tutulacağı usul

5 — İkramiyeli Türk tahvilâtının miktarı itibarisi ve bu istikrazın mürettebatı seneviyesi yekûnu

5 — İkramiyeli Türk tahvilâtı resülmali itibarisi 180,36 frank kıymetine tenzil edilmiş olduğu halde faiz getirmiyen tahvilât olarak kalacaktır.

7 numaralı fıkra ahkâmı mahfuz kalmak şartıyle ve Osmanlı Düyunu Umumiyesinden mesul olan devletlerin heyeti mecmuasına terettüp etmek üzere bu istikraza muhassas taksiti seneviye yekûnü 170.000 Türk lirası olarak tesbit edilmiştir.

6 — İkramiyeli Türk tahvilâtının tarzı itfası

6 — İkramiyeli Türk tahvilâtının itfası aşağıdaki tarzda yapılacaktır.

a) Evvelemirde mevkii tedavülde bulunan tahvilât üzerinde münderiç itfa plânına tevfikan Osmanlı Düyunu Umumuyesinden mesul devletlerin heyeti umumiyesi hesabına keşideler icrası suretiyle :

1924 Teşrinievvelinden (dâhil) 1928 Ağustosuna (dâhil) kadar icra edilmiş olan keşideler muteber olacaktır.

Keşideler 1 Haziran 1923 tarihinde tekrar başlamak üzere 1 Teşrinievvel 1928 tarihinden itibaren talik edilecektir.

Bir taraftan 1924 Teşrinievvel ve Kânunuevvel aylariyle 1925 Şubatında icra edilen keşidelerde çıkan tahvilât icra edilen taraftan 1925 Nisan Haziran ve Ağustos aylarında icra edilen keşidelerde çıkan tahvilat işbu Mukavelenamenin IX uncu maddesine tevfikan tediye edileceklerdir. Müteakip keşideleri çıkan tahvilât XI inci maddenin birinci fıkrasında münderiç 3 numaralı cetvelde irae edilen şerait dairesinde tediye edilecektir.

1932 Haziranının birinde icra edilecek olan 1928 Teşrinievvel keşidesinden itibaren çıkacak tahvilât her keşideden bir ay sonra tediye edilecektir.

Keşidelerde ikramiyesiz çıkan tahvillerden her biri için itibari resülmali aslî olan 400 frangın yüzde 560 hesabiyle 240 frank tediye olunacaktır.

İkramiyeli çıkan tahvilâtın bedelleri yüzde yüz nispetinde % 100 yani itfa cetvelinde ikramiyeti çıkan tahvilât için gösterilen meblâğa göre tediye olunacaktır.

b) Saniyen 270.000 Türk lirası olarak irae edilen taksiti senevi üzerinden geâen bentte münderiç itfa ve ikramiye tediyatı icra edildikten sonra katacak meblâğ ile âzamı 240 frank bedel mukabilinde borsadan tahvilât mubayaası suretiyle:

Satın alınan tahvilât iptal edilecek fakat numaraları kur'a dolabında kalarak mezkûr tahvilâta muahhar keşidelerde isabet edecek olan itfa ikramiye bedelleri yeniden tahvil satın almakta istimal olunacaktır.

7 — 270.000 Türk lirası mürettebatı seneviyesinin muhtemel tahvilâtı

7 — Yukarıda mezkûr 270.000 Türk lirası taksiti senevi altıncı fıkranın (A) bendinde zikrolunan keşidelerden çıkan tahvilât heyeti umumiyesine isabet eden itfa ve ikramiye bedellerinin tediyesine yetişmediği takdirde mezkûr taksit lüzumu kadar artırılacaktır.

Bilakis borsa rayiçleri 6 ncı fıkranın B bendinde zikredilen mubayaaları ifaya müsait olmazsa 270.000 Türk liralık taksiti seneviden meblâğ nispetinde tenzilât icra edilecektir.

8 — Türk hissesinin tarzı itfası

8 — Binaenaleyh 270.000 Türk liralık taksiti seneviden Türkiye'ye isabet eden hisseyi natık ve 7 numaralı paragrafta mezkûr *tahvillere tabi bulunan* 168.033,26 Türk lirasının baliğinden evvelemirde keşidelerden çıkan tahvilâtın umumuna ait olan ikramiye ve *itfa bedellerinden* Türkiye'ye isabet eden meblâğ ifraz edilecektir. Fazlası 6 numaralı paragrafın B işaretli ahkâmına tevfikan mubayaada istimal edilecektir. Bu veçhile satın alınan ikramiyeli tahvilat Meclis tarafından hususi bir dosyaya vazolunacaktır. Mezkûr tahvilâtın bilhare istifade edebileceği ikramiye ve itfalar munhasıran Türkiye hesabına olarak mubayaada istimal olunacaktır.

9 — Meclis tarafından satın alınıp filhal muhafaza olunan ikramiyeli tahvilât.

9 — 6 Ağustos 1924 tarihine kadar Meclis tarafından mubayaa olunan ikramiyeli tahvilâta gelince mezkûr tarihten mukaddem veya sonra bunlara isabet etmiş veya edecek olan ikramiye ve itfa bedelleri keza ikramiyeti tahvilât mubayaası için istimal edilecektir. Bu ikramiyeli tahvilatın ikramiye ve itfa bedellerinden Türkiye'ye racı olan yüzde % 92,23453934 lık hisse dahi ikramiyeli tahvilât mubayaasına tahsis edilecek ve bunlar Türkiye'nin hususi dosyasına vazolunacaktır. Bu veçhile satın alınan ikramiyeli tahvilâtın ikramiye ve itfa bedelleri munhasıran Türkiye'yi müstefit edecektir.

10 — İkramiyeli Türk tahvilâtının mali servisi.

10 — İkramiyeli Türk tahvilâtının ikramiye ve itfa ve mubayaa servisi Paris, Islanbul, Berlin, Frankfurt, Viyana, Amsterdam ve Roma'da II'nci madde de münderiç cetvelde ikramiyeli Türk tahvilât için irae edilen müesseseler veyahut bunlar tarafından gösterilecek müessesat marifetiyle icra edilecektir.

Uzun vadeli sair istikrazların tabi olacağı usul

11 — Uzun vadeli istikrazların faizi.

11 — Mevkii tedavülde bulunan uzun vadeli istikrazlara ait tahvilâtın faizi tahvilat üzerinde irae edilen miktarda kalacaktır. Şu kadar ki bu faiz mukavelei hazıra ahkâmı mucibince ve tahvil üzerinde muharrer tediye mahallerinde tevhide her senenin 25 Mayıs ve 25 Teşrinisani tarihlerinde olmak üzere altı ayda bir tediye olunacaktır. Tahvilât ihracını istilzam etmemiş olan Konya ovası irvası istikrazına gelince, işbu istikraza ait faizler senede bir kere 25 Teşrinisani tarihinde tediye edilecektir. Faizlerin tediye akçesi vadeler hulûlünde herbir istikraz için ve bu istikrazın muhtelif tediye akçeleri meyanında XVI madde. 7 — Ahkâmına tevfikan Meclisce tesbit edilecektir. Mahalli parası Meclis tarafından tesbit edilen paranın gayri olan tediye mahallerinde hâmiller kuponların ibrazı gününün piyasası üzerinden bu paranın muadilini mahalli para ile ahzederler.

12 — Uzun vadeti istikrazların itfası

12 — Tahvilâtın itfası munhasıran XII madde ahkâmına göre fiyatları itibari kıymetlerinden dun olduğu takdirde borsada mubayaa tarikiyle veya fiyatları kıymeti itibariyeye müsavi yahut bu kıymetten ziyade olur ise tahvilâtın bedelâtı başabaş tediye olunmak üzere kur'a keşidesiyle yapılır. Kur'a keşideleri Meclis marifetiyle ve Meclisin merkezinde kuponların vadelerinin hulûlünden iki ay evvel Hükümetin bir mümessili huzuriyle icra edilir. Tahvilât bedelleri kuponların tediyesiyle birlikte ve bunların tediye edildiği aynı para ile tesviye olunacaktır.

Tediye için ibraz olunan tahvilât vadesi hulûl etmemiş olan bütün kuponları muhtevi olmalıdır. Noksan olan kuponların bedelâtı tediye edilen meblâğdan tenzil olunur. Bu tenzilât noksan olan kuponlar için mukavelei hazıra ahkâmına tevfikan tediyesi lâzımgelen mebaliğe müsavi olacak ve tahvilâtın tediye edileceği para ile hesap olunacaktır.

6 Ağustos 1924 tarihinden sonra âtiyüzzikir istikrazlar için icra edilen keşidelerin kâffesi iptal edilmiştir.

1890 Osmaniye;

% 5 faizli 1896;

Tömleki istikrazı;

% 4 1903 saydı bahrî;

Bağdat tertip III.

13 — Uzun vadeli istikrazların malî servisi

13 — Uzun vadeli istikrazların faiz servisi ile kur'a keşidesinde çıkan tahvilâtın itfası servisi tahvilât üzerinde işaret edilen tediye mahallerinde her istikraz için III maddede münderiç cetvelde irae veya tahviller üzerinde muharrer bulunan müessesat veya bunlar tarafından tayin edilen müesseseler marifetiyle icra edilecektir.

Uzun vadeli istikrazlara ait tahvilâtın mubayaa süretiyle itfası XIII madde 7 — tevfikan icra edilecektir.

Ahkâmı müştereke

14 — Kuponlar ve itfa edilen tahvilât müruru zamanı,

14 — Vadeleri hulûl etmiş olup tediyeye vazedildikleri tarihten itibaren altı sene zarfında ibraz edilmiyecek olan kuponlar (Mezkûr kuponlara ait karşılığın tesisine) medyun devletlerden her birinin iştiraki nisbetinde işbu devletler lehine olarak mürurruzamana uğrayacaktır.

Keşidelerde çıkmış lâzımüttediye oldukları tarihten itibaren on beş sene zarfında ibraz edilmiyecek olan tahvilât işbu keşideler hangi devlet hesabına icra edilmiş ise o devlet lehine ve ikramiyeli Türk tahvilâtına gelince bunlar da karşılıklarının tesisine herbirinin iştiraki nispetinde medyun devletler lehine olarak mürurruzamana uğrayacaktır.

Şu kadar ki 1922 Ağustos (dâhil) keşidesine kadar çıkan ikramiye Türk tahvilâtına ait mürurruzaman otuz sene olacaktır.

15 — Türkiye'de vergilerden muafiyet.

15 — Uzun vadeli istikrazların tahvilât ve kuponları ve keza ikramiyeli Türk tahvilâtına ait ikramiyelerle itfa edilmiş tahvilât Türkiye'de her zaman için her türlü vergi, damga resmi ve harçtan muaf olacaktır.

16 — Esham ve kuponlar üzerinde muharrer ahkâmı tadili.

16 — Filhal mevkii tedavülde bulunan uzun vadeli istikrazların tahvilât ve kuponlariyle ikramiyeli Türk tahvilâtı üzerinde münderiç tasrihat metinlerinin tebdiline lüzum olmaksızın mukavelei hazıra ile bizatihi tadil edilmiştir.

Ödenecek borcun miktarı ve ödeme şekli bu mukavele ile tesbit edilmiş olmakla Osmanlı Duyunu Umumiyesine son veriliyordu. Mukavelede öngörülen esaslara göre borcun tediyesine samimiyetle çalışmışsa da ödeme güçlükleri içinde kalmıştır. Sovyet basınında, yapılan mukavele tenkit edilmekte idi. Bir gazetemizde bu tenkitlere aşağıdaki şekilde bir cevap veriliyordu.

Biz Borcumuza ve İmzamıza Sadakat gösteririz.

Moskovalı arkadaşlarımız, makalesinde duyunu umumiyenin tediyesini kabul edişimizi, Avrupa sermayesi önünde, bir mağlubiyet telâkki ediyor. Eğer kendisi böyle bir zihniyet taşıyorsa ona diyeceğimiz yoktur. Fakat Türkiye'nin kendi imzasına ve borcuna karşı vefakârlık edişine de karışmasın. Biz de Duyunu Umumiye İtilâfını borcumuza ve imzamıza sadakatimizi göstermek için imzaladık.

Dünya iktisadi buhranının 1929 yılı içinde başlaması, diğer birçok batı devletlerini olduğu gibi Türkiye'nin iktisadi durumunu ve para politikasını etkilemişti. Dış borçları ödemede karşılaşılan güçlükler gittikçe artıyordu. 1931'de Amerika Cumhurbaşkanı tarafından ilâ edilen Hoover Moratoryumundan istifade edilerek ödemeler geciktirilmeğe çalışıldı ise de, Osmanlı borçlarının tamirat borcu olmadığını ileri süren alacaklıların itirazları ile karşılaşıldı. Ancak dünya para sorunlarının milletlerarası parasal ilişkileri altüst eder istikamette gelişmesi karşısında Duyuru Umumiyenin çalışmalarına hassasiyetle eğilen Fransa dahi, Birinci Devletlerine Dünya Savaşından artakalan borçlarını ödeyemez hale gelmişti. Bu durumda Haziran 1928 Mukavelesi normal olarak yürümez olmuş, duyunu umumiye hamillerinin memnuniyetsizlikleri artmıştı. Paris ve Ankara'da görüşmeler yeniden başladı. Müzakeler sırasında, ekonomik buhranın yarattığı koşulları bu defa daha iyi değerlendiren batılı devletler ile bilhassa Fransanın mutedil davranışları, dış borçların daha uygun şartlarla ödenmesi bakımından bir anlaşmaya varılması hususunda elverişli bir ortam sağlamıştı. Uzun ve münakaşalı olduğu kadar teknik mahiyetteki birçok görüşmelerden sonra 22 Nisan 1933 tarihinde Pariste yeni bir Mukavele imzanladı.

Teknik mahiyette bu uzun mukavele'nin bazı kısımları, bir fikir vermek üzere aşağıdadır :

No. 202 Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Osmanlı Düyunu Umumiyesi hâmillerinin mümessilleri arasında 22 Nisan 1933 tarihinde imza edilen itilâfname ve merbutlarının tasdikına dair Kanun

28 Mayıs 1933

(Resmî Gazete ile neşir ve ilânı : 4 Haziran 1933 - Sayı : 2418)
Kanun No : 2234

Madde 1 — Osmanlı Düyunu Umumiyesinde Türkiyeye isabet eden borçların heyeti mecmuasının tesviyesine dair Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile mezkûr borçlar hâmillerinin mümesilleri arasında 22 Nisan 1933 tarihinde aktedilmiş ve bir mukavelename ile bir müzeyyel mukavelenameden mürekkep bulunmuş olan itilâfname ve bunun merbutları olup itilâfnamenin mütemmim cüzünü teşkil eden 22 Nisan 1933 tarihli imza zabıtnamesi ve tediye akçesine mütedair 22 Nisan 1933 tarihli ve 1/1736 numaralı mektup ile bunun istihdaf ettiği 14 Kanunevvel 1932 tarihli prensip itilâfının ikinci maddesi ve «Fenerler avansları» denilen borçlardaki Türkiye hissesinin tamamının katî surette tevsiyesine dair olarak 22 Nisan 1933 tarihinde Hükümetle mezkûr avansların alacakları arasında imza edilmiş olan mukavelename ve buna merbut aynı tarihli bir mektup tasdik edilmiştir.

Madde 2 — Bu kanun 1 Haziran 1933 tarihinden itibaren mer' idir.

Madde — Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

MUKAVELENAME

BAŞLANGIÇ

1. Hükümetin Murahhası :

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin, bu hususta usulü dairesinde selâhiyeti haiz Murahhası, İzmir Mebusu ve sabık Maliye Vekili Saracoğlu Şükrü Beyefendi ile,

2. Hamillerin mümessilleri :

Eski Osmanlı İmparatorluğunun taksime uğrıyan Düyunu Umumiyesi Hamillerinin menfaatları namına hareket eden :

Kanun Lâyihasının tevdii tarihi 20 Mayıs 1933

Müzakere tarihi 28 Mayıs 1933

1 — Eski Osmanlı İmparatorluğunu taksime uğrıyan Düyunu Umumiyesi Meclisini teşkil eyliyen :

İngiliz ve Felemenkli Hâmiller Mümessili M. S. C. Wyatt;

Fransız Hâmiller Mümessili M. F. des Closieres;

İtalyan Hamiller Mümesili M. B. Nogara;

Türk Hâmiller Mümesili C. Zekâi Beyefendi;

Osmanlı Bankasınca âza tâyin edilen M. G. Boissière;

2 — Eski Osmanlı İmparatorluğunun taksime uğrıyan Düyunu Umumiyesi istikrazlarından Düyunu Muvahhide ile İkramiyeli Rumeli Demiryoları Tahvillerinden maadalarının Hâmilleri Meclisini teşkil eyliyen;

Fransız Hâmilerinin Mümessilleri M. E. Regard; M. A. Dartiguenave ve M. P. Mauban;

Alman Hâmillerinin Mümessilleri M. P. Von Schwabach ve M. K. Weigelt;

Belçikalı Hamillerin Mümessili M. M. de Cock;

3 — Alman Hâmilleri temsil eden Bankalar Sendikası tarafından Murahhas tâyin edilen M. P. von Schwabach ve M. K. Weigelt (Almanya);

4 — Anvers'te Association Belge pour la détense des détenteurs de Fonds Publics tarafından Murahhas tâyin edilen M. M. de Cock ve M. P. Van Roy (Belçika);

5 — Londra'daki Council of Foreign Bondholders, ve Amsterdam Borsası Komitesi tarafından Murahhas tâyin edilen M. S. C. Wyatt (Büyük Britanya ve Felemenk);

6 — Paris'te Syndicat des Etablissements Financiers tarafından Murahhas tâyin edilen M. F. Des Closières (Fransa);

7 — Paris'te Association Nationale des Porteurs Français de Valeurs Mobilières tarafından Murahhas tâyin edilen M. G. Rendu (Fransa);

8 — Roma'da Association Tecnique Bancaire İtalienne tarafından Murahhas tâyin edilen M. B. Nogara (İtalya);

9 — Bâle'de Association Suisse des Banquiers tarafından Murahhas tâyin edilen M. M. Vischer (İsviçre) :

3. Müzakerelerin mevzuu :

Eski Osmanlı İmparatorluğunun taksime uğrayan Düyunu Umumiyesinden Türkiyeye isabet eden hisseye mütaallik bütün meseleleri kati surette halletmek üzere Paris'te toplanmışlardır.

4. Mukavelenamenin akdi :

Müzakereler, bu maksatla ihraç edilecek olan yeni tahvillerin şartlarını ve rejimini tesbit eden, ve aşağıda gösterilen şartlar dâhilinde mer'iyete girmesini teminen, bugünkü tarihle imzalanan Müzeyyel Mukavelename ile birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisinin tasdikına ve hâmillerin kabulüne arzedilecek olan işbu mukavelenamenin yazılmasiyle neticelenmiştir.

5. Tâbirler :

İşbu Mukavelenamede «İtilâfname» tâbiri, Mukavelename ve müzeyyel Mukavelenameden mürekkep akitlerin umumunu göstermekte, «Hükümet» tâbiri, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini ifade etmektedir. «Meclis» tâbiri, Mukavelenamenin XVI ncı maddesinde tarif edilen şekilde, hâmillerin Temsil Heyetine tahsis olunmuştur.

FASIL I

% 7 1/2 faizli 1933 Türk Borcu Tahvilleri

MADDE I

Yeni Tahvillerin İhracı

1. Yeni tahvillerin ihracı ve bunların baliği :

1 — Müzeyyel mukavelenamenin VI ncı madesinde gösterilen borçlardan Türkiye'ye isabet eden hissesi temsilen Hükümeti Meclis vasıtasiyle, itibari resülmali 962.636.000 Fransız franklık yeni tahviller ihracına tevessül eyliyecektir.

2. Hükümetin ihraç muameleleri üzerindeki kontrolu :

2 — Bu ihraç, hükümet tarafından Parise gönderilecek bir mümessilin kontrolu altında yapılacaktır.

3. İhraç masrafları :

3 — Bu işin masrafları müzeyyel mukavelenamenin I inci maddesinde derpiş olunan meblâğdan alınacaktır.

4. Yeni tahvillerin adı :

4 — Nümunesi işbu mukavelenameye merbut bulunan yeni tahviller «% 7 1/2 faizli 1933 Türk Borcu Tahvilleri» adını alacaklar, ve itilâfnamede «yeni tahviller» tâbiriyle gösterileceklerdir.

MADDE II

Yeni tahvillerin vasıfları

1. Yeni tahvillerin yazısı :

1 — Yeni tahviller, Türkçe, Fransızca, İngilizce, ve Almanca olarak yazılacaktır. Bu tahviller hamiline muharrer bulunacak, ve azami 50 senelik bir müddet zarfında kabili itfa olunacaktır.

Yeni tahviller, her yıl yarıyarıya 25 Mayıs ve 25 İkinci teşrin vacibüttediye olmak üzere, senevi % 1/2 faiz getirecek ve birinci kuponun vadesi 25 İkinci teşrin 1933 de gelecektir.

2. Üç tranşlı ihraç

2 — Yeni ihraç, beherinin itibari resülmali 500 Fransız frangı olmak ve muhtelif renkli üç tranşa ayırma üzere, 1.925.275 aded birlik tahvilden mürekkep bulunacaktır, şöyle ki :

Tranşlar	İtibari Resülmal	Tahvil adedi	Tahvillerin numaraları
Birinci	715.352.000 F. Fr.	1.430.704	1 den 1.430.704 e kadar
İkinci	146.741.000 »	293.482	1.430.705 den 1.724.186 ya »
Üçüncü	100.543.000 »	201.086	1.724.187 den 1.925.272 ye »
Yekün	**962.636.000 F. Fr.**	**1.925.272**	**1 den 1.925.272 ye kadar**

3. Erken tediye yahut konversiyon :

3 — Yeni tahviller, 1 Haziran 1943 tarihinden evvel erken tediyeye veya konversiyona tabi tutulamıyacaklardır.

Bu tarihten sonra hükümet, keyfiyeti üç ay evvel ilân etmek suretiyle her hangi bir faiz vâdesinde, hâmillere, tedavülde kalmış olan tahvillerin tamamı veya bir kısmı için, başabaş erken yahut konversiyon teklif etmek hakkını haiz olacaktır.

Kısmen tediye veya konversiyon halinde, bu ameliye yukarıda derpiş olunan üç tranştan her hangi birisinin tamamı veya bir kısmı üzerinde cereyan edebilecektir. Ancak o tarihte, böyle bir ameliyenin tahakkukuna müsait şartları haiz olmak itibariyle aynı vaziyette bulunan müteaddit tranşlar varsa, ameliye bu tranşların henüz itfa edilmemiş olan tahvillerinin müsavi bir nispeti üzerine yapılacaktır. Tehavülden kaldırılacak tahviller ait oldukları tranşlarda kur'a çekilmek suretiyle tâyin edilecektir. Bu takdirde Hükümet, verdiği kararın tatbiki için lâzımgelen amelî tedbirleri Meclisle uyuşarak alacaktır.

MADDE III

Yeni tahvillerin tediye akçesi

1. Yeni tahvillerin tediye akçesi

1 — a) Yeni tahviller Fransız frangı ile yahut Meclisin, faideli olduğuna hükmettiği zaman, serbestçe seçeceği diğer bir tek akçe ile vacibüttediye olacaklardır.

b) Bu ikinci akçe tâyin edilir edilmez, Hükümet ve hâmiller, gerek Meclisçe yapılan bu intihaptan, gerek istikraz tahvillerinin ve kuponlarının üzerinde frank olarak musarrah meblâğların seçilen akçe ile teadül ettiği miktardan haberdar edileceklerdir.

Bu teadül, bir defaya mahsus ve munhasır olmak üzere, bir taraftan 25 Haziran 1928 tarihli Fransdz Para Kanunu, diğer taraftan ha ikinci akçe hakkında, anında, cari olan millî kanun esası üzerinden hesap edilecektir.

Vezin ve ayar hakkındaki kanuni mesağ payları itibara alınmıyacaktır.

c) Meclis, her yarıyıl başında, yarıyıl sonu vadesi servisinin iki bütçeden hangisiyle yapılacağını tâyin edecek ve bunu Hükûmete ve hamillere bildirecektir. Bu ihtar, müteakip 25 İkinciteşrin vâdesi için 10 Mayıs, müteakip 25 Mayıs vadesi için de 10 İkinciteşrinden yapılacaktır.

Meclis faiz ve itfaya mahsus tediye karşılıklarını seçilen akçe ile tesis edecektir.

d) Hâmiller, alacaklı bulundukları meblâğların ancak bunların ait oldukları vâde için Meclise tâyin edilen akçe ile tediyesini talep edebileceklerdir. Eğer bu akçe Fransız frangı ise hâmillerin, vâde geldiği zaman, tahviller ve kuponlar üzerinde Fransız frangı olarak yazılı meblâğlara hakları olacaktır. Eğer ikinci akçe mevzuubahis ise hâmillerin, b fıkrasında derpiş edilen teadül hesabı neticesinde hasıl olan meblâğları bu akçe ile, talep etmeğe hakları olacaktır.

e) Bununla beraber, bu akçelerden gerek birinin veya diğerinin, gerek her ikisinin kıymetinde altına nispetle kanuni bir tezayüt husulü halinde, hâmiller bu kıymet tezayüdünden istifade edemiyecekler ve b fıkrasında derpiş olunan muaheletler yeni bir tetkike tabi tutulacaktır.

f) Diğer taraftan, X uncu maddenin 5 inci § ında derpiş olunan ve tahvillerin, seçilen akçelerden biri veya diğeriyle yukarıda izah edilen tarzda yapılacak normal servisini ihtiva eden vecibelerin ifasından sonra, X uncu madede tarif olunan şekilde yıl taksitinden arta kalabilen her bakiye, IV üncü maddede gösterilen şartlar dâhilinde fevkalâde itfaya hasır olunacaktır.

2. Tâyin edilen yerlerin her hangi birinde tediye:

2 — Tediyeye vazolunan meblâğların mukabili, tediye yerlerinin herhangi birinde, kuponların veya kur'ada çıkmış olan tahvillerin ibraz edildikleri günün rayici üzerinden hâmillere mahallî para ile ödenecektir.

MADDE IV

İtfa

1. Mubayaa veya kur'a çekme suretiyle itfa:

1 — Yeni tahvillerin itfası, her yarıyıl esnasında Meclis tarafından Hükûmetin menfaatlerine en uygun şekilde yapılacak ve itfa akçesi, her yarıyıl, evvelce itfa edilmiş olan tahvillerin faizi ile kabaracaktır.

İtfa ya tahvillerin fiatı başabaştan aşağı ise, borsada mübayaa suretiyle, veya fiatlar başabaşa erişmiş yahut başabaşı geçmiş ise,

kur'a çekmek suretiyle yapılacaktır. Başabaş fiat işlemiş olan faizler nazarı itibara alınmak suretiyle hesap edilecektir.

Her vadede itfaya tahsis edilen bütün meblâğlar mütaakip yarıyıl zarfında kullanılacaktır.

2. Muhtelif tranşların itfa şekli ve şartları :

2 — Yeni tahvillerin üç tranşına ait olup IV üncü maddenin 5 inci § ına tevfikan teşkil edilen itfa akçeleri, işbu mukavelenameye merbut 2 numaralı cetvelde her tranştan beher yarıyıl için gösterilen tahvil adedinin itfasına kadar, ait bulundukları tranşlar için kullanılacaktır.

Her tranştan bu aded miktarınca tahvil itfa edildikten sonra, itfa akçelerinden artakalabilecek olan bakiye, tranş farkı gözetilmeksizin, müşterek bir itfa akçesi olarak kullanılacaktır. III üncü maddenin f fıkrasiyle, X uncu maddenin 6 ncı § ında yazılı fevkalâde itfalara tahsis edilen meblâğlar hakkında da aynı muamele cereyan edecektir.

Gerek tranş itibariyle biribirinden ayrı olarak, gerek bütün tranşlara müşterek akçe halinde, itfaya tahsis edilen meblâğların kullanılması, aşağıda yazılı usul dairesinde vuku bulacaktır.

3. Mübayaa şekil ve şartları :

3 — Mübayaalar, Meclis tarafından yeni tahvillerin resmen mukayyet bulundukları borsalarda, ve bunlar arasında da, yeni tahvillerin fiatça aşağı olanlarında yapılacak ve bu muamelenin istilzam ettiği masraflarla, icabında, muhtelif yerlerde tahvillerden koparılmış kuponlardan doğan farklar hesaba katılacaktır.

Mübayaa edilen tahvillerin, her yerin adedine göre, usul ve teamüle muvafık olarak teslimi lâzımdır.

Mübayaalar, her yarıyılın ilk beş ayı esnasında, mümkün mertebe müsavi bölümlerle sıralanacaktır. Yeni tahvillerin eriştikleri fiatlardan dolayı, her hangi bir ay zarfında mübaada kullanılamayan her meblâğ mütaakip aya isabet eden mübayaa akçesi ilâve olunacaktır.

Yarıyılın itfaya mahsus tediye karşılığı, bu yarıyıl esnasında, kısmen veya tamamen mübayaada kullanılmadığı takdirde, böylece elde kalan meblâğ, kur'a çekme suretiyle itfaya tahsis olunacaktır.

4. Kur'a çekmenin şekil ve şartları :

4 — İcap ettiği zaman, kur'a keşideleri 1 Mayıs ve 1 İkinci teşrine, Meclis tarafından, Paris'te Hükümetin bir murahhasının huzurunda yapılacaktır.

Kur'a listeleri, tediye müesseseleri nezdinde hâmillerin emrine hazır tutulacaktır.

1 Mayıs kur'ada çıkan tahviller 25 Mayısta, 1 İkinciteşriden kur'ada çıkan tahviller de 25 İkinciteşride, bu vâdelerin kuponlarıyle birlikte tediyeye vazolunacaklar, ve bu kuponların ödendiği tediye akçesiyle başabaş olarak ödeneceklerdir.

Kur'ada çıkan tahviller, itibari baliğleri bilfiil tediyeye vazolunduğu günden itibaren faiz getirmiyeceklerdir. Tediyeye ibraz olunan her tahvilin, tediyeye vazolunduğu tarihten sonraki bütün kuponlarını hâmil bulunması lâzımdır. Noksan olan kuponların kıymeti, tahvilin yukarda tarif edilen tediye akçesiyle hesap olunarak, hâmile ödenecek meblâğdan indirilecektir. Noksan kuponların baliği, tediye edilecek meblâğ müsavi veya bu meblâğdan fazla ise, kur'ada çıkmış olan tahvil tediye edilmiyecektir.

YUNANİSTAN'LA İLİŞKİLER

Lozan Andlaşmasından sonraki 10 yıllık devre zarfında Türk dış politikasını en uzun süreyle meşgul eden meselelerden biri de Yunanistanla ilişkilerimiz ve özellikle «établis» sorunudur.

Bugün artık iyice anlaşılmış bulunulmaktadır ki, Türkiye ile Yunanistan arasında mevcut ihtilâfların sadece iki millete ağır meşakket ve ızdırap vermekten başka bir neticesi olmadığı Atatürk tarafından daha istiklâl harbi günlerinde idrak edilmiş ve bu münasebetlerin istiklâl ve akibetini, akliselim çercevesinde, sonuna kadar, bizzat kendisi titizlikle plânlayarak hedeflerinin tahakkukuna girişmiştir.

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa 1. 11. 1926 TBMM İkinci Devre 4 üncü Toplantı yılını açış nutkunda dış siyasetimizden bahsederken şöyle diyordu:

«Siyaseti hariciyemiz, ötedenberi takip ettiğimiz sulh ve mesalemet hattı âlisinde müsbet neticelerle inkişaf etmektedir.

Yunanistan ile aramızdaki musallah mesailin halli için, yed'i iktidarımızda olan her türlü suhuleti gösterdik. Bu bapta açılan müzakerat ilerlemiştir. Yaklaşan neticenin, bu devrede Heyeti Celilenize arzolunacağını ümidederim».

Lozan Andlaşması ile öngörülüp Lozan'dan sonra hallini bekleyen meseleler pek çoktu.

Coğrafi özellikleri benzeyen tarihi geçmişi bulunan iki ülke halkı arasında asırlar boyunca bir arada yaşamış olmaktan doğan gelenekler de mevcuttu. Bu iki halk birlikte yaşamaya alışmıştır.

Baba ocağından koparılırcasına alınarak yeni yurtlara gönderilen Yunanistan Makedonyasındaki Türk Müslüman halkları ile Anadolu Rumları ve milyonlarca insandan müteşekkil bu kitleleri bağrına basan yeni vatanlarının yerli halkları, karşı taraftakiler için daima duydukları sempati hatta sevgiye mukabil derin düşmanlık gibi zıd hisleri de birlikte barındırmışlardır.

Yunan tecavüzünün bertaraf edilmesinden ve Lozan vesikalarının imzalanmasından sonraki yıllarda, diğer devletlerle olduğu gibi, Türkiye, Yunanistan'la da ilişkilerini bir anlaşma düzeyine getirmek istemiştir. Bu yıllarda da cereyan eden feci olayların ardı arkası kolayca kesilmedi Türklere karşı yapılan mezalim devam etti; felâketler uzun yıllar sürdü. Aşağıdaki metinleri bunlara dair bazı misaller takip etmektedir :

I

13/11/339

Mübadele imar ve iskân vekaleti Celilesine

8 Teşrinisani/39 tarihli tezkerei âlileri cevabıdır. Tezkerei âliyelerine merbut olan takrir münasebetile Baş vekaleti celilece ve Büyük Millet Meclisinde izahatı tâzıme ita edildiği malumu alileridir. Yunanlıların mübadelei ademi reayetleri ve islâmlara karşı reva gördükleri mezalim hakında etraflı bir Protesto name ihtar edilerek Lozan muahedenamesini imza eden devletlerin İstanbuldaki süfera ve mümessilerine ve Amerika sefaretine ve Yunanistandaki şubemizin hukuku salbeden katillerin sefarete, tevhi edilmek üzere Dersadet murahhaslığına ve Cemiyeti Akvam kitabeti umumiyesine tevdi edilmek üzere Berlin'deki memurumuza ve berayı malumat Tevfik Rüştü Beyefendiye ve Roma, Paris, Bükreş memleketlerine gönderilmiştir. Arz malumat olunur efendim.»

Suret

«İki günden beri Kavala ve Dırama havalisinden vurut eden mahacirinin beraberlerinde getirmiş oldukları eşya pek cüzidir. Ancak birer takım yatak ile ikişer tencereden ibarettir. Fazla eşya getirmek mümkün olmadığını vesaiti nakliye olmadığı cihetle orada ucuz fiatla satmakta olduklarını evvelce vesait-i nakliyeye sahip olan Türklerin hayvanatı Yunan Muhacirin komisyonu tarafından alınmış ve Rum Muhacirlerine tevdi edildiği halde bundan yirmi gün mukaddem Yunan Hükümeti tarafından Türklerin hayvanatına vaziyet edilmemesi ilan edilmiş isede mezkûr hayvanatın daha

evvelce alındıkları anlaşılmıştır. Ve hatta Yunan muhacirin memurlarının Karamanlı karyesindeki Türk ehalinin mütebaki kalan hayvanlarını almak üzere geldiklerinde kariyei mezkûre ahalisi mümaniat etmek istemiş ve o mücadele esnasında memureyinden birini cerh ve katleylediklerinden bunlardan yüz kadar kadın ve erkek Kavalaya sevk ile tevkif edildikleri Yunan memurlarının bu gibi haksız muamelede bulundukları karye ehalisine beyanatta bulunan sabık Sarı Şaban mebusu Mişan Recep efendi ile Hacı İsmail Efendiler de tevkif edildikleri Kavalalı İstasyonu müstesna olmak üzere diğer İstasyonlarda hakarete maruz kalmadıklarını beyan etmekte oldukları maruzdur efendim.

20/Teşrinisani/339

Bu konuda, bir kısım milletvekilimizin 22 Ekim 1923 tarihinde TBMM ne verdikleri aşağıdaki takrir günün şartlarını ve Yunan Hükümetinin tutumunu göstermesi bakımından ilginçtir:

Takrir sureti

«Alınan malumatı Mevsukei neşriyeye gelen kararnamelere nazaran Yunan hükümeti Mübadelei ehali ve eraziye dair mevadı atiyeye asla reayet etmemekte ve biçare müslümanları envai eza ve cefaya giriftar etmektedir. Hılafı ahit ve tedvin edilen usule mugayir olmak üzere her gün ellerinden emvali menkuleleri ve hukuku tasarrufelerini tesbit edecek kaideyi verilmesi lazımgelen ilmühaberleri olmadan binlerce Türk Adalardan sevahilimize gelmektedir. Bundan başka Yunanistan ahden temin ettiği hukuktan gerek mubadeleye tabi müslümanları gerek orada beyanname mucibince emvaline keyfi mayaşai tasarruf edecek şubemizi fuzulü kanunlar, İdari tedbirler ve muamelatı zecriyesile küllüyen men etmektedir. Bundan başka muhacirlerin Mayısa kadar yüz bini ve mütebakisi ceste ceste sevk edilmesi mukarrerken bunların birdenbire sahillerimize atılması ihtimali günden güne tezayüt ve tahakkuk etmektedir. Bu bapta hükümetin bize izahat ita etmesini ve hükümet şu taadat ettiğimiz fecaiye resmen muttali ise ne yaptığını ve ne yapacağını bildirmesini talep ederiz. Yunan hükümeti hiç bir suretle ahkâmı ahdiyeye riayet etmemeği kendisine

meslek ittihaz ettiğine göre bizimle hukuku meşruamızdan olan mukabelei bilmislinin İstanbulda mevcut Rum ve Yunanlı emval ve emlakine mağaza ve depolarına, Fabrika ve müesseselerine derhal vazyet edilmek suretile tatbik edilmesini teklif ederiz.

Bolu	Mardin	Tokat	Bursa
Mehmet Vasfı	Necip	Emin	Necati
Menteşe	Antalya	Gelibolu	Denizli
Esat	Ahmet Saki	Celal Nuri	Haydar Rüştü
Ordu	Erzurum	Konya	Aydın
Faik	Halit	Tevfik Fikret	Tahsin
	Karasi	Tokat	Karahisar Şarki
	Osman Niyazi	Mustafa	Ali Sururi
Kastamonu	Mardin	Beyazıt	Kozan
Hasan Fehmi	Derviş	Süleyman Sudi	Ali Saip
Isparta	Çorum	Saruhan	Saruhan
Hüseyin	Hüsnü M. Lütfi	Etem	Kemal
Biga	Muş	Karahisar Şarki	Sivas
Semih	İlyas	Sami Mehmet Emin	Muammer
Erzurum	Ankara	İzmir	
Rüştü	İhsan	Mustama Rahmi	

Aslına mutabıktır.
İmza

Hariciye Vekatelinden Mübadelei Ehali Muhtelite Komisyonuna gönderilen telgrafta ise, durumun ilgililerce ele alındığı görülmektedir.

T. C.
Hariciye Vekaleti

Tarih : 13/Şubat/340
Hülasa : Mübadeleye tabi ehalii islamiyeyi Yunanlıların kaydıyatta bulunduklarına dair.

Mübadelei Ehali Muhtelite Komisyonu Türk heyeti murahassası riyaseti Alisine

«Mübadeleye tabi ehalii islamiyenin ve bilhassa Yunan garbi Makedonyasında mütemekkin bulunanların Rum mahallerinden

İskân behanesile - Yunanlılar tarafından meskenlerinden atıldıklarına ve bütün emvali menkullerile hayvanat, alat ve edavat ve vesaiti sairei maişetleri de ellerinden alındığına dair tafsilatı havi mübadete, İmar ve İskân Vekaleti celilesinde gönderilen 27/Kânunusani/340 tarihli tezkerenin sureti leffen takdim kılındı.

Mübadeleye tâbi Ehalii İslâmiyeye Yunanlılar tarafından tadyat vaki olduğu hakkında tarafı alilerinden Ankarada vaki beyanatı hilâfına olarak Ehalii mezkûrenin her gün mütezait bir suretde lazyıkata maruz kaldıkları müracaat ve şikâyeti mütevaliyeden ve anfelekir tezkere münderecatından anlaşılmaktadır.

Bu bapta tetkikatı umumiyede bulunarak hakikat haline etraflıca bir surette inbasi ve işbu ehaliye reva görülen muamelatı gayrı laika hakkında komisyonun nazarı dikkatini celp ile hukuku maafiyelerinin temini iadesi mercudur efendim».

T. C.
Mübadele, İmar ve İskân
Vekaleti Evrak Müdüriyeti
Umumi

Hariciye Vekaleti Celilesine

«Yunanistanda mübadeleye tabi Ehalii müslüme hakkında Yunan hükümetince yapılan mezalim ve tazyikata ve meclise derhal malumat itasına dair Denizli Mebusu Haydar Rüştü beyle rüfekası tarafından Büyük Millet Meclisi riyasetine verilip muktezi izahatın ilk içtima taalluk edildiği beyanı ile Baş Vekâleti celileden tevdi buyurulan takriri bir sureti musaddakası leffen takdim kılınmıştır. Bu bapta evvel ve ahir arzolunduğu üzere Yunanlıların tevali eden tazyikatı neticesi olarak her gün yüzlerce dindaşımız muhtelit komisyonun malumatı haricinde ve bilcümle emval ve eşyaları ile hukuku sairlerinden mahrum bir vaziyette memleketimize iltica etmektedirler. Yunanistan Hükümetinin harekâtı vakıası hem ehalii mezkûrenin İzaai hukukunu mucip ve hemde vurutlarından evvel malumatı olamayan memureyni mahsusamızın bunların esbabı istirahatlarını kâfil olacak tedabiri ittihaza vakit bulamamalarından dolayı bazı müşkülâtın hudusüne bais olacağından Lozanda Düveli müttefika ve Yunanistan hükümeti ile münakit mukavelat ahkâmına ve bilhassa her türlü kavaiti hukukiye ve

insaniyeye, muhalif olan işbu ahvali müessifeye nihayet verilmesi için teşebbüsatı müessirede bulunulmasını tekrar istirham ederim. Efendim.»

8/Teşrinisani/339
Mubadele, İmar ve İskân Vekili
Mustafa Necati

Yunan Hükümeti ise, milletlerarası kuruluşlarda kendini savunmak için muhtelif çarelere başvuruyordu. Selânik Tâli Komisyonu Reisinin mektubuna dair Tevfik Rüştü Bey tarafından gönderilen tezkere bu hususta bir fikir vermektedir.

Ankara
25/11/339

Baş Vekaleti Celileye

23/Teşrinisani/tarih ve 63 No.lu telgrafnamei aciziye zeyildir. Yunan hükümeti notasında davasına tek şahit olarak Selanikde biriken halkın refahından ve herşey'e malik olduğundan bahsetmiştir. Halbuki Selanik tali Komisyonu reisi Mösyö Henmot muhtelit komisyona gönderdiği bir mektupta bu halkın Sefaletinden bahisle Türkiyeye çabuk nakli lâzım geldiğini ve pek acınacak bir halde bulunduğu bildirilmiştir. Keyfiyet Berayı malûmat arz olunur.

Selânik Başkonsolosluğunun Hariciye Vekâletine gönderdiği telgrafta ise, durumun vehameti hakkında, kâfi bilgi verilmektedir.

T. C.
Selânik Şehbenderliği

Siyasiye

Hülasa: Gusküp kariyesi hadisei feciası Selânik islâm mezarlıklarının tahribatı bu hususat hakkında valii umumi ve tali mübadele komisyonu nezdinde icra kılınan teşebbüsat.

T. C. Hariciye Vekâleti Celilesine

Muhterem Vekil Paşa Hazretleri;

Garbi Makedonya ehalii islamiyesinin hükümeti Yunaniye şuabatı muhletifesi tarafından gayet sistamatik ve fakat pek bahir

bir surette takip edilen imha politikası icabatı feciasından olmak üzere ta yevmi meşum işgaldenberi düçar ola geldikleri her nevi taaddiyat ve itisafat her türlü tasvir ve tasavvurun fevkinde olduğu müstağnii arz ve işardır. Bütün mesaii marufei ruzümre ve teşebbüsatı şedidei mütevaliyeme rağmen bir tahdit ettirilmesine imkân hasıl olamayan ve günden güne daha aleni ve daha resmi bir surette hükümeti Yunaniye memureyni muhtelifesi tarafından tekmil garbi makedonya ehalii müslümesi aleyhine icra edilmekte olan tecavüzat ve taarruzatı mütenevvisi rikkatı engizanenin bir numunesini ve dahi (Karaca ova) kazasının (Foştan) mevki kumandanı (İkonomos) tarafından hiç bir kanun ile değil, Belki hiç bir hissi insani ile nakabili telif bir surette ve en vahşi edvari tarihiyeyi bile gölgede bırakacak tarzda kazai mezkûre (Gusküp kariyesi ile diğer hemcivar karye müslümanları aleyhine tatbik ve bilâ inkıta takip edilmekte olan tedabiri feciai terhipkâranesi teşkil etmektedir.

Merkum mevki kumandanı (İkonomos)in yeddi caniyanesinden nasılsa ferceyap firar olup dağlara ilticaya mecbur kalan Salifülarz Karye müslümanlarının hali fecaatı iştimalinden bahis ve tahlisleri esbabının istikmamını müsterham olarak Şehbenderhane namına (Gusküp) ehalii müslümesi tarafından keşide edilen iki kıt'a telgırafnamenin sureti mütercimeleri leffen takdim kılınmıştır.

Bu mezâlim hakkında Valii umumiye 3/Kanunusani/1924 tarihli ve 11 No. lu tezkere ile Selanikte (Yenikapı) da kâin müslüman mezarlıklarının 1924 senesinin birinci gününü tes'idi şerefi namına buradaki Rum muhacirini tarafından tahrip edilerek mevtaların üzerlerine örtülen tahtaların çalındığı hakkında umum müslümanlar tarafından vuku bulan Şikâyatı muhakka üzerine yine Mösyö Lambirosa gönderdiğim 2/Kânunusani/1924 tarihli ve (10) No.lu tahrirat ve I. ci Tâli Muhtelit Komisyonu Reisine bu ahvalden bahisle ayni tarihlerde yazdığım iki kıt'a muharrerat suretlerini leffen takdim ediyorum. Selânik Vilayeti dahilinde Şarki ve Garbi Makedonya havalisinde müslümanların ahvali umumiyeleri günden güne kesbi fecaat etmektedir.

Vaziyetin sürüncemeye asla tahammülü kalmamıştır. Bu bapta Hükümeti Yunaniye nezdinde teşebbüsatı müesserenin tarafı samillerinden taiki derece nazarı itibara alınacağı emniyesi iledirki tarifi nakabil müşkülatla muhat bulunduğumuz şu mühim ve na mesbuk vaziyette devamı vazifede musırren sebat etmek kudretini kendimde görüyorum. Aksi takdirde yani şeraiti haziranın devamı ha-

linde teemminen şimdiden arza mücaseret eylerimki ne Selanikte, ne de Yunanistanın diğer mahallerinde Müslümanların menafiini her hangi bir sahada olursa olsun müdafaa etmek imkânı temamen münseliptir. Ariz hali tazimatı mahsusama zeria ittihaz eylerim pek muhterem Vekil Paşa hazretleri.

5/Kânunusani/1340
T. C. Selânik Şenbenderi
İmza

İki memleketin bir barış ortamına girebilmesi için yapılması gerekli pek çok iş vardı; dikenli meseleler halledilmeliydi. Milyonlarca insan kan ağlıyordu. Makedonya Türkiyeye, Yunanlılar tarafından zaman zaman yapılan muameleler bu felâketlerin daha derin izler bırakmasından başka bir netice vermedi. Kitleler savaşta düzensiz bir şekilde göç etmişler, kaçmışlardı. Bununla beraber, Lozan'da barış konferansı müzakereleri yapılırken, Anadolu'da kalmış Rumlar ve Yunanistan'da kalmış Türkler mevcuttu. Mesele, milletlerarası düzenin selâmeti bakımından ve tarafsızlık anlayışı içinde halledilmeli ve bu insanların çektikleri ızdıraplara artık son verilmeli idi. Bu düşünceden hareketle, İki Devlet arasında 30.Ocak.1923 tarihinde «Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Prolokol» imzalandı. Bu Sözleşme ve Prolokolün metni tam olarak aşağıda yer almaktadır.

VI. TÜRK VE RUM AHALİSİNİN MÜBADELESİNE DAİR MUKAVELENAME VE PROTOKOL.

30 Kânunusani 1923 tarihinde imza edilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetile Yunan Hükûmeti, atideki mevadı kararlaştırmışlardır :

MADDE 1 — 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren Türkiye arazisinde mütemekkin Rum Ortodoks dininde bulunan Türkiye tebaası ile Yunan arazisinde mütemekkin Müslüman dininde bulunan Yunan tebaasının mecburî mübadelesine iptidar edilecektir.

Eşhası mezkûre Türkiye ve Yunan Hükûmetlerinin kendi memleketleri hakkında müsaadesi olmadıkça ne Türkiye'de, ne de Yunanistanda gelip tekrar yerleşemeyeceklerdir.

MADDE 2 — Birinci Maddede musarrah olan mübadele atideki ahaliye şamil değildir :

a) Dersaadet Rum ahalisi;

b) Garbî Trakyanın Müslüman ahalisi.

Dersaadetin Rum ahalisi addedilecekler 1912 kanunu mucibince tahdit edilmiş bulunan Dersaadet Şehremaneti havzasında 30 Teşrinievvel 1918 tarihinde mukaddem sakin bulunmuş olan bilcümle Rumlardır. Garbî Trakyanın Müslüman ahalisi addedilecekler, Bükreş Muahedenamesile 1913 te tayin edilen hattı hududun şarkındaki havalide mütemekkin bilcümle Müslümanlardır.

MADDE 3 — Rum ve Türk ahalisi mütekabilen mübadeleye tabi bulunan araziyi 18 Teşrinievvel 1912 tarihinden itibaren terketmiş olan Rum ve Müslümanlar birinci Maddede musarrah olan mübadeleye dahil addolunacaklardır.

İşbu Mukavelenamede zikri geçen «muhacir» tabiri muhaceret ederek veya 18 Teşrinievvel 1912 tarihinden beri muhaceret etmiş bulunan bilcümle eşhası maddiye ve maneviyeyi kasteder.

MADDE 4 — Aileleri Türkiye arazisini terketmiş olup ta kendileri elyevm Türkiyede atlkonulmuş bulunan Rum ahalisine mensup bilcümle gayri malûl eşhas işbu Muahedename ahkâmı mucibince Yunanistana sevkedilecek ilk Rum kafilesini teşkil edeceklerdir.

MADDE 5 — İşbu Mukavelename mucibince icra edilecek mübadele dolayısiyle, işbu Mukavelenamenin dokuzuncu ve onuncu Maddeleri ahkâmı mer'i olmak üzere, ne Türkiyedeki Rumların ve ne Yunanistandaki Türklerin hukuku tasarrufiyesine ve matlubatına hiçbir halel iras edilmeyecektir.

MADDE 6 — Mübadeleye tabi ahaliden bir şahsın her ne sebebe mebni olursa olsun azimetine bir gûna vazedilemiyecektir. Bir muhacir aleyhine bir cezayi kat'iye lâhik olduğu veya henüz kat'iyet kesbetmemiş mahkûmiyet veya takibatı cezaiye bulunduğu takdirde o muhacir, aleyhinde takibat icra eden memleket memurini tarafından cezasını çekmek veyahut muhakeme edilmek üzere azimet memleket memurinine teslim edilecektir.

MADDE 7 — Muhacirler terkettikleri memleketin tabiiyetini kaybedecekler ve azimet ettikleri memleketin arazisine vüsulleri anında o memleketin tabiiyetini iktisap eyleyeceklerdir. İki memleketten bir veya diğerini akdemce terketmiş ve henüz yeni tabiiyetlerini iktisap etmemiş olan muhacirler işbu Mukavelenamenin imzası tarihinde işbu tabiiyeti cedideyi iktisap eyleceklerdir.

Teşrinievvel 1912 tarihinden beri Türkiyede Yunanistanda musadere veya mecburi beyi ve saire gibi işbu emval üzerindeki hakkı mülkiyete her hangi bir tahdit ve kayıt iras edici bir surette tesis edilmiş bilcümle kavanin ve nizamatan münbais, her ne mahiyette olursa olsun bilcümle tedabire tabi tutulmaksızın icra edilecektir. İşbu tedbire maruz kalmış oldukları takdirde kıymetleri on birinci Maddede musarrah Komisyon tarafından işbu tedabir tatbik edilmemiş gibi tayin ve tesbit olunur.

İstimlâk edilmiş olan emvale gelince, Muhtelit Komisyon her iki memlekette mübadeleye tabi eşhasa ait ve mübadeleye tâbi arazide kâin olup 18 Teşrinievvel 1912 den beri istimlâk edilmiş olan işbu emvale yeniden kıymet takdir edecektir. Komisyon, tebyin edeceği zararları mal sahipleri lehinde tamir edilecek bir taviz tayin edecektir. Bu tavizin miktarı mezkûr mal sahiplerinin matlubuna ve istimlâk edilmiş olan emvali gayrimenkulenin bulunduğu arazideki Hükûmetin zimmetine geçirilecektir.

Sekizinci ve dokuzuncu Maddelerde mezkûr eşhas intifaından şu veya bu suretle mahrum edilmiş oldukları mallarının varidatını ahzeylememiş oldukları takdirde işbu varidat kiymetinin kendilerine iadesi harpten evelki ıradı vasati esası üzerine ve Muhtelit Komisyon tarafından tesbit edilecek eşkâle tevfikan temin olunacaktır.

11 inci Maddede zikrolunan Muhtelit Komisyon Yunanistandaki evkafa ait emvalin ve bundan mütevellit hukuk ve menafiin ve Türkiyede Rumlara ait mümasili tesisatın tasfiyesi başlarken mütekaddim Muahedenamelere işbu tesisatın ve bunlarla alâkadar eşhasın hukuk ve menafiini tamamile ihkak etmek maksadile tesbit edilmiş bulunan esasattan mülhem olacaktır.

11 inci Maddede zikrolunan Muhtelit Komisyon işbu ahkâmı tatbika memur olacaktır.

MADDE 11 — İşbu Mukavelenamenin mevkii mer'iyete vazından itibaren bir aylık bir mühlet zarfında Tarafeyni Âliyeyni âkideynden herbiri için dört ve 1914 - 1918 harbine iştirak etmemiş olan Hükûmet tebaası arasından Cemiyeti Akvam Meclisince intihap edilmiş üç âzadan mürekkep ve Türkiye'de veya Yunanistanda mün'akit olacak Muhtelit bir Komisyon teşkil olunacaktır. Komisyonun Riyaseti işbu üç bitaraf âzanın herbiri tarafından münavebeten deruhde edilecektir.

Muhtelit Komisyon kendisine lâzım görünecek mahallerde herbiri bir Türk, bir Yunanlı âza ile kendi tarafından tayin edilecek bitaraf bir Reisten mürekkep ve kendi emri altında çalışacak tali Komisyonlar teşkil etmek hakkına malik olacaktır. Muhtelit Komisyon, tali Komisyonlara verilecek salâhiyetleri tayin edecektir.

MADDE 12 — Muhtelit Komisyon işbu Mukavelede mezkûr muhacerete nezaret ve onu teshil etmek ve dokuzuncu ve onuncu Maddelerde mezkûr emvali menkule ve gayrimenkulenin tasfiyesine tevessül eylemek vazifesile mükellef olacaktır.

Mezkûr Komisyon muhaceretin ve marüzzikir tasfiyenin suret ve eşkâlini tesbit edecektir.

Umumi bir surette Muhtelit Komisyon işbu Mukavelenamenin icrasının istilzam edeceği tedabiri ittihaz etmek ve işbu Mukavelenamenin mahal verebileceği bilcümle mesailde karar vermek hususlarında bütün salâhiyetleri haiz olacaktır.

Muhtelit Komisyonun mukarreratı ekseriyeti âza ile ittihaz olunacaktır.

Tasfiye edilecek emval, hukuk ve menafie müteallik bilcümle itirazat Komisyon tarafından sureti kat'iyede halledilecektir.

MADDE 13 — Muhtelit Komisyon, alâkadaranı dinledikten veyahut berayı istima usulüne tevfikan davet edildikten sonra işbu Mukavelenameye tevfikan tasfiye edilecek olan emvali menkule ve gayri menkulenin takdiri kıymetine başlattırılmak için bütün salâhiyetleri haiz olacaktır.

Tasfiye edilecek emvalin takdiri kıymetine işbu emvalin altın kıymeti esas olacaktır.

MADDE 14 — Komisyon alâkadar mal sahibine elinden alınan ve kâin olduğu arazi Hükûmetinin emrine kalacak olan emvalden dolayı kendisine borçlu kalınan meblâğı mübeyyin bir beyanname tevdi edecektir.

İşbu beyannamelerdeki esas üzerine zimmet olacak mebaliğ tasfiyenin vukubulacağı memleket Hükûmetinin muhacirin mensup olduğu Hükûmete karşı bir borcunu teşkil edecektir. Bu muhacir esas itibarile hicret ettiği memlekette alacağı olan mebaliğe mukabil terkettiği emvalde kıymet ve mahiyetçe müsavi emval alacaktır.

Her altı ayda bir Hükûmetler tarafından berveçhi balâ zikrolunan beyanameler esası üzerine mütekabilen vacibüttediye mebaliğin bir hesabı tanzim edilecektir.

Tasfiyei nihaiyede eğer hüyunu mütekabile arasında muadelet mevcut ise buna müteallik hesabat yekdikerine mahsup edilerek kapatılacaktır. Eğer işbu mahsup muamelesinden sonra Hükûmetlerden biri diğerine karşı borçlu kalır ise işbu borç bakiyesi berveçhi peşin tediye edilecektir. Eğer borçlu Hükûmet bu tediye için mühlet talep ederse meblâğı medyunünbih azami üç taksiti senevi ile tediye edilmek şartiyle, Komisyon bu mühleti bahşedebilecek ve işbu mühlet esnasında tediye edilecek faizi tayin edecektir.

Eğer tediye edilecek meblâğ oldukça mühim olur ve daha uzun mühletleri istilzam ederse medyum Hükûmet borçlu olduğu miktarın yüzde yirmisine kadar Muhtelit Komisyonca tayin edilecek bir meblâğı peşin olarak tediye edecek ve bakisi için Muhtelit Komisiyon tarafından tayin edilecek miktar faizli ve azami yirmi senelik bir mühlette kabili itfa istıkraz tahvilâtı ihraç edecektir. Medyun Hükûmet bu istıkrazın tesviyesine karşılık olarak komisyon tarafından kabul edilmiş rehinler tahsis edecektir. Bu rehinler Yunanistanda beynelmilel Komisyon ve İstanbulda Düyunu Umumiye Meclisi tarafından idare ve varidatı kabzedilecektir. Bu rehinler için ademi itilâf halinde bunları tayin etmek Cemiyeti Akvam Meclisine ait olacaktır.

MADDE 15 — Muhacereti teshil maksadile alâkadar Devletler tarafından Muhtelit Komisyona mezkûr Komisyonca tayin edilen şerait dahilinde avans olarak mebaliğ tahsis edilecektir.

MADDE 16 — Türkiye ve Yunanistan Hükûmetleri işbu Mukavelename mucibince arazilerini terk mecburiyetinde bulunan eşhasa ve muhacirinin azimet edecekleri memleketlere nakilleri zımnında sevkedilecekleri limanlara yapılacak tebligata müteallik bilcümle mesailde on birinci Maddede mezkûr Muhtelit Komisyonla itilâf edeceklerdir.

Tarafeyni Âliyeyni âkideyn mübadele edilecek ahaliye azimetleri için tayin edilen tarihten evvel memleketlerini veya mallarını terkettirmek için ne doğrudan doğruya ve ne de dolayısiyle hiçbir icra edilemeyeceğini mütekabilen taahhüt ederler. Kezalik memleketi terkeden veya terkedecek olan muhacirini hiçbir vergi veya fevkalâde resme tâbi tutmayacaklarını dahi taahhüt ederler. İkinci Madde mucibince mübadeleden istisna edilen menatık sekenesinin,

mantıkı mezkûrede katmak veya tekrar oraya duhul etmek haklarına Türkiye ve Yunanistanda hürriyetlerinden ve hakkı tasarruflarından serbestçe istifade etmelerine hiçbir mâni ika edilmeyecektir. Bu hüküm mübadeleden istisna edilmiş menatıkı mezkûre sekenesine ait emvalin serbestii feragını ve işbu sekene meyanında Türkiyeyi ve Yunanistanı terketmek arzusunda bulunanların ihtiyarile azimetini men için bir sebep olarak ileri sürülmeyecektir.

MADDE 17 — Muhtelit Komisyonun ve uzuvlarının idarelerine ve ifayi vazifelerine muktazi masarif Komisyon tarafından tayin edilecek nisbetlerde alâkadar Hükûmetler tarafından deruhte olunacaktır.

MADDE 18 — Tarafeyni Âliyeyni âkideyn kavanini mevzualarında işbu Mukavelenamenin icrasını temin için lâzım olacak tadilâtı mütekabilen icra eylemeği taahhüt ederler.

MADDE 19 — İşbu Mukavelename Tarafeyni Âliyeyni âkideyn nazarında Türkiye ile aktolunacak Sulh Muahedenamesinde münderiç imiş gibi aynı hüküm ve kuvveti haiz olacaktır. Mezkûr Muahedenamenin iki Tarafı Âlii müteakit tarafından tasdikını müteakip derhal mer'ı olacaktır.

Tasdikanlilmekal, salâhiyetnamelerinin, usule muvafık ve muteber olduğu görülen, vâzıini imza Murahhaslar, işbu Mukavelenameyi imza etmişlerdir.

Lozanda 30 Kânunusani 1923'te üç nüsha üzerine tanzim edilmiş olup biri Yunanistan Hükûmetine ve biri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine ita edilecek ve üçüncüsü, Türkiye ile mün'akit Sulh Muahedenamesine vaz'ı imza eden Düveli saireye birer musaddak sureti verilmek üzere, Fransa Hükûmeti hazinei evrakına tavdi kılınacaktır.

M. İsmet
Doktor Rıza Nur.
Hasan.
E. K. Vénisélos.
D. Caclamanos.

PROTOKOL.

Usulen haizi salâhiyet olan zirde vâzıini imza Türkiye Murahhasları, Türkiye Hükûmetinin, Rum ve Türk ahalinin mübadelesine dair Yunanistanla aktolunan bugünkü tarihli Mukavelenamenin

mevkii mer'iyete girmesini beklemeksizin ve işbu Mukavelenamenin birinci Maddesi ahkâmını gözetmeksizin, Sulh Muahedenamesi imza olunur olunmaz mezkûr Mukavelenamenin dördüncü Maddesinde mevzuu bahs olan gayrimalûl aşhası tahliye ve bunların azimetlerini temin edeceğini beyan ederler.

30 Kânunusani 1923 tarihinde Lozan da üç nüsha olarak tanzim olunmuştur.

M. İsmet
Doktor Rıza Nur.
Hasan.

Lozan'da imzalanan 30 ikinci kanun 1923 tarihli mübadele Anlaşması, Türkiye ve Yunanistanda bulunup da mübadeleye tabi tutulacak ve mübadeleden istisna edilecek olanların vaziyeti ile bu mübadele işlerinden doğacak meselelerin ne suretle halledileceğini tesbit etmişti. Adı geçen Anlaşmanın tatbikinden doğacak bütün meselelerle meşgul olmak ve bunları hal ve fasletmek üzere bir Muhtelit Mübadele Komisyonu kurulmuştu. Komisyon 11 azadan mürekkepti. 4 ü Türk Hükûmeti, 4 ü Yunan Hükûmeti ve 3 ü de 1914-1918 harbine iştirak etmemiş devletler tebaasından olmak üzere Milletler Cemiyeti tarafından seçilecekti.

Lozan Mübadele Anlaşması, Lozan Sulh Muahedesile aynı günde, yani 6 Ağustos 1924'te meriyete girdi. Muhtelit Mübadele Komisyonu 1923 yılının sonlarında çalışmalarına başlamıştı. Komisyonun Türk Heyeti Reisi Tevfik Rüştü Aras'tı. Komisyon ilk önceleri bir miktar mübadele yapabildiyse de daha sonra halkların değişim keyfiyetinin bizatihi güç bir mesele olmasından dolayı başarısızlıkla karşılaşıyordu. Zaten 1923 yılı başından itibaren Mübadele konusunda çeşitli faatiyetlerde bulunulmuştu.

İstanbul, 18 Mart 1339

Hariciye Vekâletine

Mübadele işlerini yeniden temin için iki gün evel Atinaya giden ve bu gün avdet eden Beynelmilel Salibi ahmer delegesi Mösyö Berniye nezdi acizaneme gelerek Mübadelenin bu gün başlamasının mukarrer olduğunu ve Yunan efkârı umumiyesi buna temamen muhalif bulunduğu için Yunan hükümetinin bu mübadeleyi adeta istemeye, istemeye yapacağını söyledikten sonra pontos rumlarına nakli kelam ederek üseramızı İstanbul'a avdetlerinde Sam-

sunda birikmiş rumların dört binini bila kaydışart alacağını ve fakat mütebaki 35 bin rum için meclisin nazarı kararı ile Makedonyadan bir o kadar türkü tehcir edeceğini ve bu kararın resmi olduğunu ve bila tereddüt icra edileceğini ve Yunan hükümeti tarafından bu kararın mübadele komisyonu riyasetine tebliğ ve bunu kendisinin bana resmen bildirmeye memur edildiğini söyledi.

Yunanistanın artık muhacir kabul etmeyecek derecede mahmul olduğunu Atinada bitaraf heyetler, Bütün Süfera ve mübadele komisyonu erkânı ve hatta mösyö Berniye kendisi bile tastik etmektedir. Bütün bu beyanattan sonra Mösyö Berniye üsera mübadelesini temin, Bu tehcir meselesini Hüsnü suretle idare ve mümkün mertebe lehimize icrasını kabil kılabilmek içinde bendenizin bir derece makul bulduğum berveçhi ati teklifatta bulundu :

1 — Belki de bu yüzden bir kabine buhranı tevcih edecek derecede şiddetli olan efkârı umumiye galeyanı karşısında zaten Üsera mübadelesini zor ile yapar ve tekrar bozmağa sebep arayan Yunan Hükümetine bir vesile vermemek için Makedonya tehcirini protesto ve Usera mübadelesinin nihayetine tehir etmek,

2 — İstanbulda ve Samsunda birikmiş Rumları Yunanistanın almasında ısrar ettiğimiz takdirde hiç bir suretle önüne geçmeyeceğimiz,

3 — Makedonya Tehcirinin hiç olmazsa bir şekli âdilânede icrası için muahedenin imzasını beklemeden daha şimdiden Makedonyada muayyen bir mıntıka ehalisinin köy ismi zikrederek mübadelesini kabul etme ve bu mübadeleye nezaret hakkını Lozanda tanzim olunan mübadelei ehali Konvansiyonunda ihdası teklif olunan komisyona terk etmek ve bu Komisyona istediğimiz azayı tayin etmek ve bu suretle Yunanistandan kapı dışarı edilecek olan Türklerin emval ve eşyalarını kurtarmak,

4 — Makedonya tehcirini durdurmak istediğimiz takdirde sulhün imzasına kadar İstanbul ve Samsundaki Rumlar, oldukları yerlerde alıkoymak ve Amerika Cemiyeti hayriyesinin uzun müddet besleyemeyeceği muhacirlerin hükümet tarafından iaşesini temin etmek.

5 — Mösyö Berniyenin bâlâdaki zikrettiğim beyanat ve mutalaatı bundan ibarettir. Mesele ciddi ve vahim olduğundan bir an evvel salim bir karar itasını ve protesto edilecek ise her halde Üsera mübadelesinin nihayetine kadar tehirini rica ederim efendim.

Adnan

Bahsekonu halkların değiştirilmesinin sadece andlaşma metinlerinde vazedilen kayıtlarla halline ulaşmasını beklemek gerçekçi olmamak demekti. Her şeyden evvel Akid tarafların iyi niyeti gerekiyordu. Meselenin bilhassa tatbikat yönü herhalde sanıldığından çok daha karmaşık ve elimdi.

Mukavelede, mübadilini terkettiği malın karşılığının kendisine ödeneceğinden de sözedilmektedir. Fakat, tatbikatta, ekseriya kıymetlerin tevzii Sözleşmede öngörüldüğü şekilde olamamıştır..

İki taraf bu konuda azami hüsnüniyet ve gayretle işe başlamak durumunda idi başka çare yoktu. Yapılacak işlemler kitlelerin mak durumunda idi, başka çare yoktu. Yapılacak işlemler kitlelerin

Diğer taraftan Sözleşmenin 2 inci maddesinin yorumlanmasından çıkan anlaşmazlık olayları daha da karmaşık hale sokuyordu. Konu kimin değiştirileceğinin, kimin değiştirilmeyeceğinin tayini meselesi idi. Değiştirilecek kimseler her iki tarafta bir bir, isim isim, adres adres, tesbit edilecekti.

«Komisyonun 68 inci umumi içtimaında 30 İkinci Kânun 1923 tarihli Mübadele anlaşmasının 2 inci maddesinin sureti tatbiki ve tefsiri hususunda ihtilâf çıktı.

Komisyon müzakerelerindeki ihtilâfı Aras, Hükümetine bildirmişti. Bunun üzerine 2 Eylül 1924 tarihli aşağıdaki kararname ile Aras, Muhtelit Mübadele Komisyonu nezdinde yeniden temaslarda bulunmak üzere görevlendirildi.

Kararname Suretidir :

Muhtelit Mübadele Komisyonunda (Etabli) kelimesinin tefsiri etrafında cereyan eden müzakeratı havi Türk heyeti murahhasası reisi Dr. Tevfik Rüştü Beyin 13 Ağustos 340 tarihli sureti merbut takriri icra vekilleri heyetinin 14.9.340 tarihli ictimaında kıraet olundu. İcabı lideltetkik heyeti murahhasasamızın yeniden temas ve tetkikatta bulunarak heyeti vekileye menafimizi azami temin edecek ve üzerinde itilaf mümkün olacak nakatı muayyene teklif etmesi ten-

sip kılınmış ve keyfiyetin hariciye ve mubadele vekâleti Celilerine ve Tevfik Rüştü Bey Efendiye tebliği karargir olmuştur.

12/9/340

Türkiye Reisi Cumhuru
Gazi Mustafa Kemal

Maarif Vekili (Vasıf) — Maliye Vekili (Mustafa Abdülhalık) — Dahiliye Vekili (Recep)

Adliye Vekili (Mustafa Necati) — Müdafayi Milliye Vekili (Kazım)

Başvekil ve Hariciye Vekili (İsmet) — Mübadele ve İskân Vekili (Refet)

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili (Süleyman Sırrı) — Ticaret Vekaleti Vekili (Mustafa Abdülhalık)

Ziraat Vekili (Şükrü Kaya) — Nafia Vekili (Süleyman Sırrı)

Aslına Mutabıktır. — Resmi Mühür ve İmza

İhtilâf konusu 2. maddede aynen şöyle yazılmıştı :

Madde 2 — 1 inci maddede musarrah olan mübadele atideki ahaliye şamil değildir.

A — Dersadet rum ahalisi

B — Garbi Trakya'nın müslüman ahalisi

«Dersaadetin rum ahalisi addedilecekler 1912 kanunu mucibince tahdit edilmiş bulunan Dersaadet Şehir havzasında 30 Teşrinievvel 1919 tarihinden mukaddem sakin bulunmuş olan bilcümle rumlardır. Garbi Trakyanın müslüman ahalisi addedilecekler, Bükreş muahedenamesile 1913 de tayin edilen hat hududun şarkındaki havalide mütemekkin bilcümle müslümanlardır.»

Bu maddede kullanılan sakin bulunmuş tabiri üzerinde anlaşılamadı. Muahede metni aslen Fransızcadır. Bu tabir Fransızca «Etablis» kelimesi mukabili olarak kullanılmıştır. Yani muahedenin resmi tercümesi ve Türkiye Büyük Millet Meclisince tasdik ve kabul olunan Türkçe metni sakin bulunmuş tabirini ihtiva etmektedir.

«Etablis» kelimesi Türçeye «yerleşmiş olanlar» şeklinde tercüme edilseydi, Fransızca kelimenin ifade ettiği manaya çok yaklaşılmış olurdu. Çünkü Türkçemizdeki «yerleşmek» fiili, Fransızca'da «s'établir» fiilinin hemen aynen tercümesidir. Gerek lûgat mânası itibarıle, gerek bu kelimenin her iki lisanda umumiyetle kullanılış tarzı bakımından ifade ettiği mefhum birdir.

Muhtelit Mübadele Komisyonundaki Türk Murahhas Heyetinin kanaatınca kimlerin İstanbul'da 30 Birinci Teşrin 1918 tarihinden önce yerleşmiş bulunduğu Türk kanunlarına göre tesbit edilmek lâzımdır. Yunan murahhas heyetinin noktai nazarınca ise mübadele Anlaşması ne Türk ne de Yunan kanunlarına bu hususta bir atıf yapmış değildir. «Yerleşmiş olanlar : établis» kelimesinin manası bu iki hükümet kanunları ile bağlı kalınmaksızın, anlaşmanın metnine ve ruhuna uygun bir şekilde verilmelidir.

Türk Heyeti Reisi Aras, 21 Eylül 1924 tarihli yazısında Komisyon müzakerelerindeki düşüncelerini bildirmekte ve Baş Vekaletin talimatını istemekte idi.

«Suret :

Baş Vekâlet Celilesine

Etabli kelimesinin tefsiri etrafında Muhtelit Komisyondaki cereyanları gerek tahriri maruzatlarımla ve gerek şifahen ve komisyona bu meseleye dair verilen tezkerelerin suretlerini takdim ettik. Arz etmiştim. Heyeti vekilei celilenin bu bapta tebliğ emir ve talimatları heyetimizi yalnız nüfus kanununun maddei muayyenesinin müdafaası ve buna göre netice istihsalile takyit etmiş, halbuki Yunan tezi bu noktai nazarımızla temamile zıt olduktan ve bu vesile ile de hiçbir müsaadekâr temayülata gayri müsait olduktan başka bitarafları noktai nazarı da Yunan noktai nazarından kısmen ayrı olmakla beraber bizimle de müterafık değildir. Mukavelename zabıtnameleri bu kelime hakkında sâmettir. Tabât bahisinde zikredilmiş olan bu kelimeye dair (Mütedair) münakaşat noktai nazarımızı kuvvetle teyit etmiyor. İşbu vaziyet müvacehesinde heyetimizce yine emrü talimatı mütekaddime dahilindeki davamızı müdafaa ve istihsale çalışmakla beraber Yunanların, bitarafların noktai nazarlarına karşı mütekabil müsaadatta bulunarak aleyhimize ekseriyet teminine ve bu suretle davamızın ziyaına meydan bırakmamak için hey'etimizin bitarafların da noktai nazarlarında bazı ahkamı bittabi noktai nazarımıza en yakin olanlarını kabul ederek ve diğerlerini de bitarafların sarfınazar etmesini talep eyleyerek talimatı meblağa dahilinde ki

noktai nazarımızın temamile istihsali gayri mümkün olduğu tezahür ettiği takdirde; istihsalı mümkün olan en müsait bir (kriteryum) etrafında bitaraflarla anlaşıp ekseriyet temin edebilmekliğimiz hususunda müsaadei samilerini arz ve istirham ederim efendim hazretleri.

21. Eylül. 1340
Muhtelit mübadele komisyonunda
Türk heyeti reisi Dr. Tevfik Rüştü

Aslına mutabıktır. İmza Resmî mühür.

İki murahhas heyet arasında çıkan bu ihtilâf Komisyonda uzun münakaşalara sebebiyet verdi, mesele Komisyonun Adlî şubesine havale olundu. Bu Şube de fikrini bildirdi. Fakat Muhtelit Komisyon bir neticeye varamıyordu. Arada, Yunan Hükümeti Milletler Cemiyeti Misakının 11. maddesine dayanarak Milletler Cemiyeti Meclisine müracaat etti.

Bunun üzerine Brüksel'de, Hariciye Nezareti Cemiyeti Akvam Başkâtibi S. Duremond, İstanbul Muhtelit Mübadele Komisyonu Reisi General De Lara'ya 22 Ekim 1924 tarihinde aşağıdaki telgrafı çekmişti.

«Muhtelit Mübadele Komisyonu Reisi General

De Laraya

Cenevre : 22 Teşrinievvel 1924

Cemiyeti Akvam mukavelesinin 11.ci maddesine istinaden İstanbul Rumları meselesi hakkında Yunan Hükümetinin Cemiyet meclisine müracaat ettiğini size ihbar etmeyi vecibeden addederim.

Hazır bulunmak arzu ettiğiniz takdirde, İçtimaın Brükselde Teşrinievvelin 27 sinden itibaren vaki olacağını size ihbara cüret eylerim.

Duremond»

Bu telgrafa İstanbul Muhtelit Mübadele Komisyonu Reisi General De Lara şu cevabı vermişti :

«22 tarihli telgrafnamenizi bu gün, (içinde bulunduğunuz ayın) Şehri cârinin 25 inde aldığımdan, Brüksel'e en nihayet bu ayın 31 inde vasıl olmak için derhal azimet hazırlığına başladım. Meselei

Muhtelit Komisyonunun selâhiyetine taallûk ettiği takdirde müzakeratı ledel imkan muvasalatıma değin tehir etmenizi rica ederim.

İstanbul'da Muhtelit Mübadele
Reisi
General De Lare
20. Teşrinievvel. 924»

Bundan iki gün sonra, 24 Teşrinievvel günü İstanbul'da bulunan Mübadaleye tâbi Rumlar hakkında aşağıdaki tebliğ basında neşredilmişti.

Matbuata tebliğ

İstanbulda mübadeleye tabi Rumlar hakkında ittihaz olunan tedabire dair her güna sui tefehhümün izalesi zımnında Muhtelit Mübadele Komisyonu Reisi hususatı atiyeyi beyan eder :

30/Kânunusani/1923 tarihli mukavele muktezasınca mübadelenin tarzı icrasını tayin etmekte yegane selâhiyettar makam Muhtelit Mübadele Komisyonudur. Bu bapta luzum hasıl oldukça icap eden mukarreratı ittihaz ve iş bu mukarraratın tatbiki hakkında mukavele mucibince teşkil ve Türk Yunan Erazisinde tesis edilmiş olup vesaiti icraiyyesinden bulunan tali komisyonlara talimat ita eyler. Tali Komisyonlar icap eden tedabire tevessül ve lüzumunda hükümet mahalliyenin müzaheretini talep ederler. İstanbulda mübadeleye tabi ehalinin teşrinievvelde nakli keyfiyeti zaten 9 Mayıs 1924 tarihinde tesbit ve Muhtelit Komisyonda; İstanbul tali Mübadele Komisyonuna emrü mübadeleye, 1918 senesinden sonra İstanbula gelmiş olan Rumların sevki ile iptidar olunmasına dair talimatı lazime vermiş idi. Bunun üzerine tali Komisyon bu sınıf mübadillerin sevkini tanzim ve bilhassa İstanbul gazetelerile alakadarana ilan keyfiyetine tevessül etmiştir. İş bu ilanda pasaportu hamil olup tali Komisyonca verilen mühlete riayet etmeyecek olanların polis maarifetile cebre maruz kalacakları ayrıca tasrih edilmişti. Tali Mübadele Komisyonu İstanbul mübadillerinin nakli keyfiyetinin istilzam ettiği muamelatın kesretine binaen Üsküdar, Beyoğlu, Galata ve Balıklıda birer şube tesis etmektedir. Muhtelit Mübadele Komisyonu Reisi alakadaranın her nev'i müracaat ve müstediyatını tali mübadele komisyonunun kabul ve intaç hususunda selahiyeti lazimeyi haiz olduğunu bu vesile ile ilaveten son olarak beyan eder.

Meclis müzakerelerine Yunanistan namına M. Politis, Türkiye namına da Reis General De Lara iştirak ettiler. General de Lara, Muhtelit Komisyonun halen müzakere ve münakaşa etmekte olduğu bir meselenin Milletler Cemiyeti Meclisine arzedilmesini doğru bulmadığını söyledi. M. Politis, Meclis huzurunda Türk Hükümetinin mübadele komisyonunun selâhiyetine tecavüz ettiğini ,rumları tevkif eylediğini iddia etmişti.

Muhtelit Mübadele Komisyonunun çalışmaları ve cereyan eden müzakerelerin seyiri görüldüğü gibi pek iç açıcı bir şekilde olmuyordu, hatta bir ara ilişkiler o kadar gerginleştiki bir harp dahi çıkabilirdi.

Atina Maslahatgüzarımızdan bu hususta şu telgraf alınmıştı :

«Hariciye Vekâletine

Hariciye nazırı «établi» kelimesinin Mübadele Komisyonunca şimdiye kadar halledilmemesi tarafeyni münasebatını haleldar edecek mahiyette olduğundan bahisle Lozan muahedesinin 44. cü maddesine istinaden mahı carinin yirmi yedisinde cemiyeti akvamın Brükseldeki içtimaında mevkii müzakereye konulması için cemiyeti akvam kâtibi umumiliğine müracaat eylediğini ve tarafeyince muta olması lazım gelen cemiyeti akvam kararına intizaren İstanbulda polis tarafından yapılan tevfikatın muvakkaten tehirini zatı alilerinden sureti mahsusada rica eylediğini telgrafla bildirmekliğimi iltimas eylemiş ve son derece dostane bir lisan kullanmış olduğu maruzdur.

Atina, 23 Teşrinievvel 1340 Esat Cemal

Bu telgrafa Dışişlerinden verilen karşılıkta Yunanistan'ın tutumu eleştiriliyordu.

«6 Teşrinisani 340

Atina Maslahatgüzarlığına

23 Teşrinievvel 340 tarih ve 191 Nolu telgrafnamelerinde Yunan Hariciye Nazırının «établi» kelimesinin tefsiri hususunda Cemiyeti Akvam Kitabet umumiyesine müracaat edildiğinden bahis ederken son derece dostane bir lisan kullanmış olduğu beyan edilmekte ise

de Yunanistan tarafından kitabet mezkureye tevdi edilip bir sureti elde edilen Nota aleyhimize serapa ağır ithamatı muhtevi bulmaktadır. Bu tarzı hareket iki Devlet beyninde tesisi arzu olunan münasebatı dostane ile hiç bir veçhile kabili telif olmadığı gibi Hükümeti Cumhuriyemizce de tecviz edilemiyeceğinden bu hususun Yunan Hariciye nezaretine sureti müsirrede izahı mütemennidir.

5 Teşrinisani 340
İmza

Mösyö de Lara Türk Hükümetinin hiçbir surette Komisyonun salâhiyetine tecavüz etmediğini ve rumları tevkif eylemediğini bildirdi. İstanbul'u terk etmek için verilen müddet bittiği halde halâ oradan ayrılmamış olan rumların toplanarak bir yerde cemedildiğini ve bunun da yukarıda metni verilen tebliğe atıfta bulunarak komisyonun tebliği üzerine yapılmış olduğunu bildirdi.

Fethi Bey Dışişlerine gönderdiği 31 Ekim 1924 tarihli telgrafında durumu şu şekilde izah ediyordu :

Hariciye Vekâletine

«Bu gün Tevfik Rüştü Bey ve Muhtelit Komisyon azasının huzuru ile inikat eden Meclisi Akvamda Mübadele meselesi müzakere olundu.

Yunan delegesi malum olduğu şikayatı dermeyan ettikten sonra İstanbula avdet etmek hakkını ihraz eden rumların henüz avdetine müsade olunmadığı ve mülklerinin müsadere edildiğini ve perişan bir halde kaldıklarını ve Rumların tevkif edildiğini vesaireyi mevzuubahs eyledi. Ve Etabli kelimesi hakkındaki ihtilafın meclisce hallini teklif etti.

Verdiğim cevapta Komisyon reisinin buradaki huzurundan memnuniyetle bahs ederek Reisin bizzat hakikatı tenvir edeceğini ümit eylediğimi dermeyan eyledikten sonra Türk hükümetinin komisyon selahiyetine asla tecavüz eylemediğini ve bu baptaki iddianın gayri varit olduğunu ve hükümetimizin ancak tali komisyonun kararlarını tatbik ve icra etmiş bulunduğunu, Saniyen hükümetin etabli meselesi hakında Komisyon kararını kabulden dahi imtina etmediğini ve Türk tarzı tefsirinin komisyona ibar edilmesi sahih olmadığını, Salisen komisyonun mesaisine ikai müşkülat edilmesi kat'iyyen doğru olmayıp murahhasımızın sebk eden istifası üzerine hükümeti merkeziyenin kendisini ifai vazifeye davet eylediğini ve

hastalığı zamanında refikini tevkil etmiş olması ile müzakerata halel gelmediğini müdellelen izah ve komisyonun selahiyetine tecavüz vaki olmuşsa bu bapta şikâyet dermeyanına komisyon reisinin Yunan hükümetinden ziyade haizi selahiyet olması lazım geleceğini ilave eyledim.

Binnetice Türk Hükümeti komisyonun haiz olduğu kâffei selahiyeti tanımakta bulunduğundan Yunan murahhasının ayni tarzda teminatına intizar ettiğimi tasrih ettim.

Bundan sonra firari Rumlar meselesine nakli kelam ederek garbi Trakya islamları hakkında Yunan hükümetinin tatbik eylediği muamelattan şikâyet ve ekalliyetlerin iki memlekette ne suretle muamele gördüğünü izhar etmek lazımsa Türk ve Rum ekalliyetlerinin halini tetkik etmek üzere garbi Trakyada ve İstanbulda tatbikat yapılmasını memnuniyetle telakki edeceğimizi bildirdim.

General De Lara, Yunan hükümetinin şikâyetlerini ve böyle bir meselenin cemiyeti akvama gelmesini hayretle telakki ettiğini ve bu mesailin halli Komisyona ait bulunduğunu ve şimdiye kadar Hadis olan kâffei mesaili komisyonun hakkaniyet dairesinde halletmekte müşkülata maruz kalmamış olduğunu beyandan sonra İstanbul (Tevkifat) na nakil kelam ederek (Tevkifat) denilen bu meselenin tali Komisyonun kararı neticesinde ittihaz edilmiş tedabirden ibaret olup bu meyanda vaki bir kaç yanlışlığın da yine Tali Komisyon maarifetile tasrih edildiğini ve binaenaleyh müzakereye değer bir mesele olmadığını söylemiştir.

Mütaekiben muhtelit komisyondaki Yunan heyeti reisine söz verildi. Bu da hemen ayni şeyleri tekrar etti ve Tevfik Rüştü Bey tarafından maddiat vakıası biletraf cerh raporu kıraet olundu. Bu rapor maziye ait vukuat hakkında beyanı zikirde lüzum ve faide görülmeyerek ait için sarf mesai olunması lazım geldiğini, Komisyona her türlü selahiyyetin tanınması icap ettiğini ve eğer komisyon luzum görürse mesaili hukukiyenin mahkemei adalete havale olunabileceğini bir mutalea kabilinden olarak dermeyan edildiğini maamafi bu mübadele mukavelenamesi mucibince sureti umumiyede tefsire komisyonun selahiyettar bulunduğunu ve ekalliyetler hakkındaki iki tarafın Sudü muamelat iddiasına gelince iki taraf hükümetince vekaiyye müstenit tanzim olunacak raporlar meclis akvamca görülmedikce böyle tahkikat hakında karar alınmayacağı ve kânunu evvel içtimaına kadar şikâyetleri meclise raporla göndermelerini her iki taraftan rica olunduğunu . . .

Rapor iki tarafca kabul olunarak celseye nihayet verilmiştir. Celsede Yunanlıların koparmak istedikleri görültünün esassız olduğu tesiri hasıl edilmiştir. Yarın Parise hareketimiz mukarrerdir. Oradan da İstanbula hareketimiz arz olunacaktır.

Fethi »

Yunan Hükümetinin Milletler Cemiyeti Meclisine başvurduğunu öğrenince, Türkiye Hariciye Vekili İsmet Paşa Milletler Cemiyeti Umumi Kâtibine 28 İkinci teşrin 1924 de bir telgraf göndermişti. Bu telgrafta İsmetpaşa, Türk Hükümetinin noktai nazarınca «Muhtelit Komisyonun Milletler Cemiyetini temsil ettiğini ve o, vazifesini yapmakta iken başka bir otoritenin (yani Milletler Cemiyeti Meclisinin) onun yerine geçmesinin komisyonun itibarını sarsacağını bildirmişti. Milletler Cemiyeti Meclisi İsmet Paşanın ihtarını nazarı itibare aldı ve Meclis raportörü M. İshü raporunda bu telgraftan bahsederek Muhtelit Komisyonun meseleyi tetkike devam etmesini ve müsbet bir neticeye varılamadığı takdirde Daimi Adalet Divanından istişari mütalaa istenmesini teklif ve temenni etti. Meclis bu raporu ittifakla kabul etti.

Muhtelit Mübadele Komisyonu İstanbulda akteddiği 15 İkinci teşrin 1924 tarihli 77 nci umumi içtimaında Meclisin kararını tebellüğ etti. Meselenin münakaşası yeniden başladı. Her iki Hükümet evvelce ileri sürdükleri görüşlerinde ısrar ettiklerinden 2 nci maddenin tefsiri üzerinde anlaşma olmadı. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti Meclisinin tavsiyesi mucibince. La Haye Adalet Divanına müracaata karar verildi.

ADALET DİVANINDA : Muhtelit Mübadele Komisyonu Reisi General Monrique de Lara, Milletler Cemiyeti Umumi Kâtipliğine çektiği bir telgrafla (19 İkinci teşrin 1924) Adalet Divanı nezdinde (Cemiyetin tavassutunu rica etti.) Cemiyet Umumi Kâtibi, Meclisin 13 İlkkanûn 1924 de verdiği karar hükmü yerine getirerek Divan Kâtibine yazdığı bir mektupla (18 İlkkânun 1924) divandan 30 İkincikânun 1923 tarihli Türk - Yunan Mübadele Anlaşmasının 2 nci maddesindeki «yerleşmiş olanlar» (établis) kelimesinin manasına ve 2 inci maddede «İstanbulun Rum ahalisi» adı ile işaret edilen şahısların mübadele anlaşması mucibince «yerleşmiş» (établis) sayılabilmeleri ve mübadeleden istisna edilmeleri için yerine getirmeleri lâzımgelen şartların neler olduğuna dair bir istişari mütalaa vermesini rica etti.

Divan altıncı fevkalade toplantısında davayı tetkik etti. 16 İkinci kânun 1925 aleni celsesinde tarafların şifahi izahlarının dinlenmesine başlandı. Yazılı izahnameler ve muhtıralar daha önce verilmişti. Hadisede ne davacı ne de dava edilen bulunmadığından taraflara söz alfabe sırasile verildi. Bu sebepten ilk defa Yunan ajanı M. Politis Hükümetinin noktai nazarını Divan huzurunda müdafaa etti.

«10/Kânunuevvel/340

Yunanistan mübadelei ehali (établi) ihtilafının divanı daimi adalete tevdii) ne dair rapor metni aynen aşağıdadır.

Etabli - Garbi Terakiye mezalimi meselesi

Türk ve Rum ehalisinin mübadelesine dair 30/Kânunusani/1923 tarihli mukavelenamenin ikinci maddesinde (Dersaadet Rum ehalisi ile Garbi Terakiyenin Müslüman ehalisi)nin mübadeleye tabi olmayacakları zikredildikten sonra,

Dersaadetin Rum ehalisi addedilecekler 1921 kanunu mucibince tahdit edilmiş bulunan Dersaadet şehremaneti müzesinde 30 Teşrinievvel 1918 tarihinden mukaddem (Sakin) bulunmuş olan bilcümle Rumlardır) denilmektedir.

Etablis-sakin kelimesinin tefsiri hakkında muhtelit mübadele komisyonu Türk ve Rum heyeti murahhasları arasında zuhur eden ihtilaf devam etmekte iken Yunan hükümeti Türkiyenin,

Evvela kendisini muhtelit mübadele komisyonun yerine ikame ederek memurları vasıtası ile kendisinin bile mübadil olmadıklarını kabul eylediği Rumları tesbit ettiği)

(Saniyen Etabli kelimesine Lozan muahede ve zabıtanameleri hilafında mana vererek ve Mübadele komisyonunun kararına intizar etmeyerek mezkûr komisyonu kendi noktai nazarını kabule icbar eylediği

Etablis kelimesi muahedenamede mütemekkin yerine sakin diye tercüme olunmuştur. -

Salisen Türk heyeti murahassasının haftalarca muhtelit mübadele komisyonunun müzakeratını akim bıraktıktan mada 1918 sene-

sinden sonra mütemekkün olanların sevki behanesile kendi noktai nazarına göre de İstanbul'da kalmaları lazım gelenleri dahi sevk eylediği

Yolunda hakkımızda ağır ittihamatı havi bir mektupla 22/Teşrinievvel tarihinden cemiyeti akvama müracaat ve cemiyet misakının II. maddesine istinaden şehri mezkürün yirmiyedisinde meclisin Bürükselde akdedeceğini içtimaı fevkaladeye Etabli meselesinin ithalini talep eyledi.

Cemiyeti akvam kitabeti umumiyesi tarafından gönderilen bir mektupta nizamnamei dahiliyeye tevfikan mesele ruznameye idhal edildikten 27/Teşrinievvel/Brüksel içtimaında Türk mümessilile birlikte müzakeresi için tedabiri lazıme ittihazı bildirilmiştir. Tarafımızdan verilen cevapta Türkiye hükümeti kendisini muhtelit komisyonun yerine ikame etmek şöyle dursun Komisyonun Cemiyeti akvamı temsil ettiği ve vezaifi memuresinin emir idaresinde düçar müşkülat oldukça başka bir heyet muracaatın Hakem ve nüfuzuna bir tecavüz olduğu fikir ve mütalaasında bulunmakla beraber Komisyon Reisi General De Lara Bürüksele gitmeye karar vermiş olduğundan muhtelit Komisyondaki Türk Delegesi Tevfik Rüştü Beyin meclisi tenvir etmek üzere müşarünileyhe refakat etmesine karar verildiği beyan olundu.

Mesele meclisin Bürüksel içtimaında 21/Teşrinievvel/924 tarihinde mevzuu bahs oldu, Yunan delegesi İstanbula avdet hakkını haiz Rumların avdetine müsade edilmediğini ve emvali ve emlakları müsadere olunarak perişan bir halde kaldıklarını ve İstanbulda Rumların Tevkif edildiklerini mevzuu bahis ve Etabli kelimesinin tefsiri neticesinde tahaddüs eden ihtilafın meclisce hallini teklif eyledi.

Heyeti murahhasımız reisi, Hazır bulunan Muhtelit Komsiyon reisi General De Lara'nın Komisyonunun umuruna müdahale vaki olmuş ise bu hususta şikâyet için Yunan Hükûmetinden ziyade selahiyettar olduğunu beyan ve müşarünileyhin bitaraflığından ve hakşinaslığından bir lisan teşekkürle behseyledikten sonra Türk hükûmetinin hiç bir vakit ne komisyonun nüfuzu ve selahiyetine tecavüz ve ne de kendiliğinden Rumların sevkiyatında bulunmayıp ancak tali komisyonun mukarreratını tatbik eylediğini, Etabli meselesi hakkında tahaddüs eden ihtilafa gelince hükümet daima komisyonun mukarreratını kabul etmiş olduğu gibi badema da kabul edeceğini Türk tarzı mesaisine ika müşkülat edildiği iddiası doğru olmayıp filvaki murahhassımız esbabı sıhhiyeden dolayı istifa etmiş ise de bu, şüphe-

siz Tevfik Rüştü Beyin bir hakkı olduğunu ve rahatsızlığı müddetince Refikini tevkil etmiş olduğundan komisyonun müzakeratı haleldar olmadığını ve netice itibarı ile Türk hükümeti Komisyonun bilumum hukuk ve selahiyetini tanımakta olduğundan Yunan murahhassının da bu tarzda teminat vermesini talep eyledi.

General De Lara Komisyonun, Mukavelenamenin on ikinci maddesi mucibince halle selahiyettar olduğu bir meselenin, reyi haricinde velev Cemiyeti Akvam meclisi gibi gani bir mahkemeye nasıl havale edildiğini anlayamadığını ve mesele Komisyonca müzakere edilmekte olup bir neticei haliyeye iktiran yolunu tuttuğunu ve İstanbul Rumlarının maruz tevfikatı meselesine gelince muhtelit mübadele komisyonunun vesaiti icraiyesi mevcut olup bunların harekatı komisyonun evamirine muvafık olduğunu bu meyanda bazı yanlışlıklar olmuş ise yine tali komisyon maarifetile derhal tashih olunduğunu bildirdi. Japonya murahassı Vikonet işi tarafından tanzim edilen raporda maziye ait vukuat hakkında beyanı mütalaaya luzum ve faide olmayıp ati için sarfı mesai eylemek lazım geldiği komisyona her türlü selahiyetin tanınması muktazi olup eğer Komisyon lüzum görürse meseleyi Lahey mahkemei adaletine havale edebileceğini hatıra kabilinden olarak dermeyan eylediği maamafi mübadele mukavelenamesi mucibince muhtelit komisyonun selahiyattar olduğu akalliyetler hakkında her iki tarafın sui muamele iddiasına gelince tarafeynin vekay'a müstenit raporları meclisi akvamca tetkik edilmedikçe bu bapta bir karar ittihaz edilemeyeceği beyan ve gelecek kanunuevvel içtimaına kadar bu raporların meclisi irsali rica edilmektedir.

İşbu rapor münderecatı tarafeyince kabul olunmuştur. General De Lara ile Tevfik Rüştü Beyin Brükselden avdetlerinden sonra Etabli meselesi hakkında muhtelit komisyonun hukuk şubesinde cereyan eden müzakeratta yine noktai nazarımıza muvafık bir sureti haliye istihsal edilmediğinden cemiyeti akvam raporunda münderiç teklif nazarı itibara alınarak meselenin heyeti umumiyece bir rey'i istişari Avis consultatif alınmak üzere beynelmilel Lahey adalet mahkemesine sevki murahassımızca teklif olunmuş ve bu suret Komisyon hey'eti umumiyesince tasvip edilmiştir.

Komisyon 19/Teşrinisani tarihinde kitabeti umumiyeye gönderdiği bir telgrafla keyfiyetin mahkemei mezkureyeye iblağını rica etmiş ve kitabeti umumiyeden tarafımıza irsal edilen bir mektupta bu meselenin meclisin 8/Kanunuevvel içtimaı Ruznamei müzakeresine dahil olacağı ihbar edilmesi üzerine bu bapta bir güna itirazımız

olmadığı cevaben tebliğ edildi. Romada içtima edecek meclis mukarreratı neticesinde Lahey adalet mahkemesi kânunusanide sureti fevkaladede içtimaa davet olunacaktır.

Garbi Trakya Türklerine edilen mezalim meselesine gelince :

Cemiyeti akvam kitabeti umumiyesinden 8/Teşrinisanı/1924 tarihinde hariciye vekaletine gönderilen bir mektupta Bürükselde içtima eden meclisin 31/Teşrinievvel Celsesinde müttehas kararda İstanbuldaki Rumlarla Garbi Trakyadaki Türkler hakkında indelhace meclis tarafından tetkikatta bulunulmasına dair olan beyanatın sened ittihaz olunduğu ve mahaza meclisin böyle mühim bir mesele hakkında vekayii iyice tetkik etmeden bir karar alması mümkün olmadığından Kânunuevvelde Romada inikat edecek içtimaata yetiştirilmek üzere katibi umumiyeye bir muhtıra irsalini her iki taraf mümessillerinden rica edildiği bildirilmekte idi.

Garbî Trakya Türkleri hakkında reva görülen tazyikat ve mezalimden bahis bir muhtıra izhar olunarak Cemiyeti akvam kitabeti umumiyesine gönderildi. Ve icabında bu muhtıra hakkında meclise izahatı lazıme ita eylemek üzere Tevfik Rüştü Bey Cemiyetin Roma İçtimaına izam olunuyor.»

Görüldüğü gibi, Anlaşmazlık İstanbulda yerleşmiş bulunan ve değiştirilmeyecek olan Rumların tarifinden çıkmıştı. «Mukim, yerleşmiş, établi» deyimlerinden ne anlaşılıyordu? İstanbul Belediyesi sınırları içinde yerleşmiş olan kimselerin bizim kanunlarımıza göre tayini ise tabii idi.

Yunanistan ise İstanbul'da mümkün olduğu kadar fazla sayıda Rum ahali bırakmayı kendi çıkarları bakımından zorunlu görüyordu. Muhtelit Mübadele Komisyonu bu konuda bir hal çaresine vasıl olamadı. Neticede, Milletler Cemiyeti Meclisinin kararı ile Milletlerarası Daimî Adalet Divanından istişarî mütalâa talebinde bulundu.

Burada Türk görüşünü izah etmek üzere T. R. Aras görevlendirilmişti.

T. C.
Baş vekalet kalem mahsus

Kararname suretidir.

Türk Rum ehalisinin mübadelesi hakkındaki mukavelenamenin ikinci maddesinin tefsiri hakkında cemiyeti akvam tarafından havale kılınan meselenin tetkiki için 12/Kanunusanide fevkalade icti-

maa davet olunan beynelmilel divanı adaletin 10/Kânunusaniden mukaddem alâkadar hükümetlerin muhtıralarına derdest olmak arzusunda bulunduğu divanı mezkür ile cemiyeti akvam kitabeti umumiyesinden mevrut telgrafnamelerde beyan edilmekte olduğundan Tevfik Rüştü beyin (ETABLİ) kelimesi hakkında Türk noktai nazarını ledeliktiza teşhir eylemek üzere Laheye izamı hariciye vekaleti celilesinin umuru siyasiye Müdüriyeti umumiyesi ifadesile varit olan tezkeresinde teklif kılınmış ve keyfiyet icra vekilleri heyetinin 18/12/340 tarihli içtimaında ledeltezekkür teklifi vaki muvafık görülmüştür.

18/12/340

Türkiye Reisi Cumhuru
Gazi Mustafa Kemal

Başvekil ve mudafai milliye vekili Ali Fethi	Adliye vekili Mahmut Esat	Dahiliye vekili Recep
Hariciye vekili Şükrü Kaya	Maliye vekili Mustafa Idanılık	Marif vekili Saraçoğlu Şükrü
Nafia vekili Fevzi	Ziraat Vekili Hasan Fehmi	Ticaret Vekili Ali Cenani

Sıhhıyi ve muaveneti içtimaiyye Vekili
Mazhar

Aslına mutabıktır.

Resmi mühür ve imza

Konuyu görüşecek Divanın tedbirleri hakkında Lahey Elçiliğinden şu telgraf alınmıştı :

Hariciye Vekâleti Celilesine

(Etabli) kelimesinin divânı adâlet tarafından tefsiri

16/Kânunuevvel/1340 tarihli ve 248 No.lu telgrafnamei acziye lahkadır. Cemiyeti akvam meclisi Romada 13/Kânunuevvel/tarihinde vuku bulan içtimaında, Türkiye-Yunanistan arasındaki mübadelei ehali mükavelenamesinin 2.ci maddesinde mezkür (Etabli) kelimesi

ihtilafının sureti mustacelde Divanı Adalet tarafından halline karar vermesi üzerine Divanı adalet sureti fevkaladede 12/Kânunusanide içtimaa davet edilmiştir.

Divan azalarından (Amerika, Brezilya gibi uzak yerlerde bulunan) bazıları vaktile Laheye gelmeyeceklerinden bunların yerlerine aza mülazımı ikamesi suretile divanın şu veçhile teşekkül edeceği tahmin olunuyor.

İsviçreli Huber	Reis
Fransız Weiss	Reisi sani
İngiliz Lord Finlay	
Felemenkli Leder	
Danimarkalı Nyhelm	
Kûbalı De Bustamente	
İspanyol Altamira	
Japon Oda	
İtalya Anziletti	
Sırp Yovanovitch	
Norveçli Beichmann	

Telgraflada arz edildiği üzere Divan huzurunda muhakeme hem tahriri hem şifahi olduğundan noktai nazarımızı havi muhtıranın 10/ Kanunusaniden mukaddem Laheye gönderilmesi ve divan huzurunda şifahen müdafaatta bulunacak olan murahassımızın ki refakatında hukuk müşaviri ve avukatda bulunabilir. 10/Kânunusaniden evvel Lahayde hazır bulunması lazım gelmektedir. Lahaye gelecek zevat esamisinin ve buraya tarihi muvasalatlarının lütfen acizlerine de tebliğ buyurulmasını istirham ederim. Malûmu devletleridirki Divanı adalet Nizamnamei esasının 31. ci maddesi mucibince Divanda azası bulunmayan memleketler, kendilerine mütaallık meselenin müzakeresi esnasında divana birer millî aza tayinine selahiyetterdirlar. Bu milli aza, Azayı asliyenin ayni hukukuna maliktir.

Yunan Hükümetinin bu maddeden bil istifade divana bir aza tayin edip etmeyeceği henüz meşkûktur. Bu bapta bir malumata derdest olduğum takdirde vekaleti celilerine telgrafla arz edeceğim tabidir efendim.

16/Kânunuevvel/1340
Lahey Maslahatgüzarı
Mehmet Esat

Hariciye Vekâletine

Teveccüh ve itimat Devletlerine arz şükran ederim.

Divanı adalet (etabli) kelimesinde hakem vermeyip yalınız reyi istişariyesini ita edeceği cihetle mali aza bulunmayarak içtimaa karar vermiştir. Bu suretde içtimada hazır bulunmıyacağıma müteessif olduğum maruzdur.

Esat

Adalet Divanının fevkalâde toplantısında bir gün evvel Lahey Elçiliğimizden aşağıdaki telgraf alınmıştır.

Lahey, 11 Kânunisani 341

Hariciye Vekâletine

Tevfik Rüştü Bey Efendinin telgrafnamesi berveçhi ati arz olunur: «Etabli» meselesi hakkında esası Türkiye kanununun meriyeti ve bu bapta her hangi bir ihtilaf ve müracaat vukuunda Türkiye Muhakematınca keyfiyetin hal olunması lüzumu etrafında teksif ve telhis edilen muhtıramızı malum «Bertelmi»nin muhazı raporunu rapt ederek Divana verdim. Yunan Hükümetinin son muhtırasına yarın vakıf olacağım. Meseleyi, peyderpey arz edeceğim efendim.

Tevfik Rüştü

Yunan Hükümetinin Divana sunduğu Muhtırada;

YUNAN TEZİ: Yunan Hükümetinin muhtırası Divan Kâtipliğine İkincikânun 1925 te tevdi edilmişti. Bu muhtırada 1— Maddi vakıa, 2 — Meselenin Vaz'ı, 3 — Yerleşmenin delili (ispatı. 4 — Yerleşmenin müşahadesi, 5 — Yerleşmiş olanlar, kelimesinin mâna ve şumulü Yunan görüşüne göre izah edilmiş ve bunlardan netice çıkarılmıştır. Yunan tezi Lozan'da cereyan eden müzakere ve münakaşalardan kendi lehine bir mâna çıkarmak istiyor. Lozanda gerek İsmet Paşa gerek M. Montagna, gerek Lord Curzon İstanbul Rumlarının mübadele harici kalmalarını prensip itibarile kabul ettiler. Bilâhare Türk murahas heyeti bu prensibe bazı tahditler koymak istedi. Patrikhanenin İstanbuldan kalkması, İstanbulda oturan rumlardan Türkiye aleyhine çalışmış olan şahıs ve şirketlerin memleketten çıkarılması Türk tebaası olmıyan ve Türk tebaası olup da İstanbul'lu olmıyan rumların mübadeleye tâbi tutulması gibi. Bu teklifler

üzerinde uzun münakaşalar cereyen etti. Nihayet iki taraf arasında bir uzlaşma formülü bulundu. İsmet Paşa elde edilen formülden bahsederken «30 ilkteşrin 1918 den önce İstanbula gelmiş olan Rumlar mübadele edilmeyecektir» dedi. Görülüyor ki bizzat Türk murahas heyeti Reisi İstanbula muayyen bir tarihten önce gelmiş olanları mübadeleye tabi kılmıyor. Demek ki İstanbul'a sadece gelmiş olmak kâfidir.

Mübadele anlaşmasında kullanılan yerleşmiş olanlar tabirine gelince, bunu da şu suretle izah etmek mümkündür. Muahedelerde ikametgah (domicile) kelimesi kullanıldığı zaman muayyen bir ülke ile mahallî kanunlarca tayin ve tarif edilmiş hususi rabıtaları olan şahısların hukuki vaziyeti kastedilir. Halbuki yerleşmiş olanlar (établis) kelimesi daha ziyade fiili bir vaziyet ifade eder. Bir şahsın fili vaziyeti kastolunduğu zaman établi tabiri kullanılır.

Demek ki ikametgah ile yerleşme arasında birincinin bir kanuni vaziyet olmaları bakımından fark vardır.

Yerleşme, oturma, sakin olmak, «résidence» dan da mâna itibarile ayrılır. Yerleşmede hem objektif hem de sübjektif deruni ve batınıdır. Bir yerde daimi oturmak yerleşmek niyetidir. Bu bakımdan yerleşme ikametgâha yaklaşır. Zira ikametgah tesisinde de objektif ve ve sübjektif unsurlar mevcutur. Ancak bir şahsın ikametgâh tesis etmek hususundaki kasıd ve niyetine (sübjektif unsur) bir takım kanuni formaliteler karine ittihaz olunmuştur. Yerleşme de bu kasıd ve niyet sadece fiilî bir takım vaziyetlerden anlaşılır.

Yerleşmenin ispatı

Yunan Hükümetinin tezine göre, bu bir fiili vaziyettir ve takdiri tamamen serbesttir. Muhtelit Mübadele Komisyonu hangi şahsın İstanbul'da yerleşmiş hangisinin yerleşmemiş olduğunu serbestçe takdir edecektir. Böyle bir takdirde bulunmak için bir şahsın bir yerde daimi oturmak istediğini gösteren bazı alametler gözönünde tutulabilir. Aynı tarz Garbi Trakyanın müslüman ahalısi için tatbik olunmalıdır. Türk Hükümeti mahali kanunlara göre hareket olunması lâzım geldiğini müdafa ediyor. Mahalli kanun 14 Ağustos 1914 tarihli nüfus kanunudur. Buna göre bir yerde yerleşmiş addedilmek için oranın nüfus siciline yazılmış olmak icap ediyor. Binaenaleyh İstanbul rumlarından İstanbul nüfus siciline kaydını yaptırmamış olanlar yerleşmiş addedilmeyecek ve mübadeleye tabi tutulacaktır. Yunan hükümeti bu fikri kabul edemez. Mahallî kanunların salâhiyeti prensip itibarile kabul edilse bile, iki devlet arasında zımnen başka bir hal suretini tecviz

eden bir anlaşma varsa artık mahallî kanunlar tatbik edilemez. Mübadele Anlaşması mahalli türk kanununa bir atıf yapmak isteseydi bunu sarahaten yapardı. Diğer taraftan Türk kanununun tatbiki anlaşmasının ruhuna da aykırıdır. Zira 1914 kanunu tatbik edilirse İstanbul'da mübadele edilmeyecek pek az rum kalır. Halbuki anlaşma İstanbul rumlarının 30 İlkteşrin 1918 de bulundukları vaziyette kalmalarını istemiştir. Bu İstanbul'un büyük ticaret merkezi olması için mühim bir noktadır. Esasen 1914 kanunu bir lege inperfecta - tamam olmayan kanundur. Bulunduklar. yerin nüfüs siciline kayıt olmayanların yerleşmiş addedilmeyeceğini söylemiyor, bu gibilere sadece bir para cezası tayin ediyor. Bu da gösterir ki «yerleşme» keyfiyeti nüfusa kayıt olunmaya bağlı değildir. Nüfusa kayıt sadece nüfus sayımını kolaylaştırmak için düşünülmüştür.

Yerleşmenin Müşahadesi

Şimdi bu yerleşmeyi müşahade etmek hususunda kimin salahiyetli olduğunu araştıralım. Türk Hükümetince mahalli mahkemeler salâhiyetlidir. Halbuki 30 ikincikânun 1923 tarihli Mübadele anlaşmasının 12 nci maddesi böyle bir iddiaya katiyen meydan bırakmamaktadır. Bu müşahadeyi yapmak Muhtelit Mübadele Komisyonunun vazifesidir.

Yerleşmenin Mânası ve şumulu

Türk Hükumeti 3 ncü maddeye istinaden Türkiye'nin, rum ahalisi mübadeleye tabi yerlerinden birini 18 ilkteşrin 1912 den itibaren terk edip İstanbul'a gelmiş olanlara da yerleşme tabirinin şumulü dışında bırakıyor. Bu suretle Istanbul Rumlarından mühim bir kısmını mübadeleye tabi kılmak istiyor ve ikinci maddede tesbit edilen 30 ilk teşrin 1918 tarihini fiilen 18 ilkteşrin 1912 tarihine kadar geriletiyor. Bu hareket ikinci maddeyi ihlâl etmek demektir. 2 nci ve 3 ncü maddeler birbirinden müstakildir. Ayrı mıntakalar ahalisinin vaziyetlerini tanzim etmektedir.

Netice : Yunan Hükümeti netice olarak şu yolda bir karar istemektedir.

Mübadeleden istisna edilmek için yerine getirilmesi icabeden şartlar ancak şunlar olabilir.

1 — İstanbul'a nereden olursa olsun 30 ilkteşrin 1918 tarihinden evvel gelmiş olmak,

2 — 30 ilkteşrin 1918 tarihinden evvel ister resmî bir fomalite ile, ister şüpheye mahal bırakmayan bir durum ile - meselâ daimi bir meslek, bir ticaret, bir sanayi icrası, kanuni olarak müşteri sahibi olmak veya daimi karakteri haiz bir iş mukavelesi yapmakla - ister Muhtelit Komisyonun, bunlara benzer her türlü ispat vasıtasıle, yazı ile olduğu gibi şahitlerle de hatta sadece bazı alametlere istinaden, (souverainement) mutlaka olarak takdir edebileceği menfaatlerinin ve meşgalelerinin merkezinin İstanbul'da olması niyetini izhar etmiş olmak. M. Politis Daimi Adalet Divanı huzurundaki şifahi izahatında yukarda hulasaten bildirdiğimiz noktalar üzerinde durmuştur.

TÜRK TEZİ: Daimi Adalet Divanına verilen Türk muhtırası pek kısadır. Türk Hükümeti ajanı Tevfik Rüştü bey burada tafsilâta girmek istememiştir. Zira türk tezini kuvvetlendiren bazı vesikaları kendisi Divana vermiş bulunmaktadır. Bunlardan biri, Lozanda, Üçüncü tali komisyonda «Etabli» kelimesi üzerinde yapılan münakaşaların zabıtları, diğeri Paris Hukuk Fakültesi Profesörlerinden M. Berthélemy'nin muhtırasıdır.

Lozan Konferansı üçüncü tali komisyonunda établi kelimesi üzerinde görüşülürken Türk murahhası Şükrü Kaya bey établi kelimesiyle domicilié kelimesi arasındaki farkı sormuştu. M. Fromageot verdiği cevapta, birincinin fiili bir vaziyet, ikincinin kanuni bir vaziyet ifade ettiğini, izah etti. Şükrü Kaya bey hac için Mekkeye giden türklerin établi addedilmeleri tehlikesine işaret etti. M. Fromageot kimin établi olduğunu tayın etmek mahkemelere ait bir iş olduğundan böyle bir yanlışlığın kabil olmadığını söyledi. Şükrü Kaya bey bu izahat üzerine tatmin edilmiş olduğunu bildirdi.

M. Berthélemy'nin muhtırasına gelince, bu vesikada «yerleşmiş olmak» için muhakkak nüfus siciline yazılmış olmak lâzım geldiği fikrine itiraz edilmekle beraber, yerleşme için icabeden şartların fiilen yerine gelip gelmediği hususunu tetkik ve tesbit salâhiyetinin iki taraf hükümlerine bırakılmasının doğru olacağı söylemektedir.

Divanın 16 ikincikânun 1925 tarihinde akdettiği aleni celsede söz alan Tevfik Rüştü bey, evvela Patrikhane meselesine tamas etti. M. Politis beyanatı esnasında patrikhaneyi de bahis mevzuu etmişti. Türk ajanı bu meselenin Divana arzeden dava ile alâkası olmadığını, Yüksek Adalet Mahkemesinin ancak kendisine sorulan noktalara cevap verebileceğine dikkati çekti. Bilahare «établis» kelimesinin manasına geçen Tevfik Rüştü Bey Yunan muhtirasında, Lozanda cereyan eden müzakerelere temas edilmiş olduğunu hatırlattı ve kendisi de

aynı müzakerelerin bir kısmı üzerinde durdu : Mübadele Anlaşması hakkında cereyan eden müzakere zabıtlarından 16 ikincikânun 1923 tarihindeki zabıtlarını aynen okudu. Bu zabıtlar okununca görülüyor ki Lozanda, Türk topraklarındaki bütün rumların ve yunan topraklarındaki bütün müslümanların mübadelesi esas kaide olarak kabul olunmuştur. (Anlaşmanın birinci maddesi). Sonra Garbi Trakya müslümanları ile İstanbul rumları mübadeleden istisna edilmiştir. (2 nci madde). Binaenaleyh esas prensip mübadeledir. Rıza Nur Beyin müzakere esnasındaki sözleri çok dikkate değer. «Türk Hükümeti, rum ayrılık temayüllerini ortadan kaldırmak arzusundadır.»

M. Politis établis kelimesi üzerine hiç münakaşa cereyan etmediğini söyledi. Filhakika öyle oldu. Zira Mübadele Anlaşması müzakerelerinde bu tabir kullanılmadan üç hafta evvel başka bir vesile ile (sulh muahedesi müzakerelerinde) kelimenin manası tamamen aydınlatılmıştı. M. Fromageot ile Şükrü Kaya bey arasında cereyan eden muhavereden sonra établi kelimesinin ifade ettiği mâna ve kimlerin établi addedileceğini tâyin edecek merci hususunda da tereddüt kalmamıştı; bu merci mahkemelerdir.

Yunan Hükümetinin 18 ilkteşrin 1918 den önce İstanbul'da bulunan bütün rumların mübadeleden istisna edildiği yolundaki iddiasına gelince, bu noktada da Türk ajanı başka türlü düşünmektedir. Çünkü evvelâ, 2 nci maddede «oturanlar» habitant tabiri tarif edilmiştir. Bu, akitlerin lalettayin bütün İstanbul rumlarının, hiçbir tefrik yapılmaksızın, mübadeleden istisnasını düşünmediklerini gösterir. Sonra bir taraftan İstanbul'da 30 ilkteşrin 1918 den sonra gelen rumların da istisna edilmesini isteyen teklifin reddedilmiş olması diğer taraftan établis kelimesi yerine sadece «sakin olanlar» (résidents), yahut» 30 ilkteşrin 1918 den evvel İstanbul'a müracaat olanlar» veya «bulunanlar. «se trouvant», veya diğer maddelerde olduğu gibi «rum ahaliden olan şahıslar» tabirleri kullanılmaması da 2 nci maddenin muayyen bir tabaka rumların mübadeleden istisnasını istihdaf ettiğini gösterir.

3 ncü madede Türkiye veya Yunanistan kelimeleri yerine «türk ve rum ahalisi mütekabilen mübadele edilecek olan topraklar» tabiri kullanılması 18 ilk teşrin 1912'den itibaren bu toprakları terketmiş olanların kastedildiğinin en güzel bir delilidir. Binaeneleyh Türkiye'nin mübadeleye tabi bir noktasını mezkûr tarihte terketmiş olmakla beraber henüz Türkiye hudutları dışına çıkmamış olanlar da mübadeleye tabidir. Bunların İstanbul'a gelmiş olmaları mübadaleden istisna edilmelerini icabettirmez. Ancak bunlardan 30 ilkteş-

rin 1918 tarihinden evvel İstanbul'a gelip yerleşmiş olanlar 2 inci madde ile mübadeleden istisna edilmişlerdir. İstanbul'a sadece gelmek kâfi değildir.

Yunan muhtirası ve M. Politis mahalli kanunların tatbik edileceğinin anlaşmada sarahaten yazılı olmaması keyfiyetinden anlaşmanın mahalli kanunlara salâhiyet bırakmadığı mânasını çıkarıyorlar. Türk Hükümeti ajanının fikri bambaşkadır. Anlaşma aynen tatbik edilmeyip bazı tadillerle tatbik olunacak kanunları sarahaten zikrediyor. Ezcümle, Anlaşmanın 6'ncı 7'nci, 8'nci ve 10 uncu maddeleri okunursa bunun böyle olduğu görülür. Diğer taraftan iki memleket kanunlarından Anlaşma ile mütenakız olmayanlar veya tatbik edilemiyecekleri sarahaten Anlaşmada tasrih edilmeyenler tatbik edilirler. Yunan Hükümeti muhtırasının tatbiki icabeden kanunların Anlaşmada sarahaten zikredildiği iddiasına gelince; filhakika bu hususta bir tek misal vardır ki o da coğrafî hudutları tesbit eden bir kanundur. (madde 2). Tevfik Rüştü Bey bu noktaya dair izahatını şu sözlerle tamamlıyor. «Efendiler hergün ticari anlaşmalar yapılıyor, her nevi anlaşmalar imza ediliyor. Eğer alâkadar memleketlerin kanunlarından bu anlaşmalarla tatbikten alıkonulmayanların ve meriyette kalanların yazılması lâzımgelseydi her antaşmaya bütün kanunların bir tablosunu ilave etmek icabederdi ki, bir milletlerarası kaide değildir.»

Yunan hükümetinin görüşü izah edilirken, Türk Hükümetinin İstanbul'daki rumların adedini mümkün olduğu kadar azaltmak istediği ve bu maksada vusul için her çareye başvurduğu söylenmiştir. Tevfik Rüştü Bey, meselenin on bin kişinin daha fazla veya daha az mübadele edilmesi meselesi olmadığını söyledi. Türkiye için bundan çok daha mühim bir mesele bahis mevzuudur. Türkiye kapitülasyonlarından henüz kurtulmuş bir memlekettir. Büyük fedakârlıklar pahasına elde ettiği istiklâlini, hâkimiyetini en ufak bir şekilde dahi olsa haleldar edebilecek olan tedbirler ve hareketler karşısında pek hassas davranmasından tabii ne olabilir? «Nihayet, sizler, bay Reis, Hakim baylar, hepiniz müstakil ve medeni memleketler fertlerisiniz. Eğer birgün buna benzer bir mesele, tabii başka şartlar ve başka bahaneler altında - sizin memleketinizde de çıksaydı, sizlerde dahi bu millî hakimiyet ve kanunların ekseriyette olduğu gibi akalliyete de müsavi tarzda tatbiki endişesi olacaktı; binaenaleyh bu aynı endişeyi duymakta haklı olup olmadığımızı muhakeme edeceksiniz.»

Mademki mesele «yerleşmeyi» tayin edecek bir kıstas bulmaktadır bu kıstası mahali kanunda niçin aramayalım?. Bizim kanunumuzun «yerleşme»yi değil «ikametgâh»ı tayin ettiği ileri sürüldü. Bu iddianın cevabı şudur: Herhangibir yerde sadece kaydolunmakla kanuni bir bağ tesis edilebilir ve «mukim» olunabilir; fakat bu muhakkak yerleşmiş olmak değildir. Yerleşilmiş olduğu zaman ise bu kanuni bağ muhakkak tesis edilir. Her iki tabir arasında bir fark işte o da burada işaret ettiğimizdir. Bu suretle Türk kanununda «ikametgâhtan» bahsedildiği yerleşmenin nazarı itibara alınmadığı iddiası sükut eder. (bizim kanunumuzun kullandığı «mukim» tabiri Fransız kanunundan alınmıştır). Hem Yunan muhtırası, hem Muhtelit Komisyonun adlî şubesi kıstası fransız kanununda aramışlardır. Türk kanununun beynelmilel hukuk kaidelerine ve anlaşmaya aykırı olmadığına bu da güzel bir delildir. Şu halde bu kıstası doğrudan doğruya Türk kanununda aramak daha kısa yoldan gitmektir. Bu suretle türk kanunu tatbik edilince, onu tatbik edecek makamlar da tabiatile Türk otoriteleri ve türk mahkemeleri olması lâzımgelir.

Tevfik Rüştü bey sözlerini bitirdikten sonra M. Politis tekrar söz alarak ilk izahatının bazı noktalarını aydınlatmak istedi.

Divan Kararı:

İki tarafın düşüncelerini, yazılı vesikalar ve verilen şifahi izahat üzerince inceleyerek muhakeme eden Divan aşağıdaki istişari mütalâayı verdi:

Yüksek Adalet organı evvelâ patrikhane meselesini bertaraf etti. Kendisinden bu nokta üzerinde mütalâa istenmediğinden, Divan, bu mesleyi kendisine tevdi edilmiş addetmemektedir.

Divan, établis kelimesinin mânasını umumiyet itibarile değil, Lozan Mübadele Anlaşmasının 2 nci maddesinde kullanıldığı şekilde arayacaktır. Evvelâ bu kelimenin mânası üzerindeki ihtilâf bir muahedenin tefsiri meselesidir; binaenaleyh bir devletlerarası hukuku meselesidir; idare ile ahali arasında zuhur eden bir iç hukuk münasebeti değildir. İhtilâf aralarında bir anlaşma aktetmiş iki devleti alâkadar etmektedir. Anlaşma ahali mübadelesine dairdir ve établis kelimesinin ifade ettiği mânayı tayin edecek kıstas, mübadeleye tabi tutulacak şahısları tayine yarayacağından, anlaşmanın tatbiki ile yakından alâkalı bir meseledir.

Birinci maddesinde umumi prensip olarak mübadeleyi kabul eden anlaşma ikinci maddesinde bazı şahısları mübadele dışı bırakmakla bu umumi prensibe bir istisna koyuyor. Anlaşmada İstanbul'un rum ahalisi tabiri kullanılıyor. Demek ki İstanbul'un rum halkı mübadeleden istisna edilmek istenmiştir. Türk Hükümeti Mondros Mütarekesinin imzasından sonra İstanbul'a gelmiş olan rumları İstanbulda bırakmak istemediğinden istisna ancak 30 ilkteşrin 1918'den önce gelmiş olanlara inhisar ettirilmiştir.

Divan, evelâ bu mülâhazalardan hareket ederek établis kelimesinin manâ ve şumulünü tetkik edecektir. Sonra bu kelime ile işaret edilen vaziyetin iki memleket kanunları yardımı ile tesbit edilemiyeceğini araştıracaktır.

Fransızca lisanında établissement kelimesi, iki esaslı unsur ifade eder: Oturma (meslen tesis etme) «résidence», istikrar «stabilité» İkâmetgâh (domicile) kelimesinden de buna yakın bir fikir vardır. Fakat Türk Hükümetinin iddia ettiği gibi iki tabir birbirinin aynı değildir. İkametgâh ile yerleşmenin tetabuk etmediği haller vardır. Bir metnin sadece fiili bir vaziyeti mi yoksa hukuki mânâsında bir ikametgâhı mı göz önünde tuttuğunu bilmek bir tefsir meselesidir.

Anlaşmanın milli kanuna atıf yapıp yapmadığı hususuna gelince, sarih bir atıf yoktur. Zımni bir atıf da var denemez. Zira her nekadar bir devletin vatandaşlığı mahalli kanuna göre tayin edilirse de, yerleşme (établissement) deki fiili vaziyet bizzat anlaşmada tâyin edilmiş olabilir. Mübadele Anlaşmasının 2'nci maddesinde böyle bir tarif ve tâyin bulmak mümkündür. Türk ve Yunan kanunlarının ayrı ayrı tatbiki aynı zümreye giren şahıslar için ayrı vaziyetler ihdas edebilirdi. Halbuki anlaşma Yunanistan'daki Türklerle, Türkiye'deki rumları aynı âkibete tabi tutmak istiyor. Esasen anlaşmada bu hususta mahalli kanunların tatbik edilmesinın arzu olunduğunu gösterecek bir emare de mevcut değildir. Binaenaleyh muhtelit komisyon yerleşmiş ahali (habitant établi) sıfatını kelimelerin tabii mânasına göre tayin etmelidir.

Türk Murahhas Heyeti Anlaşmanın milli kanunlara atıf yaptığını iddia etmiş ve bilhassa 18 nci maddeye istinat etmiştir. Fakat anlaşmanın bir maddesinde, âkitlerin milli kanunlarında anlaşmanın icrası için zaruri görülen değişiklikler yapılacaktır denmesi, esasen malûm olan bir prensibin tekrarıdır. Akit tarafların milli kanunlarında, aktettikleri anlaşma hükümlerine aykırı hüküm bulundurmamaları bir devletlerarası hukuku kaidesidir. Mübadele An-

laşması milli kanunlarla tanzim edilen ferdi vaziyetlere yakından temas ettiğinden bu husus açıkça beyan edilmek istenmiştir. Yoksa bu maddeden (18 nci madde), Anlaşmanın, kendi hükümlerine muhalif olmıyan milli kanunlara atıf yaptığı mânası çıkmaz.

Divan, Tevfik Rüştü beyin, «yerleşmiş olanlar» tabirinin mânasını tayin için bir kıstas arandığına göre hukuki bir mefhum karşısında bulunduğunu ve böyle bir kıstasın ise ancak âkitlerin milli kanunlarında bulunabileceği yolundaki mütalâasını da kabul etmiyor: «Bizatihi hukuki olmayan bir tâbirin ondan hukuki neticeler çıkaran bin anlaşmada kullanılmış olması bu tâbirin mânasını tayin edecek kıstasın milli kanunlarda aranmasını icabettirmez.»

Türk Murahhas Heyetinin milli kanunların bir kısım ahaliye tatbik edilmemesinin muhtelif tabakada Türk tebaaları arasında bir müsavatsızlık yaratacağı yolundaki iddisı da Divan'ca reddedilmiştir. Bir şahıs 1923 Anlaşması mucibince gayrı mübadil addedilince diğer tebaa gibi Türk kanunlarına tabi olacaktır.

Milli kanuna zımni bir atıf kabul edilmemesinin hakimiyetini haleldar edeceği düşüncesine gelince, Divan bu hususta evvelce (Wimbledon dâvasında) ızhar ettiği mütalâayı tekrar eder : «Milletlerarası taahhütlerde bulunmak devletin hakimiyetinin bir vasfıdır.» Kaldı ki hadisede iki devletin mükellefiyetleri tamamen ve kat'iyen müsavidir. Bu şerait dahilinde tabii mânası ile tefsir edilen bir anlaşmanın yüksek âkit tarafların milli hakimiyetlerini haleldar etmesi kabil değildir.

Mahalli mahkemelerin salâhiyettar olması keyfiyetine gelince, bu noktada anlaşmanın 12 nci maddesi sarihtir ve Muhtelit Komisyonu salâhiyettar kılmaktadır. Diğer taraftan mümkün olduğu kadar çabuk bir neticeye varmak arzusu da işlerin milli mahkemelere havalesine müsait değildir. Her ne kadar Türk Murahhas Heyeti, Şükrü Kaya bey tarafından sorulan bir suale M. Fromageot'nun verdiği cevaba dayanarak aksini iddia ediyorsa da Muhtelif Komisyonun salâhiyata olduğu aşikârdır.

Zira M. Fromageot'nun izahatı Türkiyeden ayrılan topraklardaki Türk tebaasının oralarda yerleşmerine dairdir.

Divan'a sorulan ikinci suale, yani kimlerin Mübadele Anlaşmasının 2. nci maddesi gereğince «yerleşmiş» addedilebileceği hususuna gelince, Yüksek mahkemenin mütalâası aynen şudur :

«2 nci maddede kullanıldığı şekilde - yerleşmiş olanlar - kelimesinin muayyen bir devirde muayyen bir mahalde oturanları ifade etmekten başka bir vazifesi yoktur denilebilir. Bununla beraber, bu yerleşmiş olanlar kelimesinin intihabı, bir şahsın oturan telâkki edilebilmesi için mevzubahis devrede meskenin devamlılık vasfını haiz olması lâzımgeldiğine dikkati çekmeğe yarar. Bu takdirde İstanbul'da sadece ziyaretçi sıfatı ile oturan şahıslar mübadele dışı sayılamazlar.

«Lâzımgelen istikrar derecesi sarih bir tarife müsait değildir. Fakat Divan'ın kanaatınca, Muhtelit Komisyonun adli şubesi tarafından ilkteşrin 1924 te kabul edilen kararın 2 numarasında olarak misal olarak zikredilen şartları 30 ilkteşrin 1918 den önce yerine getirmiş olanların 2 nci maddenin manasına göre «yerleşmiş olanlar» sayılmaları ve hatta İstanbul'da orada para kazanıp bilâhare geldikleri yere dönmek niyeti ile gelmiş olsalar bile, mübadeleden istisna edilmeleri icabeder. İstanbul'da oturdukları esnada onlar yerleşmiş sayılmalıdırlar, zira bu oturuş yerleşmenin zaruri şartı olan istikrar vasfını haiz bulunmaktadır.

Türk murahhas heyetinin,3. üncü maddesinin tefsir tarzı hakkındaki iddiasını da Divan şöyle reddediyor.

Türk tezi mucibince İstanbul'a mübadeleye tabi yerlerden 18 ilkteşrin 1912'den beri gelmiş olan rumlar da mübadele edilmelidir. Divanın düşüncesince bu iddia 3 ncü maddenin manasını ve 2 nci maddenin hükümlerini yanlış tefsir ediyor. İstanbul'da yerleşmiş olan bütün rumlar için 2 nci madde mucibince 30 ilkteşrin 1918 tarihi kat'i bir mahiyet arzetmektedir. Bu tarihten evvel yerleşmiş olan rumların hepsi mübadeleden istisna edilmek lâzımdır. Binaedilmiş hükümlere uyarak, 2 nci maddenin bu sarih manasını büsbütün başka bir şekle sokacak bir tefsirde bulunmak doğru görülemez. Diğer taraftan Yunan Hükümeti tarafından verilen ve tekzib edilmeyen izahata nazaran - 18 ilkteşrin 1912 tarihinin İstanbul'a yerleşmiş olan rumlara tatbiki Lozan'da uzun münakaşaların mevzuunu teşkil etmiş olan ikinci maddeyi ameli kıymetinin mühim bir kısmından mahrum bırakacaktır. 3 ncü madde 10 uncu maddenin yardımı ile tefsir edildiği takdirde aynı neticeye, yani Türk tezinin kabul edilmemesi neticesine varılır. 10 uncu madde yüksek akit tarafların arazisini evelce terketmiş olan şahısları, yani yabancı bir memlekete hicret etmiş bulunan şahısları, nazarı itibara alıyor. Halbuki mahacir tabirini sarahaten 3 ncü maddede kullanmış bulunu-

yoruz Şu halde arazi terketme tabiri bir devlet dahilinde bir yerden diğer yere vaki olan bir ahali hareketini tazammun etmiyor demektir.

Divan, yerleşmiş addedilmek için yerine getirilmesi icabeden şartlar üzerinde durmamıştır. Bu hususu Muhtelit Komisyonu dirayetine bırakmıştır. Divanın istişari mütalâası hulâsaten şudur :

1 — Yerleşmiş olanlar établis tabiri daimilik vasfını haiz bir oturma ile tebellür eden fiili bir vaziyeti göz önünde tutmaktadır.

2 — 2 nci maddede İstanbul'un rum ahalisi tabiri ile tayin edilen şahısların, Anlaşma mucibince yerleşmiş olanlar addolunmaları ve mübadeleden istisna edilmeleri için, İstanbul şehrinin 1912 kanunu ile tesbit edilmiş olan belediye hudutları içinde bulunmaları, oraya her nereden olursa olsun, 30 ilkteşrin 1918 tarihinden mukaddem bir tarihte gelmiş olmaları ve bu tarihten önce orada daimi olarak oturmak niyetinde bulunmaları mecburidir.

Bu suretle, yüksek adalet mercii Yunan tezini haklı çıkarmış oluyordu.»

Adalet divanından verilen mütalâada ezcümle «Etabli» deyimi filen oturma ve daimîlik vasıflarını birleştiriyordu.

İstanbul Rum ahalisi sakin bulunan kimselerden sayılacak ve mübadele dışında bırakılacak olanlar için, İstanbul şehrinin 1912 Kanunu ile tesbit edilen belediye sınırları içinde bulunmak ve bu sınırlar içine 30 Ekim 1918 tarihinden önce gelmiş olmak ve burada daimî oturmak niyetine sahip bulunmak şartı aranıyordu.

«Etabli Meselesi» olarak anılan bu mesele Adalet Divanına götürülecek bir mütalâa istemek yoluna başvurmakla da halledilememiştir.

Yunan Hükümetinin suiniyetli davranışları ile ihtilâfın vahameti artmıştı.

Meseleye hukukî bir çözüm yolu aranmış olmakla beraber, bunun başarısızlıkla sonuçlanması konunun esasen güç olan tatbikatını daha menfi bir şekilde aksatti. Yunanistan Batı Trakya'daki Türklerin mallarını Türkiye'den gelen mübadil Rumlara veriyordu. Bunun üzerine biz de mukabele bilmisil yaparak karşılık vermek zorunda kaldık.

Ahali mübadelesi meselesi bu yönde gelişirken yine bu konuya ilişkin olarak yani mübadele edilecek kimselerden olup olmadığı hakkında münakaşa ve müzakerata sebebiyet veren yeni bir olay ortaya çıktı.

İstanbul Ortodoks Kilisesi ötedenberi Türklüğe zararlı olduğundan, Lozan müzakereleri sırasında bu müessesenin kaldırılması için çaba sarfedilmiş ise de muarızlarımız müşterek bir cephe halinde karşımıza çıkmışlar ve bu çabalarımıza sonuç alınmamasını başarmışlardı.

Neticede, Lord Curzon'un ortaya attiği Patrikliğin siyasi işlerle iştigal etmemesi fikri benimsenmiş ve Patriğin bu şartla İstanbulda kalması kabul edilmişti. Ancak patriklik bu sefer yeni bir ihtilafın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Mübadeleye tabi olacak vasıfları kendinde toplayan bir kişi olan Patrik Arapoğlu Konstantin 1924 yılından beri İstanbul'da oturmakta idi. Aynı yılın sonlarına doğru Patrikliğe getirilmişti. 1924'ten önce İstanbul'da ikamet etmemişti. Binaenaleyh bu şahıs da diğerleri gibi değişime mevzu teşkil ediyordu.

Yunan Hükümeti Patriğin mübadele konusuna giren diğer Rumlar gibi telâkki edilemiyeceğini, kendisinin Patrikhaneye bağlı olmasından dolayı mübadele dışı bırakılması gerekliği tezini savunuyordu.

Mesele Muhtelit Mübadele Komisyonuna getirilmiş ve orada adı geçenin mübadeleye tabi olacağı görüşüne varılmıştı. Fakat Komisyon, bu şahsın Patrik olması vasfından ötürü mübadeleye tabi tutulmaması gerekeceği hususunda kendisini yetkili görmemiştir.

Yunanistanın, meseleyi Milletler Cemiyetine ve La Haye Adalet Divanına götürmesi gayretleri tarafımızdan başarısızlığa mahkûm edilmiş ve neticede Konstantin Arapoğlu 1925 yılının Mayıs ayında Patriklikten ayrılmış yerine Vasil Georgiadis seçilmiş, Konstantin de mübadiller arasında Türkiye'yi terketmişti.

Mübadiller Meselesi Türk-Yunan ilişkilerini menfi şekilde etkilemekte devam etmiş, Mübadeleye tabi Patrik meselesi halledildikten sonra da 1 Aralık 1926 tarihinde Atina'da yapılan bir Anlaşma ile konuya bir siyasi çözüm yolu bulunmaya çalışılmışsa da bu Andlaşma meseleye kesin bir hal çaresi bulamamıştır.

No : 99 — Türkiye Cumhuriyeti ile Yunan Cumhuriyeti arasında akit ve imza olunan itilâfname ile müzeyyelâtının tasdiki hakkında kanun

Kabul Tarihi : 5 Mart 1927

(Resmî Ceride ile neşir ve ilânı : 15 Mart 1927-Sayı : 576)

Kanun No : 987

Madde 1 — Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Cumhuriyeti arasında 1 Kânunuevvel 1926 tarihinde Atina'da akit ve imza edilen ve 17 maddeden ibaret bulunan itilâfname ile berveçhizir tadat olunan temessükler Büyük Millet Meclisince kabul ve tasdik olunmuştur.

1 — İtilâfname lâhikası,

2 — Nihai protokol,

3 — Atina'da Beynelmilel Maliye Komisyonu tarafından ita kılınan teminat mektubu,

4 — Beyanname,

5 — 1 Numaralı protokol,

6 — 2 numaralı protokol,

7 — İmza zabıtnamesi

Kanun lâyihasının tevdii tarihi : 15 Kânunusani 1927

Müzakere tarihi : 5 Mart 1927

Madde 2 — İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 3 — İşbu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

İTİLÂFNAME

Türkiye Cumhuriyeti Reisiyle Yunan Cumhuriyeti Reisi Lozan Muahedenamesi ahkâmiyle işbu muahedenameye müzeyyel 9 numaralı beyannamenin tatbikatından tahaddüs eden müşkülâtı tesviye arzusiyle mütehassis olarak muahedenamenin salifüzzikir ahkâmının tatbikatını tesbit etmek maksadiyle bir itilâf akdine karar vermiş ve işbu husus için murahhaslarını tâyin etmişlerdir. Şöyle ki :

İşbu murahhaslar usulüne muvafık bulunan salâhiyetnamelerini badettaati meyanelerinde berveçhi âti ahkâmı takarrür ettirmişlerdir :

Madde 1 — Yunanistan'ın mübadeleye tabi menatıkında kâin olup 18 Teşrinievvel 1912 tarihinden evvel menatıkı mezkûreyi terk etmiş ve yahut ötedenberi Yunanistan haricinde mukim bulunmuş olan müslümanlarla bilûmum Türk tebaasına ait emvali gayrimenkule - muhacirin veya köylüler tarafından işgal dolayısiyle eshabına iadesi gayrimümkün olduğu takdirde - 5 inci ve 6 ncı maddelerde gösterilen şerait dairesinde Yunan Hükümetince temellük olunacaktır.

Şehirler dâhilinde kâin musakkafat ve arsalarla koru ve orman ve yazlık meralar esas itibariyle ashabına iade edilecektir.

Madde 2 — Türkiye'nin Rum ahalisi mübadele edilmiş olan menatıkında kâin olup 18 Teşrinievvel 1912 tarihinden evvel Türkiye'yi terketmiş olan yahut minelkadim işbu memleket haricinde ikamet etmiş bulunan Rumlarla bilûmum Yunan tebaasına ait emvali gayrimenkulenin Yunan Hükümetinin uhdesine intikal eden emvalin kıymetine muadil miktarına kadar olanına, 5 inci ve 6 ncı maddeler ahkâmı dairesinde Türk Hükümetince temellük olunacaktır.

Madde 3 — Mevaddı salifede münderiç olan ahkâm, kezalik mezkûr maddelerde gösterilen eşhasın tahti tasarruflarında bulunabilecek olan maadin ve saydımahi mahallerine de tatbik olunacaktır.

Madde 4 — 1 inci ve 2 nci maddelerde istimal edilmiş olan (Müslüman), (Rum), (Yunan tebaası), (Türk tebaası), tâbiratı, hem eşhası hakikıye ve hem eşhası mâneviyeye şâmildir.

(Yunan tebaası), (Türk tebaası) tâbiratı Türk ve Yunan ahalisinin mübadelesine mütedair olan mukavelename ahkâmına tabi eshası istihdaf etmez.

Madde 5 — Tarafeyni âliyeyni âkıdeyn zirdeki ahkâm dairesinde ibraz edecekleri emvali gayrimenkulenin takdiri kıymeti merbut zeyilde mevzu esasat mucibince icra edilecektir. Alâkadarlar emvallerinin takdiri kıymeti muamelesinde bizzat hazır bulunmak veya müşterek vekâletnamelerle tâyin edecekleri vekilleri hazır bulundurmak hakkını haiz olacaklardır.

Madde 6 — Takdiri kıymet muamelâtının hitamında her iki tarafça tahakkuk edecek zimemat takas ve mahsup edilecektir. İşbu yekûnlar arasında teadül hâsıl olmıyacak olursa, fark Yunan Hükü-

meti tarafından nakten tediye edilecektir. Bu husus için Yunan Hükümeti Beynelmilel Maliye komisyonunun kontrolüne tabi varidat fazlasından nihayet beş yüz bin İngiliz Lirası miktarında bir meblâğı tahsis eylemiştir. Miktarı zimmet balâdaki tahminatı tecavüz ettiği takdirde Hükümeti Yunaniye ilk taksitin tediyesinden sonra yüzde altı hesabiyle faiz getirecek olan bakıyei matlubat için, fıkrai mütekaddime mucibince irac edilen teminatı tecdit etmeği taahhüt eder.

Muamelei mahsubiyenin icrasından sonra şayet Hükümeteynden birinin uhdesinde tasfiyeden hariç kalmış emval bulunacak olursa bunları iade meburiyetine mütaallik olan her türlü mesail, bilhassa iadelerin teehhüründen dolayı verilecek tazminatlar veya teminatı muhtemele hakkında muhtelit komisyon ittihazı mukarrerat edecektir.

Madde 7 — Balâda musarrah olan takas ve mahsup usulünün tatbikatını kasır ve tahdit için Hükümeti Yunaniye - Yunanistan'da kâin emvali gayrimenkulesini satmak istiyen Türk ashabı emlâkiyle hususi itilâfat akdi salâhiyetine malik olacaktır. Mamafih bu gibi şıra muamelâtı emlâkin bulunduğu havaildeki kıymeti vasatiyenin muhtelit komisyonca tâyininden evvel vuku bulup da işbu kıymeti vasatiyeden % 35 nispetini mütecaviz bir noksan fiyatla icra edilmiş bulunduğu takdirde sahibi malın almış olduğu fiat ile havalii mezkûredeki kıymeti vasatiyeden % tenzilinden sonra tahassül edecek farka hakkı olacaktır. Lüzum görüldüğü takdirde sahibi malın talebi üzerine satılan malın kıymeti muhtelit komisyon vasıtasiyle takdir olunacaktır. Farkı kıymet tasfiyei umumiye hesabına kaydedilecektir.

Hükümeti Yunaniye, takas ve mahsup hesabından tayyetmek suretiyle kendisi tarafından iştira edilecek her malın kıymeti muhammenesini nakten tediye etmek hakkını kezalik muhafaza eder.

Tediyat Türkiye Hükümetine vuku bulacaktır.

Madde 8 — Listesi işbu itilafnameye merbut olan ve elyevm takas ve mahsuba tabi havalide mütemekkin bulunan Yunan ashabı emlâkının tahtı tasarruflarında olan emvale takdiri kıymetten evvel vaziyet olunamaz. Emvali mezkûre ancak Yunan Hükümetinin talebi muhtemeli üzerine takas ve mahsup muamelesine ithal olunabileceklerdir. Salifüzzikir emvalin takas ve mahsuptan ihracı - bunların takdiri kıymetleri icra edildikten sonra Hükümeti Yunaniye tarafından kendi takas ve mahsup zimmetine mahsuben salifüzzikir emvalin kıymetlerine muadil tediyat icrasını icap ettirecektir.

Yunan Hükümeti 2 nci maddede işaret olunan emlâki, bunların kıymetlerine muadil bir meblâğı takdiri kıymetlerinden bir ay sonra takas ve mahsup zimmetine mahsuben tediye etmek şartiyle takastan istisna ettirmek hakkını muhafaza eder. Yunan Hükümetinin bu hakkını istimal edeceğini nihayetünnihaye takdiri kıymetten on beş gün sonra beyan etmesi iktiza eder. Bununla beraber o sıralarda mülk menafii umumiyeye hâdim bir maksada tahsis edilmiş olduğu takdirde, mezkûr mülk Türk Hükümetinin rızası olmaksızın takastan istisna edilemiyecektir.

Madde 9 — Birinci maddede münderiç ahkâmın dairei tatbikından hariç kalan ve şehirler içinde ve haricinde vâki bulunan musakkafat ve arazi ile keza Yunanistan'ın mübadeleden istisna edilen havalisinde kâin emlâk, işbu itilâfnamenin mevkii tatbika vaz'ından itibaren bir ay müddet zarfında ve her türlü tekâliften âzade olarak ashabına iade edilecektir.

İkinci maddede işaret edilen eşhasa ait olup Türkiye'de mübadelei ahalinin tatbik edilmediği mahallerde kâin olan emlâk dahi kezalik aynı müddet zarfında ve her türlü tekâliften beri olarak sahiplerine iade olunacaktır.

Anadolu ve şarkî Trakya'daki emlâke gelince : bunların muhtemel olan iadeleri muamelesi dahi aynı şerait dâhilinde ve takas ve mahsuytan peyderpey istisna edildikçe icra edilecektir.

Şehirler haricindeki arazinin iadesi sureti tammede vuku bulacaktır. Maahaza şayet sahibi mülk taksim ve ifraz muamelesini kendi menafiine muzır telâkki etmediği takdirde mülk kısmen dahi iade olunabilir.

1 inci maddenin fıkrai saniyesinde zikrolunan şehirler haricindeki emval ve emlâk her halde dâhil bulundukları külden bittefrik iade edilebilirler. Salifüzzikir ahkâm mucibince emvaline iadeten tasarruf eden ashabı emlâk bunlara serbestçe ve bilâ mâni tasarruf etmek hakkına malik olacaklardır.

Madde 10 — Lozan Sulh Muahedenamesinin mevkii icraya vaz'ından gerek evvel ve gerek sonra anifülbeyan maddede işaret edilen emval veya biribirlerinin tebaalarına ait serveti menkule hakkında Hükümetinin sureti istisnaiyeden ittihaz etmiş oldukları mukarrerat ve ahkâm, işbu itilâfname mevkii tatbika vazedilir edilmez refi ve ilga edilecektir.

Madde 11 — Tarafeyni âliyeyni âkideyn Lozan Muahedenamesinin mevkii icraya vaz'ından gerek evvel ve gerek sonra her iki memlekette malları istimlâk edilen mal sahiplerini işbu itilâfnameden mütekabilen istifade ettirmek hususunda müttefik kalmışlardır.

İştimlâke, müsadereye veya o sırada sair bir muamelei istisnaiyeye tabi tutulmuş olan emval hakkında, mevzuubahis olan tedabir göya hiç tatbik edilmemiş gibi merbut zeyil mucibince kıymet takdir muamelesi icra edilecektir.

Bu kabilden olan emvalin malehül haklarına iadei muhtemelesi dokuzuncu maddede tâyin edilen şerait dairesinde vuku bulacaktır.

Madde 12 — Lozan muahedei sulhiyesine müzeyyel 9 numaralı beyannamenin ikinci fıkrası mucibince ashabına tesviyesi icap eden varidat ayrı bir takas mensup hasabı teşkil edecektir ki bakiyesi umumi tasfiye hesabına nakledilecektir. Aynı kavait işbu itilâfnamede işaret olunan diğer umum emvale mütaallik varidat hakkında da tatbik olunacaktır.

Şurası mukarrerdir ki, Hükümeteyn beyninde hususi bir anlaşma keyfiyeti müstesna olmak üzere işbu varidat yüzünden tahaddüs edebilecek kâffei müşkülât muhtelit komisyon tarafından hal ve fasledilecektir.

Madde 13 — 1 inci ve 2 inci maddelerde zikrolunan eşhasın mütekabilen Yunan ve Türk arazisini 18 Teşrinievvel 1912 den mukaddem terk etmiş oldukları veya minelkadim arazii mezkûre haricinde mütemekkin bulundukları keyfiyeti her türlü vesaiti beyyine ile ispat olunabilecektir. Mucibi iştibah ahvalden işbu ispat keyfiyeti muhtelit komisyon huzurunda icra edilecektir.

Takas ve mahsup veya iade muamelelerine tabi olacak emvali gayrimenkulenin bulunduğu memleket hükümeti tarafından evvelce tâbiiyeti tanınmış olan kimselerin tâbiiyeti mevzuu tetkik olmıyacaktır.

Tabiiyete mütaallik kâffei ihtilâfat-muahedat mucibince alâkarların evvelce müracaatları üzerine Türk ve Yunan Hakem Mahkemesince verilebilecek mukarreratı haleldar etmeksizin - muhtelit komisyon tarafından hal ve fasledilecektir. Salifülbeyan 1 inci ve 2 nci fıkaratın tatbıkından dolayı icap eden tahkikat bademâ muhtelit komisyon dâhilinde ihdas edilecek hususi komite tarafından icra kılınacaktır. İşbu hüküm, bu bapta mukaddema ittihaz edilmiş olan kararları haleldar etmez.

Madde 14 — Türk ve Yunan Mübadelei Ahali Muhtelit Komisyonu işbu itilâfnamenin tatbikına memur edilecektir. Muhtelit Komsiyon birer Türk ve birer Yunanlı muhammin ile 1914 - 1918 harbine iştirak etmemiş bitaraf hükümat tebaasından bir reisten mürekkep olmak üzere icap eden tahmin heyetlerini teşkil edecektir.

Madde 15 — İşbu itilafnamenin ihkâmı ancak tarafeyni âliyeyni âkideyn tebaaları hakkında kabili tatbiktir.

Mamafih şurası mukarrerdir ki Lozan Sulh Muahedenamesinin mevkii icraya vazolunduğu sırada Türk veya Yunan tebaası sıfatını haiz iken bilâhara bir tâbiiyeti ecnebiyeyi ihraz eden eşhas mezkûr sulh muahedenamesinin 65 nci ve 66 ncı maddeleri ile işbu sulh muahedenamesine müzeyyel 9 numaralı beyanname mucibince haiz oldukları kâffei hukuku muhafaza ederler.

Madde 16 — İşbu itilâfname Lozan'da 21 Temmuz 1923 tarihinde imza edilen muahedat ve mukavelâttan mütevellit bazı taahhüdatın sureti icrasını istihdaf etmekte olduğundan mezkûr mukavelât ve muahedatı düveliyenin hassaten balâdaki hususata mütedair olmıyan ahkâmını haleldar etmez. Kabul edilen esasat veya işbu itilafnamede musarah emval ve emlâkin takdiri kıymeti keyfiyeti mübadeleye tabi eşhas taraflarından tarafeyni âkıdeyn memleketlerinde terkedilmiş bulunan emlâkin takdiri kıymetlerine mütaallik esasatı haleldar etmez.

Madde 17 — İşbu itilâfname tasdik edilecektir. Tasdiknameler en kısa bir müddet zarfında Atina'da teati olunacaktır.

İtilâfname lâhikası

1 — Emvalin takdiri kıymeti berveçhizir esasata tevfikan icra olunacaktır.

Emval üç sınıfa tefrik edilecektir.

A — Şehir dâhilindeki emval

a) Meskenler, mağazalar ve sair ebniye,

B — Arsalar

b) Şehir haricindeki emval

a) Tarlalar ve çayırlar

b) Bağlar, meyvalıklar, incirlikler, zeytinlikler, fındıklıklar, bostanlar ve saire.

c) Mer'alar

d) Köy ebniyesi

e) Ormanlar

C — İmalâthaneler, fabrikalar, madenler ve dalyanlar.

2 — İşbu emvalin her biri için tahkikat icrasından sonra münferiden kıymet takdir edilecektir.

Şehir dâhilinde ve haricindeki emvalin kıymetleri hali hazır satış fiyatı üzerinden takdir edilecektir. Bu kıymeti tesbit için berveçhizir esasata istinat olunacaktır :

A — Aynı mahalde ve aynı şerait dahilinde bulunan aynı sınıf ve aynı cinse dâhil emvalin satış fiyatı.

B — İşbu emvalin ve takdiri kıymeti matlup malın icareleri.

3 — Keyfî olarak tesbit edilen ve Arz ve Talep Kanununun irae ettiği fiyattan inhiraf eyliyen satış fiyatları ve icareler nazarı itibare alınmıyacaktır. (Moratoryom) kanununun tahtı tesirinde olarak ve sahibi mülkün serbestçe rıza ve muvafakatı lâhik olmaksızın tesbit edilmiş olan satış fiyatları ve icareler bu kabildendir.

4 — Son üç sene zarfında arazi satışı vâki olmıyan mahallerde aynı şeraiti iktisadiyeye tabi menatıktaki satış fiyatlariyle kiralar üzerine ve bu olmadığı takdirde takdiri kıymeti matlup emvalin kudreti istihsaliyesi esas ittihaz olunacaktır.

Kudreti istihsaliyeden maksat aynı mıntakada aynı cins arazi için sureti mûtadede istimal edilen usulü ziraate göre bir kıtai arazinin vasati hasılatıdır. Küçük arazi için aynı mahalde ve aynı şerait dâhilinde istimal edilen usulü ziraat esas olarak alınacaktır.

5 — Çiftlik ebniyesinin kıymeti arazinin işlemesine mütaallik sermayeden müstakil bir sermaye teşkil ederse ayrıca takdir edilecektir. Meselâ mülk sahibinin meskeniyle değirmenler, süthaneler ve mahzenler gibi köy sanayiine mütaallik tesisatın kıymetleri ayrıca takdir edilecektir. Ahırlar, depolar, ortakçı ve amele meskenleri ile irva ve ıska tesisatı hususi takdiri kıymete dâhil olmıyacaklardır. Satış fiyatları kira bedelleri esasatı mefkut olan mahallerdeki şehir harici inşaatın takdiri kıymetinde en yakın şehir dâhilindeki ebniye fiyatları şehirlerden budiyeti hasebiyle icra edilecek tenzilât nazarı itibare alınmak suretiyle esas teşkil edecektir. Bostan olarak tefrik edilen arazi ile ziraate tahsis olunan arazi kıymetleri şehir ve civarı plânı dahilinde iseler arsa gibi takdir olunacaktır.

6 — Arazinin takdiri kıymetinde sahibi mülkün hakkı tasarrufu refi edildikten sonra yapılan inşaat nazarı itibare alınmıyacaktır.

7 — Takdiri kıymeti matlup olup aynı şerait dâhilinde bulunan bir çok ebniyenin kâin olduğu mahallerde bu emvalden yalnız bir kaçı takdir edildikten sonra hali hazır kıymeti emlak vergisi defterlerinde mukayyet kıymetle mukayese olunmak suretiyle umumuna birden kıymet takdir edilecektir. Bu mukayesenin neticesi mühim bir fark irae ettiği takdirde aynı mahalde kâin ve aynı şerait dâhilinde bulunan ebniyeye tatbik edilmek üzere bir misli müşterek tâyin edilecektir.

8 — Şayet Türkiye'de kâin bir meskenin veyahut muavazaya tabi tutulması matlup olan ebniyenin takdir olunan kıymeti 5 Şubat 1328 tarihli Tahriri Musakkafat Kanuniyle tâyin edilmiş olan fiyatın yüzde on dununda zuhur ederse Türkiye Hükümeti bu emvali muavazadan istisna etmek veyahut mukayyet fiyattan yüzde on tenziliyle satın almak hususlarında muhtardır. Bir arsanın veyahut arazinin takdir edilen kıymeti harbden evvelki fiyatın yüzde elli dununda zuhur ederse Türkiye Hükümeti bu emvali muavazadan istisna etmek veyahut evvelki fiyatın nısfına satın almak hususunda kezalik muhtardır.

9 — Şarkı Trakya ve Urla şibih ceziresinde kâin bulunan emval hakkında âtideki ahkâm tatbik olunacaktır :

Şayet bir meskenin veyahut bir ebniyenin takdir edilen kıymeti 5 Şubat 1328 tarihli kanuna tevfikan tanzim olunan sicilâtta mukayyet kıymetin yüzde on dununda zuhur ederse Yunan Hükümeti bu malı bu hususiaki niyetini âzami bir ay zarfında izhar etmek suretiyle muavazadan istisna etmek hususunda muhtardır. Harbden evvelki fiyatın yüzde elli dununda bulunan arsalarla arazinin takdiri kıymetinde aynı muamele cereyan edecektir. Bu suretle muvazadan istisna edilmiş olan emvalin kıymetleri hususi bir hesaba mevzu teşkil edecektir. Bu meblâğ Yunan Hükümeti tarafından verilmesi muhtemel muavaza hesabı bakıyei zimmetinden olan mebaliğ haricinde ve buna tevcihen âzami bir ay içinde tesviye edilecektir.

10 — Ormanların kıymeti kabiliyeti istihsaliyelerine göre ve münakalât merkezlerinden budiyetleri nazarı itibare alınarak takdir edilecektir.

11 — Selânik ve İzmir'deki harik menatıkında bulunan arsaların takdiri kıymeti hali hazır fiyatı üzerinden icra olunacaktır. Her mıntakanın aksamında müzayede ile vuku bulan satışlarda istihsal olunan vasati fiyat bunların takdiri kıymetinden esas olarak alınacaktır.

12 — İmalâthanelerle fabrikaların ve madenlerle dalyanların takdiri kıymetinde tarafeyni âliyeyni âkideynce tâyin olunacak birer fen mütehassısı ile bitaraf hükümet tebaası arasından müttefikan müntehap bir mütehassıstan mürekkep bir komisyon marifetiyle tesbit edilen anasırı hususiye esas ittihaz olunacaktır.

Atina'da nüshateyn olarak 1 Kânunuevvel 1926 tarihinde tanzim edilmiştir.

İmza : Saracoğlu Şükrü
P. A. Arkiropolos

Nihai Protokol

— 1 —

Her iki hükümet itilâfnamenin tasdikı keyfiyetinin gelecek Kânunusaniden sonraya teehhür etmemesi zımnında tedabiri muktaziyeye tevessül etmeği taahhüt ederler.

Mamafih zirde vaziini imza hususatı âtiyeyi kararlaştırmışlardır :

A) İtilâfnameni 9, 10 ve 13 üncü maddeleri imzayı mütaakıp mevkii icraya vazolunacaktır.

B) Muhtelit Komisyon itilâfnamenin tasdikından evvel 14 üncü maddede derpiş edilen heyetlerin teşkilince ve takdiri kıymet hususunda her türlü muamelâtı iptidaiyeye mübaşeret edebilecektir.

C) Her iki Hükümet tasdiknamelerin teatisinden evvel, tahtı tasarruflarında bulunan emvalin bazı şerait dairesinde ve bazı menatıkta takdiri kıymet muamelâtına mübaşeret etmenin muvafık olup olmıyacağı hususunu birlikte tezekkür etmek hakkını muhafaza ederler.

Ç) İtilâfnamenin tasdikına intizar edilmeksizin Yunan hazinesince Türk emlâki varidatından vuku bulmuş tahsilâta mahsuben Yunan Hükümeti tarafından Türk Hükümetine on beş milyon drahmi tediye edilecektir. Mamafih Yunan Hükümeti işbu meblâğı bilâhara

itilâfnamenin sekizinci maddesi mucibince icra edeceği tediyat hesabına nakletmek hususunda muhtar olacaktır.

— 2 —

İtilâfnamenin 2 nci madesinde mezkûr emval ancak 1 inci madde mucibince Hükümeti Yunaniyece temellük edilecek emvalin kıymetine muadil olan miktarı nispetinde muavazaya dâhil olacağı cihetle Türkiye'de muavazadan hariç kalması muhtemel olup sahiplerine iadesi lâzım gelen emlâk Yunan tebaasının suhuletle gidebileceği yalnız bir mıntakada kâin olacağı takarrür etmiştir.

— 3 —

Bugün akdolunan itilâfname ahkamiyle alâkadar olarak Lozan Sulhnamesinin 65 inci 66 ncı maddelerinin dairei tatbikına dâhil olan mevadda Türk - Yunan Hakem Mahkemesinin mukarreratı katiyesiyle mahkûmunbih kâffei mebaliğ mezkûr itilâfnamenin 6 ıncı maddesinde gösterildiği üzere muvazaa ve tasviye hesabı kılınıncaya değin işbu hesaba naklolunacaktır.

— 4 —

Bugün imza edilen itilâfnamenin Muhtelit Mübadele Komisyonuna bahsettiği ve işbu itilâfnamenin hini akdinde mukaddemedeki senedata iptinaen mezkûr komisyonun haiz bulunmadığı yeni salâhiyetler münasebetiyle muhtelit komisyonda zuhur edebilecek oldukça ehemmiyeti haiz prensip meseleleri, İstanbul'da inikat eden Türk - Yunan Muhtelit Hakem Mahkemesi Reisinin hakemliğine havale edilecektir. Hakemin vereceği hükümler mecburiyülittiba olacaktır.

— 5 —

Tarafeyni âliyeyni âkıdeyn 24 Temmuz 1913 tarihinde imza olunan ikamet ve salâhiyeti adliye mukavelenamesinin 6 ncı maddesi ahkâmına tevfikan ve bugün imza edilen itilâfnamenin ahkâmı mahfuz kalmak şartiyle Yunanistan'da hiçbir Türk tâbiinin emvalinin, ortada menfaatı âmmeye müstenit olduğu kanunen mütehakkık bir sebep bulunmadıkça ve kendilerine evvelce muhik tazminat verilmedikçe istimlâk edilemiyeceğini beyan hususunda ittifak etmişlerdir.

İşbu senet bugün Atina'da imza olunan itilâfnamenin bir cüzü mütemmimini teşkil edip itilâfname ile birlikte tasdik olunacaktır.

Tasdikanlilmakal her iki taraf murahhasları işbu protokolü imza etmişlerdir.

Atina'da 1 Kânunuevvel 1926 tarihinde müshateyn olarak tanzim edilmiştir.

Beynelmilel Maliye Komisyonu — Atina 16 Şubat 1927

No : 196

1 Kânunuevvel 1926 tarihinde Atina'da akit ve imza edilen itilâfname mucibince Beynelmilel Mali Komisyonu tarafından ita ettirilmesi Yunan Hükümetince taahhüt edilmiş bulunan teminat mektubunun sureti mütercemesi

Sefir Cenapları

Yunan ve Türk Hükümetleri arasında Atina'da 1 Kânunuevvel 1926 tarihinde imza edilen (Emlâk itilâfnamesi) nin istihdaf ettiği muavaza dolayisiyle Yunan Hükümetinin Türkiye Hükümetine karşı medyun kalması muhtemel olan meblâğı beş yüz bin İngiliz lirasına kadar murakabesine mevdu varidat fazlasından Türkiye Hükümetine icabında tesviye hususunda Beynelmilel Maliye Komisyonunun gayri kabili fesih şekilde Yunan Hükümetinin vekâletini haiz olduğunu iş'ar ile kesbi fahreylerim.

Haiz olduğumuz vekâlet mucibince şurası âşikardır ki Yunan Hükümetinin taahhüdü marüzzikir itilâfnamenin tarafeynce tasdiki keyfiyetine vabestedir.

İşbu vekâletname mufadınca Yunan Hükümetinin Türkiye Hükümetine karşı muavaza dolayısiyle medyun olabileceği meblâğ miktarı tediye muamelesinin ifası zımnında Türk - Yunan Mübadelei Ahali Muhtelit Komisyonu tarafından muavaza hesabının kapatılmasından sonra mezkûr komisyonca komisyonumuza tebliğ edilecektir. İhtiramatıfaikamın kabulü mercudur Sefir Hazretleri.

Beynelmilel Maliye Komisyonu namına
Reis Maysa

BEYANNAME

1 — Zirde vaziini imza haiz oldukları salâhiyete binaen bugün Atina'da akdolunan itilâfnamenin 1925 senesi Haziranında Ankara'da akdolunan itilâfattan biri olan ve Türkiye'de Yunan tebaasının ve Yunanistan'da Türk tebaasının emlâkine mütaallik bulunan itilâfname yerine kaim olduğunu hükümeti metbuaları namına beyan ederler.

2 — Balâda mezkûr tarihte Ankara'da imza olunan 1 ve 2 numaralı protokoller ile imza mazbatası unvanlı senet ahkâmı yeni itilâfname ile tadil edilmedikleri mertebede ipka edilmişlerdir. Mamafih şurası mukarrerdir ki 2 numaralı protokolün 1 inci fıkrası tamamiyle mahfuzdur.

3 — 30 Kânunusani 1923 tarihinde Lozan'da akdolunan mukavelenamenin ikinci ve on altıncı maddelerinin tatbiki zımnında 21 Haziran 1925 tarihinde Ankara'da takarrür ettirilen ahkâm, mukavelenamenin tarafeyni âkideyn makamatı aidesi tarafından tasdikıyle musaddak suretlerinin teatisi muamelesi arasında güzeran olacak müddet zarfında Muhtelit Komisyonun mukarreratı şeklini iktisap etmesi için mezkûr komisyona tevdi olunacaktır.

Balâda mezkûr on altıncı maddeye mütaallik ahkâmı havi olan senet istimlâk olunacak emlâk sahiplerine tahsis olunacak tazminatın sureti tayin ve tediyesine dair 1925 senesinde Ankara'da imza olunan mukaveleye müteferri olmasına binaen işbu yeni mukavelenin nükatı mezkûreyi tanzim eden mevaddı Muhtelit Komisyonun olbapta lâhik olacak kararı metnine derç ve ithal edilecektir.

Keza şurası da mukarrerdir ki Muhtelit Komisyonun bu hususlaki mukarreratına intizaren işbu mukarreratın istihdaf ettiği eşhasın gerek vaziyeti şahsiyelerini gerek emval ve menafii noktai nazarından hali hazırı teşdit edebilecek bir tedbir veya muameleye tarafeynce tevessül edilmiyecektir.

4 — 30 Kânunuevvel 1923 tarihli itilâfnamenin on altıncı maddesini müfessir kararın 4 üncü maddesinin 4 üncü fıkrasına tevfikan maruzzikir kararın mevkii tatbika vaz'ı tarihinden itibaren dört senenin inkızasında Muhtelit Mübadele komisyonu marifetiyle icrası lâzımgelen takdiri kıymeti emlâk muamelesine gelince : şayet bu dört sene zarfında Muhtelit Mübadele Komisyonu vazifesini ikmal etmiş bulunursa bu takdiri kıymet muamelesinin 1914 - 1918 senesi harbinde bitaraf kalmış bir devlet tebaasından bir reisin tahtı riyasetinde biri Türk ve diğeri Yunan'lı iki âzadan mürekkep bir komisyona tevdii iki hükümet beyninde takarrür etmiştir.

İşbu reis bilitilâf intihap edilecek ve ihtilâf halinde keyfiyeti intihap, muvafakat ettiği takdirde İsviçre Mahkemei Temyizi tarafından icra kılınacaktır.

Tasdikanlilmakal salâhiyetnameleri usulüne muvafık bulunan tarafeyn murahhasları bugün Atina'da imza edilen itilâfnamenin

cüzü mütemmimi ve mezkûr itilâfname ile aynı zamanda tasdik edilecek olan işbu beyannameyi imza etmişlerdir.

Atina'da 1 Kânunuevvel 1926 tarihinde iki nüsha olarak tanzim edilmiştir.

İmza : Cevat
A. Arkiropolos

1 Numaralı Protokol

Emlâke mütedair olup bugün imza edilen itilâfnamede zikrolunan (şahsı mânevi) tabiri (İttihaz ve Terâkki) yi, ticari, sınai ve malî şirketlerle nakliyat ve sigorta şirketlerini ve kezalik her türlü cemiyat ve eşhası mâneviyeyi ihtiva eder.

Mezkûr itilâfnamede iadeleri derpiş edilen emlâk ashabının vekilleri tarafından ibraz olunacak vekâletnameler iki taraf Hükümetleri tarafından sürati mümküne ile tasdik olunacak ve işbu tasdik ancak vekâletnamelere mevzu imza ve mühüre şâmil olacaktır.

Ashabı emlâkin tâbiiyeti yahut bunların 18 Teşrinievvel 1912 tarihinden evvel Yunanistan'ı terketmiş veya mütemadiyen Yunanistan haricinde mütemekkin bulunmuş olması hususatının tetkik ve tesbiti ve vekâletnamelerin tasdikından müstakil olarak yapılacaktır.

Hazinei hassaya ait emvale gelince : Meseleyi bir hakeme arz yahut âtiyen doğrudan doğruya müzakerat icrası suretiyle hal ve fasletmek hususunda her iki hükümet mutabık kalmışlardır.

Ankara'da 21 Haziran 1925 tarihinde nüshateyn olarak tanzim edilmiştir :

İmza : H. Hamdi, J. Eksintaris

2 Numaralı Protokol

Lozan mukavelenamesinin üçüncü maddesinin tatbikı neticesi olarak sekenei müslimesi mübadeleye tabi Yunan arazisini 18 Teşrinievvel 1912 tarihinden beri terketmiş olan umum müslümanlar o sırada mevcut muahedat ve mukavelâtın tatbikatı cümlesinden olan merasim ve muamelâtı ifa ve bilhassa Atina muahedesi mucibince hakkı hıyarını Türkiye lehine istihsal etmiş olsalar bile Lozan Mukavelenamesinin üçüncü maddesinin tatbikı noktai nazarından mübadeleye dâhildirler.

Mamafih salifüzzikir 18 Teşrinievel 1912 tarihinden evvel arazii mebhuseyi terketmiş olup fakat ne yeniden teessüs ve ne de Yunan tâbiiyetini muhafaz maksadı olmaksızın kısa bir müddet ikamet için maksatı reislerine gidenler anifülbeyan fıkra ahkâmına dâhil değildir.

Anifülbeyan şerait dairesinde 1918 senesinden sonra Yunanistan'a gitmek üzere bir Yunan pasaportunu hâmil bulunmak keyfiyeti haddi zatında alâkadaranın Yunan tâbiiyetini muhafaza etmiş olduklarına bir delil teşkil edemez. Meğerki keyfiyet memlekette bir seneden ziyade ikamet, orada müntahip veya müntehap sıfatıyle hayatı siyasiyeye iştirak ve hidemat veya vazaifi umumiye kabul etmek, Yunan tebaası sıfatiyle emlâk beyi ve şirasında bulunmak veya bu sıfatla dâva ikame etmiş veya bir vesikai adliye veya idariyede ismi mezkûr bulunmuş olmak gibi sair ef'al ile müekket bulunmuş ola,

Ankara'da 21 Haziran 1925 tarihinde nüshateyn olarak tanzim edilmiştir.

İmza Zabıtnamesi

Türk tebaasının Yunanistan'daki ve Yunan tebaasının Türkiye'deki emvaline mütedair Türk Hükümeti ile Yunan Hükümeti beyninde bugün imza edilen itilâfnamenin mevkii icraya vaz'ını teshil ve mezkûr itilâfnamenin kezalik aynı günde Hükümeteyn beyninde imza edilmiş olan eşhası mâneviye tâbirinin tefsirine mütedair bulunan protokolün ve Türk ve Yunan tebaasının mübadelesine dair olan mukavelenamenin 16 ıncı maddesinin tatbiki hakkında Muhtelit Komisyonca ittihaz edilecek ve işbu komisyonun bir kati şeklini iktisap etmesi için Türk ve Yunan Hükümetlerince müttefikan mezkûr komisyona havale olunacak olan kararnamenin tatbik ve tefsirinden tevellüt edecek müşkülâttan imkânın bütün müsaadesi nispetinde içtinap arzusiyle zirde vazilülimza salifüzzikir Hükümeteyn murahhasları berveçhi âti ahkâmı takarrür ettirmişlerdir.

— 1 —

Türk ve Yunan Hükümetleri balâda zikredilen emvale mütedair olan itilâfnameyi sürati mümküne ile mecalisi teşriiyelerinin tasdikına arzetmeği taahhüt ederler. İşbu tasdika intizaren ve muhtemel bir teehhür vukuunu derpiş ederek hususatı âtiyeyi taahhüt ederler.

1 — İşbu itilâfnamenin tarihi imzasından itibaren bir sene zarfında Emlâk itilafnamesinde derpiş edildiği veçhile tahsil edilmiş olan varidatı bitamam menlehül haklarına tediye eylemek.

2 — Kezalik aynı itilâfnamenin imzası tarihinden itibaren iki mah zarfında her iki Hükümetin temellük etmek isteği emlâk listesini taati etmek.

Marüzzikir listelere dâhil olmıyan emlâke gelince, bunlar mevzuubahis listelerin taatisinden itibaren dört mah zarfında sahiplerine iade edilecektir. Şu kadar ki bu suretle iade edilecek olan emlâk ancak itilâfnamenin Türk ve Yunan Mecalisi teşriyelerince tasdikından sonra ashabı tarafından âhare beyi ve ferağ edilebilecektir.

— 2 —

Her iki memleket siyaseti iktisadiyesinin teshili gayesiyle emvali gayrimenkulenin temellüküne dair salifüzzikir itilâfname mucibince Hükümeteyni mumziyeye bahşolunan hakkın her iki hükümet tebaasının diğerinin arazisinde mutasarrıf bulunup itilâfnamede münderiç şerait ve ahkâmına tevfikan bunlar tarafından temellük edilebilecek olan maadine dahi teşmil edilecektir.

— 3 —

Şurası mukarrerdir ki eşhası mâneviye tâbirinin tefsirine mütedair olan 1 numaralı protokolün Yunan arazisinde kâin bulunup mülga Evkaf Nezaretine tabi olan muhtelif emlâki vakfiyeye hiçbir suretle taallûku yoktur. Zira bu mesele Türk ve Yunan Mübadelei Ahali Mukavelenamesiyle sureti katiyede halledilmiş bulunduğundan mevzuubahis değildir.

Mebhusunanh Mübadele Mukavelenamesinin sekizinci ve dokuzuncu maddelerinin istihdaf ettiği cemaatlere ait olup sureti tasfiyeleri anifülbeyan mukavelenamede musarrah olan her nevi emlâke salifüzzikir protokolün taallûku olmadığı tabiidir.

— 4 —

Lozan Mukavelenamesinin 16 ncı maddesinin tatbiki zımnında Muhtelit Mübadele Komisyonunca ittihaz edilecek kararın dördüncü maddesinde avdetlerine müsaade edilecek eşhasın listelerinin tevdii için tâyin edilen altı aylık müddetin inkızasından sonra tarafeyn Hükümetleri marüzzikir dördüncü maddenin istihdaf ettiği ve hakkı avdetten istifade edemiyecek olan eşhasın ahkâmı şahsiyelerini tanzim ve tesviye için müzakerat icrasının taahhüt ederler. Mamafih

şurası şimdiden mukarrerdir ki bu tanzim ve tesviye keyfiyeti eşhası mezkûrenin alelûmum hukuku tasarrufiyelerinin ve alettahsis hukuku irsiyelerinin sukutu veya haleldar olmasını mucip olmıyacaktır.

Ankara'da 21 Haziran 1925 tarihinde nüshateyn olarak tanzim kılınmıştır.

İmza : Hamdi, Eksintaris

(23 Haziran 1927 tarihinde Atina'da teati edilmiştir.)

Bu arada bazı müsbet olaylar cereyan etmiş ise de iki ülke arasındaki nahoş ilişkiler 1930 yılına kadar sürmüştür.

Yıllardan beri süre gelen gerginliğin Yunanistan'a siyasi ve iktisadi bakımlardan hayırlı olmadığı düşüncesini benimseyen Yunan devlet adamı Venizelos bu kanaatini iktidara geldikten sonra gerçekleştirdi ve bize karşı Yunan dış politikasını yeniden düzenledi.

Venizelos Hükümetini kurduktan sonra İsmet Paşa'ya aşağıdaki telgrafı çekmiş, İsmet Paşa ertesi günü cevabi telgrafını yollamıştı :

«Mösyö Venizelos tarafından İsmet Paşa hazretlerine çekilen telgrafnamenin tercümesidir :

Yunanistanda Zimamı hükümeti muvakkaten tekrar yeddi idareme aldığım esnada Lozanda imza edilen muahedename ile muafatı muhtelifenin halisane mevkii icraya vazı ve gerek memleketimizin ve gerek teyiti sulhün nefine olarak emniyeti mütekabile ve hüsnü hemcıvarlar münasebatının tesisi hususlarına zatı ali asfaneleri ile teşriki mesai etmekle bahtiyar olacağımı temine musaraat eylerim.

12 / Kânunusani »

«İsmet Paşa Hazretleri tarafından cevaben keşide buyurulan telgrafnamenin tercümesidir.

Yunanistanda mevkii hükümeti deruhde buyurduğunuzu müşir lütufkar telgrafınızı bir memnuniyeti mahsusa ile aldım. Muahedenin samimane tatbiki ile iki memleket arasında hüsnü münasebat tesisi fikrine cidden taraftar olduğum nezri devletlerinde meçhül değildir. Sulh umuminin tesisi ve teyidine müteveccih mesaide cümlemize muvaffakiyet temenni ve tebrikatı halisanemi takdim ederim.

13/Kânunusani»

Diğer yandan Atina Elçiliğimize aşağıdaki telgrafla şu bilgi veriliyordu.

Atina Elçiliğine

Mösyö Venizelos'un mukarrer olan Ankara seyahati hakkında Yunan hükûmetinin, muntazır olduğumuz işari vuku bulunca keyfiyetten zatı Devletleri heberdar edilecektir. Bu takdirde seyahatin tarzı icrasını ve teferruatını tesbit için Yunan Hükûmetinin Elçiliğimiz ile temasa gelmesi tabiidir. Böyle bir temas esnasında Zatı âlilerinin nazarı dikkate alınması muvafık olan noktaları şimdiden arz ediyorum :

Mösyö Venizelos'un kendisi de tasvip ettiği takdirde seyahatini 15.20 teşrini evvel tarihleri arasında Ankara'da bulunacak surette yapması muvafık olacağı kanaatindeyiz.

İki memleket arasında mevcut ve inkişafı bizce matlup bulunan dostluk temayulatına tarafımızdan bu vesile ile samimî bir tezahür vermek arzusundayız. Bu meyanda Yunan Başvekiline kendisini memleketimize getirmek için Seyrisefain İdaresi vapurlarından birini göndermek niyetindeyiz. M. Venizelosu, bu vapur, mesalâ, Midilli'den alarak Kara sularımıza nakleder ve İzmit'e çıkarır, oradan da müşarünileyh emrine verilecek hususi bir trenle Ankaraya gelir. Yunan Başvekilinin Türkiye'ye yapacağı bu ilk sayahata vermek istediğimiz merasim şeklinin müstenit bulunduğu samimi dostluk duygularını orada vuku bulacak müzakeratımız esnasında tebarüz ettirmenizi bilhassa ve Madam Venizelos'la Mme Michalakopulus'un zevcleri ile beraber Ankara'yı teşriflerinden Başvekil Paşa hazretlerinin refikaları ile refikamın pek mütehassis ve memnun olacaklarını bilhassa beyan buyurmanızı rica ederim, Efendim.

Venizelos Yunan Meclisinde verdiği nutuklarda bu görüşünü izah ediyor ve Türkiye hakkında övücü konuşmalar yapıyordu. Bu hal Yunan Hükümetinin dış politikasındaki ani değişmelerin belirtisi idi. Türkiye Hükümeti çevreleri de gelişmeleri memnunlukla izliyordu.

Diğer taraftan Moussolini'nin Doğu Akdenizde bir ittifak sistemi kurulmasına neden olacak faaliyetlerini gözden kaçırmıyor, Türk ve Yunan devlet adamları bu faaliyetleri değerlendiriyorlardı. Bahis konusu üç ülke arasında bir anlaşma düzeyine gelinebilmesi için

Mübadele Meselesinin pürüzlü noktalarının ortadan kaldırılması gerekiyordu. Bu amaçla 10.6.1930 da Ankara'da bir Andlaşma imzalandı.

No : 248 — Mübadelei ahali hakkında Lozan Muahedenamesiyle Atina itilâfnamesinin tatbikatından mütevellit mesailin halli için Yunanistanla imza edilen Mukavelenamenin tasdikını mutazammın

Kanun :

17 Haziran 1930

(Resmi Gazete ile neşir ve ilânı : 1 Temmuz 1930 - Sayı : 1534)

Kanun No : 1725

Madde 1 — Mübadelei ahali hakkında Lozan Muahedenamesi ile Atina İtilâfnamesinin tatbikatından mütevellit mesailin katî surette halli için Türkiye Cumhuriyeti ve Yunanistan arasında akit ve 10 Haziran 1930 tarihinde Ankara'da imza edilen Mukavelename tasdik olunmuştur.

Madde 2 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3 — Bu kanun icrayı ahkâmına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Mübadelei ahaliye mütedair Lozan Muahedenamesiyle Atina İtilâfnamesinin tatbikatından mütevellit mezailin sureti kat'iyede halli hakkında Mukavelename

Bir taraftan Türkiye,

Diğer taraftan Yunanistan

Mütekabilen Lozan Muahedenamesiyle derpiş edilen Türk ve Rum ahalinin mübadelesine mütaallik mukavelenameler, beyannameler, itilâflar ve diğer ukut ile bunların merbutatının tatbikatından mütevellit bilûmum mesaili katî surette tasfiye arzusiyle mütehalli olarak bu bapta bir Mukavelename akdine karar vermişler ve murahhasları olmak üzere,

Türkiye Cumhuriyeti Reisi :

İzmir Mebusu ve Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekili Doktor Tevfik Rüştü Beyefendiyi,

Yunan Cumhuriyeti Reisi :

Yunanistan'ın fevkalâde murahhası ve Orta Elçisi Mösyö S. Polikroniyadis Cenaplarını tâyin buyurmuşlardır.

Müşarileyhima usulüne muvafık görülen salâhiyetnamelerini yekdiğerine tebliğ ettikten sonra ahkâmı âtiyeyi kararlaştırmışlardır.

Birinci Fasıl

Mübadillerin malları

Madde 1

Mübadil müslümanların Yunanistan'da bıraktıkları menkul ve gayrimenkul malların tam mülkiyeti Yunan Hükümetine geçecektir.

Madde 2

Mübadil Rumların Türkiye'de bıraktıkları menkul ve gayrimenkul malların tam mülkiyeti Türk Hükümetine geçecektir.

Madde 3

Elyevm bankalarda mevcut her nevi mevduat üzerine iki Hükümet tarafından konulmuş olan memnuiyetler işbu Mukavelenamenin imzası tarihini takip eden beş gün zarfında kaldırılacak ve mezkûr mevduat menlehülhaklarına iade edilecektir. İcabı takdirinde Muhtelit Mübadele Komisyonu alâkadarlara bu hususta mücamelekâr vesatta bulunabilecektir.

Madde 4

İki Hükümet, mübadil mallarının tasfiyesi meselesinin halli hakkında hemen rey beyanını Muhtelit Mübadele Komisyonu bitaraf âzasına tevdi ederler. Mübadiller hakkındaki bütün öşriyle kasalara mütedair metalip bunlara dâhildir.

Her iki Hükümet muvafakatlerini en kısa bir zamanda ve işbu İtilâfnameyi tasdika arzetmeden evvel bildirmeği taahhüt ederler.

İkinci Fasıl

Dokuz numaralı beyannameden müstefit olacakların malları

Madde 5

Dokuz numaralı beyannameden müstefit olan müslümanlara ait menkul ve gayrimenkul malların tam mülkiyeti, sahiplerine, iade edilmiş olup bilfiil tasarruf ve intifalarında bulunan gayrimenkul mallar müstesna olmak üzere Yunan Hükümetine geçecektir.

Madde 6

Dokuz numaralı beyannameden müstefit olan rumlara ait menkul ve gayrimenkul malların tam mülkiyeti Türkiye Hükümetine geçecektir.

Üçüncü Fasıl

Türk tebaasının malları

Madde 7

Türk tebaası müslümanlara ait ve Yunanistan'da kâin gayrimenkul malların tam mülkiyeti Yunan Hükümetine geçecektir. Sahiplerine iade edilmiş olup ve bilfiil tasarruf ve intifalarında bulunan gayrimenkul mallar bu hükümden müstesnadır.

Türk tebaasının (Lausanne) Muahedesi mer'iyete konulduktan sonra, vaziyet ve tasfiye edilmiş olan menkul malları da Yunan Hükümetinin mülkü olacaktır.

Şurası mukarrerdir ki birinci fıkra mucibince Yunan Hükümetinin mülkiyetine geçen gayrimenkullerde mevcut menkulât, ashabının serbest tasarrufunda bırakılacaktır.

İşbu maddenin geçen fıkralarında tahsisen zikredilmemiş bulunan diğer bilûmum emval, hukuk ve menafi «Lausanne» Muahedenamesinin buna müteferri ahkâmına ve bilhassa mezkûr Muahedenin 65 inci ve 66 ncı maddelerinde yazılı hükümlere tâbi tutulmakta devam eyleyecektir.

Dördüncü Fasıl

Yunan tebaasının malları

Madde 8

Yunan tebaasına ait olup mübadeleden istisna edilmiş olan Istanbul mıntakası haricinde kâin gayrimenkul malların tam mülkiyeti Türk Hükümetine geçecektir.

Yunan tebaasının (Lausanne) Muahedenamesi mer'iyete konulduktan sonra vazıyed ve tasfiye edilmiş bulunan menkul malları da Türk Hükümetinin mülkü olacaktır.

Şurası mukarrerdir ki, birinci fıkra mucibince Türk Hükümetinin mülkiyetine geçen gayrimenkullerde mevcut menkulât, ashabının serbest tasarrufunda bırakılacaktır.

İşbu maddenin geçen fıkralarında tahsisen zikredilmemiş bulunan diğer bilûmum emval, hukuk ve menafii «Lausanne» Muahedenamesinin buna müteferri ahkâmına ve bilhassa mezkûr Muahedenin 65 inci ve 66 ncı maddelerinde yazılı hükümlere tabi tutulmakta devam eylecektir.

Madde 9

Yunan tebaasının, mübadeleden istisna edilmiş olan Istanbul mıntakasında kâin gayrimenkul malları üzerindeki mülkiyet hakları işbu Mukavelename ahkâmı ile hiç bir suretle ihlâl edilmemiştir.

İşbu Mukavelenamenin mer'iyete konulmasından itibaren nihayet iki ay zarfında, gayrimenkul malları vazıyed, haciz veya işgal gibi her hangi bir tedbire mâruz kalmış olan Yunan tebaası bizzat veya kanuni mümessilleri vasıtasiyle mülklerine tam ve serbest tasarrufu ve anlardan intifaı tekrar elde etmiş bulunacaklar ve zikrî geçen mahiyetteki bilûmum tedbirler derhal kaldırılacaktır.

Yukarda beyan olunan tedbirler, mülk sahibinin Yunan tebaasından olması sebebile ittihaz edilmiş bulunduğu ve mahalli tapu dairesi tarafından verilmiş mülkiyet senetlerinde sahibinin Yunan tabiiyeti yazılı olduğu takdirde işbu tedbirlerin kaldırılması ve mülk sahibinin serbest ve tam tasarrufunu tekrar elde etmesi hiç bir suretle talik olunmıyacaktır.

İki memleket arasında mer'i muahede, mukavele ve itilâflara tevfikan Türk veya Yunan tabiiyetinin iktisabi şartlarından mütevellit bilcümle ihtilâflar Muhtelit Mübadele Komisyonu bitaraf âzasının kararı ile katî surette halledilecektir.

Diğer taraftan, Âkidler işbu Mukavelename ahkâmının, hassattan 12 nci maddenin, malları Istanbul'un mübadeleden istisna edilmiş kısmında bulunan ve işbu mukavelename haricindeki ahkâmı ahdiye ile tarif edilmiş olan Yunan tebaasının miktarını tezyit veya tenkis edebilecek surette tefsir edilmemesini kabul hususunda tamamile mutabık bulunmaktadır.

Şurası mukarrerdir ki mübadillere tanınmış olan Yunan tabiiyeti, işbu mukavelede derpiş edilen iadei emlâke taallûku itibariyle hiç bir hükmü haiz bulunmamaktadır.

İşbu maddenin ihtiva ettiği ahkâmı tatbikan Muhtelit Mübadele Komisyonu bitaraf âzası tarafından ittihaz edilebilecek mukarrerat, işbu mukavele ahkâmının tatbik sahası haricinde tehaddüs edecek her hangi bir ihtilâfta, hiç bir kimseye karşı hüküm ifade edemiyecektir.

Beşinci Fasıl

İstanbul'da «établi»lerin malları

Madde 10

Türkiye, İstanbul'a geldikleri tarih ve doğdukları yer ne olursa olsun, mübadeleden istisna edilmiş olan İstanbul mıntakasında elyevm hazır bulunan Türk tabiiyetindeki bütün Rum Ortadokslara «etabli» sıfatı tanır.

Aynı «etabli» sıfatı, İstanbul'u Türkiye Cumhuriyeti makamatı tarafından verilmiş pasaportlarla terketmiş bulunan gayrimübadil şahıslara da tanınmıştır.

İşbu maddenin yukarki fıkraları ahkâmına nazaran aile reisleri «etabli» tanınmış olan kadınlar, kız ve erkek küçük çocuklar, reşit bile olsa evlenmemiş kızlar İstanbul'daki aile reislerine iltihak etmek hakkını haizdirler.

Yukarda yazılı şartlar dâhilinde reşit oğlu «etabli» tanınmış olan dul anaların da İstanbul'daki oğullarına iltihaklarına müsaade edilir.

Yukarki fıkralarda kastedilen şahısların mübadeleden istisna edilmiş olan İstanbul mıntakasına avdet etmeleri için Türk Hükümeti tarafından her türlü kolaylık gösterilecektir.

Bu maddenin birinci fıkrasına nazaran «etabli» tanınmış olan ve aile reisleri elyevm İstanbul haricinde bulunan kadınlar, kız ve erkek küçük çocuklar ve reşit bile olsa evlenmemiş kızlar oturdukları yeri terke mecbur tutulmıyacaklardır.

Yukarda gösterilen sınıfların cümlesine dâhil şahıslara «etabli» vesikalarının tevzii gene kendilerince ittihaz edilecek şekil ve usul dâhilinde ifa edilmek üzere Muhtelit Mübadele Komisyonu bitaraf âzasına mevdudur.

Madde 11

Akdedilmiş olan mukavelename ve itilâfnameler ile «etabli» lere temin edilen hakların istimalini işkâl eden bilûmum tedbirler, hususile evlenme, emlâk alım ve satımı, serbestçe seyrüsefer gibi haklara taallûk edenler ve keza evvelki maddede kastolunan şahıslar hakkında Türkiye makamatı tarafından emredilen sair bütün takyidat evvelki maddenin son fıkrasında mevzuubahis «etabli» vesikalarının dağıtılması beklenmeden, bu mukavelename mer'iyete konulur konulmaz, kaldırılacaktır.

Madde 12

Aşağıda zikredilen menkul ve gayrimenkul malların tam Mülkiyeti Türkiye Hükümetine geçecektir.

1 — Mübadeleden istisna edilmiş olan İstanbul mıntakasını terkedip işbu Mukavelenamenin 28 inci maddesi ahkâmına göre avdet hakkından mahrum bulunan Türk tabiiyetindeki gayrimübadil Rum ortadokslara ait ve Türkiye'de kâin menkul ve gayrimenkul mallar;

2 — Mübadeleden istisna edilmiş olan İstanbul mıntakası haricinde kâin olup İstanbul mıntakası dâhilinde hazır bulunan «etabli» Rumlara veya işbu mukavelenamenin 10 uncu maddesi hükmüne göre avdet hakkından istifade eden şahıslara ait olup mübadeleden istisna edilmiş bulunan İstanbul mıntakası haricinde kâin menkul ve gayrimenkul mallar.

Madde 13

Mübadeleden istisna edilmiş olan İstanbul mıntakasında bulunan «etabli» Rumların ve keza işbu Mukavelenamenin 10 uncu maddesi hükmüne göre avdet hakkından istifade eden şahısların, mübadeleden istisna edilmiş olan İstanbul mıntakasındaki menkul ve gayrimenkul maları üzerinde mevcut mülkiyet hakları, işbu mukavelename ahkâmile hiç bir veçhile ihlâl olunmamıştır.

Bu maddenin yukarki fıkrasında zikredilen mallar üzerinde yapılan bilcümle veziyed ve haciz muamelesi bilâteehhür kaldırılacak

ve sahibinin veya kanuni mümessilinin bu mallara tam ve serbestçe tasarrufu ve onlardan intifaı tekrar elde etmesi hiç bir veçhile talik edilmiyecektir.

Altıncı Fasıl

Garbi Trakya Müslüman «etabli»lerin malları

Madde 14

Yunanistan, Garbi Trakya'ya geldikleri tarih ve doğdukları yer ne olursa olsun mübadeleden istisna edilmiş olan Garbî Trakya mıntakasında elyevm hazır bulunan Yunan tabiiyetindeki bütün müslümanlara «etabli» sıfatı tanır.

Aynı «etabli» sıfatı, Garbî Trakya'yı Yunan Cumhuriyeti makamatı tarafından verilmiş pasaportlarla terketmiş bulunan gayrimübadil şahıslara da tanınmıştır.

İşbu maddenin, yukarki fıkraları ahkâmına nazaran aile reisleri «etabli» tanınmış olan kadınlar, kız ve erkek küçük çocuklar ve reşit bile olsa evlenmemiş kızlar, Garbî Trakya'daki aile reislerine iltihak etmek hakkını haizdirler.

Yukarda yazılı şartlar dâhilinde reşit oğlu «etabli» tanınmış olan dul kadınların da Garbî Trakya'daki oğullarına iltihaklarına müsaade edilir.

Yukardaki fıkralarda kastedilen şahısların mübadeleden istisna edilmiş olan Garbî Trakya mıntakasına avdet etmeleri için Yunan Hükümeti tarafından her türlü kolaylık gösterilecektir.

Bu maddenin birinci fıkrasına nazaran «etabli» tanınmış olan ve aile reisleri elyevm Garbî Trakya haricinde bulunan kadınlar kız ve erkek küçük çocuklar ve reşit bile olsa evlenmemiş kızlar oturdukları yeri terke mecbur tutulmayacaklardır.

Yukarda gösterilen sınıfların cümlesine dâhil şahıslara «etabli» vesikalarının tevzii, gene kendilerince ittihaz edilecek şekil ve usul dâhilinde ifa edilmek üzere, Muhtelit Mübadele Komisyonu bitaraf âzasına mevdudur.

Madde 15

Aktedilmiş olan Mukavelename ve itilâfnamelerle «etabli» lere temin edilen hakların istimalini işkâl eden bilûmum tedbirler husu-

sile evlenme, emlâk alım ve satımı, serbestçe seyrüsefer gibi haklara taallûk edenler ve keza evvelki maddede kastolunan şahıslar hakkında Yunan makamatı tarafından emredilen sair bütün takyidat, evvelki maddenin son fıkrasında mevzuubahis «etabli» vesikalarının dağıtılması beklenmeden, işbu Mukavelename mer'iyete konulur konulmaz kaldırılacaktır.

Madde 16

Aşağıda zikredilen menkul ve gayrimenkul malların tam mülkiyeti Yunan Hükümetine geçecektir.

1 — Mübadeleden istisna edilmiş olan Garbî Trakya mıntakasını terkedip işbu Mukavelenamenin 28 inci maddesi ahkâmına göre avdet hakkından mahrum bulunan Yunan tabiiyetindeki gayrimübadil Müslümanlara ait ve Yunanistan'da kâin menkul ve gayrimenkul mallar,

2 — Mübadeleden istisna edilmiş olan Garbî Trakya mıntakası haricinde kâin olup bu mıntaka dâhilinde hazır bulunan «etabli» Müslümanlara veya işbu Mukavelenamenin 14 üncü maddesi hükmüne göre avdet hakkından istifade eden şahıslara ait menkul ve gayrimenkul mallar,

3 — Garbî Trakya'da kâin olup Yunan Heyeti Murahhasasının 18 Haziran 1927 tarihinde Muhtelit Komisyona tevdi ettiği listede münderiç mallar;

4 — Merbut diğer mütemmim bir listede gösterilen ve elyevm tahtı işgalde bulunan ceman yedi bin strema mesahasında arazi.

Madde 17

16 ncı maddenin 3 üncü ve 4 üncü fıkralarının ihtiva ettiği hükümler mahfuz kalmak şartiyle, mübadeleden istisna edilmiş olan Garbî Trakya mıntakasında bulunan «etabli» Müslümanları ve keza işbu Mukavelenin 14 üncü madesine göre avdet hakkından istifade eden şahısların, mübadeleden istisna edilmiş olan Garbî Trakya mıntakasında kâin menkul ve gayrimenkul malları üzerinde mevcut mülkiyet hakları işbu Mukavelename ahkâmile hiç bir veçhile ihlâl olunmamıştır.

İşbu maddenin yukarki fıkrasında zikredilen mallar üzerinde yapılan bilcümle vaziyed ve haciz muameleleri bilâtecehhür kaldırı-

lacak ve sahiplerinin veya kanuni mümessilinin bu mallara tam serbestçe tasarrufu ve onlardan intifaı tekrar elde etmesi hiç bir veçhile talik edilmeyecektir.

Yedinci Fasıl

Varidat ve muadilleri, tazminat

Madde 18

İki Hükümet yukarda zikredilen sınıflardan herhangi birine dâhil olanların işgali dolayısiyle tediyesi lâzım gelen varidat ile muadilleri için bütün mütalebattan sarfınazar ederler. (Fasıl 2,3 4,5 ve 6).

Madde 19

Muhtelit Komisyonun (28) numaralı kararının 3 üncü maddesi muktezasınca tediyesi lâzım gelen bedelâtı icare ile sair tazminat meselesinin, kendi tebaaları ile doğrudan doğruya halli her iki Hükümetçe müterettip bulunmaktadır.

Sekizinci Fasıl

Tediye ve tazminat

Madde 20

Yunan Hükümeti işbu Mukavelenamenin mer'iyete konulmasını takip eden ay zarfında Muhtelit Komisyon emrine 425.000 İngiliz lirası verecektir.

Muhtelit Komisyon bu meblâğı şu cihetlere tahsis edecektir :

A) İstanbul'da bulunan Türk tâbiiyetindeki «etabli» Rumlarla işbu Mukavelenamenin 10 uncu maddesi hükmünce avdet hakkından istifade edecek şahıslara mübadeleden istisna edilen Istanbul mıntakası haricinde mutasarrıf oldukları mallar için, kendi marifetiyle, tanzim etmek üzere 150.000 İngiliz lirası.

B) Bu Mukavelenin 16 ıncı maddesi mucibince malları, Yunan Hükümetinin mülkiyetine geçen Yunan tâbiyetindeki «etabli» Müslümanları, kendi marifetiyle, tazmin için 150.000 İngiliz lirası.

İşbu maddenin 1 inci ve 2 nci fıkralarında kastedilen şahıslara tazmine tahsis olunan mebaliğ Muhtelit Komisyon tarafından tesbit edilecek kısa ve çabuk bir usul ile kendi teşkilâtı tarafından dağıtılacaktır.

125.000 İngiliz lirasına baliğ olan bakiye Muhtelit Komisyon tarafından Türk Hükümetine üç defada verilecektir.

62.500 İngiliz lirasına baliğ olan ilk tediye işbu Mukavelenamenin mer'iyete konulmasını takip edecek ay zarfında : 47.500 İngiliz lirasına baliğ olan ikincisi işbu Mukavelenamenin 9 uncu maddesine tevfikan Yunan tebaasına ait bilcümle emlâkın iade edildiğine Muhtelit Komisyonun bitaraf âzasınca hükmedilir edilmez, 15.000 İngiliz lirasına baliğ olan üçüncü ve sonuncusu da işbu Mukavelenamenin Türkiye'ye tahmil eylediği bütün taahhüdat ve mükellefiyetlerin tamamı tamamına icra edildiği Muhtelit Komisyon bitaraf âzası tarafından tebyin edildikten sonra yapılacaktır.

Yunanistanca işbu münderiç ahkâmı ifaen tediye edilecek mebaliğin tesviyesini mütealcip Yunanistan işbu Mukavelename hükümlerine göre iktisap eylemesine muvafakat edilmiş olan mallardan mütevellit bilcümle borçlardan beri olmuş olacaktır.

Madde 21

Yukarki madde mucibince Yunan Hükümetinin Muhtelit Mübadele Komisyonu emrine tevdi etmeği taahhüt ettiği 425.000 İngiliz lirasile işbu Mukavelenin 2 inci maddesinin 4 üncü fıkrasında zikredilen 15.000 İngiliz lirası 1 Kânunuevvel 1926 tarihli Atina itilâfnamesinin 6 ncı maddesine tevfikan Yunanistan tarafından Türk Hükümetine, teminat makamında terk edilmiş bulunan 500.000 İngiliz lirasından tediye edilecek ve Yunanistan'a ait olacak olan mütebaki 60.000 İngiliz lirasının kendisine ret ve tesviyesine mütaallik bilcümle muameleler her iki Hükümet tarafından bilâteehhür ifa edilecektir.

Dokuzuncu Fasıl

Hususi Hükümler

Madde 22

İşbu Mukavelenamenin 4, 5 ve 6 ncı fasıllarında zikredilen sınıflardan birine dâhil bulunan bir gayrimenkulü iade imkânsızlığı takdirinde gayrimenkullerin kâin bulundukları memleketler Hükü-

metleri onları ancak sırf istisnai hallerde ve iadeyi imkânsız kılan haller Muhtelit Komisyonda tebyin olunduktan sonra iktisap edebileceklerdir. Her bir defasında keyfiyet mezkûr komisyonca tasvip edildikten sonra Komisyon mevzuubahis malın kıymetini takdire tevessül edecek ve sahibinin aşağıdaki tarzda tanzim eyleyecektir.

Eğer gayrimenkul Yunan tebaasından birine ait bulunuyorsa, işbu Mukavelenamenin 20 nci maddesinde gösterilen şartlar dâhilinde Türk Hükümetine tesviye edilmek üzere Muhtelit Komisyon emrinde bulunan 47.000 İngiliz lirasından, gayrimenkule takdir edilen kıymete muadil bir meblağ ifraz edilerek menlehülhakkına tediye edilecektir.

Eğer «etabli» bir Ruma ait gayrimenkul mevzuubahis ise bu para mezkûr 20 nci madde hükmünce Türk Hükümetine tesviye edilmek üzere Muhtelit Komisyonun elinde bulunan 15.000 İngiliz lirasından ifraz olunacaktır.

Yunan Hükümeti, Garbî Trakya Müslüman «etabli»lerine ait olup bu maddenin birinci fıkrasında derpiş edilen usul ve şartlara göre kendisi tarafından iktisabına müsaade edilecek olan malların sahiplerini icabı takdirinde tazmine tahsis edilmek ve bu Mukavelenamenin 23 üncü maddesinde gösterilen şartlar dâhilinde ifraz olunmak üzere Muhtelit Komisyona 150.000 İngiliz liralık bir meblağ tediye etmeği taahhüt eyler.

Madde 23

Evvelki maddenin 3 üncü ve 4 üncü fıkralarında zikredilen mebaliğ, işbu Mukavelenamede münderiç şartların ve hükümlerin tamamiyet üzerine ifasını temine tahsis edilmiş olduğundan o madde hükümlerine göre yapılacak her bir tediyatı mütaakıp, Muhtelit Mübadele Komisyonu bitaraf âzasının talebi üzerine, kaldırılmış olan paraya müsavi bir tediyat ile işbu mebaliğin eski miktarına iblâğına tevessül edilecektir.

İşbu Mukavelename mucibince uhdesine terettüp eden bütün borç ve mükellefiyetlerin tamamiyet üzere ifa edilmiş olduğunun Muhtelit Mübadele Komisyonu bitaraf âzası tarafından tesbitini mütaakıp her bir Hükümet kendisine ait bulunan 15.000 İngiliz lirasını iade ettirmek hakkını haiz bulunacaktır.

Madde 24

İşbu Mukavelenamenin 22 nci maddesinde zikredilen hükümler mahfuz kalmak şartiyle, Türk Hükümeti işbu Mukavelename ahkâmına nazaran iktisap etmesine müsaade edilmiş olan mallardan dolayı bilcümle taahhüdattan beridir.

Madde 25

İşbu Mukavelenamenin 12 ve 16 ncı maddelerinin 1 inci fıkralarında kastedilen gayrimenkuller, hükümetlerden biri tarafından işbu mukavelenamenin mer'iyete konulması tarihinde işgal edilmemiş bulunduğu takdirde mezkûr mallara vaziyed olunması veyahut bunların haciz veya işgali her bir defasında ancak Muhtelit Komisyonun evvel emirde tetkik ve tasvibinden sonra kabil olacaktır. Muhtelit Komisyonun faaliyeti nihayete erdikten sonra hiç bir vaziyed, haciz veya işgal yapılamayacaktır.

Madde 26

Ahkâmı umumiye ve Türk ve Yunan Hükümetlerinin mülkiyetine geçen mallar hakında hükümler mahfuz tutulmak şartiyle ve alâkadarların talebi üzerine her iki memleketteki kadastro daireleri, Yunan tebaasının veya mallarına bilfiil tasarruf eden Türk tabiiyetindeki şahıslarla «etabli» Müslüman ve Rumların bir gayrimübadilden miras tarikiyle sahip oldukları İstanbul ve Garbî Trakya'da kâin malların intikali için lâzım gelen ve bugüne kadar yapılmamış olan bilûmum muameleleri ikmalile mükelleftirler.

Onuncu Fasıl

Umumi Hükümler

Madde 27

İşbu Mukavelenamede görülen «İstanbul» kelimesi Türk ve Rum ahalinin mübadelesi hakkında 30 Kânunusani 1923 de (Lausanne) da imza edilen itilâfnamenin 2 nci maddesinde münderiç bulunduğu şekilde «Constantinople» şehrini işaret etmektedir.

9 numaralı beyanname ahkâmından istifade edenler; Türk tabiiyetinde bulunanlar, Yunan tabiiyetinde bulunanlar, İstanbul Rum «etabli» leri, Garbî Trakya Müslüman «etabli» leri tabirleri hakikî şahıslara olduğu gibi hükmi şahıslara da mabihüttatbiktir.

Madde 28

Elyevm İstanbulda bulunmayan ve İstanbulu Türkiye Cumhuriyeti makamatından verilmiş bir pasaportu hâmil bulunmaksızın terketmiş olan Türk tabiiyetindeki gayrimübadil Rum Ortadokslarla elyevm Garbî Trakya'da bulunmayan ve Garbî Trakya'yı Yunan Cumhuriyeti makamatından verilmiş bir pasaportu hâmil bulunmaksızın terketmiş olan Yunan tabiiyetindeki gayrimübadil müslümanlar işbu mukavelename mefadınca avdet hakkından mahrumdurlar.

Her iki Hükümet mütekabilen yukarki fıkraya göre avdet hakkından mahrum olan Türk tabiiyetindeki İstanbul Rumlariyle «9 numaralı beyanname» ahkâmından müstefit Rumlara Yunan tabiiyetini ve yukarki fıkraya nazaran avdet hakkından mahrum Yunan tebaası Garbi Trakya Müslümanlariyle «9 numaralı» beyanname ahkâmından istifade eden Müslümanlara Türk tabiiyetini tanıdıklarını beyan ederler.

Mevzuubahis şahıslar bu tabiiyet değiştirmeden dolayı memleketi asliyelerinde hiç bir suretle haklarının ve hususiyle mameleke, mirasa, mahkemelerde dâva ikamesine ve saireye mütaallik haklarının iskatına maruz kalmayacaklardır.

Bu eşhasın tebdili tabiiyetleri İstanbul yahut Garbî Trakya'da hazır bulunan zevceleri ile evlâtlarının da tabiiyetlerini değiştirmek neticesini hâsıl eder; meğer ki her memleketin Millî Kanunu buna mânı buluna.

Madde 29

Ahkâmı umumiye ve işbu Mukavelenamenin 25 inci maddesi hükümleri mahfuz kalmak şartiyle, işbu Mukavelename ile mülkiyeti iki Hükümetten birine geçmeyen mallar hakkında bundan böyle hiç bir vaziyed muamelesine veya takyidi tedbire tevessül edilmeyecek ve sahipleri diledikleri gibi intifa, tasarruf ve idarede serbest olacaklardır.

Madde 30

İşbu Mukavelenamede münderiç «elyevm» ve «bilfiil» tabirleri Ağustos 1929 tarihinde mevcut vaziyeti fiiliyeye muzaftırlar.

Onbirinci Fasıl

Hakeme mütaallik maddeler

Madde 31

İşbu Mukavelenamenin tatbiki, iki Hükümet tarafından, bu maksatla lâzım gelen teşkilâtı vücude getirecek olan Mübadelei Ahali Muhtelit Komisyona tevdi edilmiştir.

Madde 32

İşbu Mukavelenamenin tatbik ve tefsirine mütaallik olarak ileride muhtelit Mübadele Komisyonunda tahaddüs edebilecek bilûmum ihtilâflar için umumi bir surette iki Hükümet, Muhtelit Mübadele Komisyonunun bitaraf âzasına hakem sıfatını tanırlar ve onların kararlarını münakaşasız kabul etmeği şimdiden taahhüt ederler.

İşbu Mukavelenamenin tatbiki sahasında Türk ve Yunan Heyeti Murahhasaları arasında çıkabilecek her bir ihtilâf ve niza böylece Muhtelit Mübadele Komisyonu bitaraf âzasının reyleriyle kati halledilecektir.

Onikinci Fasıl

Nihai Hükümler

Madde 33

İşbu Mukavelenamenin muhtevi olduğu ahkâma muhalif bulunan veya tamamiyle tatbikına her hangi bir suretle mâni olan her nevi kanunlar, emirnameler, nizamnameler ve kanuni ve resmi tefsirler veya emir ve tamimler her iki memlekette işbu Mukavelename ile kendiliğinden mülga olacaktır.

Madde 34

İşbu Mukavelename tasdik edilecek ve böylece her iki memlekette kanun mahiyetini iktisap edecektir. Derhal tatbiki için iki memleketin kanunları mucibince lâzım gelen bilûmum neşriyat ve ilânat ifa edilecektir.

Tasdiknameler Atinada teati olunacaktır.

Ankara 10 Haziran 1930

Dr. T. Rüştü S. Polychroniadis

Mütemmim Liste

10 Haziran 1930 tarihinde Ankara'da imza edilen Mukavelenamenin 16 ncı maddesinin 4 üncü fıkrasında derpiş edilen (7000) strema'nın kendilerinden alınacağı yerler.

İskeçe	Strema	
Yeni çiftlik	4 000	
Kutulu tepe	740	
Yolcuzade	1 500	
Ferezler	2 000	
Çepel	4 000	
		12 240
Orestiya		
Deli Elya	1 700	
Demerdeş	2 400	
Mara çiftlik	1 500	5 600
		17 840

10 Haziran 1930 Andlaşması ile Yunanistanla Türkiye, arasında sürüncemede kalmış, bir türlü bir hal yolu bulunamamış olan anlaşmazlıklara son veriliyor mübadele meselesi hallediliyordu. Bir yandan bu anlaşma yapılırken diğer yandan artık İtalyan devlet adamlarının da ötedenberi temenni ettikleri Türk - Yunan Anlaşmasının hazırlıklarına girişilmişti. Atina Elçiliğimiz ile Yunanistan Dışişleri arasında Tahdidi Teslihat meselesi görüşülüyordu.

Şunada işaret etmek gerekir ki, Atina Elçiliğimizin Dışişlerine gönderdiği 6 Ağustos 1926 tarihli yazısında meselenin tetkikine daha çok önceki tarihlerde başlandığı görülmektedir.

Hariciye vekili Tevfik Rüştü bey efendi hazretlerine

Dünkü tarihli ve 342 numaralı telgrafnamei acizaneme zeyildir.

Hariciye nazırı (Mösyö Renpitsi) ile dün uzun müddet mulakat ettim. Müşarünileh berveçhi zir beyanatta bulundu. Daha ilk müla-

katımızda size bahsetmek istediğim bazı mesail hakkında bu gün efkarımız bildireceğim Yunan hükümeti hazırası T.C. ile münasebatını gayet dostane ve samimi kılmak azmindedir. Yaptığımız itilafname ile muallak mesailin hallini temin ettik. Menafii müşterek olan iki komşu devlet arasındaki revabıtı takviyeye medar olacak mukarrarat ittihazı zamanı gelmiştir. Ankaradaki sefirimiz mösyö (Arkiropulos)a buradan hini azimetinde Türkiye hükümetine aramızda bir hakem komisyonu teşkilini ve bir de muvakkat bir zaman için büyük gemiler inşasından sarfı nazarla sahillerimizin müdafasını kâfil olacak küçük sefaini harbiye inşası ile iktifa etmek ve bu suretle bahriye bütcelerimizden yapılacak tasarrufu memleketimizin inkişafı iktisadisine hasreylemek maksadı ile beynimizde bir mükavele akdini teklif etmesini tenbih ettim.

(Büyük gemi inşa edilmemesi hakkındaki iş bu teklif acizinize Yavuz Zırhlısının tamiri projesi üzerine Yunanistanda hasıl olan beyecanı tahattır ettirdi. Yunan hükümeti Averof zırhlısını kabili istimal bir hale getirerek elyevm metfuk bir vaziyette bulunuyor. Yavuzumuzun tekrar meydana çıkmaması içinde haylı zamandanberi propaganda icrasından hali kalmıyordu. Bu cihetin nazarı dikkati vekâleti penahilerine arzını vecibe addeylerim) Malumunuz olduğu üzere Balkan hükümetleri arasında tahaddüs edecek ihtilafatın hakem usulü ile halli fikrini ahiren ortaya attım. Bu baptaki tasavvurumun daha iptidasında bir redde maruz kalmaması için devletlere resmi bir surette teklifte bulunmadım. Yalınız Avrupanın diğer aksamında mevcut olan Hakem usulünün muhsenatından bahs ile bunun Balkanlarda dahi teessüsünden husule gelecek fevaidi nezdinde bulundukları hükümetlere tasvir ve teşrih etmelerine dair sefirlerimize talimat verdim. Diğer cihetten de bu mesele hakkında gazetelere beyanatta bulunarak matbuat vasıtası ile efkârı umumiyeyi tenvire çalıştım. Maatteessüf hakem usulünün tatbikini hoş görmeyen bazı devletler vardır, (Burada mösyö rentis bilhassa Yugoslavyaya işaret) etti, Bunun için dünya efkârı umumiyesi muvacehesine bu gün attığım iş bu fikri bir ay sonra içtimaı umumisinde teklif etmek niyetindeyim. Tasavvurumu Devletlere bildirdiğim zaman Belgradı kuşkulandırmamak için Sofyada ayni teşebbüste bulunmadım. Ve Belgırat (Bükreş)in cevabı muvafakatlarını aldıktan sonra Bulgaristan hükümetine keyfiyeti bildirmekliği münasip gördüm. Türkiyeye gelince Balkan hükümeti ile teşriki mesaiyi belki arzu etmezsiniz fikrile Ankarada doğrudan doğruya aramızda bir hakem komisyonu teşkili teklifini teemmül ettim. Ve olveçhile Sefirimize talimat verdim. Burada Yunan nazırının sözünü keserek (Türkiye hü-

kümeti Cumhuriyesi Balkan ahvaline ve burada vuku bulacak hadisate alakadar olmaktan sarfınazar edemez) İhtarında bulunduğumda müşarileyh pek ziyade izharı memnuniyet etti. Ve dediki (Balkanlarda ve şarkı garipte Yunanistanın en ziyade takarrüp etmek istediği devlet Türkiye Cumhuriyetidir. Binaenaleyh en başta Türkiyeyi görmek ve Türkiye ile çalışmak asıl âmâlimizdir. Hükümetiniz hakem komisyonu tesis teklifimi kabul buyurur ise İstanbulu merkezi içtima yaparız. Ve muvafık bulursa ki Romanya ve Yugoslavya ve Bulgaristanın da mezkür komisyona dahil olmalarını bu devletlere teklif ederiz. Bu suretle Balkanlarda ve şarkı karipte tahaddüs edecek ihtilafın makri İstanbul olacak ve azası bu devletler murahhaslarından mürekkep bulunacak olan bir muhtelit hakem komisyonu muvakatı ile hal ve faslı temin edilmiş olur. Bu bapta alakadarlar beyninde yapılacak mukavelenameye veya mukavelenamelere gelince bunun evvel emirde mutahassıslarımız tarafından tesbit edilmesi icap eder zannındayım. Bir taraftan Avrupada muhtelif guruplar arasında yapılmış olan hakem mukavelenamelerini tetkik diğer cihetten memeleketlerimizin vaziyet ve icabatını teemmül eder ve ona göre mukarrerat ittihaz eyleriz. Salifelzikir mukavelenamelerin mütalaası şayanı nazardır. Mesela Baltık hükümetleri arasında akdedilen mukavelenameyi bir de Commission de Reconciliation tesis etmiş bir ihtilaf zuhurunda alakadaran evvelâ birincisine müracaat ediyor ve ancak burada hal meselei kabil olmadığı takdirde ikincisi ise müdahele Commission d'Arbitrage ediyor. Almanlarla İsviçreliler arasındaki hakem mukavelenamesinde her şey maddelerle tayin edilmiş ve her ihtimal teemmül kılınmıştır. Zannederim bu kadarı bizim için fazla olsa gerektir. Hakem komisyonun kararına taalluk edilecek mesaili muhtelifibihhin kemiyyet ve mahhiyetine gelince bunu da bittabi müzakeratımızda takarrür ettiririz. Her halde muahedatı mevcude münderecatı ile alakadar memleketlerin siyaseti dahiliyesi ve hukuku hükümraniyesine taalluk eden mevat gibi mesaili mezkür hakem komisyonunda bittabi mevzuubahs olamaz. Kendileri ile bir sene evvel müşerref olduğum Tevfik Rüştü bey efendi hazretlerine berveçhi bala mülahazatımla birlikte teklifimi arzetmenizi rica ederim. Ankaradaki Sefirimize de yeniden talimat vereceğim. Hariciye nazırınızla mülakatımda kendilerine bu baptaki tasavvuratımı söylemiş ve müşaiilehi müsait ve mürveç görmüştüm. Anfelevvel mukavelenamelerden gayri birde emin ve selamet muahedenamesi akdi keyfiyetini teklif varıdı hatır oldu ise de diğerlerininde mütemmimi olacak olan bu ahitnamenin mevkii fiile konması zamanı henüz gelmediği ve Avrupanın aksamı sairesinde yapılacak emniyet muahedenameleri ile bunun rabıtası bulunacağı mulahazatı bu bapta bir müddet intizar etmekliğimizi icap ettiriyor fikrindeyim.)

Yunan hariciye nazırınında teklif vakfı ve bu baptaki beyanat ve mülahazatını berveçhi bala arzettim. Müşarinüleyh memleketim hakkında izhar ettiği hissiyatı dostaneden dolayı badelteşekkür 2/ Ağustos/341 tarihli ve 258 No.lu telgrafnamei vekaletpenahilerindeki emir ve talimat veçhile idarei lisan ettim. Bazı mesaili mücevves anhaye dair talimatım olmamakla beraber tekalifi mezkürenin hükümetim nezdinde hüsnü telakkiye mazhar olacağını zannettiğimi münasip veçhile ihsas ettim. Arzı keyfiyete musaraat eder ve Yunan hariciye nazırı ile vuku bulacak mülakatlarımda ledelicap teklifi vakıaya dair ne yolda idarei kelam etmekliğim iktiza edeceğinin bir tafsil emrü işarını istirham eylerim erendim hazretleri; 6/Ağustos/341

Atina Sefiri Büyük Elçi
İmza

10 Haziran 1930 Andlaşmasının Atinada imza edildiği gün Venizelos İsmet Paşa tarafından Ankara'ya davet edilmişti. Daveti kabul eden Venizelos 27 - 31 Ekim 1930 günlerinde Ankara ve İstanbul'u karşılama merasimleri gayet parlak bir şekilde yapılmış ve gerek resmi zevat gerek halk tarafından hararetle karşılanmıştı.

Venizelosla yapılan görüşmeler sonunda 30 Ekim 1930 günü Ankarada üç belge imzalandı.

1 — Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Andlaşması.

2 — Deniz Kuvvetlerinin tahdidi hakkında Protokol.

3 — İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi idi.

Türkiye - Yunan ilişkilerinin böyle bir düzeye ulaştığı günlerde Türkiye Hariciye Vekili T.R. Aras ile İtalya Başvekili B. Moussolini arasında aşağıdaki telgraflar teati ediliyordu.

8.11.1930

İtalya Başvekili Mösyö Benito Moussolini
Hazretlerine

Türkiye ile Yunanistan beyninde mevcut malî mahiyetteki müşkilata nihayet vermiş olan itilafatı takiben vücuda getirilen Türk - Yunan Bitaraflık, Uzlaşma ve Hakem Muahedesinin imza edilmek üzere olduğu şu anda işbu imza keyfiyeti ile teeyüt edecek

olan bu itilafı teshil zımnında Zatı Devletleri tarafından izhar buyurulan mesaiden dolayı en samimî ve dostane teşekküratını size ifade etmekle bahtiyarım.

Tevfik Rüştü
9.11.1930

Dün akşam burada Mösyö Mussoliniden aldığım İtalyanca telgrafın tercümesi ikinci maddeye dercedilmiştir. Ajansla neşrini teminini rica ederim.

«Türk - Yunan Bitaraflık Uzlaşma ve Hakem muahedesinin imzası anında zati devletlerinin gönderdiği telgrafı büyük bir memnuniyetle aldım. Muahedenin hukuku hususundaki mesail devletlerinden dolayı sizi tebrik eder ve bu vesile ile derin hissiyatımı teyit eylerim.

Benito Mussolini »
T. R. Aras

Gerek birinci maddedeki Andlaşmanın gerekse Deniz Kuvvetlerinin tahdidine dair Protokolün hazırlık müzakerelerine ait bazı telgraf metinleri aşağıya kaydedilmiştir.

Yunanlılar daha önceki yıllarda böyle bir sözleşmeye varılması ve Balkanlarda barışın tesisi için muhtelit çabalarda bulunmuşlardı.

Atina Elçiliğine gönderilen Deniz Kuvvetlerinin tahdidi hakkındaki görüşmelere mütedair bir talimat ile karşılığı aşağıya nakledilmiştir.

«Atina Elçiliğine 22 Kânunusani 928

1 — Teslihatı bahriyenin tahdidi müzakeresi ancak bitaraflık ve ademi tecavüz maddesile meşruttur. Evvel emirde ademi tecavüze ve bitaraflığa karar vermemiş devletler arasında tahdidi teslihat ve saire gibi sulh zihniyetinin istilzam ettiği tedabire tevessül nasıl olur? Biz bu tahdidi teslihat teklifinde ademi tecavüz ve bitaraflığı mündemiç görmüştük. Ve onu aynen ifadesini istemiştik. Binaenaleyh ademi tecavüz ve bitaraflığın henüz müstelzemi münakaşa görüldüğü bir zamanda diğer müzakerelerin mânası ne olabilir anlayamıyoruz. Biz yunan teklifini esas itibarı ile ve ademi tecavüz bitaraflığının tesbiti kaydı ile şayanı müzakere görüştük. Mukabil teklifimizi aynen kabul veya reddi veyahut tadilen teklifi artık Yunan hükümetine

aittir. Ancak bu bapta sarahatla kabul cevabı verilmeksizin veyahut taraflarından vuku bulacak mukabil teklife cevabımız nahak olmaksızın bahri tahdidi teslihat müzakeresine ibtidar varit olamaz. Eğer Yunan hükümeti bitaraflık ve ademi tecavüz maddesini kabul etmiyorsa mukabil teklifimizin ademi kabulü demektir ki heyeti umumiyesile Yunan hükümetinin reddile suya düşmüş olur.

2 — Yunan hariciye nazırının Roma seyahatından tevehhüm ettiğimize dair işareti hakikatı hale muvafık değildir. Bizim İtalya ile münasebatı hazıramız o haldedir ki Yunan İtalya münasebatı hazırasından her halde dun değildir. Bize hüsnü tesir etmemiş olan şey Yunan hariciye nazırının gerek zatı devletlerine vuku bulduğu ve gerek Selânikte irad ettiği nutukta temas ettiği veçhile Türk - Yunan münasebatı hakkındaki şekli beyanıdır efendim.»

« 25 Kânunusani 928

C. 120 No.lu Telgrafnameye :

Emrüvekaletpenahilerinin alınmasını müteakip derhal hariciye nazırına birinci maddesini temamen bildirdim. Cevaben tevdi ettiği beyanatı berveçhi atidir :

(Bitaraflık ve ademi tecavüz misakının tahdidi teslihat bahriye meselesile ayni zamanda müzakere edilmesine dair olan Türkiye noktai nazarını kabul ederim. Ancak bunlardan evvel iki memleket arasındaki normal vaziyetin icabatından evvelde ticaret ve konsolosluk mukavelatı . . . . . akdedilmesi ve itilafnamelerin tatbikatına ait müşkülatın ber taraf edilmesi lazım geldiği fikrindeyim. Ticaret ve konsolosluk mukavelatı müzakeratı, bu hususta Ankaraya gönderilecek memurlar ile az zamanda neticelendirilebilir. Tahminime nazaran itilafnamelere ait müşkülat da iki üç ay içinde hal edilebilir. Eğer bu müşkülat aramızda cereyan edecek müzakerat ile neticelendirilemezse hakeme tevdi etmek mecburiyeti hasıl olacaktır. Bu suretle salifelzikr mesail tahminim gibi iki üç ayda tesviye edildikten sonra bitaraflık, ademi tecavüz misakile tahdidi teslihat bahriye müzakeresi imkan dahiline girmiş bulunur.

Cevat »

1 — Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Andlaşması iki yıl önce yapılan Türk - İtalyan Andlaşmasından mülhem idi.

Andlaşmanın hazırlık müzakereleri sırasında Hariciye Vekâletinden Atina Elçiliğine gönderilen talimatta bu husus ayrıntıları ile görülmektedir.

« 20.6.1929

Atina Elçisi Enis Beyefendiye

Bulgaristan, Almanya, İtalya ve Macaristan Hükümetlerile akdolunan Bitaraflık, Uzlaşma ve Hakem Muahedenamelerinin birer sureti leffen takdim kılındı.

Mübadele meselelerinin intacından sonra Yunan Hükümetile de, Bulgaristan ile Ankarada 6.3.929 tarihlerinde akdolunup 24.5.1929 tarihinde B.M.M.nin tasdikine iktiran eden Hakem, Uzlaşma ve Bitaraflık muahedesi esas olmak ve bu muahedenin 1 nci maddesi yerine İtalya Hükümetile 30 Mayıs 1928 tarihinde Romada imzalanıp, 8.12.1928 tarihinde B.M.M. inde tasdik olunan Bitaraflık ve Hakem Muahedesinin birinci maddesi ikame edilmek suretile, bir Muahede akti zımnında müzakerata girişmenizi münasip gördüm. Bu suretle takarrür ederek İcra Vekilleri Heyetinin kabulune iktiran edecek olan Muahedeyi Hükümeti Cumhuriye namına imza için size mezuniyet ve salâhiyet verilmesi Başvekâleti Celileye yazıldı.

Binaenaleyh mübadele meselesinin hallinden sonra Yunan Hükümeti ile temasa girişilmesi ve işbu temas neticesinin inbasını rica ederim. Efendim.

Dışişleri »

Bahsekonu iki Anlaşma 12 Şubat 1931 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tasdik edilmişti.

Hariciye Vekaletinden Başvekâlete gönderilen bu hususdaki yazı ve eki Esbabı Mucibe Lâhikası, ile Hariciye Vekilinin Büyük Millet Meclisinin 12 Şubat 1931 tarihli celsesinde irat ettiği nutuk aynen dercedilmiştir.

11.12.1920

Yüksek Başvekâlete

30 Teşrinievvel 930 tarihinde imza edilmiş olan Türk - Yunan Dostluk, Bitaraflık, Uzlaşma ve Hakem muahedenamesile buna merbut ve Türkiye - Yunanistan bahri kuvvetlerinin tahdidine müteal-

lik protokolu ve bunların esbabı mucibe layıhasını leffen takdim ediyorum. Mebhus mukavelâtın tasdik edilmek üzere Büyük Millet Meclisine tevdiine Yüksek müsaadelerini istirham ederim efendim.

Hariciye Vekili

Esbabı Mucibe Lâyıhası

Mübadele işlerinden mütevellit ihtilâfın sureti katiyede halli için vücude getirilen ve mukaddema Yüksek Heyetinizce tasvip ve tasdik buyurulmuş olan 10 Haziran 1930 tarihli itilâfnamenin akit ve mevkii meriyete vazındanberi Yunan Cumhuriyetile beynimizde ki münasebatın almış olduğu dosthane şekil ve mahiyetin tabiî bir neticesi olarak ihzar ve intaç edilen ve Yunan Başvekili ile Hariciye Nazırının Ankarayı ziyaretlerinde imza edilmiş bulunan 30 Teşrinievvel 1930 tarihli Dostluk, Bitaraflık, Uzlaşma ve Hakem muahedenamesi ve buna merbut ve Türkiye ile Yunanistanın bahrî kuvvetlerine müteallik Protokol, tasdik için Yüksek Huzurunuza arz ve takdim edilmiştir.

Bu ahitnamenin kıymeti, milletler arasında zuhûr edebilecek ihtilâfların muslihane hallini temin yolunda Hükümetimizce ittihaz edilmiş ve Hariciye Vekâletince senelerdenberi müstemirren takip edilmekte bulunmuş olan siyasetin yeni bir nişanesi olmakta ibaret değildir.

Komşu Devletler münasebetlerimizin daha pek yakın zamanlara kadar geçirmiş olduğu müşkülât göz önüne getirilecek olursa, bu fiilî vaziyeti izale etmekle kalmayıp onun yerine bugün her iki milleti kuşatan ve yekdiğerine yaklaştıran samimiyet havasını ikameye muvaffak olmuş olan mütekabil mesaideki isabetli, Yüksek Heyetiniz şüphesiz ki takdir ve tasdik buyurur.

Türk - Yunan Dostluk ve Hakem Muahedesi ile merbut Protokol mütekabil münasebetlerimizin aldığı bu hayırlı istikametteki ilk eseri teşkil ediyor.

İşbu muhalesat revabıtının atide emin bir tarzda inkişafını kâfil bulunan balâda mezkûr mukavelâtın tasdik ve tasvibini ve bunların hükümlerini icraya Hükümetimizin mezun kılınmasını arz ve rica ederim.

Büyük Millet Meclisi Reisliğine

Yunan Mebusan Meclisi tarafından Yunan sefaretine keşide edilip Müşarünileyh sefaret tarafından makamı Devletlerine arzedilmesi ricasile Vekâlete takrirle sureti gönderilen telegrafnamenin terceme edilmiş bir süretini berveçhi ati arzediyorum.

«Yeni Türkiyenin Millet Meclisi tarafından gönderdiğimiz selamı ve bütün Meclisin Türk Milletinin hissiyatına terceman olarak Yunan - Türk dostluğu lehinde bulunduğu hakkındaki beyanatınızı Başvekil bana tebliğ etti. Yunan Milletinin hissiyatını tamamen ifade eden Millet Mümessillerinin beyanatınızı sevku tehalük ile karşıladıklarını ve Ankarada akdolunan muahedat ve mukavelatın tasdiki gününü Yunan Meclisinin idrak ettiği günlerin en mesudlarından biri addedeceklerini temine musareat ederim efendim.

Bilvesile hürmetlerimin kabulünü rica eylerim efendim. Hazretleri.

Hariciye Vekili Bf. nin Büyük Millet Meclisinin 12 Şubat 1931 tarihli celsesinde irat buyurdukları nutuk.

Arkadaşlarım,

Bu gün kabulü temennisile huzurunuza arzedilen kanun lâyihası komşumuz Yunanistanla aramızda Ankarada imza edilmiş olan Dostluk Bitaraflık Uzlaşma ve Hakem Muahedesile merbutu olan iki taraf deniz kuvvetleri hususunda bir anlaşma Protokolunun tasdiki hakkındadır. Bu Dostluk ve Bitaraflık Uzlaşma ve Hakem Muahedesi şimdiye kadar tıpkılarını tasdik buyurduğunuz diğer komşularımızla akdedilen Muahedeler esasındadır. Ancak bu Muahedenin Türkiye Yunanistan için olduğu kadar Balkanlar ve Akdeniz ve hatta bütün Avrupa için hususî bir ehemmiyeti vardır. Bir de Dostluk Muahedenamesine merbut olduğunu arzettiğim deniz kuvvetleri hususundaki Anlaşma Protokolu itibarile de ayrı bir hususiyeti vardır. Ötedenberi daima çoğalan bir gayretle takip ettiğimiz sulh ve karşılıklı dostluk yapmak isteyenlerle dostluk ve herkesle eyi geçinme siyasetimizin yeni ve kuvvetli bir eseri olan bu Muahedenin bir hususiyeti de şudur ki senelerden ve senelerden beri münasebatımız bir çok anlaşamamazlıklarla ve zaman zaman hafif veya ağır ihtilâflarla geçen bir devletle geçmişteki maceraları her iki taraf Hükümetinin eski şekli gibi arkamıza atarak ve artık Millî Hükümetlerini yapmış olan iki komşu Devletin bu günkü ve istikbale ait hakikî menfaatlarından ilham alarak ve birbirimize samimî dostluk elini uza-

tarak yapılmış olmasıdır. Bu noktai nazardan bu Muahede dostum Yunan Hariciye Nazırının komşu Millet Meclisinde söylediği gibi Lokarno Muahedesindenberi Avrupa diplomasisinde bir misli henüz daha yapılmamış olan bir eserdir. İki taraf arasındaki muallâk işlerin hallinden sonra yapıldığı için ve muhteviyatı itibarile bilhassa her iki tarafça bu Muahedenin şumul ve anlamaktaki anlaşma itibarile ve iki taraf dostluk münasebatının inkişafına tesiri noktasından bu Muahedenin Lokarno Muahedelerinden ileride olduğu fikir ve kanaatına temamile iştirak ederim. Bu Muahede Lozanda başlayan ve her iki tarafça ikdam ve ibram ile takip edilen siyasetin neticesi ve iki komşu arasında açılan yeni devrin çok şey vadeden bir mukaddemesidir.

Büyük Meclis, bu Muahedeyi kabul ve tasdik etmekle yalnız iki komşu Milletin dostluğunu temin etmiş olmakla kalmayacak aynı zamanda her iki Devletin bulundukları arz mıntakasında sulhü korumaya yarayan eyi bir nümuneyi Beynelmilel alemin önüne koymuş bulunacaktır. Bu Muahedeye karşı cihan efkârı umumiyesi tarafından izhar edilen alâka ve tebrikler bunu açık göstermez mi?

Herkesin malûmudur ki bu Muahedeye varmak o kadar kolay ve çabuk olmamıştır. Daima Büyük Reisimizin gösterdiği ve Büyük Meclisin tasvip ettiği ve İsmet Paşanın Lozanda açtığı yolda yürüyen Hariciyeniz iki komşu Devletin Hükümetleri arasında arzettiğim gibi Lozanda başlayan yeni ve temiz hava içinde iki taraf efkârı umumiyesinin inkişafını takip ederek ve komşu Hükümetin Hariciyesile el ele vererek yedi senede bu merhaleye varmıştır.

Karşılıklı mütemadi ve sebatlı bir sayü gayretin eseri olan bu Muahede bu uzun idare ve istihzarların ve daimî izahların sayesinde Yunanistanda bütün siyasî fırkaların ittifakla tasvibine mazhar olduğu gibi memleketimizde de Büyük Reislerinin etrafında sarsılmaz bir vahdet yaptığını her gün artan muhabbet ve merbutiyet tezahüratile gösteren Milletimizin efkârı umumiyesinde ve matbuatımızda kuvvetli ve bariz tasvip makesi bulmuştur.

Hülâsa arkadaşlarım; büyük komşumuz Sovyet Rusyasile başlayan ve sonra Asyada İranla ve Afganla Avrupada diğer büyük komşumuz İtalya ile ve Bulgaristanla Macaristanla akdedilmiş olan Dostluk ve Bitaraflık Muahedeleri silsilesini ikmal eden bu Muahedenin müstaceliyetle müzakere ve tasdikini istirham ederim. Bu Muahedeler vadisinde bunlardan başka ve muhteviyatı itibarile bir az farklı olarak İspanya ile akdedilen Bitaraflık ve Uzlaşma ve Hakem Muahedemizi Almanya ve İsveç ile aramızda mevcut Uzlaşma ve

Hakem Muahedesini ve Meclisleri tarafından tasdiki beklenilmekte olan Fransa ile imza ettiğimiz Bitaraflık Uzlaşma ve Hakem Muahedesini zikretmeliyim. Çekoslovakya ile de başlayan Uzlaşma ve hakem Muahedesi müzakeresi nihayetlenmiştir.

Bugün mevzuumuz Muahedeye müteaallik bir tafsilâtı daha Millet Vekillerinin huzurunda arzetmeliyim. İhzarî Tahdidi Teshilat Komisyonunun içtimaı münasebetile Cenevreye gitmiştim. Yunan Hariciye Nazırı Muhterem Dostum Mösyö Mihalakopulos ile orada buluşmak ve muallâk işlerimizin esasında halli için bir çare görüşüp bularak Hükümetlerimize teklif etmek daha evvelce muhabere ile kararlaşmıştı. Cenevrede müşarünileyhin hususî bir klinikte henüz tedavide olduğunu öğrendim. Hastahanede ziyaretimi kabul etti. Ameliyat olalı aradan daha çok geçmemişti. Yine öyle iken uzun uzadıya işlerimizden bahsettik ve bir an evvel bu gün tasdikini istirham ettiğim Muahedeye varmak için hasbuhal ettik. Bu mülâkatımız tahrirî ve şifahî tekerrür etti. Sonra bir iki gün farkla Milânoya gidildi. İtalyanın kıymetli Hükümet Reisi Mösyö Musolini ile ve Mösyö Grandi cenaplarile görüşüldü. Her üç Hükümet arasında böyle Muahede akdi esası tekarrür etti. O vakit bu Muahedelerin imzasının üçlümü yokşa ikişer ikişer mi akdedilmesi mütaleâ edildi. Yunanistanla aramızdaki muallâk işler henüz kati hal şeklini daha bulmamıştı. Bundan başka o vakitki tabirimizi şimdi de aynile söyleyeceğim, Yunanistanla her işimizi hallederek dostluğu kuvvetle tesisi etmek isterken diğer taraftan Roma ile de kuvvetli dostluğun doğrudan doğruya kurulmasını tercih ettik. Huzurunuzda söylemeği bilmem hacet var mı ki gerek giderken ve gerek orada muhabere ile Ankaradan sarih direktif alıyordum. İşte bu suretle Milânoda her üç Hükümet arasında ikişer ikişer bu Muahedelerin akdi esası kuruldu.

Müteakiben Roma ile Ankara arasında ve Roma ile Atina arasında karar mucibince Muahedeler yapıldı. Millet Meclislerinin tasdiklerine iktiran etti. Ondan sonra Musolini Hazretleri bizzat ve Hükümeti, ve kıymetli Hariciye Nazırı Mösyö Grandi Cenapları Ankara ile Atina arasındaki muallâk işlerin halli için işlerin karışık işlerine girmeyerek gayet bitarafane ve dostane bir tarzda daima çalıştılar ve hiç şüphe yok ki her iki taraf Hükümetinin karşılıklı arzularile beraber İtalyanın pek nazikâne ve müdebbirane olan tavassutları işlerimizin bir an evvel neticelenmesinde faideli ve müessir olmuştur. Bu münasebetle Muahedenin imzası günü İtalyanın Hükümet Reisine telgrafla ve Büyük Elçimiz vasıtasile İtalya Hariciye Nazırı-

na teşekkür ettim. Ve bitahara Romayı ziyaretimde şifahî olarak hissiyatımız teyit ettim, ve şimdi de huzurunuzda bu hakikatı yadetmeği vazife bildim.

Bu Muahede tasdikınıza iktiran edince Türkiyenin bütün komşularile bu vadideki Muahedeleri silsilesi temam olmuş olacaktır. Yunanistanın henüz böyle bir Muahede ile bağlanmadığı bir tek komşusu kalmıştır. O da aramızda kendisile böyle bir Muahede ile bağlı bulunduğumuz Bulgaristandır ki bu iki komşumuzun arasında da muallâk işlerin her iki tarafın menfaatlerine uygun bir hal tarzı bularak böyle bir Muahede ile bağlanmalarını haklarında beslediğimiz samimî dostluğumuzun ve sulh muhabbetimizin icabından olarak her vesile ile temenni etmekten kendimi alamıyorum. Ve bunu söylemekle gerek komşularımıza karşı ve gerek dünyaya karşı Hükümetinizin takip edegeldiği siyasetin ana hattını da bir defa daha arzetmiş oluyorum. Tetkik ve tasdikinize arzedilmek için tabı ve tevzi edilmiş olan bu Muahedelerin gizli bir tarafı olmadığını izaha lüzum olmasa gerektir.

Aynı zamanda imza edilmiş olan Ticaret ve İkamet Mukavelesine gelince bu işlerde kabul ve takip edilen umumî prensiplere uygun olarak yapılmış olan bu Mukavelenin de tasvip ve tasdikinize iktiran edeceğini ümit ediyorum. Böylece iki Dost ve Devlet arasındaki iktisadî münasebetlerin inkişafı için de muvafık bir yola girilmiş olacaktır. Sözlerime nihayet vermeden evvel dostlarımızın Ankarayı ziyaretlerinden bilhassa bahsetmeliyim.

Kıymetli hatırasını muhafaza ettiğimiz bu ziyaret iki komşunun münasebatında bir dönüm noktası olmuştur.

Filhakika Komşumuzun kıymetli başvekili Venizelos ve Hariciye Nazırı Muhalokupulos Cenaplarile burada muhterem Başvekil İsmet Paşa yanında yaptığımız görüşmelerdedirki imza edilen Muahedelerin geniş manalarını ve münasebatımızın hal ve istikbaline ait düşüncelerimizi takrir ettik.

Derhal şurasını arzetmeliyimki görüşlerimizde tamamile anlaştık. Yakında ilk fırsatta İsmet Paşanın refakatinde Atinayı ziyaret etmek kararındayız. Bu suretle komşu devletin ricasile yeni görüşmeler fırsatını bulacağız.

Sırf önümüzde düşündüğümüz ziyaret bahsi münasebetile arzederimki Atinadan döner dönmez ve Atina ziyaretinden temamile mustakil olmak suretile yine Başvekil Paşanın yanlarında dost Macaristanı ziyaret etmek emelimizdir.

Muhterem Millet Vekilleri

İşte her vakit ve her hususta olduğu gibi bu iştede her şeyi ve her tarafını arzettim.

Yeni Türkiyenin harici siyasetinde yeni bir merhale olan bu Muahede hakkında kararınızı vermenizi rica ederim.

Öte taraftan, Yunan Meclisinin de bu konuda nutuklar irad olunuyordu. Bu nutuklar ve diğer bazı metinler de aşağıya aynen alınmıştır.

Türk - Yunan muahedatının Meclise Berayı tasdik tevdiine dair.
Atina Elçiliği

Hariciye Vekâleti Celilesine

21/XI/930 tarih ve 756 numaralı telegrafnamesi acizeye zeyldir :

Marüzzikir telegrafnamei acizanemle içtimaını ve neticei müzakeratı hakkında neşredilen tebliği resmî muhtevasını arzeylediğim Büyük hariciye encümenine Mösyö Venizelos ve Mösyö Mihalakopoulostan maada atideki zevat iştirak etmişlerdir :

Mösyö Kafandaris	Sabık Baş Vekil ve Progressiste fırkası reisi
Mösyö Papanastasiou	Sabık Baş Vekil ve Union radicale Républicaine fırkası reisi
Mösyö Triandafilakis	Sabık baş vekil
Mösyö A. Albanos	Meclisi mebusan reisi sanisi
Mösyö Zaviçianos	Sabık nazırlardan ve union Progressiste fırkası reisi
Mösyö Turkovasilis	Hür fikirliler fırkası reisi
Mösyö Alexandris)	
» P. Argyropoulos)	Sabık hariciye nazırlarından
» A. Karapanos)	

Milliyetperver Cumhuriyetçiler fırkası reisi ve sabık baş vekillerden General Kondilis, Eski hariciye nazırlarından Athos Romanos ve elyevm Makedonya valii umumisi olan sabık münakalat nazırı Meclisi vükelaya memur Mösyö Gonatas ve ahali fırkası reisi Mösyö Çaldaris ve sabık baş vekillerden Mösyö Eftaxias içtimaa medu olmakla beraber rahatsızlıklarına binaen hazır bulunamamışlardır.

Saat 9 dan 1 1/2 a kadar devam eden bu encümen içtimaında evvelâ Mösyö Mihalakopoulos söz alarak gerek imza edilen mukavelatın ruh ve manası gerek Ankara mükâlematının mahiyyeti hakkında izahat vermiştir.

Mösyö Venizelos dahi iradı kelam ile Türkiye merkezi hükûmetinde hükümferma olmuş olan havayı samimiyeti izhar ile Türkiyede herkesin Yunanistanla anlaşmak lüzumunu ve bunun fevaidini kat'i surette hissetmiş olduğunu yakından görmüş olduğu noktasında ısrar ve Türkiyenin kat'etmiş olduğu merahili terakkiden de bahsederek Yunanistanın teşriki mesai edeceği bir memleketin bu inkişafını faideli bir unsur telâkki etmek lazımgeldiğini söylemiştir.

Mösyö Venizelos ve Mihalokopoulos teşrihatlarında Gazi Hazretleri ile vuku bulan mükâlemelerinde mazhar buyuruldukları asarı teveccüh ve samimiyeti bilhassa zikirle bu teveccüh ve samimiyetin burhanı olmak üzre Reisi Cumhurumuz Hazretlerinin «Avrupada yunan hudutlarının Türkiyenin hududu addedilmesi lazımgeleceğine» dair olan beyanatlarını nakletmişlerdir.

Başvekil ve Hariciye nazırının beyanatını müteakıp nazırı meclis ricali siyasiye Türkiye ile takip edilen tekarrüp ve dostluk siyasetini müttefikan tasvip etmişlerdir. Yalnız Mösyö Kafandaris bu tekarrübü istihsal için takip edilmiş olan yollar hakkında itirazatını meclisteki müzakere esnasında dermeyan edeceğini ifade etmekle beraber Türkiye ile tekarrüp siyasetinin hatta daha ileri götürülmesine ve bunun diğer Balkan memleketlerine dahi teşmiline taraftar olduğunu söylemiş ve buna iştirak eden Mösyö Papanastasiou da Türk - Yunan tekarrübünün Balkan Federasiyonunun tahakkukuna doğru mühim bir adım teşkil ettiğini ilâve etmiştir.

Encümen azası Mösyö Venizolosun Ankara seyahatinin imza edilen mukavelelerle esası kurulmuş olan binayı muhadeneti tarsin eden bir hadisei mesuda olarak kabul ve bahrî teslihat protokolunu tasvip etmişlerdir. Bu içtimaı müteaklp hükûmet tarafından neşredilip hülâsası telegrafla arzolunan tebliği resmî sureti leffen taktim kılınmıştır.

Uzun zaman Avrupada tahtı tedavide olup son günlerde Atinaya avdet etmiş olan ve ahvali sıhhiyesi müsait olmadığı cihetle içtimaa iştirak edememiş olan Kıralcı Populaire fıkrası reisi Mösyö Çaldarise de izahat etmek üzre Mösyö Mihala kopoulos mumaileyhi hanesinde ziyaret etmiştir. Mösyö Çaldaris de Türkiye ile tekarrüp

siyasetini esas itibarile tamamile tasvip ettiğini fakat takip edilen tarik hakında evvelce de serdetmiş olduğu kuyudu ihtiraziyeyi muhafaza ettiğini ve bunları müzakerei aleniye esnasında izah edeceğini ifade eylemiştir.

Eski Baş vekillerden olup yine hastalık dolayisile encümene iştirak edememiş olan Mösyö Eftaxias ise Mösyö Mihalakopoulosa bir mektup yazarak Ankara ukudunun tastikine taraftar olduğunu bildirmiştir. Bu suretle Mösyö Kondylis ve Romanos hariç olmak üzre encümen azası tabiri diğerle bilcümle fıkralar rüesası hükûmetin Türkiye ile takip ettiği dostluk politikasını ve bundan mülhem olan muadehat ve mukavelatı ittifak ile tasvip etmiş bulunmaktadırlar. Arzolunur efendim.

25/XI/930

Atina Elçisi
Mehmet Emin

Türk - Yunan Dostluk ve Bitaraflık Muahedesinin Müzakeresinde İrat Olunan Nutuklar.

Hariciye Vekâleti celilesine

21.12.1930 tarih ve bilâ numaralı telgrafnameye zeyildir:

Geâen teşrinievvelde Ankara'da imza edilen Dostluk Misaki ile Ticaret ve İkamet mukavelesinin ve Bahrî Protokolun kabul ve tasdikini mutazammın kanun layihasının 18 ve 20 Kânunuevvel 1930 içtimalarında Meclisi Mebusan tarafından müzakeresine ait olarak Messager d'Athènes gazetesinde intişar eden Fransızca zabıtları leffen takdim ediyorum.

Manzuru aileleri buyurulacağı üzere Liberal Fırka namına Atina mebusu M. Makasın irad ettiği mutku müteakip fırka rüesasının kaffesi, yani Radikal Cumhuriyetperver İttihat fırkası reisi M. Papanastasyu, Popüler fırka reisi M. Çaldaris, Terakkiperver fırka reisi M. Kafandaris, Terakkiperver İttihat fırkası reisi M. Zaviçyano ve Milli Demokratlar reisi Ceneral Kondilis tarafından nutuklar irad edilmiş ve müzakerat M. Venizelosun irad ettiği uzun bir hitabeile nihayet bulunmuştur. Matbuat ve efkarı umumiyedeki cereyana nazaran bihakkin intizar edildiği veçhile Zaviçyanos ve Kafandariş gibi hali hazırda hükumete en şiddetli bir surette muhalefet yapan fırka rüesası bile Türkiye ile dostluğun lüzum ve faidesini talil edecek bir söz bile sarfetmemişlerdir. Bütün nutuklarda mündemiç olan mânayı muhadenet Makas ve Papanastasyu'nun nutuklarında adeta

bir muhabbet ve dostluk cuşişi şeklinde tecelli etmiştir. Vuku bulan ve ekserisinin zafı pek zahir olan tenkidat kamilen eşkal ve teferrüata matuf ve bunlara münhasır kalmıştır. İrad edilen nutukları kısaca tekrar etmeği faidesiz görmemekteyim.

M. Makas nutkunda mukavelâtı pek kuvvetli bir lisanla müdafaa ederek Türkiye'nin Yunanistan için en tabii, en muvafık bir dost olduğunu, itilâfın, ihtiva ettiği ahkâm itibarile, her iki devletin menfeatlerine muvafık olan ehemmiyeti mahsus ruh ve mazmunlarında mündemiç bulunduğunu tebarüz ettirmiş ve bu itilaflarla Yunanistan ve Türkiye'nin bütün Avrupa'ya bir dersi ibret verdiğini söylemiştir.

Hükûmete karşı şiddetli bir muhalefet yolunu tuttuğu ötedenberi müteaddit münasebetlerle arzedilmiş olan M. Zaviçyanos bütün itilafların aynı zamanda akd ve imza edilmemiş olması hakkındaki eski tenkidatı tekrar ederek Ticaret ve İkamet Mukavelesinin ahkamile Yunan menafiinin kâfi derecede temin edilmediğini ve Bahri Protokolun ise hali hazırda Türkiye tarafında mevcut olan tefevvuku bahriyi tayidden başka bir netice vermediğini iddia etmiştir. Onu müteakiben söz alan M. Kafandaris muhalefet arkadaşının Ticaret mukavelesi hakkındaki tenkidatının tekrar etmiş ve mamafih netice itibarile Zaviçyanos'un avamperestane ve tahrik amiz ifdatına iştirâk elmeyerek her iki tarafca samimiyetle tatbik edilmek şartile itilafın pek iyi neticeler vereceğinden emin olduğunu söylemiştir.

Popüler fırkası reisi M. Çaldarisin nutkundaki tenkidat daha ziyade Yunanlıların memleketimizde keyfe mayeşa icrayı sanat edebilmelerine ve mübadillerin muvakkaten memleketimize seyyahat etmelerine karşı ipkaen mevzu takyidata maksur kalmıştır. Mumaileyh esas itibarile türk dostluğuna taraftar olduğunu ve türklerle dost olmanın Yunanistan için hayati bir mesele olduğunu takdir ve kabul ettiğini serahaten beyan etmiştir.

M. Papanastasyo irad ettiği pek beliğ nutkunda hükûmeti takip eylediği siyasetten dolayı hararetle tebrik etmiş; sulh ve müsalemetin takriri ve atide daha büyük gayelerin istihsali için pek güzel bir yol tutulduğunu beyan etmiş ve M. Zaviçyanosun yeni türk dostluğu neticesinden olarak Yunan millî hislerinin sarsıldığı hakkındaki avamferibane mütalaasını şiddetle tenkit ve takbih etmiştir. Ceneral Kondelis dahi nutkunda tamamen hükûmetin siyasetini tasvip ettiğini beyan eylemiştir.

M. Venizelos mukabelesinde itilaflar hakkında reva görülen tenkitlerden bazılarının - Kafandaris ve bahusus Zaviçyanusu kasden - şayanı teessüf olduğunu; itilafların bir yahudi pazarlığı neticesinde takarrür etmiş olmadığını, emlâk itilafnamesinin evvel imza edilmiş olmasının bir hata teşkil ettiği hakkındaki beyanatın manasızlığı seyri hadisla celi bir surette tebeyyün ettiği halde ayni tenkidatın tekrarı baisi hayret olduğunu ve ikamet meselesinde elde edilen netayicin Türklerden hali hazırda istihsal edilecek âzamî müsaadeyi teşkil ettiğini, vakit geâtikâe ve dostluğun her iki taraf için müsait semereleri iktitaf edildikçe daha müsait bir vaziyet hususlünden ümitvar olduğunu söylemiştir. Müteakiben bahri teslihatın tahdidi protokoluna nakli kelâm ederek hali hazırda Türkiye lehine bir tefevvuk olduğu iddiasının hakikatı hale tevafuk etmediğini, zira Yunanistan donanmasının adet ve tonilato itibarile daha kuvvetli bulunduğunu ve re'si kârda kaldıkça bir diretnot mübayaa etmek imkânı mevcut olmadığını ilâve etmiştir.

M. Venizelos Ankara seyahatının Yunanistan için bir izzeti nefs fedakârlığı teşkil ettiğine dair demagojik iddiayı dahi bu münasebetle çürüterek bilakis bu suretle Yunanistanın kadr ve itibarını teali ettirdiğini tebarüz ettirmek masadile demiştir ki: «Yunan ordusunun Anadolu'da verdiği kurbanları unutarak Ankara'ya gitmiş olmakla itham edildim. Fakat, efendiler her iki taraf ta bu vakayii unutmak kararını vermedikçe el ele vermek ve hakiki bir dostluk temin ve tesis etmek kabil olurmuydu? Haydarpaşayı Ankara yaylasından ayıran mesafeyi kat'etmek ceseretini gösterdiğimden dolayı muahaza olundum. Fakat şurasını derhatır ettirmek isterim ki Türkiye bunları unutmaya bizden ziyade mühtaçtır. Zira bütün bu yaylalar meydanı harp olmuş ve bütün meydanı harpler gibi tahribata uğramıştır. Binaenaleyh hali hazırda dostumuz bulunan Türkler müstevli olmak itibarile ika ettiğimiz bütün bu tahribatı unuttularsa benim ihtiyar ettiğimiz fedakârlıkları unutmamaklığıma ne sebep vardır?....»

M. Venizelos kralcıların kendisini ihanet etmekle ittiham ettikleri büyük fikri, yine kralcıların itikadınca, Türkiye'de milyonlarca rumun bulunduğu sıralarda kuvveden fiile çıkmasının imkânsızlığı tahakkuk etmişken Lozan Muahedesinden sonraki vaziyette bu gayeye bağlanmanın mahzı cinnet olacağını, Harbi Umûmiye iştirâk siyasetinin tevsii memalik için değil bu günkü mevcudun muhafazası için iltizam edildiğini ifade etmiştir.

29.12.930 tarih ve 1450 - 824 nümerolu tahririatla sureti takdim edilmiş olan ve zabitana hitaben irad edilmiş bulunan nutku bu münasebetle aynen tekrar etmiş olan M. Venizelos müteakiben Türk - Yunan dostluğunu tes'it etmiş ve aramızda mevcut münasebatın samimiyetini izah ederken pek hararetli ve zatı devletleri ile vuku bulan mükâlemelerden bahsederken demiştir ki: «Türk ricali ile vaziyeti tetkik ettiğimiz sırada pek zevkli bir hakikatla karşılaştık, o da mazi, hal ve istikbali gözden geçirirken bu kadar çok noktada menfaatları tetabük eden iki milletin nadiren bulunduğu hakikatıdır. Ankara'da akdedilen itilâfata tam kıymeti behşeden nokta işte bu iki milletin menfaatlarındaki tetabuktur..... İştiraki hissiyat noktasından da iki millet bir birine zannedildiğinden çok yakındır. İstanbulda iken bazı giritli Türk aşinalarım beni ziyaret etmişlerdi. Bana sarılırken duydukları helecanı ve benim de bu kadar senedenberi görmediğim bu hem beldelerimle buluşduğumdan dolayı duyduğum heyecani reyülâyın görmek için bizzat konsoloshane salonunda bulunmanızı arzu ederdim. Türk topraklarını ve orada oturan Türkleri gördükleri vakıt ne duyduklarını Anadolulara (Rumları kasdediyor) sorunuz». M. Venizelos mevcut muahedatı yıkmak için sulh dostu olan bu iki devlet arasında bir anlaşma vukubulduğu hakkındaki dedikoduların mahzı hezeyan olduğunu, Türk - Yunan itilafının ne İngiltere, ne Fransa, ne de Sırbıstanda sui tesir yapmamış olduğunu katiyetle bildiğini ve bir takım ecnebi matbuatın bu hususiaki neşriyatına zerre kadar itibar etmemek lâzımgeldiğini, selahiyettar muhafilde bu mesele hakkında hiç bir zaman iştibah hasıl olmadığını ilâve etmiştir.

Arzolunur Efendim.

4//1930 Atina Elçisi

Tasdik tarihi : 12 Şubat 1931, Kanun numarası 1752

Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Cumhuriyeti Hükümetleri arasında imza edilen Dostluk, Bitaraflık, Uzlaşma ve Hakem Muahedesi

Her hususta bir vifak siyaseti takip, umum isulh işine yardım ve Türkiye ile Yunanistan arasında tahaddüs decek ihtilâfları umumî hukuku düvelin en yüksek esaslarına göre halletmek emrindeki arzularını ifade eylemek isteyen Türkiye Reisicumhuru Hazretleri ve Yunanistan Reisicumhuru Hazretleri bu müşterek niyetlerini bir

muahedename ile tahakkuk ettirmeğe karar vermişler ve murahhasları olarak

Türkiye Reisicumhuru Hazretleri :

Başvekil, Malatya Meb'usu İsmet Paşayı, Hariciye Vekili, İzmir Meb'usu Doktor Tevfik Rüştü Beyefendiyi,

Yunanistan Reisicumhuru Hazretleri :

Başvekil Mösyö Elefthérios K. Vénisélos'u, Başvekil Vekili, Hariciye Nazırı Mösyö André Michalakopoulos'u tayin etmişler.

ve Murahhaslar bu baptaki salâhiyetnamelerini yekdiğerine tebliğ ile usul ve kaidesine muvafık bularak atideki hükümleri kararlaştırmışlardır.

Madde 1 — Yüksek âkitler tarafeynden birinin aleyhine müteveccih hiç bir siyasî veya iktisadî itilâfa ve kombinezona dahil olmamağı mütekabilen taahhüt ederler.

Madde 2 — Yüksek âkitlerden biri, sulhperverane tarzı hareketine rağmen bir veya birkaç devlet tarafından taarruza uğradığı takdirde diğer taraf muhasamanın bütün müddeti devamınca bitaraflığı muhafaza etmeği taahhüt eyler.

Madde 3 — Yüksek âkitler aralarında ihtilâfı mucip olan ve alelâde diplomasi usullerile halledilmeyen bilcümle mes'eleleri zirdeki 8-19 uncu maddelerde derpiş edilen uzlaşma usulüne tabi tutmağı taahhüt ederler. Uzlaşma usulüne muvaffakiyet hasıl olmadığı takdirde, işbu muahedenamenin 20-23 üncü maddelerine tevfikan, bir adlî tesviye çaresi araştırılacaktır, meğer ki âkitler beynelmilel ihtilâfatın sulhan tesviyesi için akdolunan 18 teşrinievvel 1907 tarihli itilâfnamenin 55 inci ve müteakip maddelerine yahut kendi aralarında mevcut herhangi bir anlaşmaya tevfikan teşkil edilen bir hakem mahkemesine müracaat hususunda mutabık kalmış olsunlar.

Madde 4 — Geçen maddedeki ahkâm, Yüksek âkitler arasında mer'i muahedat mucibince, onlardan birinin salâhiyetine dahil bulunan mes'elelere ne de hakimiyet hakkına taallûk eden hususata tatbik olunmaz. Bir mes'elenin hakkı hakimiyete taallûk edip etmediğini tahrirî bir beyanname ile tayin etmek her âkidin hakkıdır, itiraz vukuunda diğer âkit işbu mütekaddim mes'eleyi hallettirmek için hakeme veya Beynelmilel Adalet Divanına müracaat edebilir.

Balâda mezkûr maddenin ahkâmı işbu muahedenameden mukaddem olan ve maziye ait bulunan hadisattan mütevellit ihtilâfata da tatbik edilmez.

Madde 5 — Tarafeyn arasında mer'i diğer itilâfnamelerle halleri için hususi bir usul derpiş edilmiş olan ihtilâflar, işbu itilâfnamelerin ahkâmına tevfikan hallolunacaklardır.

Madde 6 — Eğer bir ihtilâfın mevzuu tarafeynden birinin dahilî kanunlarına nazaran adlî veya mülkî mukamatın salâhiyetleri dahilinde bulunuyorsa, mezkûr taraf, salâhiyettar makam tarafından makul müddetler zarfında kat'î bir hüküm verilmezden evvel ihtilâfın işbu Muahedede derpiş edilen muhtelif usullere tabi tutulmasına muhalefet edebilecektir.

Bu takdirde, işbu Muahedede derpiş olunan usullere müracaat etmek isteyen tarafın, mezkûr karardan itibaren bir sene zarfında, arzusunu diğer tarafa iblâğ etmesi lâzımdır.

Madde 7 — Âkitlerin biri tarafından diğer âkide yapılacak talep üzerine, işbu Muahedenamenin tasdiknamelerinin teatisini takip eden altı ay zarfında, bir Daimî Uzlaşma Komisyonu teşkil edilecektir.

Âkitler hilâfına ittifak etmedikleri takdirde, Uzlaşma Komisyonu âtideki tarzda teşekkül edecektir :

1. Komisyonun 5 azası olacaktır. Tarafeynden her biri kendi tebaası meyanından müntehap bir aza tayin edecektir. Diğer üç komiser üçüncü devletler tebaaları meyanından müttefikan intihap edileceklerdir. Bunların ayni tabiiyeti haiz bulunmamaları, ikametgâhlarının âkitler ülkesinde bulunmaması ve kendilerinin işbu âkitler hizmetinde olmamaları lâzımdır. Akitler Komisyon reisini bunlar arasından seçecekler ve ihtilâf zuhurunda, işbu üç komiserden hangisinin reis olacağı kura ile taayyün edecektir.

2. Komiserler üç sene için tayin olunacaklar, ve tekrar intihap edilebileceklerdir. Müttefikan tayin edilmiş olan komiserler memuriyetleri esnasında tarafeynin ittifakile tebdil olunabileceklerdir. Usul ve muameleye henüz iptidar edilmediği müddetçe tarafeynin her biri kendisince tayin edilmiş olan komiseri tebdil edebilecektir.

3. Ölüm, istifa veya herhangi bir mani dolayısile vuku bulacak münhaller, en kısa bir müdet zarfında, tayin usulüne tevfikan doldurulacaktır.

Madde 8 — Eğer bir ihtilâfın zuhurunda, âkitler tarafından tayin olunmuş bir Daimî Uzlaşma Komisyonu mevcut bulunmıyorsa, âkitlerden birinin diğerine yapacağı talepten üç aylık bir müddet zarfında, işbu ihtilâfın tetkiki için bir Hususî Uzlaşma Komisyonu teşkil edilecektir. Âkitler arasında hilâfına karar olmadıkça, tayinler yukardaki madde ahkâmına tevfikan yapılacaktır.

Madde 9 — Müttefikan intihap edilecek azalar 10 ve 12 inci maddelerde tespit olunan müddetler zarfında tayin olunmazlarsa, icap eden tayinlerin icrası tarafeynce müttefikan intihap edilen üçüncü devlete havale olunacak ve bu hususta ittifak hasıl olmadığı takdirde âkitlerden her biri diğer bir devlet gösterecek ve bu tayinler iki devlet tarafından müttefikan icra olunacaktır. Şayet üç aylık bir müddet zarfında işbu iki devlet mutabık kalamıyacak ulursa, bunlardan her biri tayin olunacak azaların miktarınca namzet irae edecektir. Bu suretle teklif edilen namzetlerden hangilerinin tayin olunacağı kura ile taayyün edecektir.

Madde 10 — Uzlaşma komisyonuna müracaat, müttefikan hareket eden âkitlerin beraberce, veya, ittifak olunmadığınra, âkitlerden birinin veya diğerinin reise bir istida vermesi suretile olur.

İstida, ihtilâf mevzuunu muhtasaran anlattıktan sonra, Komisyondan, bir uzlaşmağa vardıracak her türlü tedabire müracat eylemesini ihtiva edecektir.

İstida, âkitlerden yalnız biri tarafından verilmiş ise, müsted'i âkitçe işbu istida diğer âkide vakit fevtetmeden tebliğ edilecektir.

Madde 11 — İhtilâfın âkitlerden biri tarafından komisyona arzı tarihinden itibaren on beş gün zarfında âkitlerin her biri, bu ihtilâfın tetkiki için, mes'elede salâhiyeti mahsusası bulunan bir kimseyi kendi azasının yerine ikame edebilecektir. Bu hakkı istimal eden âkit keyfiyeti derdal diğer âkide haber verecek bu takdirde diğer âkit te ihbarın kendisine vürudundan itibaren onbeş gün zarfında aynı suretle hareket etmek salâhiyetini haiz olacaktır.

Madde 12 — Âkitler hilâfına ittifak etmedikleri takdirde Uzlaşma Komisyonu, reisinin irae ettiği mahalde içtima eyleyecektir.

Madde 13 — Uzlaşma Komisyonunun vazifesi muhtelefünfih mes'eleleri tavzih etmek, bu uğurda faideli malûmatı toplamak ve âkitleri uzlaştırmağa gayret eylemektir.

Komisyon mes'eleyi tetkik ettikten sonra ihtilâfın halli için tekliflerini bir rapora dercedecektir.

Madde 14 — Uzlaşma Komisyonu behemehal mürafaa şeklinde olması lâzım bulunan kendi mesai usulünü, müttefikan başka türlü bir karar vermemiş ise, beynetmilel ihtilâfların muslihane halline dair 18 teşrinievvel 1907 La Haye mukavelenamesinin üçüncü faslı ahkâmını nazarı itibara alarak, bizzat tanzim edecektir.

Madde 15 — Uzlaşma Komisyonunun mesaisi ancak âkitlerin muvafakatile Komisyon tarafından ittihaz olunmuş bir karar üzerine alenî olacaktır.

Madde 16 — Akitler Uzlaşma Komisyonu nezdinde kendilerile Komisyon arasında mutavassıt hizmetini gören ajanlar tarafından temsil edileceklerdir; bundan maada, âkitler kendileri tarafından bu husus için tayin edilen müşavir ve mütehassısların yardımına müracaat edebilecekler ve şehadetini faideli addettikleri bilcümle eşhasın komisyonca istimaını talep eyliyebileceklerdir.

Komisyon da her iki tarafın ajanlarile müşavir ve mütehassıslarından şifahî izahat talep etmek ve faideli göreceği herhangi bir şahsı Hükûmetinin muvafakatile celp ve istima eylemek salâhiyetini haiz olacaktır.

Madde 17 —Akitler uzlaşma komisyonun mesaisini kolaylaştırmağı ve alelhusus kendisine, mümkün olabildiği kadar vâsi mikyasta, bilcümle vesaiki ve faideli malûmatı vermeği ve kendi memleketleri dahilinde ve kendi kanunlarına tevfikan Komisyonun şahitler veya mütehassıslar celp ve istima eylemesini ve vak'a mahalline gitmesini temin için malik oldukları bütün vasıtaları kullanmağı taahhüt ederler.

Madde 18 — Akitler müddetin temdidine karar vermedikçe, Uzlaşma Komisyonu ihtilâfın kendisine arzı gününden itibaren, dört ay zarfında raporunu tevdi edecektir.

Akitlerden her birine raporun bir nüshası verilecektir. Rapor, ne hâdiselerin ifadesi ne de esbabı hükmiye ve netaiç itibarile, bir hakem kararı mahiyetinde olmıyacaktır.

Madde 19 — Uzlaşma Komisyonu, raporunda münderiç hal tekliflerine âkitler tarafından verilecek cevap için bir müddet tayin edilecektir. İşbu müddet üç aydan fazla olmayacaktır.

Madde 20 — Müttefikan tayin olunan komiserlerden her biri mesainin filen devamı esnasında, miktarı âkitler tarafından tespit edilecek ve onlarca müsavaten ita olunacak, bir tazminat olacaktır.

Buna mukabil, her akit kendi tarafından tayin olunan Komisyon azasının tazminatını tespit ve ita edecektir.

Komisyonun faaliyetinden dolayı tahaddüs eden masraflar iki tarafça mütesaviyen ödenecektir.

Madde 21 — Komisyonun teklifleri tarafeynce kabul edilmez ise onlardan her biri Komisyonun raporunda tayin olunan müddet zarfında, ihtilâfı Daimî Beynetmilel Adalet Divanına arzetmek salâhiyetini haiz bulunacaktır.

Divanın reyine nazaran, ihtilâf hukukî mahiyette olmadığı takdirde onu, hakkında bir hukuku düvel kaidesi tatbik edilemezse, Divanın hakkaniyet ve nısfet dairesinde halledebileceği hususunda her iki taraf müttefiktir.

Madde 22 — Âkitler, her mes'elede, ihtilâfın mevzuunu sarahaten tayin eden ve Daimî Beynelmilel Adalet Divanına verilebilecek hususî salâhiyetleri ve kendi aralarında mukarrer sair bilcümle şeraiti tespit eyliyen hususî bir tahkimname tanzim edeceklerdir.

Tahkimname âkitlerin hükümetleri arasında nota teatisi suretile yapılacak ve bunun her noktası Adalet Divanı tarafından tefsir edilecektir. Eğer âkitlerden birinin adlî tesviye talebini aldığı günden itibaren üç ay zarfında tahkimnamenin metni takarrür etmez ise tarafeynden her biri alelâde bir istida ile Adalet Divanına müracaat edebilecektir.

Madde 23 — Beynelmilel Daimî Adalet Divanı âkitlerden birinin adlî makamatı veya herhangi bir makamı tarafından verilen bir kararın hukuku düvele tamamen veya kısmen muhalif olduğunu tesbit eder ve bu âkidin hukuku esasiyesi mevzuubahs kararın netayicini izaleye müsait olmaz veya ancak kısmen izaleye müsait olursa mutazarrır olan tarafa divan kararı ile munsifane bir tazminat verilmesi icap edeceğinde âkitler mutabıktırlar.

Madde 24 — Beynelmilel Daimî Adalet Divanı tarafından verilen karar âkitler tarafından hüsnü niyetle tenfiz edilecektir.

Kararın tefsirinde tahaddüs edebilecek müşkilât her bir âkidin bu hususta alelâde bir istida tarikile kendisine müracaat eyliyebilecek olduğu Adalet Divanı tarafından hallolunacaktır.

Madde 25 — Uzlaşma usul ve muamelâtının veya adlî tesviye usul ve muamelâtının devam ettiği müddetçe âkitler, Uzlaşma Komisyonu tekliflerinin kabulüne veya Beynelmilel Daimî Adalet Diva-

ni kararının icrasına halel getirebilecek mahiyette olan herhangi bir tedbiri ittihazdan tevakki edeceklerdir.

Madde 26 — Eğer işbu Muahedenamenin imzasında muallâk bir uzlaşma veya adlî tesviye muamelesi mevcut bulunuyor ise işbu ikamesinde mutabık kaldıkları herhangi bir diğer mukavelename ahkâmına tevfikan devam edecektir.

Madde 27 — İşbu Muahedenin gerek tefsirinde gerek icraasında tahaddüs edebilecek ihtilâflar, nizaların tavsifine taallûk edenler de dahil olduğu halde, Beynelmilel Daimî Adalet Divanına doğrudan doğruya alelâde istida ile arzolunacaktır.

Madde 28 — İşbu Muahedename en kısa bir müddet zarfında, tasdik olunacak ve tasdiknameleri teati edilir edilmez mer'iyete girecektir. Muahedename mer'iyete girdiğinden itibaren beş sene müddetle muteber olacaktır. Bu müddetin hitamından altı ay evvel mefsuhiyeti ilân edilmezse ikinci bir beş senelik müddet için temdit edilmiş addolunacak ve bu tarzda devam edilecektir.

Balâda mevaddı tasdikan, isimleri yukarda zikredilen murahhaslar işbu muahedeyi imza etmişlerdir.

Ankara, 30 teşrinievvel 1930.

İsmet — E. K. Vénisélos

Dr. Tevfik Rüştü — A. Michalakopoulos

Protokol

Bu günkü tarih ile imza edilen Dostluk ve Hakem Misakının imzasına saik olan prensipler ile mütehalli bulunan ve bahrî teslihat masraflarının beyhude artmasının önüne geçmek ve, her bir tarafın haiz olduğu eşraiti mahsusayı nazarı itibare alarak, mütekabil kuvvetlerin mütevazî tarzda tahdidi yolunda mütesaviyen ilerlemek arzusunu besleyen yüksek âkitler bahrî teslihat yarısının, her iki tarafça, hulûsutam dairesinde dostane bir fikir ve izahat teatisi suretile, önünü alabilmek fırsatını iki hükümete bahşeylemek için, altı ay evvelden diğer âkide haber vermeden hiçbir harp gemisinin veya teslihatının siparişi, iktisabı veya inşası cihetine gitmemeği taahhüt ederler.

Ankara, 30 teşrinievvel 1930.

İsmet — E. K. Vénisélos

Dr. Tevfik Rüştü — A. Michalakopoulos

No: 63 — Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Hükûmeti arasında akdolunan İkamet, Ticaret ve Seyrişefain Mukavelenamesinin tasdiki hakkında Kanun

5 Mart 1931

(Resmî Gazete ile neşir ve ilânı : 15 Mart 1931 - Sayı : 1748)

Kanun No : 1758

Madde 1 — Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Hükümeti arasında 1930 senesi Teşrinievvelinin otuzuncu günü Ankarada akit ve imza edilen İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi kabul ve tasdik edilmiştir.

Madde 2 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3 — Bu kanunun ahkâmını icaraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Türkiye ile Yunanistan arasında İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi

Bir taraftan

Türkiye Reisicumhuru,

Diğer taraftan

Yunanistan Reisicumhuru,

İki memleket arasındaki iktisadî münasebetleri inkişaf ettirmek arzusunda olduklarından bu maksatla bir İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelesi akdine karar vermişler ve murahhasları olmak üzere

Türkiye Reisicumhuru :

Hariciye Vekili Tevfik Rüştü,

Nafıa Vekili Zekâi,

İktisat Vekili Mustafa Şeref,

Hariciye Müsteşarı Menemenli Numan Beyleri;

Ve Yunanistan Reisicumhuru :

Nazırlar Heyeti İkinci Reisi ve Hariciye Nazırı Mösyö André Michalacopoulos,

Fevkalâde murahhas ve Orta Elçi Mösyö S. Polychroniadis'i tâyin eylemişlerdir.

Müşarileyhler mütekabil salâhiyetnamelerini birbirlerine tebliğ edip bunları usulüne muvafık ve muteber bularak aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır.

Kanun lâyihasının tevdii tarihi : 29 Kânunuevvel 1930

Müzakere tarihi : 5 Mart 1931

Bu kanun 2335, 3666, 2909, 3141 sayılı kanunlarla ilgilidir.

MADDE 1

Yüksek âkid Taraflardan her birinin tebaaları, diğer tarafın ülkesine, memleketin kanun ve nizamlarına riayet ederek mahallî tebaaların veya ecnebiler için hususi ahkâm varsa en ziyade müsaadeye mazhar millet tebaalarının tabi oldukları veya olacakları, herhangi mahiyette olursa olsun, takyitlerden başkalarına tabi tutulmaksızın, maazalik ecnebiler hakkındaki zabıta ahkâmına halel gelmeksizin, serbestçe girebilecekler, orada seyahat, ikamet edebilecekler ve yerleşebilecekler, veyahut orayı her vakit terkedebileceklerdir.

Bununla beraber şurası mukarrerdir ki yukarda ahkâm, muhacereti bir kanun ile tanzim etmek hususunda Yüksek Âkid Taraflardan her birine tanınmış olan hakkı asla ihlâl etmez.

MADDE 2

Yüksek Âkid Taraflardan her biri, gerek kanuni bir hüküm neticesinde, gerek ahlâkî ve sıhhi zabıta ve dilencilik hakkındaki kanun ve nizamlara tevfikan, gerek Devletin dâhili ve harici emniyetine mütaallik esbap dolayısiyle diğer tarafın tebaalarına memleketinde yerleşmeği ve oturmağı ferdî tedabir ile menetmek ve bunları yukarda zikredilen sebeplerden dolayı memleketinden ihraç eylemek hakkını muhafaza eder.

Diğer taraf, bu suretle ihraç edilmiş olan tebaalariyle ailelerinin, tâbiyetleri salâhiyettar Konsolos tarafından tasdik edilmiş olduğu takdirde yeniden memleketine kabul etmeği taahhüt eyler. Bu hüküm siyasi esbaptan dolayı istenmiyen şahıslara tatbik edilmez.

MADDE 3

Yüksek Âkid Taraflardan her birinin tebaaları, diğerinin ülkesinde, ihraz veya tasarrufu bu Yüksek Âkid Tarafın kanunlarıyle en

ziyade müsadeye mazhar memleket tebaalarına müsaade olunmuş veya olunacak olan her nevi menkul veya garmikenkul malları ihzar ve tasarruf etmek hususunda tam serbestiye malik olacaklardır. Onlar diğer Yüksek Âkid Taraf tebaaları hakkında tâyin edilmiş veya edilecek olan şeraitin aynına tabi olarak bu malları satma, değiştirme, bağışlama, evlenme, vasiyet suretiyle veya herhangi diğer bir suretle elden çıkarabilecekler veya veraset tarikiyle ihraz edebileceklerdir.

Onlar, yukarıdaki fıkrada derpiş edilen ahvalin hiç birinde, mahallî tebaalara tatbik edilen veya edilecek olan, her hangi neviden olursa olsun, vergi, resim ve mükellefiyetlerden başkalarına veya daha ağırlarına tabi tutulmayacaklardır.

Kezalik onların, memleketin kanun ve nizamlarına uyarak mallarını ve alelûmum emtialarını serbestçe ihraç etmelerine de müsaade olunacaktır. Bu hususta onlar diğer Yüksek Âkid Taraf tebaalarının mümasil ahvalde tabi bulunacakları takyitten başka hiç bir takyide ve resimlerden başka veya daha ağır hiç bir resme tabi tutulmayacaklardır.

MADDE 4

Yüksek Âkid Taraflardan birinin tebaaları, diğer tarafın ülkesinde mer'i kanunlara uymak şartiyle o ülkede ticaretlerini ya bizzat veya istihdamlarınnı münasip görecekleri adamlar vasıtasiyle yapabileceklerdir.

Ticaret, seyrisefain ve sanata, meslek ve hirfetler icrasına veya herhangi neviden bir iştigale mütaallik bilcümle hususlarda Yüksek Âkid Taraflardan birinin başka bir ecnebi memleketin gemilerine ve vatandaş veya tebaalarına bahşetmiş olduğu veya ileride bahşedeceği, imtiyaz, müsaade veya muafiyetlerin aynı zamanda ve talebe hacet kalmaksızın, şartsız ve tavizsiz olarak, diğer tarafın gemilerine ve tebaalarına teşmil edileceğini Yüksek Âkid Taraflar kararlaştırmışlardır; iki tarafın bu hususdaki fikri yekdiğerine mütekabilen en ziyade müsaadeye mazhar ecnebi memleket müsavat temin etmektir.

Bununla beraber, Yüksek Âkid Taraflar, kanunlar ve nizamnamelerle, seyyar sanayii ayak satıcılığını ve münasip görecekleri diğer hırfet ve meslekleri kendi tebaalarına hasredebileceklerdir.

MADDE 5

Merkezi Yüksek Âkid Taraflardan birinin ülkesinde olan ve orada işbu memleketin kanunlarına tevfikan usulü dairesinde mevcudiyeti haiz bulunan hisse seneti şirketlerle - sınai ve malî şirketler ve sigorta ve nakliyat kumpanayları dâhil olmak üzere - sair ticari şirketler, diğer tarafça usulü dairesinde mevcudiyeti haiz tanınacaklardır.

Mezkûr şirketler diğer memleketin mer'i bulunan veya mer'iyete konulacak olan kanun ve nizamlarına tabi olarak ve eğer bu memleketin kanuni mevzuata ruhsat istihsali mecburiyetini derpiş ediyorsa bu ruhsatın istihsalinden sonra, o ülkede yerleşebilecekler, ve filyaller, şubeler veya acentalar ihdas ve müddei ve müddeialeyh sıfatiyle mahkemelere müracaat edebileceklerdir.

Yüksek Âkid Taraflardan her biri kendi memleketinde, diğer bütün memleketlerin şirketlerine umumiyetle müsaade edilen bir faaliyeti icra eden şirketlerin yerleşmesine salifüzzikir ruhsat dolayısiyle mânia ihdas etmemeğe muvafakat eder.

Yüksek Âkıd Taraflardan birinin kanuni mevzuatı dairesinde teşekkül etmiş olan mezkûr şirketlerin diğerinin ülkesinde icra edilecek olan faliyeti işbu diğer tarafın kanun ve nizamlarına tabi olacaktır.

Bu şirketler, ikinci memlekette, mal, hak ve menfaatlerinin kanuni ve adlî himayesine mütaallik bütün hususlarda, yerli şirketlere yapılan muamelenin aynından müstefit olacaklardır. Bundan başka, bunlar, mütekabiliyet şartiyle, mahkeme masarifini müemmin kefalet akçesinden muaf tutulacaklardır.

Diğer cihetten, Yüksek Âkıd Taraflardan her birinin şirketleri, diğer tarafın ülkesinde, memleketin kanunlarına uyarak ve bunlarda derpiş edilmiş olan takyitler kaydı ihtirazisi altında, Şirketin işlemesi için lüzumlu olan her nevi menkul ve gayrimenkul malları ihraz edebileceklerdir; şu kadar ki gayrimenkul ihrazı Şirketin gayesini teşkil etmemesi meşruttur.

MADDE 6

Yukarki madede istihdaf edilen şirketlere filyalleri, şubeleri ve acentaları Yüksek Âkıd Tarafların mütekabil ülkelerinde resim, harç ve vergiler hususlarında - ecnebi şirketlerin ruhsat ve tescil vesikaları istihsaline ait harç ve mükellefiyetler müstesna olmak üze-

re - aynı mahiyetteki yerli şirketlere tahmil edilen malî mükellefiyetten daha ağırına tabi tutulmayacaklardır.

Maamafih bu hüküm gerek Devlet tarafından kurulmuş olan müesseselere, gerek umumi bir hizmetin imtiyazına sahip olanlara bahşedilen vergi muafiyetlerini mutalebe etmek için Yüksek Âkıd Taraflardan biri canibinden dermeyan edilemeyecektir.

Yüksek Âkıd Taraflardan her biri, sermaye, irat veya kazanç üzerinden hesap edilen vergilere mütaallik hususlarda, diğer tarafın şirketleriyle, şube, filyal veya acentalarını, vergilerin mahiyetine göre, ancak bunların sermayelerinin kendi ülkesinde mevzu kısmı üzerinden ve bu ülkede tasarruf ettikleri mallar, tedavül eden esham ve tahvilât, elde ettikleri kazançlar ve yaptıkları muameleler itibariyle resme tabi tutacaklardır.

Yüksek Âkıd Taraflardan birinin mezkûr şirketleri, esasi nizamnamelerinin istihdaf ettiği başlıca muamelelerini, diğer Yüksek Âkıd Tarafın ülkesinde, bu tarafın tabiiyetini talep ve iktisap etmeksizin, temerküz ettiremiyeceklerdir. Merkezleri mensup oldukları memlekette bulunan ecnebi bınkaların filyal ve şubeleri bundan evvelki fıkrada müstehdef değildir.

MADDE 7

Yüksek Âkıd Taraflardan her birinin, tebaaları diğerinin ülkesinde, şahısları ve malları için, kezalik her nevi ticaret, sanat, hırfet ve meslekin icrası dolayısiyle, mahallî tebaalardan cibayet edilenlerden başka veya daha ağır, herhangi mahiyette olursa olsun, hiç bir vergi, resim veya teklif tediyesiyle mükellef olmayacaklardır.

Bununla beraber, ikamet resimleriyle zabıta muamelelerinin ifasına mütaallik resimler hususunda Yüksek Âkıd Taraflardan her birinin tebaaları en ziyade müsaadeye mazhar millet tebaalarına bahşedilen muameleden müstefit olacaklardır.

MADDE 8

Yüksek Âkıd Taraflardan birinin tebaaları, diğerinin ülkesinde, mahallî tebalara tahmil edilmiş olan şartlar, takyitler ve harçlardan başkalarına tabi olmaksızın, haklarını takip ve müdafaa etmek üzere serbestçe mahkemelere müracaat etmek hakkına malik olacaklar ve bu mahallî tebaa gibi, bütün dâvalarda, avukatlarını, veya ajanlarını mevzuubahis ülkelerin kanunları mucibince bu mesleklere

kabul edilmiş kimseler arasından intihap eylemek serbestisinden istifade edeceklerdir.

Yüksek Âkıd Taraflardan her birinin tebaaları, diğerinin ülkesinde, mütekabiliyet şartiyle, adlî muzaheretten ve mahkeme masarifini müemmin kefalet akçesi muafiyetinden müstefit olacaklardır.

MADDE 9

Yüksek Âkıd Taraflardan her birinin tebaaları, diğer taraf ülkesinde, sulh zamanında olduğu gibi harb zamanında da, hem ordu da, bahriyede ve hava kuvvetlerinde, hem de millî muhafız ve milis kıtaatında herhangi mecburi bir askerî hizmet ve mütekabil kanunlarda tahsisen derpiş edilen istisnalar mahfuz kalmak şartiyle, herhangi adlî, idari ve beldi bir memuriyet ifasından muaf olacaklardır. Bunlar böyle bir hizmete veya memuriyetin ifasına muadil olmak üzere vazedilecek herhangi, nakdî veya aynî, tekliften de müstesna olacaklardır.

Yüksek Âkıd Taraflardan birinin tebaaları ve şirketleri diğer Yüksek Âkıd Tarafın tebaalarına ve şirketlerine tahmil edilebilecek olan askerî ve mülki istimvallerden başkasına diğer taraf ülkesinde hiç bir veçhile tabi kılınmayacaklardır. Bunlar, mezkûr istimvallerin tatbikı usulüne ve tazminine ait hususlarda ayniyle mahallî tebaalar gibi mahallî kanunların hükmüne tabi bulunacaklardır.

MADDE 10

Menşei Türkiye Cumhuriyeti ülkesi tabii veya mamul müstahsallar Yunanistan Cumhuriyeti ülkesine ithal olundukları zaman gümrük resimleri, munzam resimler ve tezyit emsali veya mükellefiyet hususlarında en ziyade müsaadeye mazhar memleketin mıntakavî tesmiyelerin ne olursa olsun - mümasil müstahsallarına bahşedilen veya ileride edilebilecek olan muameleden daha az müsait bir muameleye tabi tutulmayacaklardır.

Ayniyle menşei Yunanistan Cumhuriyeti ülkesi olan tabii veya mamul müstahsallar Türkiye Cumhuriyeti ülkesine ithal olundukları zaman, gümrük resimleri, munzam resimler ve tezyit emsali veya - oktruva dâhil olmak üzere - diğer herhangi resim veya mükellefiyet hususlarında en ziyade müsaadeye mazhar memleketin - mıntıkavî tesmiyeleri ne olursa olsun - mümasil müstahsallarına bahşedilen veya ileride edilebilecek olan muameleden daha az müsait bir muameleye tabi tutulmayacaklardır.

Bu maddenin birinci fıkrası hükümlerine halel gelmeksizin, menşei Türkiye Cumhuriyeti gümrük arazisi olup (A) listesinde tadat edilmiş olan tabii veya mamul müstahsallar Yunanistan Cumhuriyeti gümrük arazisine ithal olundukları zaman mezkûr listede münderiç tarifelerden müstefit olacaklardır.

Türkiyede müstahsal veya mamul herhangi bir madde üzerinden bunun Yunanistana ithalinde (22 Kânunuevvel 1923 tarihli Gümrük Tarifesi Kanununun beşinci maddesinde derpiş edilen oktruva, 1922 mecburi istikrazının tediyatı için alınan resim ve istatistik, varidat, vilâyet veya belediyeler varidatı menfaatine gibi) milli varidat, Vilayet veya Belediyeler varidatı menfaatine Devlet tarafından istifa edilen munzam resimlerin mecmuu o maddeye mütaallik ithal resiminin yüzde yetmiş beşini ve 1922 mecburi istikrazının tediyatı için alınan resim ise yüzde otuz dokuzunu ve oktruva resim de yüzde otuzunu tecavüz etmemesi kararlaştırılmıştır.

Türkiyede müstahsal veya mamul maddeler, Yunanistanda müstahsal mümasilleri olan maddeler üzerinden bunların bir şehirden diğerine nakledildiği vakit cibayet olunan dahilî belediye resminden muaf olacaklardır.

Ayniyle, bu maddenin ikinci fıkrasının hükümlerine halel gelmeksizin menşei Yunan, gümrük arazisi olup (B) listesinde ithal olundukları zaman mezkûr listede münderiç tenzilât yüzdelerinden müstefit olacaklardır.

MADDE 11

Türkiye'ye yapılacak ihracattan Yunanistan'da ve Yunanistan'a yapılacak ihracattan Türkiye'de aynı müstahsalların bu hususta en ziyade müsaadeye mazhar memlekete ihraçlarında istifa edilen veya edilecek olan ihraç resimlerinden başka veya daha yüksek resimler veya başka nevi harçlar alınmayacaktır.

MADDE 12

Üçüncü bir memleket ile müsavat üzere muamele görmek teminatı, ithalât ve ihracat resimlerinin istifa tarzına, emtianın gümrük antrepolarına konulmasına, gümrük aidatına ve usullerine, ithal ve ihraç olunan veya transit suretiyle geçen eşyanın gümrüğe kabul ve gümrükten sevkine ait muamelâta da şâmildir.

MADDE 13

Âkit Taraflardan birinin, bir veya bir kaç üçüncü memleketten transit suretiyle geçtikten sonra diğer taraf ülkesine ithal menşe memleketinden doğrudan doğruya ithalleri takdirinde alınacak gümrük rüsumundan yahut aidattan başkasına veya daha yükseğine tabi tutulmayacaktır.

Bu hüküm, doğrudan doğruya transit edilen emtia hakkında cari olduğu gibi aktarma, zurufu tecdit veya entrepoya vazedildikten sonra transit edilen emtiaya da tatbik olunur.

MADDE 14

Yüksek Âkıd Tarafından birinin ülkesinde, gerek Devlet, gerek nahiyeler ve teşekküller hesabına olarak bir maddenin istihsali, imali veyahut istihlâki üzerine vazedilen veya edilecek olan dahilî resimler, hiç bir sebeple, diğer taraf ülkesinin müstahsallarına aynı cinsten olan yerli müstahsallardan ve mümasil yerli müstahsallar bulunmadığı takdirde, en ziyade müsaadeye mazhar milletin mümasil müstahsallarından daha ağır ve daha tazyik edici bir surette tahmil edilmeyecektir.

MADDE 15

Yüksek Âkıd Taraflardan her biri, ithal edilen müstahsalların menşe memleketini tesbit etmek üzere :

1 — Tam manasiyle iptidai maddeler veya tabii müstahsallar için, bunların menşei diğer memleket olduğunu;

2 — Mamul bir müstahsal için, gerek bünyesine giren madde gerek gördüğü ameliye itibariyle ithalâtçı memleketin müstahsallar milliyetini tanımak hususundaki şartlarını istikmal eylediğini mübeyyin bir menşe şahadetnamesinin ithalatçı tarafından ibrazını talep edebilecektir.

Bu Mukavelenameye raptedilen numune (C ve Cl melfufları) mucibince tanzim edilmiş olan menşe şehadetnameleri, gerek mürsilin mensup olduğu ticaret ve sanayi odaları gerek gümrük idareleri ve gerekse mürselünileyh memleketin kabul edeceği herhangi bir teşkilât veya heyet tarafından ita olunacaktır.

İthalâtçı memleket Hükümeti mezkûr şehadetnamelerin kendi siyasi veya konsolosluk makamları tarafından tasdik olunmasını isteyebilecektir.

Posta paketleri, kıymeti elli Türk lirası veya iki bin drahmiyi geçmeyen irsaliattan olduğu takdirde menşe şehadetnamesine tabi tutulmayacaktır.

MADDE 16

İthal ve ihraç memnuiyet veya takyitlerine veyahut ticaret serbestiliğinin sair tahditlerine mütaallik bütün hususlarda, Yüksek Akıd Taraflar birbirlerine en ziyade müsaadeye mazhar millet muamelesi bahşederler.

Bu muamelenin hilâfına hareket ancak aşağıdaki ahvalden maada hususatta caiz olmaz :

a) Emniyeti umumiye veya ülkenin müdafaasını alâkadar eden sebepler dolayısiyle;

b) İnsanların, hayvanların, nebatların sıhhatini himaye mâtuf sıhhi zabıta tedbirleri ilcasiyle;

c) Silâh, mühimmat ve harp malzemesinin ve harbe mahsus bilcümle levazımın ithalini mürakabe etmek için;

d) Devlet inhisarlarının icrası için.

Yüksek Akıd Taraflardan biri ruhsatnameler vasitasiyle ithalâtı mürakabe etmek usulünü tesis ederse bu ruhsatnamelerin diğer taraf mütehassıslarına verilmesi hususunda herhangi diğer memleketin tabii veya mamul müstahsallarının tabi tutulacağı ahkâm kadar müsait hükümler tatbik edecektir.

Bu ahkâm mucibince, mezkûr ruhsatnameleri istihsal etmek için yerine getirilmesi lâzımgelen şartlar ve yapılması icabeden muameleler derhal en açık ve en sarih bir şekilde umumun ıttılaına isal edilecektir. Taleplerin tetkiki en büyük süratle ifa olunacaktır.

Ruhsatnamelerin verilmesinde de böylece hareket edilecektir. İta usulü mümkün olduğu kadar sade ve müstakir olacak ve bu vesikaların ticaret mevzuu teşkil etmesine mani olacak surette tesbit olunacaktır. Bu maksatla, ruhsatnameler, eşhasa verildiği zaman ondan istifade edecek kimsenin ismine muharrer olacak ve başkası tarafından kullanılmayacaktır.

Yüksek Akıd Taraflardan biri canibinden üçüncü bir Devletin mütehassısları lehine muvakkat surette bahşedilmiş olan herhangi memnuiyet ilgası, menşe ve mevridi diğer taraf olan aynı veya mümasil mütehassıslara derhal ve hiç bir şartsız tatbik olunacaktır.

Yüksek Âkıd Taraflardan biri memnuniyet veya takyitler vazettiği takdirde, muhtemel istisnai müsaadeler ve kontenjanlar iki memleketin ticari münasebetlerini mümkün olduğu kadar az müteessir edecek tarzda ita olunacaktır.

MADDE 17

Yüksek Âkıd Taraflar, beynelmilel transite en ziyade elverişli olan yollar üzerinde eşhası, yolcu ağırlıklarına emtiaya ve her türlü mevadda, irsalâta, gemilere, vapurlara, arabalara ve vagonlara veya sair nakliye vasıtaların mütekabilen serbestçe transit bahşetmeği, bu bapta birbirlerine en ziyade müsaadeye mazhar millet muamelesini temin ederek taahüt eylerler.

Yüksek Âkıd Taraflardan birinin ülkesinden geçen her nevi emtia, istatistik vergisi ile muhafaza ve mağaza ücüratından mada, bilûmum gümrük resminden veya sair bütün aidattan mütekabilen müstesna tutulacaktır.

Yüksek Âkıd Taraflar, emtianın ve bilhassa bunlardan Devlet inhisarına tabi olanların veya ithali memnu bulunanların memlekete gizlice ithal edilmemesini ve hakikaten transit suretiyle geçirilmesini temin için bütün tedbirler almak hakkını mahfuz bulundurmakla beraber, transit keyfiyetini takyit edebilecek muamelât veya sair tedabir ile transiti sektedar etmemeği taahhüt ederler.

Bu maddenin ahkamı doğrudan doğruya transit suretiyle geçen emtia hakkında cari olduğu gibi aktarma, anbalajı tecdit veya antrepoya vazedildikten sonra transit edilen emtiaya dahi tatbik olunur.

Emtia transiti:

1 — Âmmenin ve Devletin emniyetine mütaallik esbap dolayısiyle

2 — Sıhhi zabıtaya mütaallik esbap ilcasiyle veya hayvanları ve nebatları muzur haşerat ve tufeylâttan muhafaza maksadiyle men veya takyit edebilecektir; şukadar ki, tedabir bütün memleketlere veya aynı şeraite tabi olan memleketlere tatbik edilmiş olmak şarttır.

MADDE 18.

Yüksek Âkıd Taraflardan birine mensup seyyar ticaret memurları, diğer tarafın ülkesinde, faaliyetlerine ve hassaten ticari

numunelere bahşedilen gümrük kolaylıklarına mütaallik bütün hususlarda en ziyade müsaadeye mazhar milletin seyyar ticaret memurlarına yapılan muamelenin aynından müstefit olacaklardır.

Yüksek Âkıd Taraflardan birinin, ticaretlerini icra zımnında mahalli tebaalara tahsis edilmemiş olan panayırlara ve pazarlara giden tebaalar, diğerinin ülkesinde, en ziyade müsaadeye mazhar millet tebaalarından daha az müsait bir surette muamele görmeyeceklerdir.

Yukardaki ahkâm, seyyar erbabı sanata veya ayak satıcılığına kabili tatbik olmadığından Yüksek Âkıd Taraflardan her biri bu bapta kendi kanuni mevzuatının tam serbestisini muhafaza eder.

MADDE 19

Yüksek Âkıd Taraflardan birinin, ticaretlerini icra zımnında mahallî tebaalara tahsis edilmemiş olan panayırlara ve pazarlara giden tebaaları, diğerinin ülkesinde tabiiyetinde bulundukları memleket memurları tarafından bu mukavelenamenin (D ve D 1) melfuflarındaki nümune veçhile ita edilmiş bir hüviyet varakası ibraz edebildikleri takdirde mahallî tebaalardan daha az müsait bir surette muamele görmeyeceklerdir.

Birinci fıkranın ahkamı seyyar erbabı sanata kabili tatbik olmadığı gibi ne ayak satıcılığına ne de sanat veya ticaret icra etmeyen eşhas nezdinde siparişler taharrisine şâmil bulunmadığından Yüksek Âkıd Taraflardan her biri bu hususlarda kendi kanuni mevzuatının tam serbestisini muhafaza eder.

MADDE 20

Yüksek Âkıd Taraflardan her biri aşağıda zikredilen eşyayı bu eşya tekrar ihraç edilecek olmak ve her birinin kanunlarında derpiş edilen teminat mahfuz kalmak şartiyle - her nevi ithal ve ihraç vergi ve resminden muaf tutacaktır.

a) Emtia ihracatında kullanılmak üzere Âkıd Taraflardan birinin ülkesinden diğerinin ülkesine ithal edilmiş olan veya zikredilen tarzda istimal edilmiş olduğu usulü veçhile tesbit edildikten sonra, diğer taraf ülkesinden tekrar ithal edilecek olan ticarette müstamel her nevi ambalj, örtüler, çuvallar, ve fıçılar ve diğer paketleme vasıtalar, keza kumaş sarılan üstüvaneler, tahta makaralar ve mukavva borular.

b) Tamir edilecek eşya: Şurası mukarrerdir ki bu eşya ihracat memleketine tekrar ithal edilirse, tekrar ithalleri esansında ithalât resminden müstesnadırlar. Bu eşyaya tamir esnasında külliyetli miktarda ilâve edilmiş olup gümrük resmine tabi bulunan mevat veya aksam, nefsi eşyadan ayrı olarak ve bunların asıl eşya ile terkip edilmelerinden mukaddem tabi oldukları tarifeye göre, gümrük vergisi tesviyesine tabi tutulacaklardır. Resim tesviyesine esas olan sıklet tahmin suretiyle tesbit olunabilir.

c) Yenebilecek mevattan başka, pazarlara, panayırlara veya sergilere gönderilen eşya,

Mevzubahis eşyanın memlekete duhulü esnasında alâkadarlar bunların istimai müddetini tesbit eylemeğe ihtimam edeceklerdir. İcabı takdirine bu mühlet gümrük makamatı tarafından kanunun evamirine tevfikan temdit olunabilecektir.

MADDE 21

Üçüncü bir devletle müsavat üzere muamele görmek esası:

1 — Yüksek Âkıd Taraflardan biri canibinden hem hudut memleketlerle hududun iki tarafından on beşer kilometrelik bir saha dâhilinde vukubulacak hudut ticareti hususunda bahşedilmiş veya ilerde edilebilecek olan müsaadata,

2 — Bia gümrük ittidadından mümbahis hususi müsaadelere,

3 — Gümrük tarifesi hususunda ve alelûmum her hangi diğer bir ticari hususta, Türkiye ile 1923 senesinde Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış olan memleketler arasında mevcut veya istikbalde ihdas edilecek olan menafi ve müsaadata, kabili tatbik olmayacaktır.

MADDE 22

Demiryolları üzerinde ne nakliye ücretleri, ne de sevkiyatın zaman ve tarzı icrası hususlarında Yüksek Âkıd Taraflar ülkeleri ahalisi beyninde fark gözetilmeyecektir. Bilhassa, Yüksek Âkıd Taraflardan birinin ülkesinden diğerinin ülkesine geçen veya bu ülkede transit edilen irsalât, sevkiyat veya nakliye üçretleri hususlarında bu ülkelerin birinden gerek dâhilde bir mahallî maksuda ve gerek ecnebi memleketlere giden irsalâttan daha az müsaadeli bir surette muamele görmeyecektir; elverir ki nakliyat, aynı şerait altında aynı hat üzerinde ve aynı istikamette vuku bulsun.

Temzilât ücretlerle yapılan ve ahvali hususiyede geçici bir kaza ve felâketin tehvinini istihdaf eyleyen veya bir emri hayre muhassas bulunan nakliyat mevzuubahis olmadıkça hiç bir muamelei istisnaiyeye cevaz verilmeyecektir.

Bundan maada demiryollarındaki mütekabil münakalâtın ve transit sevkiyatının teferruatını, şimendifer idarelerinin doğrudan doğruya itilâfı suretiyle, tanzim eylemek hakkını iki Hükümet muhafaza ederler.

MADDE 23

Yüksek Âkıd Taraflar, tacirlere gümrük tarifeleri ve bilhassa muayyen bir meta üzerinden istifa edilecek rüsum hakkında resmî malûmat istihsal eylemek imkânını vermek için muktazi tedbirler almayı taahhüt ederler. İstida, ithalât memleketinin nizamları mucibince, metaın bir nümunesini veyahut mufassal bir tarifini, bunun bir suretini veya fotoğrafisini ihtiva eylemelidir.

MADDE 24

Yüksek Âkıd Taraflardan her birinin tebaaları diğer tarafın ülkesinde, ihtira beratları, fabrika yahut ticaret markaları, ticari unvanlar hususunda kanunda gösterilen usule riayet şartiyle bu tarafın tebaa yahut şirketlerine ait aynı hukuku haiz olacaklardır.

MADDE 25

Yüksek Âkıd Taraflardan birinin sancağını taşıyıp hamulesiz veya hamuleli olarak diğer tarafın sularına ve limanlarına girecek veya oradan çıkacak olan gemi ve vapurlar oralarda hareket ve azimet mahalleri nereleri olursa olsun millî sefinelere yapılan muamelenin aynından her hususta müstefit olacaklar ve millî sefinelere tahmil edilen veya edilebilecek olanlardan başka, devlet vilâyetler, nahiyeler veya Hükümetin müsaade ettiği herhangi bir teşekkül nam ve menfaatine istifa olunan-ne unvan altında olursa olsun-hiç bir resim ve mükellefiyete tabi tutulmayacaklardır.

MADDE 26

Yüksek Âkıd Tarafların limanlarında, açıkta demirleme mahallerinde, doklarında ve (havre)larında, gemilerin yükletilmesine ve boşaltılmasına mütaallik hususlarda, taraflardan birinin millî gemilere bahşetmiş olduğu bütün imtiyaz veya suhuletler, geldikleri

veya gidecekleri yer neresi olursa olsun, diğer tarafın gemilerine dahi bahşolunacaktır.

MADDE 27

Hamuleler-mevrit veya mahalli sevkleri neresi olursa olsun-millî sancak altında ithal veya ihraç edilmiş oldukları takdirde tabi olacakları resim ve mükellefiyetlerden başkasına hedef olmayacaklardır. Aynile yolcular ve bunların ağırlıkları millî sancak altında seyahat ediyorlarmış gibi muamele göreceklerdir.

MADDE 28

Bu mukavelenamenin seyrisefain hususunda mütekabilen millî muamele bahşolunmasına mütaallik ahkâmı :

1 — Yüksek Âkıd Taraflardan her birinin ülkesinde mer'i veya mer'iyete konacak kanunlarla tanzim edilmekte devam edecek olan kabotaja ve iç sularda seyrisefaine;

2 — Millî ticareti bahriyeye bahşedilmiş veya edilebilecek olan olan prim ve saire şeklindeki tergiplere;

3 — Âkıd Tarafların kara sularında sayıt icrasına, limanların, açık demirleme mahallerinin ve sığ sahillerin bahri hizmetlerinin ifasına şâmil değildir.

Bahrî hidemat; bu ameliyelerin kara suları dâhilinde ve Marmara Denizinde icrası takdirinde, cer; kılavuzluk, bahri yardım ve tahlisiye icrasını ihtiva eder.

Yukarki tadadın haricinde kalabilmiş olan istisnayı müstelzim mevaddı en ziyade müsaadeye mazhar millet muamelesi tamzim edecektir.

MADDE 29

Vapur ve gemilerin tabiiyeti, bu hususta mütekabil Devletlerin salâhiyettar makamları tarafından her bir memleketin kanun ve nizamlarına tevfikan verilmiş olan vesika ve şahadetnameler mucibince her iki tarafça kabul edilecektir. Yüksek Âkıd Taraflar arasında mahsusi itilâflar aktolununcaya kadar, bunlardan biri tarafından İngiliz usulüne muvafık olarak verilmiş olan hacmı istiabi ve seyrüsefere kabiliyet şahadetnamesile hacmı istiabiye mütaallik sair vesikalar diğer tarafça tanınacaktır.

MADDE 30

Yüksek Âkıd Taraflardan her birinin gemileri diğer tarafın bir veya müteaddit limanında, gerek oralara mevritleri ecnebi memleket olan hamule, emtia ve yolcularının hepsini veya bir kısmını indirmek, gerek oralarda ecnebi memlekete götürülmek üzere hamule, emtia ve yolcuların hepsini veya bir kısmını irkâp etmek için gidebileceklerdir. Bu gemiler mütekabil memleketlerin kanun ve nizamlarına uyarak hamulelerinin diğer bir limana veya diğer bir memlekete mahsus olan kısmını bu kısım için, millî sefineler lehine tesbit edilmiş en aşağı miktar üzerinden ancak istifa edilebilecek olan nezaret resimlerinden başka hiç bir resim ve masraf tediyesile mükellef olmaksızın gemi dâhilinde hıfız ve tekrar ihraç edebileceklerdir.

MADDE 31

Yüksek Âkıd Taraflardan birinin bir sefinesi diğer taraf sularında batar, karaya oturur, bahrî hasara dûçar olur veya mecburi tevakkufa uğrarsa bu sefine ile hamulesi mütekabil memleketlerin kanun ve nizamnamelerinin mümasil ahvalde millî sefinelere bahşettiği müsaade ve muafiyetlerin aynından müstefit olacaklardır. Kaptana, müretteba ta ve yolculara-gerek kendileri, gerek sefine ve hamulesi için-mahallî tebaalara yapılan nispette muavenet ve muzaheret edilecektir.

Tahlisiye resmi hususunda tahsilin vuku bulduğu memleketin kanunu tatbik olunacaktır.

Karaya oturmuş veya batmış bir gemiden kurtarılan emtia, dahilî istihlâk için memlekete ithal edilmedikçe hiç bir gümrük resmine tabi tutulmayacaktır.

MADDE 32

Yüksek Âkıd Taraflardan her biri, diğer tarafın herhangi başka bir ecnebi memleketin mümasil mümessillerini kabul eylediği kendi ülkelerindeki şehir ve limanlarda ikamet edebilecek olan Başkonsolos, Konsolos ve Muavin Konsoloslar tâyin etmek serbestisine malik olacaktır. Maamafih, bu Başkonsolos, Konsolos ve muavin Konsoloslar nezdinde tâyin edildikleri memleket hükümetinin müteamil usul dairesinde muvafakatını almadan vazifa ifasına başlayamayacaklardır.

Yüksek Âkıd Taraflardan birinin konsolosları, diğer tarafın ülkelerinde, herhangi diğer ecnebi bir memleketin mümasil konsoloslarına bahşedilmiş veya edilecek olan imtiyaz, hak ve muafiyatlerin aynından - mütekabiliyet şartiyle - müstefit olacaklardır.

MADDE 33

Yüksek Âkıd Taraflardan birinin bir tebaasının diğer tarafın ülkesinde vefaı takdirinde, akrabası olmakla beraber, vefat mahallinde, müteveffanın memleketi kanunlarının kendisine terekeyi muhafaza altına almağa ve idare etmeğe mesağ verdiği hiç bir kimse bulunmazsa, müteveffanın tebaası bulunduğu devletin salâhiyettar konsolosu, icabeden resmî muameleleri yaptıktan sonra müteveffanın mallarının bulunduğu memleket kanunlarının tâyin ettiği şekil ve hudut dâhilinde terekeyi muhafaza altına almağa ve idare etmeğe mezun olacaktır.

Şurası mukarrerdir ki müteveffaların terekelerinin idaresine mütaallik her hususta Yüksek Âkıd Taraflardan birinin herhangi diğer ecnebi bir memleketin konsoloslarına evvelce bahşetmiş olduğu veya bilâhare bahşedeceği bütün hak, imtiyaz, müsaade ve muafiyetler, mütekabiliyet şartiyle derhal diğer Yüksek Âkıd tarafın konsoloslarına teşmil edilecektir.

MADDE 34

Yüksek Âkıd Taraflardan birinin diğer tarafın ülkesinde ikamet eden konsolosları, birinci tarafın gemilerinde firar etmiş olan, ikinci tarafın vatandaş veya tebaalarında gayrı, gemici efradı geri almak için mahallî hükümet tarafından kanunun müsaade ettiği muavenete mazhar olacaklardır.

MADDE 35

İki memleket arasında bir hakem mukavelesinden neşet edebilecek ahkâm mahfuz kalmak şartiyle Yüksek Âkıd Taraflar beyninde bu Mukavelenamenin tefsiri sadedinde zuhur edebilecek ihtilâflar diploması tarikile halledilmemiş olursa iki tarafın muvafakatile ve tahkimname tarikile hakeme havale olunacaktır.

MADDE 36

Bu mukavelename tasrik olunacak ve tasdiknameleri mümkün olan süratle Atina'da teati edilecektir.

Mukavelename, teati tarihinden bir ay sonra mer'iyete girecek ve müddeti iki sene olacaktır. Bu tarihten itibaren Yüksek Âkıd Taraflardan biri canibinden altı aylık bir mühletle feshedilmedikçe mer'iyette kalacaktır.

Yukardaki ahkâmı tasdik etmek üzere murahhaslar bu Mukavelenameyi imza etmişler ve mühürlemişlerdir.

A. Michalakopoulos
S. Polychroniadis

Dr. T. Rüştü
Zekâi
M. Şeref
M. Numan

Deniz Kuvvelterinin tahdidi hakkındaki Protokolun metni;

«Bugünkü tarih ile imza edilen Dostluk Hakem Misaknın imzasına saik olan prensipler ile mütekalli bulunan ve bahri teslihat masraflarının beyhude artmasının önüne geçmek üzere ve her bir tarafın haiz olduğu şeraiti mahsusayı nazarı itibare alarak, mütekabil kuvvetlerin mütevazi tarzda tahdidi yolunda mütesaniyen ilerlemek arzusunu besliyen yüksek âkitler bahri teslihat yarışının, her iki tarafça, halûsu tam dairesinde dostane bir fikirce izahat teatisi suretile, önünü alabilmek fırsatını iki hükümete bahşeylemek için, altı ay evelce diğer akide haber vermeden hiçbir harp gemisinin veya taslihatının siparişi, iktisabı veya inşası cihetine gitmemeği taahhüt ederler.

Başvekil Venizelosun ziyaretini Türkiye Başvekili İsmet Paşa Atinaya giderek iade edecekti. Yukarıdaki demeçlerden ve o günlerdeki yayımlardan anlaşılacağı üzere iki ülke arasında dostluk siyasetine geçilmiş ve bu siyasetin sağlam temeller üzerine oturtulmasına yönelik çabalar arttırılmıştı.

İsmet Paşa ile Hariciye Vekilimizin Atinayı ziyaretleri hazırlıklarına başlandı.

Atina Elçiliğine bu konuda şu telgraflar gönderiliyordu.

Atina Elçiliğine

Malûmu âlileri olduğu üzere intihabat faaliyeti içinde bulunuyoruz. Bu vaziyet hükûmet reisinin İntihalsat neticesine kadar memleketten uzaklaşmasına tabii bir manidir. Başvekil paşa hazretleri ile benim Yunan ricali hükûmetine borçlu olduğumuz ve büyük bir memnuniyetle bir an evvel yapmağı istediğimiz ziyareti bu sebeple biraz tehir zarureti hasıl olmuştur.

Ziyaretin zamanı icrası olarak ya Haziranın son iki haftasının yahut eylülün ilk üç haftasının intihabını teemmül ediyoruz. Hernekadar Haziranın her tarafta tatil ve istirahat devresine tesadüf ettiğini nazarı dikkate alarak siyasî mesainin ve mütakabil ziyaretlerin asıl faal bir hale girecek olduğu son bahar iptidasında ilk ziyareti dost Yunanistana yapmak üzere Eylülü müreccah buluyorsak da sırf karşı tarafta işbu ziyareti bilâsebep tehir ediyormuşuz gibidir. his husulüne mahal vermemek için Atina'ya Haziran'da gelmeğe de müsait bulunuyoruz.

Hariciye nazırı ile mülâkatınızda yukardaki mülâhazatımdan mülhem olarak beyanatta bulunmanızı ve dost Hükûmet ricalinin bu baptaki arzuları hakkında beni tenvir buyurmanızı rica ederim.

T.R.A.

Atina Elçiliğine

C. 165 tele

Atinaya gelmekten maksadımız Başvekil ile Hariciye nazırını görmek ve onlara iadei ziyaret etmek olduğuna nazaran bu ziyareti mösyö Mihalokopulosun orada bulunmayacağı bir zamanda yapmağı şüphesizki arzu etmeyiz. Binaenaleyh 25 ile 30 Eylül arasında orada bulunmağı temmül ettiğimizi ve Atinada üç gün kaldıktan sonra oradan doğruca Peşteye geçerek Kont Betlene iadei ziyaret edeceğimizi hariciye nazırına beyan buyurmanız mercudur.

Atina Elçiliğinin mukabil telgraflarında ise:

Bugün görüştüğüm Hariciye Nazırına marrüzzikir telgrafhanei Devletleri müeddası dahilinde iadei ziyaretin esbabı taahhundan ve tarhi icrasından bahsettim. Müşarünileyh, bu hususunda Ankara Sefaretinden de maumat aldığını ve Haziran nısfı ehiri sıcaklara ve tatil zamanına musadif olduğu ve Eylülun nısfı evvelinde Zatı Devletlerinin de iştiraki tabii olan Panavrupa konferansının ikinci ictimaı vukubulması muhtemel olduğunu ve bu takdirde ancak Eylül nısfı ehirinde ihrazı serbesti edilmiş bulunulacağını söyleyerek ve kendisinin de kabul merasiminde bulunmak şerefinden mahrum edilmek islenmeyeceğini ümit ettiğini latife amiz bir tarzda ilâve ederek ziyaretin Eylül nihayetine doğru icrasının münasip olacağını ima etmiştir. Efendim.

Enis

Hariciye Vekâletine

Hariciye Nazırı ile son mülâkatımda 69 numaralı telgfranamei Devletleri meîadı dairesinde Başvekil Paşa Hazretlerile Zatı Devletlerinin Atina'ya tarihi seyyahatından bahsettim. Nazır, teemmül buyurulan tarihin çok muvafık olduğunu, Cemiyeti Akvamın Eylül içtimaının mezkûr ayın 25 ine doğru hitamı mutat olduğundan ay nihayetinde her halde Atina'ya avdet etmiş bulunacağını söyledi.

Enis.

Ziyaret Ekim 1931'de vukubuldu. Ziyaret sırasında iki memleketin dostane ilişkilerinin içtenliği her vesile ile belirmiştir.

Misafirlerin Atinada bulunduğu günlerde yeni Anlaşmalar yapılmamış sadece Venizelos'un Ankara)ya yaptığı ziyaretde imzalanmış bulunan vesikaların teati edilmesi ile yetinilmişti.

Atina Elçiliğinin 5 Ekim 1931 tarihli telgrafında bu husus şöyle bildiriliyordu.

5.10.1931

Hariciye Vekâletine

Dostluk muahedesile ticaret muahedesi bu gün Baş Vekil İsmet Paşa Hz.leri Tevfik Rüştü Bey. ile M. Venizelos ve Mihalakolos arasında teati edilmiştir. Müşarunileyhim (..... Ald) ve (Sis) harabelerini ziyaret ederek öğle yemeğini orada yiyeceklerdir. Öğledeıı sonra Meclisi mebusanda resmî iftitaha ve konsere gidilecektir. Akşam Elçiliğin ziyafeti suvaresi vardır.

Enis

Atina Elçiliğinin aşağıdaki telgrafı ise Yunan Protokolünce hazırlanan proğramın bir bölümünü hatıra olarak ifade etmektedir.

7.10.931

Hariciye Vekâletine

Bu gün sabahleyin bazı müzeler ziyaret edilmiş ve öğle vakti Atina belediyesinde yapılan resmi kabulde bulunulmuştur. İsmet Paşa Hz.lerinin dairesinde infikâki esnasında hazirun ve halk Türkiyeye selâmlarımızı götürünüz diye bağırmışlardır. Öğle taamı M. Venizelosun hanesinde yenilmiş ve saat 20'de Pire belediyesindeki resmi kabulu müteakip heyet vapura rakip olarak saal 8.27'de hareket eylemiştir.

Enis

Atina'da neşredilen muhtelif gazete ve mecmualarda İsmet Paşanın ziyareti heyecanla anlatılıyor ve Türk - Yunan dostluğu çeşitli şekillerde övülüyordu.

İsmet Paşanın Yunanistanda karşılanışına dair 4 Ekim 1931 tarihli yazı ile 12 Ekim 1931 tarihli «Ergasia» isimli dergide çıkan şu makale günün önemini ve Yunan kamuoyunu yansıtması bakımından yeterli fikir verecektir.

İsmet Paşanın Yunanistanda Karşılanışı

ATİNA: 2 — (A.A.) İstikbale ail dünkü üçüncü bültenimizde neşrettiğimiz telgrafın mabadidir.

Pire liman Reisi ile hariciye nezareti şube müdürlerinden bir zat ve Atinadaki ikametleri esnasında Türk vekilerinin mihmandarlıklarına tayin edilmiş olan M. Caspalis ile M. Papadakis gemiye çıktılar ve İsmet Paşa hazretlerile Tevfik Rüştü beyfendiye ve refakatlarındaki zevata beyanı hoşamedi ettiler. Türkiye'nin Atina sefiri Enis beyle sefaret erkânı da vapura gelerek İsmet Paşa hazretlerile Tevfik Rüştü beyfendiyi selamlamışlar ve hoşamedi beyan eylemişlerdir. İskele Türkçe ve Rumca olarak «sefa geldiniz» cümlesi yazılmış olan büyük bir arma ile tezyin olunmuştu.

İsmet paşa hazretlerile Tevfik Rüştü beyi karada M. Venizelos ile M. Mihalakopolos ve nazırlardan M. Papas, M. Yasonidis, M. Papadatos ve M. Mavrudis ve hariciye nazareti kâtibi umumisi M. Polihronyadis, Pire belediye reisi ile belediye meclisi azası, mülkî ve askerî memurları hoşamedi cümlelerini taşıyan bayrakları hamil bir çok mülteci heyetler karşılamışlardır. 400 bahriye silahendazından mürekkep bir kıta selam resmini ifa ediyor ve bu esnada muzika Türk, Yunan marşlarını terennüm ediyordu. Asayiş ve intizamın temini ve muhafazasına memur zabıta kuvvetlerinin zorlukla zaptedebidiği kesif bir halk kütlesi iskele önünde ve iskeleye mücavir caddelerde toplanmış hararetle Türkiyeyi, Mustafa Kemal hazretlerini, İsmet Paşayı, Tevfik Rüştü beyi alkışlıyor. Ve «Zito - Yaşasın» deye bağırıyordu. M. Venizelos ile M. Mihalakolos ve diğer hükûmet erkânı Türk vekillerini karaya ayak attıklarında istikbal etmişlerdir.

M. Venizelos ile M. Mihalakopolos hararet ve samimiyetle İsmet Paşa Hazretlerile Tevfik Rüştü beyin ellerini sıkmışlardı. Yunan nazırları kendilerine ziyaretlerini gerek Yunan Hükûmetinin ve gerek Yunan milletinin gayet büyük bir memnuniyetle karşılanmakta

olduğunu beyan ettiler. Türk vekilleri teşekkür ettiler ve Yunan millet ve halkına Türk milleti ve halkının samimi selamlarını getirmekle bahtiyar olduklarını beyan ettiler. Bütün yüzlerde beşaşet teressüm etmişti.

Pire belediye reisi şehir ehalisi namına Türk vekillerine hoşamedi beyan etti. Takdim merasimi yapıldı, ve müteakiben vekiller Atinaya gitmek üzre otomobillere bindiler. İlk arabaya İsmet Paşa Hazretlerile M. Venizelos, İkinci arabaya Tevfik Rüştü beyle M. Mihalakopolos, üçüncü arabaya İsmet Paşa Hazretlerinin refikaları hanımefendi ile Madam Venizolos, Dördüncü arabaya Tevfik Rüştü beyin refikaları ve kerimeleri hanımefendiler bindiler. Alay güzergâh boyunda toplanan heyecan içindeki halkın Petit Palais oteline kadar devam eden alkışları arasında Atinaya doğru yol almağa başladı.

TÜRK - YUNAN DOSTLUĞU

ATİNA : 11 — (A. A.) Atinada çıkan haftalık Ergasia mecmuası Eleuthrios Venizelos imzasıyla şu makaleyi neşretmiştir :

«Türk-Yunan dostluğunun bir sene zarfında katetmiş olduğu yolu ölçmek istiyenler bu dostluğun ve bundan mütevellit mesai iştirakinin hakikaten sağlam esaslar üzerine bina edilmiş bulunduğunu müşahade edebilir. Esasen bütün Yunanistan halkını temsil eylemesi tibarıyle Atina ahalisinin stadyomda tasvip ettikleri ve İsmet Paşa ile Tevfik Rüştü Beyin ikametleri müddeti esnasında nümayişlerle izhar etikleri veçhile iki memleket siyasî ricalinin eserleri olan bu dostluğun emniyet veren meyveleri hergün daha ziyade büyüyerek ve daha fazla semereler vererek ilerliyecektir.»

M. Venizelos makalesinde Türk-Yunan münasebetlerinin uzun bir tarihçesini yaptıktan sonra Rum unsurunun toprak fütuhatı emelleri beslemesinin temamen emperyalist bir siyaset olacağını ve büyük bir millet için bile tehlikelerle dolu olan böyle bir emelin Yunanistan gibi küçük bir memleket için bir fecaat teşkil edeceğini kaydederek böyle bir siyaset takip edebilmemiz için haricî istiklalimiz zincirlenecek, mütemadiyen gergin bir şekilde bulunacaktı ve Rum ekalliyetinin vaziyeti tehammülü gayri kabil bir hal alacaktı. İstanbulRumları da bu siyaset icabı olarak Yunan topraklarına müracaat etmekte gecikmiyecekti demektedir.

M. Venizelos makalesine şöyle devam ediyor : «Takip edilecek bu müsamaha ve münaferet siyaseti o kadar bariz fecaatleri ihtiva edecekti ki hiç bir kimse bu siyaseti müdafaa mesuliyetini yüklenemiyecekti. Diğer taraftan mutat olan sade ve normal münasebetlerin muhafazası da vücudu elzem bulunan emniyet ve itimat havasını yaratamıyacak ve bu hava ile meşbu bulunmıyan her iki millete dahilî ihyalarını istihdaf eden eserlerini haricî endişeden azade kalmıyacakları için barışamıyacaklardı. Türkler ve Yunanlıların birbirlerine dostane el uzatmaları mesailerini teşrik etmeleri tarihte ilk defa olarak vaki olmıyor. Bu iki millet muhtelif tarihlerde itilaflar yapmışlar ve hatta ittifaklar aktetmişlerdir. Türk-Yunan dostluğu zaman ile bütün semerelerini verecek ve peyderpey halk kitleleri içinde mütekabil emniyet ve itimat hislerini ziyadeleştirecektir. İstanbulun Rum ekalliyetiyle Garbî Trakyanın Türk ekalliyeti vatandaşları oldukları memleketlerin maddî ve manevî menfaat ve alakalarına kuvvetle bağlı bulunduklarını göstermek suretiyle bu dostluğun tarsinine müsbet bir tarzda hizmet edecektir. Diğer taraftan mübadeleye tabi tutulan sınıflar istikbalde Türkiyeye gitmek ve eski yurtlarını ziyaret etmek imkânını bulacakları zaman Türkiyede bulunan diğer Rumlar gibi orada ikamet hakkına olmadıklarını unutmamalıdırlar. Çünkü bu ikamet hakkı ancak Lozan muahedesi mucibince Türkiye tarafından bahşedilecek hususî bir mezuniyetle kabildir.»

Başvekil makalesine şu suretle devam etmektedir : «Esasen Yunanistan için muhaceret etmiş olan Rum ahalisinin Türkiyeye avdet ve ikamete mezun olduklarına dair Türkiyenin bahşedeceği müsaade kadar elim ve büyük bir felaket tasavvur edemiyorum. Çünkü cetlerinin kemiklerini muhtevi bulunan topraklarda yaşamak için muhacirlerin izhar edecekleri tabiî arzu o kadar mühip bir muhaceret felaketi ihdas edecektir ki bu hal Yunanistanı iktisaden ezecek ve Balkanlardaki siyasî vaziyetini tehlikeye düşürecektir. Diğer cihetten mütekabil itimadın devamlı inkişafının Türkiyeye seyahat ve ikamet için şahsî mezuniyetler verilebilmesi neticesine varmesı da pek tabiidir. İsmet Paşa Hazretleriyle Tevfik Rüştü Beyfendi şereflerine verilen ziyafette kadehimi kaldırırken söylediğim gibi Türk - Yunan münasebetlerindeki sık mesai iştirak ve irtibatının istikbaldeki mesut semereleri o kadar büyük ve zengin olacaktır ki bu eseri meydana getirmeye çalışmış ve yardım etmiş olanların bile şimdiden bu azamet ve vüsati ihata edemiyeceklerine kaniim. Ancak bu semerelerin iktitafını temin için onları muayyen vakıtlarından evvel ve mevsimsiz bir zamanda öldürmeye ağraşmamalıyız.

Diktiğimiz bu dostluk ağacının büyümesini temin için her iki taraftan fasılasız bir surette ona ihtimam etmemiz lazım olduğu kadar bu ağacın vereceği meyveden de diğerinin zararına olarak yalnız bir tarafın menfaatta olmasını istememekliğimiz de lazımdır. Her iki milletin menfaati namına semerelerin tezauf ve tezayüdüne gayret etmek en birinci mecburiyetimiz olmalıdır.»

Türkiye Başvekili ve Hariciye Nazırı, Atina ziyaretlerinden, iki ülke arasındaki dostluk bağlarının sağlamlaştırılması ve uzun yıllar süren kanlı mücadelenin bıraktığı acı hatıraların silinmesi için iki tarafça harcanan çabaların tanığı olarak ve mümkün olanın gerçekleştirilmiş bulunduğundan emin bir şekilde memnuniyet hisleri ile memleketlerine dönmüşlerdi.

İsmet Paşa Yunanistandan ayrılırken Venizelos'a aşağıdaki mesajını göndermişti.

Vekillerimizin Yunan vekillerine gönderdikleri telgraflar

ATİNA : 7 — (A. A.) Ismet Paşa Yunanistandan ayrıldıktan sonra Ege vapurundan M. Venizelosa telsizle şu telgrafı göndermiştir :

Gördüğüm, sevdiğim ve hayran kaldığım Yunanistanı terkederken, hakkımızda gösterilen şaşaalı ve fevkalede muhabbetli kabulden dolayı derin minnettarlığımı tekrar Zatialinize arzetmekle en hoş bir vazifeyi ifa eyleyorum. Bu kabulün canlı bir hatırasını taşıyacağıma itimat ediniz. Aziz Başvekilim ve dostum.

Güzel memleketinizdeki ikametimiz esnasında mazhar olduğumuz sayısız samimiyet delilleri karşısında duyduğum tarif edilmez heyecanı kafi derecede anlatacak kelimeleri çok güçlükle buluyorum. Muhabbetin ferdlerden ziyade bundan bir kaç gün evvel size ve sizin delaletinizle aşil Yunan milletine dostluk hislerini ve en samimi temennilerini bildirdiğim Türk milletine hitap eylediğini biliyorum. Bu heyacanlı tezahürleri mütekabilen takibinden asla

farig olmıyacağımız mesut siyasetin en eyi bir tasvibini teşkil eyiediği telakkisindeyim.»

Tevfik Rüştü bey de M. Mihalakopolosa aşağıdaki telgrafı göndermiştir :

«İsmet Paşanın M. Venizelosa hitabeden sözleri bizim müttefik hislerimizi izhar etmekte ve dost ve misafirperver memleketin hükûmet merkezinde ikametimiz esnasında ne kadar bahtiyar olduğumuzu bildirmektedir. Bu vesiyle ile umumi vaziyet ve her iki memleketi doğrudan doğruya ve dolayısıla alakadar eden muhtelif meseleler hakkında yaptığımız tetkikat noktai nazarlarımızın temamen aynı olduğunu bir kerre daha müşahade etmemize imkân vermiştir. Bu noktai nazar ve hissiyat mutabakatının siyasî faaliyetimizde çok büyük ehemmiyeti haiz bir teşci amili olacağını söylemek zaittir. Eesasen çok itimatlı ve kabî olan münasebetimizin alelumum sulh ve Türkiye ile Yunanistanın mütekabil menfaatleri lehine olarak daha ziyade inkişafa müsait olduğu kanaatı samimiyesile Yunanistanı terkediyorum.»

Türk devlet adamlarının Atinayı ziyaretleri ile diğer hükümetler de pek tabii ki ilgilenmişlerdi.

Londra Büyükelçilimizin, bu hususiaki bir yazısı dikkate değer.

T. C.
Londra BüyükElçiliği

Hariciye Vekâleti Celilesine

Efendim Hazretleri,

7 Teşrinievel 1931 tarihli telgrafnamei aciziye zeyildir :

Hariciye Daimî Müsteşarî Sir Robert Vansıttart ile bir Mükaleme esnasında sözü Baş Vekil İsmet Paşa Hazretlerinin Atina seyahatlerine intikal ettirerek fikrini anlamak istedim. Sir Robert : «Seyahatin çok muvaffakiyetli olduğunu haber aldım. Mazide birbirlerile çarpışan Devletler hep böyle aralarında anlaşabilseler Chancellerie'lerin dörtte üç meşguliyeti zail olurdu» dedi.

Berayı malumat arz eder ve bilvesile teyidi ihtiramat eylerim efendim Hazretleri.

13 Teşrinievvel 1931

İki ülke devlet adamlarının karşılıklı ziyaretleri beklenen sonucu vermiş. Balkan Paktının gerçekleşmesi için gerekli temel hazırlanmıştı.

Türk - Yunan dostluğu Kıbrıs konusunun milletlerarası alanda bir ihtilâf haline geldiği günlere kadar sürmüştür.

TÜRKİYE - İTALYA İLİŞKİLERİ

Bilindiği gibi, 1911-12 harbi ile Libya'yı Osmanlı İmparatorluğundan alan İtalya, Birinci Dünya Harbinin ilânını müteakip bir sene kadar tarafsız kalmış, 1915 de harbe girmişti.

Bilhassa denizaşırı koloniler ve kuzey hududundaki İtalyanların barındıkları toprakları ele geçirmek üzere harbe girmiş olan İtalya'nın istekleri harp sonunda tamamen sağlanamamışsa da Sen Jermen Muahedesi ile Trentin, Gorijia ve Trieste İtalya Krallığı tarafından ilhak edilmişlerdir.

Faşist Partisini kuran Benito Mussolini 1922 de Romaya girerek siyah gömleklerin eylemini desteklemiş, Krala kendisini Başvekil tayin ettirmiş ve Faşist Partisi ile Devleti kaynaştıran diktatörlük rejimini kurmuştu.

Faşist rejiminde İtalya'da iktidar, hükümet şefi olan ve Büyük Faşist Konseyine dayanan «Duce» nin elinde toplanıyordu. İtalya bu devirde dinamik bir dış politika takip etmişti.

Mussolini, genişleme ve yayılma politikasını, «Büyük İtalya, Bizim Deniz, Akdeniz» gibi kavramları İtalyan halkının zihinlerine yerleştirmekle başlatıyordu. Kendisi Başbakan olarak 1923 te Senato'da verdiği bir nutukda «İtalya bir tek denizde ebediyen kapanıp kalamaz, bu deniz Adriyatik olsa bile. Adriyatikten başka Akdeniz vardır.» şeklinde konuşmuştu. Mussolini'nin bu sözleri milletlerarası alanda geniş yankılar uyandırmıştı.

Özet olarak, Bu dönemde, İtalya Birinci Dünya Savaşından sonra Anadoluyu paylaşmak isteyen devletler arasında yer alıyor. İngiltere ile aramızdaki Musul anlaşmazlığının güç günlerinde Mussolini'nin Anadoluya asker çıkarma niyetlerinden dahi sözediliyordu.

Arnavutluk politikası nedeni ile Mussolinin Yugoslavlarla arası açıktı. Mussolini Arnavutluk politikasında başarılı olmuştu. 27 Kasım 1926 tarihinde Arnavutlukla bir Dostluk ve Güverlik Paktı imzaladı. Bu ilişkiyi 22 Kasım 1927 de, Yugoslavya'nın Fransa ile

o günlerde imzalamış bulunduğu Dostluk ve İttifak Andlaşmasına karşılık olmak üzere imzalanan Tirana Andlaşması izlemişti. Bu gelişmelerden sonra Ahmet Zogo 1928'de krallığını ilân ediyordu.

Arnavutluk İtalya münasebetlerindeki bu gelişmeler Türk kamu oyunca duyarlıkla izlenmişti.

Moskova B. Elçiliğimizden alınan 4 Aralık 1926 tarihli aşağıdaki telgrafta bu durum şöyle belirtilmektedir.

«Hariciye Vekâletine

İtalya ile Arnavutluk arasında bir dostluk ve hakem muahedesi imzaladığı, bu muahedenin Arnavutluğun tamamiyeti mülkiyesini tasdike ait bir maddesi de olduğu ve Türkiye efkârı umumıyesinde İtalya aleyhinde hasıl olan tesirin de yavaş yavaş zail olacağını ümit ettiğini İtalya Sefiri söyledi. Arnavutlukla yapılan muahedenin bir himaye muahedesi şekline iltibas etmesi melhuzdur.

Moskova, 4 kanunuevvel 926
Zekâi»

Musul meselesinin sonuçlanması, batılı devletlerle aramızdaki anlaşmazlıkların teker teker çözümlenme yoluna bağlandığı bir düzeye varılması nedeniyle dış itibarımızın gelişme yönüne girmesi, diğer yandan Fiume konusu ve Arnavutlukla gütüğü politika nedenleri ile İtalyanın Yugoslavya ile geçinememesi, bunlara ilâveten Yanya şehrinde vukubulan bir diplomatik olayın (Yunanistan-Arnavutluk hududunu düzenlemek üzere kurulan bir milletlerarası komisyonda görevli İtalyan gözlemcisinin öldürülmesi olayı) Yunanistanla İtalya arasında mevcut gerginliği daha da arttırmış olması, İtalyan yöneticilerini bu bölgede düşünceye sevkediyordu. Bu nedenle İtalyanın Türkiye ile ilişkilerini gözden geçirmesinde ve yeniden düzenlemesinde yarar vardı. Türkiye de bir batı devleti olan İtalya ile ilişkilerini bir yeni çizgiye taşımakta fayda görüyordu. Yukarıda sayılan görüşlerin ışığında, 1927 yılında Mussolini ile T.R. Aras Milano'da görüştüler.

Bu arada Sovyetlerin daha önce aktolunan ticaret ve gümrük mukavelelerinden başlamak üzere İtalya ile ilişkilerini geliştirmekte

olduğu bilinmektedir. Hatta gerektiği takdirde Sovyetlerin İtalya lehine ödün verebileceğine dair söylentiler dahi dolaşmaktadır.

Moskova Büyükelçiliğimizin bir iş'arı üzerine Dışişlerinden yazılan 4 Aralık 1927 tarihli yazıda bu konuda Başvekâlete şu bilgi veriliyordu.

«Başvekâlet Celilesine

Sabık Moskova Büyükelçisi Zekâi Beyefendi kendisini ziyaret eden Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin'e, İtalya tarafından Türkiyeye bir tecavüz vukuunda Sovyetlerin bitaraf kalacağı hakkında İtalyan Sefirine söylediği sözün sıhhatli olup olmadığını kendisinden sormuş ve mumaileyh cevaben böyle bir şeyin aslı ve esası olmadığını ve Türkiye-Sovyet Hükümetlerinin arasını açmak maksadı ile İtalya Sefirinin bunu uydurmuş olacağını ve her halde garp devletleri ile ne türlü anlaşma ve kombinezonla da olsa bunların memleketlerimiz arasında samimi tesanüdü sarsmayacağını beyan ettiği Zekâi Bey tarafından iş'ar kılınmış olmakla arzı malûmat olunur efendim Hazretleri.»

İtalya gözden kaçmayan çabalar ile, önce Türkiye ve Yunanistanı, sonra Bulgaristanı bir araya toplamak yoluyla Doğu Akdenizde bir ittifak sistemi meydana getirmek istemişti. Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan gibi revizyonist devletlerlede iyi ilişkiler kurmak eğilimini hissettiriyordu. Fransa ile ilişkileri ise iyi sayılamazdı

Fransa İtalyanın Akdeniz ve Balkanlardaki davranışlarını beğenmiyordu. İtalya'yı Almanya'ya yakın bir denge öğesi olarak görüyordu.

Mussolini Türkiye ile Yunanistan arasında bir anlaşma düzlemi bulunarak bir üçlü anlaşmanın gerçekleşmesini arzu ettiği halde Türk Yunan uzlaşması daha sonraki bir tarihte mümkün olabildiğinden bu kere, Aras'ın Roma'ya gelerek Mussolini ile görüşmeler yapması ile yetinildi. Bu görüşmeler sonucunda 30 Mayıs 1928 tarihinde Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Tesviye Andlaşması imzalandı.

No : 19 - Türkiye ile İtalya arasında Roma'da akit ve imza edilmiş olan Bitaraflık, Uzlaşma ve Adlî Tesviye Muahedenamesinin tasdiki hakında Kanun

29 Teşrinisani 1928

(Resmî Gazete ile neşir ve ilânı 13 Kânunuevvel : 1928-Sayı : 1065)

Kanun No : 1364

Kanun lâyihasının tevdii tarihi : 17 Teşrinisani 1928

Müzakere tarihi : 29 Teşrinisani 1928

Madde 1 — İtalya Hükümetiyle Roma'da 30 Mayıs 1928 tarihinde imza edilmiş olan Bitaraflık, Uzlaşma ve Adlî Tesviye Muahedenamesi tasdik edilmiştir.

Madde 2 — İşbu Kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 3 — İşbu Kanunun icrasına Hariciye Vekili memurdur.

Türkiye Cumhuriyeti ile İtalya Kraliyeti beyninde Münakit Bitaraflık, Uzlaşma ve Adlî Tesviye Muahedenamesi

Mukaddeme

Türkiye Reisicumhuru Hz. ile Haşmetlû İtalya Kralı Hz. iki memleket arasında mevcut revabıtı dostanenin tahkimi arzusiyle mütehassis olmak ve sulhu umumiyi muhafazaya yardım etmek gayesiyle bir bitaraflık, uzlaşma ve adlî tesviye muahedesi akdine karar vermişler ve bu maksatla murahhasları olarak :

Türkiye Reisicumhuru Hz;

Haşmetlû İtalya Kralı Hz. nezdinde Büyük Elçisi Suat Bf. yi ve Haşmetlû İtalya Kıralı Hz.

Reisi Hükümet, Başvekil ve Hariciye Nazırı Mösyö Benito Mussolini Cenaplarını tayin etmişler ve müşarileyhin usulüne muvafık bulunan salâhiyetnamelerini tetkik ettikten sonra atideki hükümleri kararlaştırmışlardır.

MADDE 1.

Tarafeyni Âkıdeyn, tarafeynden biri aleyhine müteveccih hiç bir itilâfı, siyasi veya iktisadiye ve hiç bir tertibe dâhil olmamağı taahhüt ederler.

MADDE 2.

Tarafeyni Âliyeyni Âkıdeynden biri vaziyeti muslihanesine rağmen bir veya müteaddit diğer devletler tarafından duçarı tecavüz olduğu takdirde diğer taraf ihtilâfın bütün devamı müddetince bitaraflığı muhafaz edecektir.

MADDE 3.

Tarafeyni Âliyeyni Âkıdeyn aralarında zuhur edipte normal diplomasi tarikiyle halli mümkün olmıyacak her nevi ihtilâfatı bir uzlaşma usul'üne tabi tutmağı müteahhittirler. Uzlaşma usulünün ademi muvaffakiyeti halinde bir adlî tesviyeye müracaat olunacaktır. Merbut Protokol Uzlaşma, Adlî tesviye usulünü vazeder.

Bu madde Tarafeyni Âliyeyni Âkideyn beyninde mer'i muahedat mucibince tarafeynden birinin salâhiyetine dahil olan mesailde tatbik olunmaz. Mezkûr madde hukuku düvel ahkâmına tevfikan hukuku hakimiyete taallûk eden mesailde dahi kezalik tatbik edilmez. Her hangi bir meselenin hukuku hakimiyete taallük ettiği Tarafeyni Âliyeyni Âkideynden birinin bunu tahriren beyan etmesiyle tasbit olunur. Merbut Protokoldaki bilcümle maddelere nazaran uzlaşma ve hakeme havale olunacak bir meselenin evvel emirde bu madde ahkâmiyle kabili telif olması şarttır. Hakem hükmünü hukuku düvel prensiplerine tevfikan verecektir.

MADDE 4.

İşbu muahedenin gerek tefsirinde ve gerek tatbikinde tehaddüs edebilecek ihtilâfat doğrudan doğruya sadece talep ile, beynelmilel La Haye Divanı Adaletine havale olunacaktır.

MADDE 5.

İşbu muahede mümkün olduğu kadar en kısa müddet zarfında tasdik olunacak, Roma'da icra edilecek olan tasdiknamelerin teatisini müteakıp derhal mevkii mer'iyete girecektir. İşbu muahedenin müddeti, teati tarihinden itibaren beş sene olacak ve müddetin hitamından altı ay evel mefsuhiyeti bildirilmediği takdirde bir beş senelik müddet için mer'i kalacaktır.

İşbu muahede 30 Mayıs 1928 tarihinde her ikisi de muteber olmak üzere iki nüsha olarak Roma'da tanzim edilmiş olup her biri vazilüimza devletlerden birine tevdi edilecektir.

İki taraf murahhasları, ifadelerini tasdik zımnında işbu muahedeyi imza etmişler ve mühürlemişlerdir.

Protokol

MADDE 1.

Âkid taraflar beş âzadan mürekkep bir Daimî Uzlaşma Komisyonu tesis edeceklerdir. Tarafeynden her birisi âzalıklardan birine diledikleri zatı tâyin ve mütebaki üç âzayı bilmuvafaka intihap ve nasp edeceklerdir. İşbu üç âzanın tarafeynin tebaasından veya tarafeyn memleketlerinde ikametgâh sahibi olmaları veya hizmetlerinde müstahdem bulunmaları caiz değildir. Tarafeyn bu üç âza meyanından birisini bilmuvafaka reis tâyin edeceklerdir. Derdesti rüyet bir mesele bulunmadıkça tarafeynden her birisi kendisinin tâyin etmiş olduğu âzayı azil ve yerine başkasını tâyin edebilecektir. Keza müştereken tâyin edilen üç âzadan her birisinin devamı memuriyetine rızası kalmadığını âkideynden her birisi beyan edebilecek ve şu takdirde memuriyeti hitam bulan âzaların yerine bilâ tehir diğerlerini tâyin etmek lâzım gelecektir. Âzaların tebdili, tâyinleri için cereyan eden usul dairesinde vukubulacaktır.

Bir meselenin tetkikinin hini cereyanında, Tarafeynin muvafakatiyle tâyin edilmiş olan âzalar, Tarafeyni Âkiyence mütesaviyen tesviyesi icap eden bir tazminat alacaklardır. Tarafeynin her biri canibinden tâyin edilmiş âzanın alacağı tazminata gelince bu tazminatı onu tâyin eden taraf tâyin ve tesviye edecektir.

Komisyonun masarifi umumiyesi dahi mütesaviyen Tarafeyni Âkideyne terettüp edecektir.

Komisyon işbu Protokolün bilcümle netayiciyle bir cüzü mütemmimini teşkil ettiği uzlaşma ve adlî tesviye muahedesine ait tasdiknamelerin teatisinden itibaren altı ay zarfında teşkil edilecek ve reis tarafından tâyin edilen mahalde içtima edecektir.

Tasdiknamelerin teatisinden itibaren altı ay zarfında ve mesele âza tebdilinden ibaret ise memuriyetin inhilâli tarihinden itibaren üç ay zarfında, müştereken tâyini icap eden âzaların intihabı henüz yapılmamış ise bu tâyinler beynelmilel ihtilâfların muslihane halline ait 18 Teşrinievvel 1907 tarihli La Haye Muahedesinin 45 inci maddesi mucibince icra olunacaktır.

MADDE 2.

Aksine bir sarahat bulunmadığı halde uzlaşma muamelâtı beynelmilel ihtilâfların muslihane halline dair 18 Teşrinievel 1907 tarihli La Haye Muahedesine tevfikan cereyan edecektir.

MADDE 3.

Tarafeyni Âkideynden her hangi birisi Uzlaşma Komisyonuna münferiden müracaat edebilecek ve bu müracaatı Komisyon Reisine ve aynı zamanda diğer tarafa bildirmeğe mecbur olacaktır. Şu kadar varki reisin ve âzadan ikisinin muvafakati takdirinde Komisyon resen de tavassutunu teklif edebilecektir. Âkit Taraflar Komisyonunun mesaisini her suretle ve her noktada teshil etmeyi ve hassaten bu Komisyonu, şahitlerin ve Tarafeynin celbi ve mahallinde yapılan tahkikat maddelerinde kendilerinin en yüksek makamatı adliyelerinin derecesinde sahibi salahiyet kılmak için mevzuatı kanuniyeleri dairesinde bütün gayretlerini sarf etmeği taahhüt ederler.

MADDE 4.

Uzlaşma Komisyonu kendisine arzedilen bütün mesaili hususiyeyi tetkik ve ihtilâfın hallini teshil edecek şekilde mesaili vakıayı tenvir eden hususî raporda tetkikatı neticesini zikretmeye mecbur olacaktır.

Komisyon raporunda dâvanın ihtilâfı teşkil eden noktalarını tasrih edecek ve fezlekesine Tarafeyn arasında bir ihtilâfı temin etmiye yarayacak vesaya ilâve edecektir.

Rapor ihtilâfın Komisyona arzedildiği günden itibaren altı ay zarfında ihzar ve takdim edilecektir; meğer ki Âkit Taraflar bu mühletin temdit veya tenkisini kararlaştırmış bulunsunlar. Rapor üç nüsha olarak tanzim edilecek ve ikisi Tarafeyni Âkideyne verilip üçüncüsü Komisyonun Hazinei Evrakından mahfuz kalacaktır. Komisyon vesayasının kabul veya reddi hususunda Tarafeynin bir karar ittihaz etmeleri için bir müddet tâyin edeceği gibi uzlaşma muamelesinin bir netice vermediği anlaşılması üzerine Tarafeynin tariki kazaya müracaatları için dahi bir mühlet tâyin edecektir. Bu mühletlerin birincisinin mecmuu altı ayı ve ikincisi üç ayı tecavüz edemiyecektir. Komisyonun raporu ne mesaili vakıanın tesbiti ve ne de kararlaştırdığı hukuki maddeler noktasında lâzımülicra ve kat'i bir hüküm mahiyetinde olmıyacaktır.

MADDE 5.

Tarafeyn Uzlaşma Komisyonunu ve sayasını kabul etmediği takdirde Tarafeynden her birisi Komisyon tarafından tâyin edilen müddet zarfında ihtilâfın beynelmilel Adalet Mahkemei Daimesine arz edilmesi talep edilebilecektir. Şu kadar varki mehkeme ihtilâfın

hukuki mahiyette olduğunu tadir ve kabul etmezse Tarafeyni Âkideyn ihtilâfı hakkaniyet dairesinde hal ve fesletmeyi deruhde ederler.

MADDE 6.

Tarafeyni Âkideyn herhangi bir ihtilâfı, beynelmilel ihtilâfların muslihane tesviyesine dair 18 Teşrinievvel 1907 tarihli mukavelenin 55 inci ve daha sonraki maddelerine veya aralarında münakit herhangi diğer bir itilâfa tevfikan teşkil edilmiş bir hakem mahkemesine tevdi etmek üzere ittifak edebileceklerdir.

MADDE 7.

Tarafeyni Âkideyn Beynelmilel Adalet Divanının nizamnamei esasisi ile nizamnamelerine itibaen ihtilâfın mevzuunu, mahkemeye verilecek selâhiyeti mahsusayı ve Tarafeyn arasında kararlaşacak herhangi diğer şeraiti tesbit için bir tahkimname tanzim edeceklerdir.

Bu tahkimname Tarafeyni Âkideyn Hükümetleri arasında teati edilecek notalarla kararlaştırılacak ve her noktası Adalet Mahkemesinin tefsirine tabi olacaktır.

Eğer bu tahkimname Tarafeynden birisinin tariki kazaya tevessü edilmesi hakkındaki talebi ahzettiği günden itibaren üç ay zarfında henüz tanzim edilmemiş ise Tarafeynden herhangi birisi sadece bir istida ile meseleyi Adalet Divanına arzedebilecektir.

MADDE 8.

Beynelmilel Adalet Divanı tarafından istar edilen hüküm Tarafeyni Âkideynce hüsnüniyetle tatbik olunacaktır. Uzlaşma muamelâtının veya mahkemenin esnayi cereyanında Tarafeyni Âkideyn Uzlaşma muamelâtının veya mahkemenin esnayi cereyanında Tarafeyni Âkideyn Uzlaşma Komisyonunun teklifatının kabulüne veya hükmün tatbikine sui tesir edecek mahiyette herhangi bir tedbir ittihazından feragat etmeği taahhüt ederler.

MADDE 9.

Bitaraflık ve Uzlaşma ve Adlî Tesviye Muahedesi inkizası anında bir uzlaşma ve tesviyei adliye hususu muallûk bulunduğu takdirde mezkûr husus işbu Protokol veya Tarafeyni Âkideynin onun

yerine ikâme edecekleri herhangi bir mukavelename ahkâmı dairesinde cereyanını takip edecektir.

Roma'da 30 Mayıs 1928 tarihinde iki nüsha olarak tanzim olunmuştur.

Türk - İtalyan Andlaşmasının değerlendirilmesi ve Moskovadaki izlenimler hakkında Moskova Maslahatgüzarımızdan alınan 20 Haziran 1928 tarihli aşağıdaki yazı ilginçtir.

«Beynelmilel vaziyetteki vahamete iştirak ettik. Bu gerginlik Yunanistan'da cereyan eden ve haddızatında az ehemmiyetli olan bir vakıa ile büsbütün kendini göstermiştir. Yunanistan'ın eski diktatörü Venizelos yeniden ibrazı faaliyete başladı. Venizelos'un hayatı siyasiyeye avdeti Yunanistanda kabine buhranı tevlid etti. Fakat buhran hemen izale olundu. Venizelos'un bu gayrı muntazır siyaset hamlesi esbabını anlamak için Yunanistan'ın siyaseti hariciyesini tahlil lâzımdır.

Son günlerde Roma, Atina ve Ankara bahri sefit misakı hakkında müzakeratta bulunuyorlardı. Bu misak üç ademi tecavüz ve bitaraflık muahedesini ihtiva edecektir.

İtalya - Yunanistan - Türkiye - İtalya ve Türkiye - Yunanistan. İtalya evelâ Türkiye - İtalya muahedesinin akdini Türkiye - Yunanistan muahedesine tehaluk etti. Böyle bir ittifakı müsellesi İtalyanların Balkanlarda ve Bahrisefidin şarki kısmındaki mevkiini ehemmiyetli surette tahkime hizmet ettiği gibi binnetice Avrupayı merkezide Fransa aleyhindeki siyasi toplanmayı da takviye edecektir. Fransa siyaseti akim kaldı. Venizelos mevkii iktidara gelemedi. Şüphesizdir ki Türkiye - İtalya muahedesinin tesrii imzası İtalya - Yunanistan ve İtalya - Türkiye muahedelerini akamete uğratmaya çalışan Fransa siyaseti teşebbüslerine karşı bir cevaptır.

31 Mayısta imza edilen Türkiye - İtalya muahedesi bilâşek büyük bir ehemmiyeti haizdir. Bu muahedenin ihzarında Türkiyeyi daima müdafaa vaziyetinde bulunduran ahvali nazarı dikkate almak icap eder. Türkiye - Yunan harbinden sonra İngiliz emperyalizmi, Mazlum milletlerde beliren milli hareketlere karşı mücadelesinde her şeyden evvel genç Türkiye Cumhuriyetine bir darbe indirmeye teemil ediyordu. İngiliz siyaseti Türkiyeyi inkısama uğratarak şarkın mazlum milletleri nazarında mevkiini tehlikeli göstermeye sai bulunuyordu. Genç Türkiye Cumhuriyetinin tahribi İngiliz Emperyalizmi tarafından halaskar harekete karşı tertip olunan tecavüz plânının bir kısmından başka bir şey değildir. Bu hak-

ada vusul için İngiliz emperyalizmi Versay muahedesinin İtalyaya temin ettiği fevaidin azlığından müşteki bulunan İtalyan burjuvazisindeki ademi memnuniyetinden istifa etmeye gayret ediyordu. Müteveffa Lort Gürzon Türkiye'ye karşı mütecaviz teşebbüslere İtaya'yı teşci ediyor ve kendisine Adaliye'yi tavizan olarak vadediyordu. Son zamanlara kadar Faşist İtalya'nın Türkiye'ye siyaseti bu fikre istinat ediyordu. Bu suretle genç Türkiye. daima sulhu ihlâl edebilecek ve binnetice başlamış bulunduğu islâhat ve teceddüt hareketlerine mani olacak üç mütecaviz devlet, «İngiltere, İtalya, Yunanistan» karşısında bulunuyordu. Bu daimi tehdit Türkiye'ye iktisadi millisinin tesrii inkişâfı için zarurî olan ecnebi istikrazları ihtimallerini güçleştiriyordu, Dünya kredi alemi ve bilhassa Amerika Türkiye'nin vaziyeti siyasiyei hariciyesindeki ademi istikrar ve katiyeti nazarı dikkate alarak Türkiye iktisadî millisini vasi mikyasta finanse etmekten imtina ediyordu. Bundan dolayı Türkiye siyaseti hariciyesi tabii olarak münasebatı hariciyesini islâha kail bulunuyordu. Rusya ile şimal hudutları emniyeti meselesi iki hükûmet arasında çoktan beri hal ve tesviye edilmiş olduğundan Türkiye bu cihette her türlü ihtilâtat endişesinden masun bulunuyordu. Türkiye garp cihetinden de iktisadiyatını ciddi surette tesise hadim bir sureti tesviyenin istihsaline çalışıyordu.

Mesrudat Ankara'ya nazaran Türkiye-İtalya Muahedesi, İtalya siyaset hariciyesi temayülatı mahsusası bertaraf edilirse, Türkiye diplomasisi tarafından kazanılmış mühim bir muzafferiyet addedilmelidir. Bahusus Lozan Muahedenamesinin gümrükler hakkındaki tahdidatının 1929 senesinde hitama ereceği nazarı dikkate alınırsa, İtalyayı bu muahedeyi imzaya mecbur eden esbaba gelince, Fransa-İngiltere İtilâfını isbat eden son vakayiden dolayı yeni bir taksimi arazi için İtalya'nın ümit edebilecek bir halde olduğunu tahatturat da lâzımdır. Diğer cihetten Amerika'nın vaziyeti de böyle nufus mıntakaları taksimini ümit ettirmeye müsait değildir. İtalya siyaseti bu ahvali ve İtalya ticareti hariciyesi için Türkiye'nin müstesna bir marşe teşkil ettiğini nazarı itibare alarak Türkiye-İtalya münasebatını tanzim ve tesviyeye karar vermiştir.

Sovyet Matbuatı Türkiye-İtalya Muahedesini Sovyet - Türkiye münasebatı noktai nazarından tetkik etmiş ve Sovyet efkârı umumiyesinin; işbu muahedenin aktinde, Türk diplomasisinin Anti Sovyetik teşebbüsatı istihdaf eden hiç bir mazhariyeti olmadığını görmekte bulunduğunu vazihan beyan etmişti.

Aynı zamanda Sovyet matbuatı, İtalya siyaseti hariciyesinde mevcut antisovyetik avamilin tesirile bazı ahvalde, böyle bir muahede-

den Sovyetler aleyhine istifade edilmek istenebileceği ihtimalini kayıt etmiş idi.

Sovyet matbuatı, bu gibi avakıbı muhtemelinin Türkiye diplomasısinin bazı antisovyetik tertibata sürüklenmek ihtimalinden kendisini vakit ve zamanında tahaffuz ettirecek teyakkuz ve basiret ibraz etmesini müstelzim bulunduğunu yazmıştı.

20 Haziran 1928

Moskova Maslahatgüzarı»

Türkiye Yunanistan ile Ahali Değişimi meselesinden doğan anlaşmazlıklarını 1930 yılında halledebilmişti. Bu andlaşmanın yapılmasında İtalyanın yapıcı rolü olmuştur. Ancak Türk - İtalyan ilişkileri fazışmin doğu Akdeniz politikası karşısında, arzu edilir bir şekilde sürdürülememiştir. Hatta Türkiye'nin kurulmasında başlıca rol oynadığı Balkan Antantı İtalya'nın Balkanlardaki karıştırıcı faaliyetlerine karşılık olarak teşekkül ediyor, 1937 yılında Türkiye ve doğu komşularıyla yapılan Sadabat Paktı da aynı şekilde İtalyan tehlikesini gözönünde bulunduruyordu.

TÜRKİYE - MİLLETLER CEMİYETİ İLİŞKİLERİ

Türkiye Briand - Kellog Misakını imzalamak ve silahsızlanma konferansı çalışmalarına katılmak gibi bazı Milletlerarası faaliyetlerde bulunmuştu, ama henüz Milletler Cemiyetine girmemişti.

Cemiyet 1. Dünya Savaşı galiplerince kurulmuş olmakla, bu savaşın mağlupları teşkilâta asli üye olrak girememişlerdi. Ancak, 1930 lara gelindiğinde, siyasî olayların niteliğindeki süratli değişiklikler mağtup devletlerin de sırası geldikçe Teşkilâta alınmasını zorunlu kılmakta idi.

Türkiye'nin Cemiyete alınması zaman zaman söz konusu edildiği halde, giriş tarihimizin bir süre ertelenmesi tarafımızdan daha uygun görülmekteydi. Bu ağır alışta ilk unsur biraz hissi bir görünüme dayanır. Hatırlanacağı üzere, Musul meselesinde büyük uğraşılara, kazandığımız siyasî ve askerî başarılara rağmen karşımızda bulunan İngiltere'nin anlaşmaz tutumu sonucunda bu mesele Milletler Cemiyetine getirilmişti. İngiltere'nin Cemiyetin kurucularından olması ve Cemiyetteki siyasî ağırlığı dolayısiyle Musul hakkında elde ettiği kararın kamu oyumuzu fazlasıyle rencide etmiş olduğuna Musul bölümünde temas edilmişti. Bu nedenle Musul meselesinin bir hal yoluna girmesine rağmen kamuoyu Milletler Cemiyetine üye olunması için henüz hazır değildi.

Diğer taraftan komşumuz Sovyetler Birliği henüz Batılı Devletlere ve bilhassa İngiltere ile ilişkilerini Milletler Cemiyetine girebilecek kadar elverişli bir düzeye getirememişti. Sovyetler birçok konularda İngiltere ile anlaşmazlık halindeydi. İngiltere bizi Sovyetlerden uzaklaştırmak amacıyla ve Musul sonucunun bıraktığı olumsuz izlenimlerin izlerinin de yavaş yavaş dağılmakta olduğu kanısından hareketle bizi Milletler Cemiyetine çekmeğe çalışıyordu.

Sovyetlerin ise ötedenberi, Batılı Devletlerle ilişkilerimizi normal bir düzeye getirmemizden ve bilhassa daha sonraki bir tarihte Cemiyet Akvama üyeliğimizin söz konusu olabilmesi imkânının doğmasından hoşlanmamaları devam etmekte idi. Başlangıçta her

ne kadar bazı Batılı Devletlerle bağlarımızı geliştirmemizde Sovyetler faydalı olmuşlarsa da bunu her zaman arzu etmemişlerdi. Bu hal, kendileriyle dostane ilişkilerimize zamanla bir soğukluk girebileceği veya Batılılarla aramızdaki meseleleri hallettikçe daha fazla davranış özgürlüğü olanakları bulacağımız düşüncesinden mülhem olarak, Milletler Cemiyetine katılmamızdan önceki yıllarda gözlenebiliyordu.

Ayrıca ve daha önemli olarak Sovyetler, Doğu politikasında İngiltere ile daima tartışma halinde bulunmakta iken bu kere bu devletin etkin olduğu bir Teşkilâta girmeği önceleri hiç arzu etmedikleri gibi komşularının da kendileri gibi hareket etmelerini istemişlerdi.

Sovyet diplomatları muhtelif fırsatlardan yararlanarak muhtelif memleketlerdeki temsilcilerimize konu ile ilgili görüşlerini iletmişler ve niyetlerimizi anlamak gayesiyle sondajlar yapmışlardı.

Slokholm Maslahatgüzarımızdan alınan 3 Kasım 1926 tarihli telgrafta bu hususla ilgili ifadeler yer almaktadır.

Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Beyefendi Hazretlerine

Vekil Beyefendi Hazretleri bundan bir hafta mukaddem Stokholm gazetelerinden biri Berlin'den aldığı malûmata istinaden Zatialiyi Vekâleti Penahileri ile Sovyet Sefiri arasında hayli zamandan beri cereyan etmekte olan müzakeratın akamete duçar olduğunu, Hükümeti Cumhuriyetimizin bir ittihat akdı zımnında Sovyet Hükûmeti tarafından vaki olan teklifin sureti katiyede reddedildiğini ve Moskova'da Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya takarribinden ve Almanya'nın eserine iktifaen Cemiyeti Akvama dahil olacağından endişe edildiğini ve hatta endişeyi vaki badel hakikat olduğu takdirde bitaraflık muahedesinin tadili mevzuubahis olacağını ve buna binaen Sovyet Hükûmetinin daha iki sene cemiyeti akvama dahil olmamaklılığımız için Zatı Devletleri nezdinde teşebbüsatta bulunmağa karar vermiş olduğunu yazmıştı.

Dün kendisine mülaki olduğum Rus sefiri Fransa Matbuatının son zamanlarda gelişigüzel Türkiye aleyhine neşriyatta bulunmasının esbabını anlayamadığından ve bu halin bundan iki üç ay mukaddem Türkiye'nin Cemiyeti Akvama ithali için Fransa ve İngiltere tarafından vaki olan teşvikat ile kabili telif olmadığından bahisle Cemiyeti Akvama girmek hususundaki arzunun ne gibi bir sayık ile birdenbire Ankara ricalinde meşhut olduğunu gayet mahirane bir surette istifsar etti.

Türkiye'nin cemiyeti akvama dahil olmak arzusunda bulunduğunu, yalnız ecnebi gazetelerinde görmüş olduğumu ve bu bapta Hükûmeti Matbuamdan hiç bir malûmat almamaklığım neşriyatı vakianın Bern Sefirimiz Cemiyeti Akvam müzakeratını yakınen takip için Cenevreye gidip gelmekte olmasından ileri geldiği fikrinde bulunduğumu ve şimdiye kadar fenalıktan başka mevcudiyetinden hiç bir fayda görmemiş olduğumuz bir müesseseye duhul için ricali Hükûmetimizde samimi bir arzunun vücut bulmuş olmasına ihtimal veremediğimi söyliyerek hakikat halin ne merkezde bulunduğuna vakıf olmadığım cihetle - mükâlemeyi başka bir zemine intikal ettirdim.

Ahvali umumiyeye dair görüştükten sonra Sefiri mumaileyh İran ile olan münasebatımız hakkında malûmatım olup olmadığını ve ahiren Stokholm Sefaretine tayin edilip iki üç günden beri buraya gelmiş olan sabık Dersaadet İran Sefiri Erfiiddin Prens Mirza Rıza Danış Han'ın şayanı itimat bir zat olup olmadığını ve İngilizlerle münasebatı hakkında malûmattar bulunup bulunmadığımı istifsar etti.

Cevaben Miri mumaileyhin vaktiyle İstanbul'da sefir iken İngiltere Sefareti ile pek sıkı temasta bulunduğunu ve fakat vaziyeti cedidesi hakkında sarih malûmatım olmadığını söyledim. Rus Sefirinin evvelâ Cemiyeti Akvama duhulümüz hakkında hasıl olan arzunun saiki ve sonra da İran ile olan münasebatımızın ne merkezde bulunduğunu sorarak buraya gelen İran Sefirinin İngiltere ile olan münasebatı hakkında bendenizden malûmat talep etmiş olmasını pek manidar buldum. Hissiyatımda yanılmıyor isem Rus Sefirinin balâdaki istifsaratı Hükûmeti Matbuasından aldığı malûmatı siyasiyeye müstenit bir kanaat üzerine vaki olmuş ise bu hal Rusya'nın Türkiye Cumhuriyeti siyaseti hariciyesinde garbe doğru bir meylin husulünden endişe edilmekte olduğunu göstermektedir. Keyfiyet berayı malumat arzolunur efendim hazretleri.

Kopenhag, Stokholm, Oslo, Helsinki
Maslahatgüzarı
İmza

«Moskova : 25/Ağustos/1926

Tas ajansı ile neşrettirilmek üzere verilen havadisi Çiçerine derhal tevdi etmiş olduğum halde bu gün yarın diyerek şimdiye kadar taallik ettiler. Çiçerinin hattı hareketinde son günlerde bize karşı bir asabi hal görmemek kaabil değildir.

Son fırka içtimaında muhaliflerin Rus şark siyasetine dair tenkidler yürütmeleri ve Ticaret muahedelerimizin intaç edilememesi buna sebep olabileceği gibi bizim Cemiyeti Akvama girmek arzusunda olmaklığımız ve İran'daki faaliyetimiz de bu hassassiyeti uyandırmış olabilir. Bendeniz müteessir görünmemeye çalışmakla beraber Zatı Devletlerini haberdar etmeyi zarurî gödüm efendim.

ZEKÂYİ»

İngiltere Milletler Cemiyetine katılmamız hususundaki girişimlerini arttırmış hatta bazı davranışları baskı niteliğini almıştı.

1930 yıllarına gelindiğinde Türkiye birçok ihtilâflı meselelerinden arınmış bir devlet olarak Milletlerarası alanda gelişmekte olan çok yönlü politikasına kendi bakımından önem kazandıracak hale geliyordu.

1931 yılında Türkiye prensip olarak Teşkilâta girmeği benimsemiş ise de Daimî Üyelik niteliğini elde etmek gibi bir görüş ortaya atmıştı.

Cemiyetin çağrısına olumlu karşılıkta bulunduğundan Ankara'da Sovyet Maslahatgüzarına aşağıdaki nota tevdi edilerek, Milletler Cemiyeti Mısakının 16 ncı maddesinde öngörülen zecri tedbirlerin Sovyetler Birliğine karşı uygulanmasına katılmayacağına dair teminat verilmişti.

«Türkiye Hükümetinin, Türkiyenin Milletler Cemiyetine iltihakından sonra misakın müeyyideleri usulünün tatbikine dair olan 16 ncı ve 17 inci maddeleri ahkâmına tevfikan deruhte edeceği mecburiyetlere hulûs ile riayet etmesi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri ittihadı hakkındaki Türk siyaseti prensipinin bu veçhile taayyününe halel iras edemez. Mebhus madeler ahkâmınca Sovyetler Birliğine karşı tatbiki mümkün müeyyideler usulü diğer şartlardan kat'ı nazar yalnız Sovyetler Birliğinin üçüncü bir devlet bir tecavüz harbi ilân etmesi halinde tasavvur edilebilir. Bu hususta Sovyetler Birliğini üçüncü itibara almak lâzım gelir. Binaenaleyh Sovyetler Birliğine karşı diğer devletler tarafından tevcih edilip de

Türkiye'nin muhik göremiyeceği bu kabil bir itham mezkûr memleketi 16 ncı madde mucibince ittihaz edilecek herhangi tedabire iştirake mecbur kılamaz.»

Miletler Cemiyeti Teşkilâtı Genel Kurulu 6 Temmuz 1932 tarihinde yaptığı bir olağanüstü toplantı sırasında İspanya'nın teklifiyle Türkiye'yi davete karar vermişti.

Türkiye Büyük Millet Meclisi daveti kabul ettiğine dair 9 Temmuz 1932'de bir karar almış ve bu kararı Teşkilât Genel Sekreterliğine bildirilmişti.

Cemiyeti Akvama davetimiz münasebeti ile 9 Temmuz 1932 tarihinde Büyük Millet Meclisinde irat edilen nutuk.

Arkadaşlarım,

Bern Elçiliğimizden iki gün evvel gelen bir telgrafı müsaadenizle huzurunuzda aynile okuyunca maruzatımın mevzuu derhal tavazzuh eder.

Asamblenin bu sabahki içtimaından az sonra Kâtibi umumilikten aldığım mektubu aynen arzediyorum.

Vekil Beyefendi,

Cemiyeti Akvam fevkalâde heyei umumiyesinin 1 Temmuz tarihli celsesinde aşağıda isimleri zikredilen memleketlerin heyeti murahhasları Heyeti umumiyeye atideki teklifte bulunmuşlardır :

Arnavutluk, Almanya, Avusurya, Avustralya, Britanya İmparatorluğu, Bulgaristan, Kolombiya, Küba, Danimarka, İspanya, Estonya, Finlândiya, Fransa, Yunanistan, Guatemala, Macaristan, İtalya, Japonya, Letonya, Yeni Zelânt, Panama, Felemenk, İran, Lehistan, Romanya, İsveç, İsviçre, Çekoslovakya, Yugoslavya Heyeti Murahhasları, Türkiye Cumhuriyetinin bir Devletin Cemiyeti Akvam âzası olması için lâzımgelen ve misakın birinci maddesinde derpiş edilen umumî şeraiti haiz olduğunu müşahade ederek Türkiye Cumhuriyetini Cemiyeti Akvama girmeğe ve kıymettar teşriki mesaisinden Cemiyeti Akvamı istifade ettirmeğe davet etmeyi Heyeti umumiyeye teklif ederler.

Heyeti umumiye 6 Temmuz tarihli celsesinde bu teklifi ruznamesine koymaya ittifakla karar vermiştir. Heyeti umumiye berveçhiati kararı kabul etmiştir :

Heyeti umumiye Cemiyeti Akvama yeni âzaların kabulüne dair olan ve mısakın birinci maddesinin ikinci fıkrasında derpiş edilen şeraiti haiz olduğunu müşahede ederek, Türkiye Cumhuriyetini Cemiyeti Akvam âzası olmıya ve Cemiyeti kıymetter teşriki mesaisinden müstefit etmeğe davete karar vermiştir. Heyeti umumiye bu kararın neticelendirilmesini Kâtıbı umumiye tevdi etmiştir. Bu kararı müstaceliyetle Hükûmetinize lûtfen tebliğ etmek ve Heyeti umumiyenin vâki davetine Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin vermek tasavvurunda bulunduğu neticeyi mümkün olan süratle bana bildirmekle Zatı devletlerine minnettar olacağım.

Heyeti umumiyenin yukarıda mezkûr iki celsesine ait zabıtnamelerini tabedilir edilmez göndermekte kusur etmiyeceğim. İhtiramatı faikamın kabulü ve saire...

Kâtibi umumî
Erik Drummond

Asamble içtimaına ait tafsilâtı takip ediyorum efendim.

Bern Elçisi
Cemal Hüsnü

İşte sarahatle görülüyor ki, Milletler Cemiyeti Umumî Heyetinin kararile Kâtibi Umumî Sir Drummond Cenapları Cumhuriyet Türkiyesini bu Cemiyete iltihaka davet ediyor. Her şeyden evvel şurasını kaydetmeliyim ki, davetin şekli çok nazikânedir. Bu daveti intaç eden iki içtimadaki büyük hatiplerin milletimiz, inkılabımız, Büyük Reisimiz ve harici siyasetimiz hakkında söylemek lûtfunda bulundukları mümtaz nutuklar etrafında ajansların hulâsa şeklindeki tebliğatını arzetmek isterim ki, bu beyahatın herbirinden ayrı ayrı mütehassis olmamak mümkün değildir.»

18 Temmuz 1932 tarihinde Genel Kurulun 43 üyesinin ittifaki ile üyeliğe kabul edilmiş olduk.

Sovyetler Birliği iki yıl sonra 1934'te Teşkilâta girdi Genel Kurulda yapılan görüşmeler sırasında muhtelif devletlerin temsilcileri Türkiye'yi öven değerli sözler söylemişlerdi.

«Türkiye'nin Cemiyeti Akvama davet edilmesi hakkında 28 Devlet tarafından verilen takrir münasebetile bugün heyeti umumiye içtimaında cereyan eden müzakerat berveçhi âtidir:

Heyeti Umumiye Reisi M. Hymans celseyi açarak İspanya murahhası M. Madariagaya söz verdiğini bildirmiştir..

M. Madariaga reise teşekkür ettikten sonra şu bayanatta bulunmuştur :

«Türkiye Teslihat Konferansı Umumî Komisyonunun 13 Nisan celsesinde Türkiye Hariciye Vekili, maksadının iyi anlaşılıp anlaşılmadığını, ve Türkiye'nin izah ettiği şekildeki siyasetinin Cemiyeti Akvamın mefhumuna mutabık olup olmadığını sormuştur. Tevfik Rüştü Bey bu asil davaya iştirâk için Türkiye Cumhuriyetinin hiç bir mani görmiyeceği hakkında Konferansa teminat verebileceğini de ilâve etmişti. Tevfik Rüştü Bey bu sözlerle aynı zamanda benim bir ay evvel arkadaşlarıma yaptığım davete cevap vermiş olduğu mütaleasında bulunmuş ve bu nutuktan bir gün evvel aramızda cereyan eden çok dostane bir mükâlemeye atfen de bu davette şahsî ve samimi bir telmih müşahede eylemişti. Türkiye Murahhasının benim nâçiz müdaheleme bu kadar ehemmiyet vereceğini hiç beklemiyordum. Çünkü İspanya Heyeti Murahhasasının herhangi bir Devlet Cemiyeti Akvama girmeğe davet için kâfi derecede sahibi salâhiyet olduğunu kat'iyyen zannetmiyordum. Cemiyeti Akvama girmek değil, fakal bu girişi muhabbetle telâkki etmek hususundaki davetimin birçok Heyeti Murahhaslar tarafından da iyi karşılandığını bugün söyliyebilmekle bahtiyarım. Heyeti âliyenize şu vesikayı arzediyorum.

«Biz Arnavutluk, Almanya, Avustralya, İngiltere, Bulgaristan, Kolombiya, Küba, Danimarka, İspanya, Estonya, Fenlândiya, Fransa, Yunanistan, Guatemala, Hollanda, İran, Lehistan, Romanya, İsveç, İsviçre, Çekoslovakya ve Yugoslavya Heyeti Murahhasları, Bir Devletin Cemiyeti Akvama âza olabilmesi için misakın birinci maddesinde derpiş olunan umumî şeraiti Türkiye Cumhuriyetinin yerine getirmiş olduğunu müşahede ederek, Türkiye'nin Cemiyeti Akvama girmeğe ve kıymetli teşriki mesaisinden Cemiyeti istifade ettirmeğe davet olunmasını teklif ediyoruz.

Bu davetiyenin temenni ettiğimiz hüsnü kabulü yakında göreceği ümidini izhar etmekle Heyeti umumiyemizin efkârına terceman olduğumu zannediyorum. Birçok mahafil geçirmekte olduğumuz buhrandan Cemiyeti Akvamın istikbaline tesirettiği mütaleasına mütemayildir. Bu endişeyi ben kat'iyyen hissetmedim. Vatandaşlarım da benim gibi, Cemiyeti Akvamın istikbalinden kat'iyen endişeye mahal olmıyan ve beynelmilel münasebatta daha ziyade intizama, adalete ve sarahata doğru beşeriyetin tekâmülünde zarurî bir merhale teşkil ettiği kanaatindedir. Maamafih en sağlam imarların da hâdisat ile takviye edilmesi iyidir. Bugün, yakında vu-

kubulacak bir aza kaydi hadisesile karşılaşmış bulunuyoruz. Bu hâdiseye muhakkak nazarile bakılabilir. Binaenaleyh ne munhasıran Avrupa, ne de munhasıran Avrupa harici olmıyan ve daha ziyade bir Akdenizli olan bir milletten bahsedebiliriz. Çünkü denizler ayırmaktan ziyade birleştirirler... Türkiye'nin Cemiyeti Akvama dühulünün, akıllardan mezkûr cemiyetin buhran geçirmekte olduğu fikrini tamamen silmesi ümidini izhara mücaseret ediyorum. Dünyanın buhran geçirmekte olması Cemiyeti Akvamın bilhassa daha kuvvetli olmasını istilzam etmektedir».

Reis Hymans, M. Mihalakopolosun Cenevreyi terketmek mecburiyetinde bulunduğundan heyeti umumiyenin mesaisini takip edemiyeceğini ve mevzubahs edilen meselenin inkişafında hazır bulunamıyacağını bildirerek «sözü M. Mihalakopulosa veriyorum» demiştir.

Dostumuz ve komşu Hükûmetin kıymetli Recülü Reise teşekkür etikten sonra şöyle idarei kelâma başlıyor.

«İspanya Murahhasının beliğ sözlerine, üç genç Cumhuriyetin - Türkiye, İspanya ve Yunanistanın - Cemiyeti Akvamın yüksek idealinde sıkısıkıya birleşmiş olduklarını görmekle duyduğum sürurdan mülhem birkaç kelime ilâve edeceğim. Zira burada umumi bir müşahedede bulunacağım. İspanya sulh ve milletlerin teşriki ideallerinin tahakkukuna hâdim olduysa, Yunanistan da kendi vesaitinin verdiği imkân dairesinde ve basit bir nisbet dahilinde Cemiyetimize hâkim olan prensiplere derin merbutiyetini ispat eylemiştir. Yeni Türkiye hepimizin istihdaf eylediğimiz yüksek gayelere erişmek için sarfolunan mesaiye iştirak azmini mükerer defalar izhar etmiştir. Yeni Türkiye ne Terki Teslihat Konferansının İhzarî Komisyonuna, ne de mezkûr Konferansa iştirakten imtina eylemiştir. Türkiye Cumhuriyeti Avrupa İttihadı Komisyonunun mesaisine faaliyetle iştirâk etmiş ve daima sulh için çalışmak hususundaki samimi arzusunu göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti; beşeriyete daha iyi bir istikbal temin için mütesanit bir şekilde birleşmiş olan milletlerin arasında kendisine isabet eden mevkii işgal hususundaki davet şerefine kesbi liyakat etmiştir. Türkiye Yunan milleti ile kendisini ayıran asırdide münafereti izale hususunda gösterdiği hüsnüniyet ve bu münaferetin yerine bulutsuz bir dostluk ıkame etmek yolunda sarfettiği hâlisane mesai ile ihtilâfların ve endişelerin evcai olarak telâkki edilen bir toprak parçasında sulha samimiyetle hizmet ederek Avrupaya ve bütün dünyaya büyük bir iyilik yapmıştır. Bu hayırlı eserde Yunanistanın da aynı derecede müşte-

rek olduğunu beyan edebilmekle büyük bir gurur duyuyorum. Şayet birisi bu kürsüden Yunanistanın bir gün Türkiye ile elele vererek müşterek ideale doğru yürüyeceğini söylemiş olsaydı bu adam kehanetlerinde çok ileriye giden bir hayalperest gibi tebessümlerle karşılanırdı. Bu nev'iden daha birçok dostlukların tahakkukunu yakında selâmlamaklığımızı temeni ederim. Daha amelî bir sahada diyebilirim ki, Türkiye ile Yunanistan bugün Terki Teslihat Konferansının o kadar müşkülâtla elde etmeğe çalıştığı gayelerin büyük bir kısmını aralarında tahakkuk ettirmiş bulunuyorlar. Bunun içindir ki, Yunan Heyeti Murahhasası Türkiye'nin Cemiyeti Akvama girmesini bilsassa selâmlıyacaktır. Ben arkadaşım ve dostum Tevfik Rüştüyü aramızda göreceğimizden dolayı şahsen bahtiyarım. (Alkışlar)

Reis yukarıdaki teklifin metnini okuduktan sonra demiştir ki:

«Bu teklif heyeti umumiyenin ruznamesinde münderiç olmadığından yapılacak ilk iş bu teklifin ruznameye konulmasını heyeti umumiyenin tasvip edip etmediğini bilmektir. Heyeti umumiye nizamnamenin dördüncü maddesinin dördüncü fıkrası mucibince bu meseleyi ruznameye koyabilir. Hiç bir itiraz vâki olmazsa, heyeti umumiyenin bu meselenin ruznameye konulmasını kabul ettiği suretinde telâkki edeceğim.»

Reis meselenin ruznameye konuluğunu bildirmiştir.

Cemiyeti Akvam Heyeti Umumiyesinin dünkü fevkalâde içtimaında Türkiye'nin daveti hakkında ilk söz alan Avustralya Murahhası şu beyanatta bulunmuştur:

«Türkiyenin Cemiyeti Akvama davet olunmasına dair ileri sürülen teklife Avustralya Hükûmeti hararetle muzaheret eder. Birçok batınlardan mevrus en yüksek bir hars derecesine ve fevkalâde ciddî bir millî mahiyete malik olması Türkiye'nin en bariz vasıflarından birini teşkil etmektedir. Bu vasıflar geçen asırlardan ziyade bugün inkişaf etmiş bulunmaktadır. Harbi Umuminin muhariplerinden ve Gelibolu, Filistin, Sina ve Suriyede harp hattında bulunmuş bir insan sıfatile söyliyorum. Türk askerinin müdafaadaki emsalsiz kahramanlığını ve hücumdaki kudret ve kabiliyetini hayretle görmek fırsatlarına nail oldum (Şiddetli alkışlar). Geliboluda arkadaşlarım ve ben Türklerin cesaret ve mukavemetleri karşısında mükerrer defalar hayretler içinde kaldık. Türk ordularının Avustralya mitralyozlarına karşı ve Britanya donanmasının gülle yağmuru altında pervasızca ileri atıldıklarını gördük. Türklerin kıymet ve mukavemet kudretleri hakkında yüksek düşüncelerimi işte ben, bu suretle elde et-

tim. (Alkışlar). Harbin fecayiini bu kadar yakından gören bu milletin istikbalini harbe mani olmağa hasredeceği kanaati o zamandanberi diğer herhangi hissin fevkinde olarak bende kat'i surette yer etmiştir. Cemiyeti Akvamın mesleki harbi kanun harici addetmek ve beynelmilel ihtilâfları muslihane vasıtalarla halleylemektir. Türkiye'nin Cemiyeti Akvama girmesi bu memleketin istikbalini bu mefkûrelere hasredeceğini gösterir. Böyle bir hâdisenin birinci derecede ehemmiyeti haiz olduğunu düşünmekten kendimi menedemiyorum. Bu hâdise aynı zamanda Türkiye'nin millî hayatında yeni bir devrenin başlangıcını teşkil edecektir. Türkiye'nin Cemiyeti Akvam eserinde teşriki mesaisi fevkalâde kıymetli olacaktır. Karar suretine büyük bir memnuniyetle muzaheret ederim.»

İtalyan murahhası M. Scialoja İtalya Hükûmeti namına şu beyanatta bulunmuştur :

«Heyeti umumiyeye tevdi olunan karar suretine samimi muzaherette bulunmakla müftehirim. Ötedenberi Cemiyeti Akvam davasının, cihanşümul mahiyetinde mündemiç olduğu ve muvaffakıyetle istikbalinin bu cihanşümullüğe vabeste bulunduğu mütaleasındayım. Âza olmıyan Devletlerin mesaimize iştirakini temin için nizamnamelerimizin en geniş bir tarzda tefsirine İtalyanın daima muzaheret etmiş olduğu heyeti umumiyenize hatırlatmıya lüzum görmiyorum. Bu devletlerin cemiyetimize girmelerini teshil için bunu yaptık ve bunun için böyle hareket etiğimizi de ilân eyledik. Bugün muhik ve iyi olan bir istikamette adım atıyoruz. Bugün Türkiye'ye hitap edilmesinden dolayı İtalya bilhassa bahtiyardır. (Alkışlar). Filhakika Türkiye Avrupa menafiinin esaslı bir unsuru sıfatile aramızda eksik duruyordu. Biz İtalyanlar, bu unsuru manevî bir emniyeti haiz olarak telâkki ediyoruz ve bugünki İtalya ile Türkiye arasında mevcut fevkalâde samimi münasebat, atfettiğimiz kıymetin de beliğ ve sarih bir delilidir. Heyeti umumiyenize yapılan teklife muzaheret etmekle yalnız Türkiye hakkında tekrar dostluk ve samimiyet beyanatında bulunmuş olmuyorum. Aynı zamanda Gazinin münevver idaresi altında genç Akdeniz Devletinin doğuşunu memleketimin nasıl bir itimat hislerile karşıladığını ve inkişafını da takip eylediğini Heyeti umumiyeniz önünde teyit ediyorum (Alkışlar). İtalyan siyaseti bu hislerden mülhem olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti mümessilini yakında aramızda görmek temennisinde bulunurken bu hisleri ifade etmek isterim.»

Fransız Murahhası M Paul Boncour şu beyanatta bulunmuştur:

«Türkiye'nin daveti için beyan olunan hissiyata iştirak etmek üzere Fransa namına bizzat gelmek istedim. Avrupa ile Asya arasında bir rabıta teşkil eden bu çok eski memleketin bu yeni iltihakı, takip olunan cihanşümul eserin bir remzidir. (Alkışlar). Birçok arkadaşımın Türkiye ile olan eski ve yeni dostluklarını yadettiklerini işittim. Memleketimin, bu hususta en kâdim dosluk iddiasında bulunabilecek bir memleket olduğunu zannediyorum. Çünkü bu dostluk ta Haşmetli Hıristiyanlık Kralının Müminler Reisini selâmladığı ve bazı iskandalleri mucib olduğu zamana kadar çıkmaktadır. Bu, Cemiyeti Akvamın bir müjdecisi idi. Bugün memleketlerin medeniyet, itikat ve dinlerini sulh ve müsbet teşkilât vücuda getirmek arzusuile meczediyoruz.»

İngiliz Murahhası Lord Londonderry demiştir ki:

«Türkiye'nin Cemiyeti Akvama kabülü cihanşümul bir memnuniyet tevlit edecektir (Alkışlar). İngiltere Hükûmeti Türkiye'nin mühim bir istikrar ve sulh unsuru olduğu kanaatindedir. Türkiye'nin teşriki mesaisi yalnız coğrafî vaziyeti itibarile değil aynı zamanda Gazinin çok mümtaz idaresi altında takip ettiği siyaset itibarile de elzemdir (Alkışlar). Gazi, millî bir eserin mutlak dar bir milliyetperverliği, icap ettirmediğini görmüş ve milletlerin içtimalarında Türkiye'nin oynaması lâzımgelen rolü derpiş eylemiştir (Alkışlar). Eski düşmanlıklar unutulmuş ve eski dostluklar ihya olunmuştur. Türkiye tarafından katolunan yeni merhaleyi memnuniyetle karşılıyabiliriz. Türkiye daveti is'af ederse Haşmetli Britanya Kıralı Hazretlerinin Hükûmeti onu kabul edeceklerin birincilerinden olacaktır. (Alkışlar)

Japon murahhasının beyanatı şudur:

«Beşeriyetin istikbali hakkında bu kadar mühim meselelerin görüşüldüğü bir anda arkadaşlarımın söylediği sözlere Japonya meserretle iştirak eder (Alkışlar). Japonya, kendisi Garplılar tarafından pek az tanınmış olduğu Büyük milleti fevkâlede memnuniyetle karşılar (Bravo sesleri). Türkiye'nin Cemiyeti Akvama kabulü tarihte rolü daima mühim olmuş olan bir milletin kıymetli teşriki mesaisini temin etmek suretile yeni bir merhale teşkil eyliyecektir (Alkışlar).»

Alman murahhası şu nutku söylemiştir:

«Namdar Reisinin isabetli idaresi altında beynelmilel sulh eserinde teşriki mesaiye bilhassa lâyık olan Büyük Türkiye Cumhuri-

yetinin davetini Almanya, memnuniyetle karşılar (Alkışlar). Bu mevki Türkiye'ye çoktanberi muhassastı. Almanya, eski ve sadık dostunun iki millet ve iki Hükûmet arasındaki münasebatı tekrar canlandırdığını ve bu münasebatın müstakbel teşriki mesaiye de hâkim olacağını görmekle bilhassa bahtiyardır.»

İran murahhası Türkiye'nin davetini memnuniyetle karşıladığını, Türkiye Cumhuriyetinin teessüsündenberi dünya sulhu işlerinde teşriki mesaiden biran geri kalmadığını ve bu faaliyetinin Cemiyeti Akvam haricinde kalması mucibi teessür olduğunu, Türkiye'nin muhtelif komşularile, bu meyanda İranla mevcut bir asırdanberi halledilmemiş ihtilâfları samimiyet halletmesi sulhperverane fikrinin parlak delili olduğunu (Alkışlar) ve Cemiyete girmesi cihan sulhunun idamesi için bir garanti olduğunu söylemiştir.»

Bulgar murahhası Türkiye'nin Cemiyeti Akvama girmesi bu müessesenin cihanşümul olmasına doğru bir hatve teşkil ettiğini, Bulgaristanın komşularından Cemiyete girmemiş yegâne Devlet Türkiye olduğunu ve Cemiyete girmesi mühim bir boşluğu doldurduğunu, Türkiye'nin zaten Cemiyetin faaliyetlerine yardım ettiğini, Cemiyetin mefkûresine daha evvelden muhalif muahedeler akdi suretile merbutiyetini gösterdiğini söylemiş ve Türkiye'nin duhulünü hararetle selâmlamıştır (Alkışlar).

Macaristan gibi daha birçok dostlarımız da aynı suretle hararetle nutuklar söylemişlerdir.»

Ajansın hulâsasi tebliğatı burada bitmektedir. Nutukların bilâhare tamamı geldikçe heyeti umumiyesini toplıyarak bir risale halinde muhterem arkadaşlarıma takdim edeceğim. Cemiyeti Akvam Meclisinin hususî içtimaında müzakerenin nihayetinde Meclis Reisi ve Belçika Hariciye Nazırı Mösyö Hymans Hazretleri hatiplerin nutuklarını hulâsa ederek yeni Türkiye Cumhuriyetinin namdar Reisi Gazi Mustafa Kemal Hazretlerini nfeyizli ve nurlu idareleri altında vücuda getirdiği terakki esaslarını zikretmiş, genç ve kudretli Türkiye Cumhuriyetinin Cemiyeti Akvama girmeğe davet edilmesinden Asambleyi müttehit görmekle bahtiyar bulunduğunu ve bu kararın Kâtibi Umumî tarafından hemen Türkiye Hükûmetine iblağ edileceğini, Türkiye'nin cevabı gelince bunu bütün Heyeti Murahhasalara tebliğ ederek Asambleyi ayın on sekizinci Pazartesi günü tekrar içtimaa davet edeceğini ve bu içtimada Türkiye Mümessillerinin de Asamble'de ahzi mevki etmiş olacaklarını görmekle mes'ut olacağını söylemiştir.

Evvelce de arzettiğim veçhile herbiri ayrı bir büyük kıymeti haiz olan bu nutukların tamamları gelince bir risale halinde Meclisin âzasına arzedeceğim. Huzurunuzda hususî bir bahtiyarlıkla okuduğum bu hulâsalar dahi bize kâfi belâgat ve sarahatle öğretiyor ki, bütün bu güzel sözlerle Kemalist Türkiye'ye karşı muhabbette vahdetin beliğ sesini ve bizim umum dünya milletlerine karşı yüreğimizde hâlisane beslediğimiz aynı hislerin samimi bir makesini seziyoruz. Yine bu güzel sözlerden milletlerin ve Milletler Cemiyetinin cihanşümüllüğü doğru bir hamlesi ve bu itibar ile yeni bir tekâmül merhalesi seziliyor. Aynı zamanda sulh ve âlemşümul muhabette istinat eden dürüst politikamızın salâbetini ve şimdiye kadar yürüdüğümüz yolda devamın isabetini gösteriyor.

Bu kadar hususi bir itina ve teveccüh tecelliyatı önünde hassasiyetimizin istilzam ettiği süratle cevabımızın yazılabilmesi için Hariciye Vekâletinizce ihzar edilmiş olan projeyi sözlerimin nihayetinde yüksek takdir ve tasvibinize arzedeceğim.

Türkiye'nin işte bu suretle daveti hakkında karar alınması teklif ve iltimasile 18 Devlet mümessilleri tarafından takrir verildiğini Elçimizin iş'arından öğrenmemizi müteakıp müşarünileyh mümessillerin mensup oldukları Hükûmetlere Türkiye Cumhuriyetinin bu dostane tezahürattan mütevellik derin ve çok hararetli tahassüs ve teşekkürlerini derhal arzetmek için nezdlerindeki mümessilerimize telgrafla talimat verdim.

Nezdlerinde henüz mümessilimiz bulunmıyan Hükûmetlere teşekkürlerimizin iblâğı bu Hükûmetlerin Londradaki mümessillerini ziyaret etmesini Londra Maslahatgüzarımıza telgrafla bildirdim.

Hakkımızda bu kadar güzel sözler söylemek lutfunda bulunmuş olan bu yüksek zevata Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti namına Hariciye Vekilimiz tarafından yapılan teşekkür telgraflarını da birer birer arzediyorum.

Cenevrede İspanya Heyeti Murahhasası Reisi M. Madriaga Cenaplarına

Memleketimin yüksek müesseseye davetine mütedair olarak 28 Devlet tarafından takdim kılınan teklif münasebetile irat buyurulan pek sevimli nutuktan dolayı zatı Devletlerine hararetle teşekkür etmekliğime müsaade buyurunuz. Bu kadar kıymettar bir vesikanın, Akdenizin asîl, hemşire Cumhuriyetinin namdar mümessili tarafından takdimi Hükûmetimi bilhassa mütehassis etmiştir. İhtiramatı faikamın kabulünü rica ederim Efendim.

Atinada Hariciye Nazırı M. Mihalakopulos Cenaplarına

Türkiyenin Cemiyeti Akvama âza olması daveti hakkındaki teklif münasebetile lûtfen irat buyurulan ve memeleketimizi mes'ut bir şekilde birleştiren kardeşiik münasebetlerinin ve aynı zamanda pek iftihar ettiğim samimî dostluğumuzun makesi olan beliğ nutuktan dolayı en hararetli teşekkürlerimizi Zatı Devletlerine takdim etmekliğime müsaade buyurunuz.

Hükûmetimi pek ziyade mütehassis eden bu parlak nutuk her iki memleket halkının sulh mefkûresine olan merbutiyetini ve mütekabil menfaalerimizin karşılıklı ve müsavi şekilde anlaşılması ve asâl komşumuzun dürüstlüğü sayesinde vücuda getirilen eseri vazıhan cihana göstermektedir.

Bu yeni yolda müsmir ve sıkı bir teşriki mesai yapmak ümidile ihtiramatı faikamın kabulünü rica ederim Aziz meslekdaşım Efendim.

Akvam Cemiyeti Meclisi Reisi M. Hymans Cenaplarına

Memleketim ve Büyük Reisim hakkında sarfettiğiniz takdirkâr sözlerden dolayı Zatı Devletlerine heyecanlı teşekkürlerimi arzetmek vazifemdir.

Hakkındaki samimî saygı ve yüksek ihtiramatımın teminatını tekrar için bu vesileden istifade ediyorum Efendim.

Almanya Murahhası M. Göppert Cenaplarına

Akvam Cemiyetine davet edilmesi münasebetile Zatı âlileri tarafından ifade buyurulmuş olan ve Almanya Cumhuriyetinin memnuniyetini gösteren sitayişkâr sözlerden dolayı Türkiye Cumhuriyeti derin bir surette mütehassis olmuştur.

Büyük memleketiniz hakkında en dostane hisler beslemekte olan Türkiye'nin eski dostunun muhterem ve şerefli mümessili sıfatile irat buyurmuş olduğunuz bilcümle ifadelerinizden dolayı Hükûmetimin en hâr teşekküratını takdime müsaraat ederim. İhtiramatı faikamın kabulü.

Akvam Cemiyetinde Muhterem Avustralya Delegesi Cenaplarına

Memleketin hakkında Meclisin dünkü içtimaında söylemek lûtfunda bulunduğunuz okadar asilâne ve takdirkâr sözlerden dolayı size hararetle teşekkür etmek vazife addederim. Zatı Devletlerinin de esasen kanaat getirdikleri gibi Türk Milleti en aziz dava olan sulh davasının müştereken takibinde aynı yiğitliği göstermekle pek bahtiyar olacaktır. Kendileri için en samimî saadet temenniyatında bulunduğum vatandaşlarınızın yüksek ve asîl haslâtlarına olan hayranlığımı burada ifade eylemeği de keza bir vazife bilirim. Çok yüksek ihtiramatımın teminatını lütfen kabul buyurmanızı rica ederim Efendim.

Asamble Avusturya Mümessili Cenaplarına

Asamblenin hususî içtimaında memleketim hakkında izhar buyurduğunuz dostluk hissiyatından fevkâlade mütehassis olarak Hükûmeti Cumhuriyetinin hâr teşekküratını takdime müsaraat ve yüksek ihtiramatımın ifadesini kabul buyurmalarını rica ederim.

Akvam Cemiyetinde Büyük Britanya Delegesi Marki Londonderry Cenaplarına

Türkiye Cumhuriyeti ve onun Büyük Reisi hakkında dün Mecliste söylemek nezaketinde bulundukları cemilekâr ve takdirkâr sözlerden dolayı Zatı Devletlerine pek çok teşekkür ederim. Bu sözlerde memleketlerimiz münasebatını temyiz eden samimî ve kuvvetli dostluğun yeni bir nişanesini bulmakla bahtiyarım. Zatı Devletlerinin Kemalist politikası hakkında çok isabetli takdirini tebcil ederim.

Hakikaten biz, daima şu kanaati besledik ki, memleketler saadetlerini, onların gayrikabili içtinap bir surette tecerrübe sevkeden dar bir milliyetperverliğin tatbikında değil ve keza diğer memleketlerin felâket ve harabîsinde değil, belki medenî milletler camiası içinde kendi mesailerinde ve umumun saadetinde bulabilirler.

Şimdiye kadar faaliyetimize bu kanaat saik oldu. İştirakı mesaimize daha büyük bir vüs'at vermekliğimiz lâzımgeldiği zaman da bu hakikatten ilham alacağız.

Hakkınızdaki samimî saygı ve çok yüksek ihtiram hislerimin müeyyet teminatını kabul buyurunuz Efendim.

Asamblede Bulgaristan Mümessili Cenaplarına

Asamblenin hususî içtimaında memleketim hakkında izhar buyurduğunuz dostluk hissiyatından fevkalâde mütehassis olarak Hükûmeti Cumhuriyenin hâr teşekküratını takdime müsaraat ve yüksek ihtiramatımın ifadesini kabul buyurmalarını rica ederim.

Asamblede Kanada Mümessili Cenaplarına

Asamblenin hususî içtimaında memleketim hakkında izhar buyurduğunuz dostluk hissiyatından fevkalâde mütehassis olarak Hükümeti Cumhuriyenin hâr teşekküratını takdime müsaraat ve yüksek ihtiramatımın ifadesini kabul buyurmanızı rica ederim.

Kolombiya Murahhası M. Restrepo Cenaplarına

Memleketim hakkında Cemiyeti Akvam Umumî Heyetinde irat etmek lûtfunda bulundukları okadar sevimli sözlerden dolayı Zatı asîlânelerine en hararetli teşekkürlerimi takdime müsaraat eylerim. Türk milletinin de, gerek asîl Kolombiya milleti ve gerek Lâtin Amerikanın diğer asîl hemşire Cumhuriyetleri hakkında hâlis dostluk duygularile mütehassis olduğunu Zatı Devletlerine teyit etmek isterim. Yüksek hürmetlerimi lûtfen kabul ediniz.

Akvam Cemiyetinde Fransız Delegesi M. Paul Boncour Cenaplarına

Akvam Cemiyetine girmesi için Meclisin dünkü celsesinde Türkiye'ye yapmağa karar verdiği davete Fransa Cumhuriyetinin iştirakini ifade ederken buna terfıkını arzu etmiş olduğunuz pek beligane muhabbetkâr sözleri bilhassa meserretle okudum.

Bu hususlaki sözlerinizi size telkin eylemiş olan mes'ut ilhamı tebcil ederim.

Türkleri ve Fransızların ilk temas ve dostluklarını yâdederken tarihten ancak milletleri biribirine yaklaştırmağa yarıyan misaller bulup çıkarmak suretile asîl bir endişe izhar eylemek gibi mükemmel bir fikir beslemiş olmanızdan dolayı sizi tebrik etmeliyim. Memleketinizle memleketim arasında mevcut bulunan ve takviyesi bizce Zatı Devletlerinin kendisinden ilham aldığı samimiyetin aynı bir

samimiyetle arzu edilmekte olan dostluk rabıtalarının âtideki inkişafı için beyanatınızı hayırlı addediyorum.

Hakkımızdaki samimî saygı ve çok yüksek ihtiram hislerimin müeyyet teminatını kabul buyurunuz Efendim.

Asamblede Hindistan Mümessili Cenaplarına

Asamblenin hususî içtimaında memleketim hakkında izhar buyurduğunuz dostluk hissiyatından fevkalâde mütehassis olarak Hükümeti Cumhuriyenin hâr teşekküratını takdime müşaraat ve yüksek ihtiramatımın ifadesini kabul buyurmalarını rica ederim.

Asamblede Macaristan Mümessili Cenaplarına

Asamblenin hususî içtimaında memleketim hakkında izhar buyurduğunuz dostluk hissiyatından fevkalâde mütehassis olarak Hükümeti Cumhuriyenin hâr teşekküratını takdime müsaraat ve yüksek ihtiramatımın ifadesini kabul buyurmalarını rica ederim.

Asamblede İrlanda Mümessili Cenaplarına

Asamblenin hususî içtimaında memleketim hakkında izhar bu yurduğunuz dostluk hisiyatından fevkalâde mütehassis olarak Hükümeti Cumhuriyetinin hâr teşekküratını takdime müsaraat ve yüksek ihtiramatımın ifadesını kabul buyurmalarını rica ederim.

Akvam Cemiyetinde İtalya Delegesi M. Şaloye Cenaplarına

Meclisin dünkü celsesinde Türkiye hakkında yapmak lûtfunda bulunduğunuz o güzel muhabbet ve dostluk ifadatından çok mütehassis olarak sizden en hararetli ve en heyecanlı teşekkürlerimi kabul buyurmanızı rica ederim. Türkiye, aralarındaki münasebatın vasfını teşkil eden samimî olduğu kadar ateşin dostluğun ruh ve manası dahilinde Faşist İtalya ile Akvam Cemiyeti sinesinde mesaisini teşrik edbilmekten dolayı kendini tebrike şayan addeder.

Hakkınızdaki samimî saygı ve yüksek ihtiramatımın temenniyatını tekrar için bu vesiledn istifade ediyorum Efendim.

Japon Büyük Elçisi M. Sato Cenaplarına

Büyük Japon milleti ile Türkiye arasında teyemmünen devam edegelmekte olan samimî dostluk münasebatının raci olduğu uzak maziyi yâdetmek suretile memleketim hakkında Cemiyeti Akvam Umumî Heyetinde Zatı âlilerinin irat etmek lûtfunda bulundukları sözler Cumhuriyet Hükümetini son derece mütehassis eylemiştir.

Bu münasebetle Büyük Elçi Cenapları, Zatı âsilânelerine en har teşekkürlerimi takdime müsaraat eylermi.

Yüksek hürmetlerimi lûtfen kabul ediniz.

Asamblede İran Mümessili Cenaplarına

Asamblenin hususi içtimaında memleketim hakkında izhar buyurduğunuz dostluk hissiyatından fevkalâde mütehassis olarak Hükûmeti Cumhuriyetinin hâr teşekküratını takdime müsaraat ve yüksek ihtiramatımın ifadesini kabul buyurmalarını rica ederim.

Polonya Murahhasası M. Gwidovsky Cenaplarına

Türkiye'nin Akvam Cemiyetine daveti vesilesile vaki olan beyanatınızdan derin bir surette mütehassis olan Hükûmetim en samimî teşekkürlerini Zatı âlilerine takdime beni memur etmiştir.

Lehistanın taksimini büyük teessür ve telehhüfle karşılamış ve asîl milletinizin ıstıraplarına bütün kalbile iştirâk etmiş bulunan Türk milleti bugün memleketinizin olanca revnak ve şerefile yeniden teessüs ve teşekkül etmiş olduğunu görmekle ve yeni Türkiye'nin Akvam Cemiyetine girmesini okadar büyük bir meserretle selâmlıyan Lehistanın muhterem ve şerefli mümessilinin sesinin Cenevrede yükseldiğini işitmekle son derece bahtiyardır.

İhtiramatı faikamın kabulünü rica ederim.

Asamblede Portekiz Mümessili Cenaplarına

Asamblenin hususî içtimaında memleketim hakkında izhar buyurduğunuz dostluk hissiyatından fevkalâde mütehassis olarak Hükûmeti Cumhuriyenin teşekküratını takdime müsaraat ve yüksek ihtiramatımın ifadesini kabul buyurmalarını rica ederim.

Yazılan cevapların hepsini bu suretle arzetmiş oldum.

Eğer cevabî projemiz yüksek tasvibinize iktiran ederse Kâtibi Umumî Sir Drummond Hazretlerine doğrudan doğruya bu cevabımızı telgrafla yazacağım. Aynı zamanda Milletler Cemiyetinde âza bulunmıyan ve bu Cemiyete dahil olacaklarına dair de bir emare sezilmiyen Devletlere aramızda mevcut olup idame ve inkişafa matlubumuz olan dostane münasebatımız itibarile kendilerine aldığımız bu davetle tarafımızdan bu davete verilen cevabın birer suretlerini buradaki mümessilerine bir mektubuna raptederek takdim suretile bu vesikadan malûmat vermeği vazife biliyorum. Şimalî Amerika Büyük Cumhuriyetine ve Brezilya Cumhuriyetine ve Afgan Devletine bu suretle malûmat arzedeceğim.

Büyük Komşumuz ve dostumuz Sovyet Rusya ile aramızda her iki rejimin doğuşu ile başlıyan pürüzsüz devam ve mütemadiyen inkişaf eden çok kıymetli dostluk hususundaki hassasiyetimiz herkesin malûmudur.

Bu münasebetle dostumuzun Ankara'daki Maslahatgüzarına Hariciye Vekâletiniz tarafından hemen yazılması mutasavver mektup projesini huzurunuzda aynile okuyorum.

Maslahatgüzar Cenapları,

Türkiye'nin Akvam Cemiyetine girmesi hakkındaki heyeti Umumiye davetini şimdi bildiren Cemiyet Umumî Kâtibinin telgrafının bir suretini size melfufen göndermekle mübahiyim.

Bu davete Hükûmetim tarafından verilen cevabın sureti de kezalik leffedilmiştir. Bu vesile ile Türkiye'nin bugüne kadar giriştiği ve Akvam Cemiyeti azalığına terettüp eden vazifelerle telifi zaten hiçbir suretle nakabil görülmemekte olan beynelmilel taahhütlerine mezkûr cemiyete vaki olabilecek dühulünden sonra da hulûs ile riayette devam etmesi pek tabiî olduğunu size Türkiye Hükûmeti namına beyan ile şeref kesbeylerim.

Cenevrenin beynelmilel müessesesi, sadece belli başlı endişesi değil, fakat en esaslı maksadı bütün dünyaya sulhu muhafaza ve idameye matuf bir teşekkül olmak itibarile Türkiye Cumhuriyeti bu cemiyete iltihak etmekle hakikatte bugüne gelinceye kadar tahakkuku gayesine kendi mütevazi yardımını sevk ve harekete getirmekten asla hâli kalmadığını müstemir bir sulh mefkûresine hizmette zuhur edecek vasıtaların kesreti nisbetinde devamdan başka bir yer yapmış olmıyacaktır.

Bu fikirlere mebni ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttihadının sulh mefkûresi hakkında yüksek hislerle ne derece meşbu olduğunu bildiğim cihetle Hükûmetimin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttihadile Türkiye arasında daima mevcut olmuş bulunan samimî dostluk münasebetlerinin inkişafını istihdaf eden gayretinin hiçbir suretle tevakkufa uğramıyacağını ve bilâkis Devletlerimizin teşriki mesaisi esaslarının, müşterek sulh mefkûrelerinin en büyük hayrı için takviyesi yolunda ibrazına devam edeceğini, burada size ifade etmekle bahtiyarım. Maslahatgüzar Efendi.

İşte bu mülâhazalarla ve memleketlerimizi birleştiren gayet dostane münasebetlerin müstakbel inkişafına müteallik noktaları açıkça tayin arzusu ile size pek yakında daha etraflı ve Almanya Hariciye Nazırı tarafından Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttihadının Berlin Sefirine hitaben Almanyanın Akvam Cemiyetine dühulünden az bir zaman evvel, 24 Nisan 1926 tarihinde gönderilmiş olan maktup mealinde bir mektup göndermek niyetindeyim.

İhtiramatı mahsusamın kabulü. . . .

Bu mektubumuzla sarih ve apaçık olarak büyük komşumuz ve dostumuz Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttihadına karşı vaziyetimizi bir defa daha ızah, tasrih ve ifade etmiş olacağız.

Artık şimdi Milletler Cemiyeti Kâtibi Umumiliğine gönderilecek cevabî projeyi arzetmekliğime müsaadenizi istirham ederim.

Kâtibi Umumî Efendi;

Heyeti Umumiye namına vâki davetinize cevaben Türkiye Cumhuriyetinin, Cemiyeti Akvama âza olmağa hazır olduğunu ve Türkiyenin Cemiyeti Akvam âzası olmıyan devletlerle aktolunanlar da dahil olduğu halde, şimdiye kadar aktettiği mukavelelerle deruhte ettiği taahhüdatın, Cemiyeti Akvam âzası vezaifi ile asla gayrikabili telif olmadığını bildirmekle şeref kazanırım.

Bu hususta esasen Türkiye'nin kabulünden evvel imzalanan bütün bu muahedatın, Cemiyeti Akvam âzasının ekserisinin aynı veçhile mümzisi bulunduğu Paris Misakı ruhu dahilinde aktolunduğunu işaret ederim.

Bu beyanatı yaparken, Türkiye'nin 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozanda imzalanan mukavelâttan münbais askerî mahiyetteki taahhüdat dolayısile hususî bir vaziyette bulunduğunu da ilâve etmeyi vazife bilirim.

Bu şerait dahilinde Almanya Hükûmetinin, Almanyanın Cemiyeti Akvama kabulünü dair olarak Kâtibi Umumiye gönderdiği, 8 Şubat 1926 tarihli mektubunda zikrettiği Belçika, Fransa, İngiltere imparatorluğu, İtalya, Polonya ve Çekoslovakya Mümessilleri tarafından mümzi 1 Kânunuevvel 1925 tarihli nota tabiratını hatırlatmalıyım. Bu notanın son fıkrası atideki şekilde ifade edilmiştir, (.... Cemiyet âzasına bu maddo (16 ncı madde) mucibince terettüp eden taahhüdat şu şekilde anlaşılmalıdır ki, Cemiyet âzası Devletlerden herbiri misaka riayeti temin ve taarruz hareketine mümaneat için, askerî vaziyeti ile kabili telif olacak ve coğrafî mevkiini hesaba katacak bir mikyas dahilinde, dürüst ve müessir bir şekilde teşriki mesai etmekle mükelleftir).

Yüksek ihtiramlarımın kabulünü rica ederim. Kâtibi Umumî Efendi.

İşte okuduğum bu metni lûtfen tasvip buyurmanızı istirham ederim.

BALKAN PAKTI

Birinci Dünya Savaşından sonra, Bulgaristan'ın azınlık sorunları, toprak istekleri gibi Bulgar kamuoyunda ateşli tartışma sonucu olan sorunlar yüzünden komşularıyla anlaşmazlıkları olduğu malûmdur. Bulgaristan'ın bu şartlar altında dört komşusu ile Balkan Birliğine doğru anlaşma havasına giremiyeceği, Balkan ülkeleri arasında her alanda anlaşmayı teşvik ve kolaylaştırmak için düzenlenen Balkan Konferansları sırasında özellikle belli olmuştur.

Belgrad Elçimiz Haydar Aktay, Yugoslav Hariciye Nazırı Marinkoviç'in bir anlaşma karşısındaki hislerini ve Bulgaristan'ın tutumu üzerindeki düşüncelerini şöyle vermektedir: «Balkan Konferansı sulha doğru bir adım olmak itibariyle memnuniyeti muciptir. Ancak, Balkan devletleri arasında tam bir ahenk ve anlaşma hususunu ben pek uzak görüyorum.

«Yunanistan Türkiye ile, biz de sizinle ve hattâ Arnavutlukla anlaşabiliriz. Fakat Bulgaristanla anlaşmak pek müşküldür... Bulgarların (maksatları)... akaliyetlerin refahını temin değil, onların meskûn bulundukları havaliyi ilhaktan ibarettir.»

Bükreş Konferansında, Bulgarlar, İstanbul Konferansında ikili sorunların çözümlenmesini tavsiye eden bir karara dayanarak, azınlık sorunları üzerinde anlaşmaya varılmasında israr etmişler ve istekleri kabul edilmeyince konferanstan çekilmişlerdir.

Elçi Haydar Aktay, aynı raporunda Yugoslavların durumuna da değinerek, komşularının yavaş yavaş kendi aralarında anlaştığını gören Yugoslavların bunun dışında kaldıklarını farkettiklerini ve özellikle Bulgarların faaliyetine kızdıklarını, söylüyor ve, «status quo devam ettikçe Yugoslavya'nın sulhu tehdit edici bir ateş olmaktan kurtulamıyacağı» düşüncesini ileri sürüyor.

Bulgaristan, Balkan, birliği teşebbüsleri karşısında katı bir tutum almış görünmekte ise de, asıl büyük azınlıklara sahip olan Yugoslavya'nın azınlık siyasetinin de normal ölçülerin ötesinde bir sertlikte olduğu ve Makedonyalı azınlıkları sırplaştırmak için baş-

vurduğu yolların hoşgörü ile karşılanacak gibi olmadığı kanısı da yaygındır.

Azınlık sorunlarının doğurduğu Yugoslav - Bulgar anlaşmazlığı üzerine Bükreş'teki 3. Balkan Konferansından önceki devre de ve Konferans sırasında Bulgar heyetinin Konferanstan çekilmeye varan davranışları özellikle Türk delegelerinin arabuluculuk çabalarına rağmen bir hayli sert olmuştur. Bükreş konferansına gönderilen Bulgar Heyeti üyelerinin Makedonya Komitesinden olmaları ve heyete konferanstan çekilme talimatının bu Komite'nin etkisi ve baskısıyla verilmiş olması Bulgaristan'da bu davaların teşvikçisi olan Komite'nin kuvveti, ve nüfuzu sürdükçe (siyaset mülâhazaları ne kadar kuvelti olursa olsun), uzun sürede bile anlaşma olanaklarının güçlüğü hakkında fikir vermektedir.

Azınlık sorunlarında en çok tenkidi Yugoslavya çekmelerine rağmen (1) Yugoslavya'nın Balkan işbirliği tarafları ve status quo'cu olması, buna karşılık Bulgarların azınlık hakları adı altında veya açıkva «révisionisme» (2) ve arazi ilhak niyetlerini belirtmekte direnmeleri, Bulgarlar dışındaki Balkanlılar arasında anlaşmayı kolaylaştırıcı bir etki yapmıştır. Aslında, Balkanlarda bir yenilik olmayan azınlık sorunları bir yana, Bulgarların, yalnız kalmasında kendi siyasi hatalarının da etkisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Tarafsız kaynaklar, mücadelesini Balkan hareketine katıldıktan sonra devam ettirme yolunu seçeceg yerde, katılmak için ön şartlar ileri sürmesinin kendi aleyhine olduğu üzerinde durmaktadırlar. Buna karşılık, Makedonya Komitesi örneğinde de görüldüğü gibi, Bulgar iç siyasetinin karışık durumunun, esasen, böyle bir karar alabilecek bir Hükûmetin yerleşmesine imkân vermediği gibi, bu iç unsura ek olarak dış kışkırtmaların da olumsuz etkileri şüphesizdir. (3)

Dıştan karışmalar arasında, 1930'larda Akdeniz Bölgesinin en kuvvetli ve genişlemeye en hevesli devleti olarak görünen ve Almanya'nın henüz zayıf durumda olduğu, bir devirde Balkanları boş bulan İtalya'nınkiler açıktır. (4) Revizyonist İtalya, Arnavutluk üzerinde

---

(1) Yugoslavların Arnavutlar, Bulgarlar, Yunanlılar, Romanyalılar ve nihayet Türklerle emlâk ve azınlık meseleleri vardır.

(2) Bu araştırmadaki «révisionisme» kelimesi Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan anlaşmaların getirdiği düzeni değiştirme niyeti ve Politikası anlamında kullanılmaktadır.

(3) «Near East and India» mecmuasının 27 Ekim 1932 tarihli nüshasındaki bir makale konuyu bu açıdan incelemektedir.

(4) Journal de Geneve gazetesinin, 12 Ekim 1930 tarihli sayısında genel olarak Balkan memleketleri arasında ve özel olarak da Bulgaristan ile komşuları arasındaki anlaşmazlıkların sürüp gitmesi sonucu Balkan Birliğinin gecikmesinde büyük devletlerin siyasi tesirlerinin rolüne temas eden makalesi ilgi çekicidir.

bir nevi himaye rejimi kurmuştur ve Balkanlarla yakından ilgilenmektedir. Azınlık ve toprak sorunları bahanesiyle Yugoslav işlerine karışmak için de kuvvet dayanaklara sahip olan bu ülkenin kendi çapında revizyonist bir siyaset taraftarı olan Bulgaristan'ı ilerisi için bir müttefik görmesi tabiidir. Mussolini'nin kardeşi Arnoldo Mussolini'nin yönettiği «Il Popolo d'Italia» gazetesinin 17 Ekim 1930 tarihli nüshasında Balkan Konferansları dolayısıyla çıkan bir yazı, İtalyan idarecilerinin Balkan durumunu 1. dünya savaşının getirdiği düzen adaletsizliğine bağlayan görüşleri hakkında açık bir fikir vermektedir.

«Balkan Konferansı 1. Dünya Harbi sonunda ortaya çıkan haksızlıkları izale gayesiyle toplansaydı müfid olabilirdi, fakat bu Konferansın hedefinin statüko'yu muhafaza etmekten başka birşey olmadığı görülüyor..... Konferans .... bugünkü vaziyeti umumiyeyi ebediyyen devam edecekmiş gibi telakki etmekle, şimdiki hegemonyaların idamesini temine çalışıyor gibi görünmektedir.»

İtalya'nın Balkan siyasetine dair gönderdiği bir raporda (15. 10. 1932) Türkiye'nin Atina Büyükelçiliği, İtalya'nın, Yugoslavya'nın kuvvetlenmesi sonucunu verecek Balkan anlaşmasından memnun olmadığını şöyle belirtmekte : «İtalya Bulgarların temayülatında bu nüfuz siyaseti için zemin bulmaktadır . . . İtalya'nın Bulgaristan'da hakim olan bu zihniyeti istismar ettiğinde şüphe yoktur. 1924 - 25 senelerinde İtalya'nın Makedonya Komitesi Teşkilâtına maddi ve manevi muavenette bulunması bu siyasetinin eser ve delilidir.» İtalya'nın ayni zamanda, İtalyan Kralının kızının Kral Boris ile evliliği dolayısıyla iki hükümdar ailesi arasındaki yakınlığı da kullanmaya çalıştığı ileri sürülmüştür.

İtalya'nın bu ilgisinin bir başka sebebi de, Balkan sorunları ile kendi çıkarları açısından ilgilenen Fransaya karşı denge kurma endişesidir. Fransa, Yugoslavya ile Romanya'nın Balkan birliğine girmesinin, koruduğu «Küçük Antant »ile bu ülkelerin bağlarını gevşetmesinden çekinmektedir. Bulgaristan'ı Yugoslavya'ya yaklaştırmak suretiyle de, İtalya'ya karşı bir denge gurabileceğini hesaplamaktadır. Bir Bulgar-Yugoslav yakınlaşmasından Yunanistan'ın ciddi olarak endişe duyduğu 9 Ekim 1931 tarihinde, İnönü'nün, başlıca amaçlarından biri Yunanistan ile Bulgaristan'ın aralarını bulmak olan Sofya gezisinin hemen ardından, Maksimes ile Atina Elçimiş Mehmet Enis (Akaygen) arasındaki görüşmeden açıkca anlaşılmaktadır.

«. . . Nazır, Bulgaristan'ın Yugoslavya'da takarrübü ihtimali hakkındaki endişelerinden tekrar bahsetti. İstanbul'da gördüğüm Belgrad Elçimiz Haydar Bey'in . . . verdiği malûmata istinaden bunun . . . gayri varid olduğunu zira Bulgaristan'ın Makedonya ve Muahedelerin arazi noktai nazarından sarfı nazar etmedikçe Yugoslavya'nın böyle bir takarrübe taraftar olamıyacağını ve ekalliyet ve arazi davasını bertaraf edecek surette federatif bir Bulgar - Yugoslav birleşmesine ise, sırp unsurunu ekalliyetler arasında ekalliyette bırakacağı cihetle Belgrat zimandarlarının asla razı olmadıklarını ve gerek Bulgaristan ve gerek Sırbistan'da görülen bu yoldaki cereyanların semeresiz kalmaya mahkûm olduklarını ve zaten iki memleketin bugünkü şekli idarelerine göre böyle bir birleşme suretinin gayrikabili tahakkuk olduğunu söyledim.»

Aslında, ayrı ayrı nedenlerle istenen ve bazı azınlık sorunlarının köklü bir şekilde çözümlenmesine bağlı olan Bulgar - Yugoslav yakınlaşmasının o tarihlerde pek gerçekçi olmadığı görülmektedir.

Bulgaristan'ın Balkan Paktı karşısındaki olumsuz tutumunda İtalyan desteği bazı diplomatik teşebbüslerden de görülmektedir. İtalya'nın Ankara Sefiri Lojacono'nun Menemencioğlu ile yaptığı 4.12.1933 tarihli görüşmeyi İtalyanların Türkiye nezdinde açık ve resmî teşebbüs olarak kabul etmek yanlış olmıyacaktır.

İtalya Sefiri, Yunanistan'ın Yugoslavya'ya, Türk - Yunan Paktına (1) benzer bir Pakt teklif ettiğini duyduklarından söz açarak, «Dört devlet misakını şimdiden aktedecek olursanız Bulgaristan tamamen felce uğramış ve İtalya için ve İtalya'nın dostları olan Türkiye ve Yunanistan için kaybolmuş vaziyete girecektir. Bulgaristan'ın aktif bir unsur olmaktan çıkıp pasif hale gelmesi bizim bigâne kalamıyacağımız bir vaziyet teşkil eder. Bu (grave détermination)u lâyık olduğu ehemmiyetle telakki etmek lâzımdır. Bulgaristan'ın felce uğraması sadece (d'intérêt Balkanique) değil (d'intérêt Européen) bir keyfiyettir. Binaenaleyh mevsuk malumatımıza göre halâ bizim (combinaison'umuza) yani Türk - Yunan kombinezonuna ve binnetice İtalyan dostluğuna kazanılması olan mümkün olan Bulgaristan'ı acele bir hareketle büsbütün kaybetmemek menafii müşterekemiz icabatındandır. Bu kadar sene beklediniz, bir az daha teenni ile hareket ediniz.»

---

(1) Bu Misak 1 Eylül 1933 tarihli Türk - Yunan Dostluk Antlaşmasıdır. Buna göre «Türkiye ve Yunanistan müşterek hudutlarının tecavüzden masuniyetini mütekabilen tekeffül ederler.»

İtalyanlar Bulgaristan'ın durumunu aynı zamanda bir Avrupa meselesi olarak görmekle, kendi düşündükleri anlaşmanın da Balkanlıların düşündüklerinden farklı olduğunu, İtalya'nın liderliği altında, Türkiye ve Yunanistan'ın katılacakları bir tertiple (buna Bulgaristan'ın katılması ile) Yugoslavya'yı Balkanlarda tecrit edilmiş bir duruma düşürmek niyetinde olduklarını göstermektedirler. İtalya'nın Akdeniz Paktı tasarısı ile zaman zaman bu fikri ortaya attığı görülecektir.

İtalya'nın Yugoslavya'yı tecrit edici ve Türkiye ile, Yunanistan'ı, muhtemelen Bulgaristan'ın da katılacağı bir «kombinezon»da toplama teşebbüsü, bizzat felsefesi yönünden Pakt kurucularının amacına bütünüyle aykırıdır. Ayrıca, Büyükelçinin bir İtalyan - Yunan - Türk kombinezonundan söz etmesi anlamlıdır ve olağan bir dostluk düşüncesinin ötesinde bazı niyetleri dışa vermektedir, Bu niyetlerin ileride bir üçlü pakt teklifine dönüştürüldüğü görülecektir. Oysa ki Pakt'tan özellikle Türkiye için beklenen en önemli fayda Balkanları büyük devletlerin nüfuzuna kapamaktır.

Menemencioğlu'nun bu konuşmadan çıkardığı sonuç, İtalya'nın bu çeşit bir Balkan anlaşmasından kesinlikle hoşlanmadığı ve bunu önlemek için faaliyete geçeceği yolundadır.

İtalya'nın Balkan Paktı karşısındaki görüşleri çoğunlukla Bulgaristan'ın tecridinin sakıncalı olacağı gerekçesiyle başka yollardan da belirtilmiştir. Litvinof'un Roma'yı ziyaretinde hazır bulunan Sovyetlerin Roma Sefiri, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp (Baydur)a «İtalyan - Sovyet görüşmelerini meskût geçtikten sonra,» dörtlü anlaşmanın Bulgaristan için zararlı olacağını, bu memleketi kuşatmak yönünde ortaya çıkacağını bildirir.

Litvinof'un Roma gezisinde de Balkan meselelerinin görüşüldüğü tahmin edilmektedir. Roma B.E.si Vasıf Çınar 30.12.1933 tarihli telgrafında, İtalyan Dışişleri Genet Sekreleri Aloizi'nin, Sovyet sefirinden «Sovyet hükümetinin ve şahsen M. Litvinof'un Ankara'daki dostane nüfuzlarını kullanarak Türkiye'nin Balkanlardaki faaliyetinde ileri gitmemesini temin etmeleri talep ettiği»ni bildirmektedir.

İtalya'nın Balkan tepkisini ortaya çıkaran en yetkili ağız bizzat Mussolini olmuştur. Ticaret anlaşmasını imza için gittiği Roma'da Mussolini tarafından kabul edilen Menemencioğlu'nun görüşmesi ile ilgili raporda Büyükelçi Vasıf Çınar görüşmenin Balkan Paktı ile ilgili kısmını şöyle vermektedir:

«Bu mükâlemenin sonunda, M. Mussolini buna dönerek «başka diyeceğiniz yok mudur» sözü ile Balkan Paktından bahsetti. «Bu paktın diğer Balkan milletleri için faide ve lüzumunu anlıyorum. kendi kendinizi Balkanlılar arasına soktunuz» dedi. Bunları söylerken tavrında bariz bir infial müşahade ediliyordu... Bizim ve Yunanistan'ın Bahri Sefit memleketi vaziyetine vaki işaretime, evet ama bu politikadan uzaklaştınız Siz şimdiye kadar başka politika yapıyordunuz. Şimdi ise Balkanların ihtilâflı vaziyetine kendinizi attınız. Numan B..... Yunan paktının imzasından Bulgar sefirine aynı esas dahilinde bir paktın Bulgaristanla da imzalanmasını teklif ettiği halde Bulgar hükümetinin bunu reddettiğini anlattı.»

V. Çınar, görüşme hakkındaki fikirlerini bildirirken «gerek M. Mussolini ve gerek Hariciye Umumi kâtibi Suviç'i ilk defa olarak bu mevzu üzerinde asabi ve münfail gördüm» demektedir.

Musolini'nin tepkisinın, kendi açısından haksız olmadığı söylenebilir. Gerçekten, çeşitli sebeplerle görüleceği gibi, söz konusu olan sadece İtalya'nın tabii müttefiki Bulgaristan'ın tecridi değil, Balkanların genellikle büyük devletlerin ve özellikle İtalya'nın siyasi müdahalelerine kapanması gayretleridir.

Aslında, Türkiye dahil bütün Balkan memleketlerinin sonuna kadar Bulgaristan'ı dışarda bırakmamak için teşebbüste bulundukları açıktır. Türkiye'nin Sofya B.E.si Tevfik Kâmil (Ünaydın), Bulgar Başvekilinin arzusu üzerine yaptığını belirttiği görüşmede, Başvekilin Türkiye'ye beslediği olumlu duygularını ifade ettikten sonra şunları söylediğini belirtiyor:

«Aramızda ihlilâfları izale etmek için hususi surette görüşmemizi İsmet Paşa Hazretleri teklif etmişlerdi. Ben merasimsiz kendisine telâkiyi hatırımdan geçirmekteyim, pakt siyasetini bize karşı kullanmak istediğinizden haberimiz var. M. Titulescu Bulgaristan'ı tecrit için yaptığınız teşebbüse kendisinin muvafakat etmediğini bana söylemiştir. Bize gelecek bir fenalığın tesirinden siz de kurtulamazsınız. Belgrat'ta imzaladığınız son «pacte»ı çok pahalıya ödediniz. 100 milyondan başlıyan metalibinizi sırf bu paktı, imzalamak için çok tenzilatla kabul ettirdiler». Bu da göstermektedir ki, Bulgar devlet adamları aslında içine düşecekleri müşkül durumu görmekle beraber, efkârı umumiyenin hissiyatı ve bölünmüş olan dahili siyaset durumu, ciddi bir teşebbüse girmelerine imkân vermemekte, buna mukabil Yugoslavya ve Romanya ile anlaşmak istemektedirler. Tabiatıyla, bu tahakkuk ettiği takdirde de, hem komşularının blok teşkil etmelerine mani olacaklar, hem de Güney'e

karşı taleplerini sürdürme imkânı bulacaklardır. Türkiye, bu duruma rağmen Bulgaristan'ı hiç olmazsa bir Türk - Yunan anlaşmasına girmeye inandırma ümidini kaybetmemiştir. İsmet İnönü'nün, Atina'da Türk - Yunan anlaşması müzakereleri sırasında gönderdiği 10 Mayıs 1933 tarihli talimatta, Pakt'a hazırlık olmak üzere Yunan anlaşması ile müteradifen Yugoslavlarla da anlaşma imzalamanın uygun olmıyacağı belirtildikten sonra şöyle denmektedir: «Bu mülâhazat karşısında Bulgaristan vaziyeti üzerinde daha faalane çalışarak yakın bir zamanda kati bir teşhis koymaya çalışmak ..... Onun için siyasi müdaveleyi efkârın yüksek faideleriyle iktifa ederek herhangi bir mukavele parafe veya imza edilmesini Ankara'ya talik etmek lâzımdır...

Bulgarlarla olan durumu kesinliğe kavuşturmak amacıyla İnönü Sofya'ya gitmiştir.

Bulgarların, Sofya Elçimizin yazısında sözünü ettiği, Küçük Antant memleketleriyle anlaşmak teşebbüslerini geciktirmedikleri görülmektedir. Bulgar Başvekilinin 1934 Ocak ayında ziyareti dolayısıyla Bükreş Elçimiz Mamdullah Suphi (Tanrıöver) telgrafında Romanya'ya gelen Bulgar Başvekilinin temasları hakkında şunları belirtilmektedir:

«Bulgaristan Başvekili dünkü son mulâkatında Romanya Hariciye Nazırına Bulgaristanla Romanya arasında bir ademi tecavüz misakı akdini teklif etmiştir. Bu teklif Bulgarların Belgrada son zamanda hertarafın dikkatini celp edecek kadar inkişaf etmiş olan Bulgar - Yugoslavya anlaşması teşebbüsünün mülemmimidir. Onlar bu suretle yanlarını ve arkalarını emniyete alarak cenuba karşı serbest kalmak emelindedirler. Bulgar teklifine mukabil Romanya Hariciye Nazırı bu teklifin çok daha evvel vukua gelmesi faideli olabilirdi, bunun artık konuşmamıza imkân kalmamıştır cevabını vermiştir... Bulgarlarla müzakere esnasında Yugoslavya Kralı Bükreş Hariciye Nazırından telefonla ve doğrudan doğruya kendisine müzakerelerin cereyanında malûmat itasını rica etmiştir.»

Bulgaristan'ın pakt karşısındaki durumu ile ilgilenen sadece İtalya ve Fransa değildir. Avrupa ve Akdeniz siyaseti açısından Konu ile İngiltere de ilgilidir. Ankara'daki İngiliz Sefiri Sir Porcy Loraine'in. İngiliz Hükümetinin «gayri resmi» surette bilinmesini yararlı gördüğü görüşleri yazılı olarak, 1 Şubat 1934 tarihinde Türk Hariciyesine vermiştir:

«1. Umumi bir müsalemet ve müşareket teminine matuf her misak şayanı arzudur; ancak bu misak, iştiraki derpiş edilen bir veya diğer devlet aleydine müteveccih olmamalıdır.

2. Eğer Bulgaristan imza sahibi devletlerin şimdiki hudutlarını temir eden bir misaka iltihak etmeye mütemayil değilse diğer devletler için Bulgaristan'ın aleyhine müteveccih olduğu manzarasını irac edecek şerait dahilinde dörtlü bir misak akit etmekten ise, misakın şümûlünü Bulgaristan'ın iltihakını temin edebilecek bir şekilde tadil etmek müraccah olur.»

B. Elçi, daha sonra, Paktın imzasından evvel, Balkan devletleri arasında mali ve iktisadi sorunların çözümlenmesinin, nihai anlaşma bakımından yararlı olacağını ve bunun özellikle Yunan - Bulgar ilişkileri bakımından yerinde olduğunu belirtiyor.

Türkiye'nin ve Pakt teşebbüsüne girişen diğer Balkan ülkelerinin yaptıkları çeşitli denemelere rağmen Bulgaristan Pakta girmeye yanaşmamış ve 1933'de Yugoslavya ve Romanya'ya yaptığı ikili anlaşma teklifleri sonuç vermemiş ise de, Yugoslavya ile anlaşma ümitlerini kaybetmemiş ve zaman zaman iç ve dış baskıların etkisi ile kaymalar gösteren Yugoslav siyaseti de bu ümitleri beslemiştir. 1937'de iki memleket arasında yapılan dostluk anlaşması bu teşebbüslerin ürünüdür.

Balkan Paktının diğer üyelerinin özel durumlarının, kısmen Bulgaristan dolayısı ile kısmen de Pakt teşebbüsleri sırasında yeteri kadar belirmiş olması ve esas itibariyle konunun dışında kalması sebebiyle ayrı ayrı incelenmesine lüzum görülmemiştir.

Paktın çekirdeği, bir taraftan Yugoslavlar ve Romenler arasındaki Anlaşma, (Küçük Antant), diğer taraftan da Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan 14 Eylül tarihli «Pacte d'Entente Cordiale» dir. Türkiye ile Yunanistan arasındaki ihtilâfların ve bilhassa Lozan anlaşmasının tatbikinden doğan meselelerin sistemli bir şekilde hal yoluna konması Türk - Yunan dostluğunun böyle bir anlaşmaya varabilecek şekilde gelişebilmesine imkân vermiştir.

Balkan siyaseti bakımından Yunanistan'ın Paktın hararetli taraftarlığını yapması bir taraftan Balkan komşularıyla anlaşmazlıkları, diğer taraftan İtalya'nın teşkil ettiği ve bütün Akdeniz memleketleri için geçerli olan tehlike ile izah edilebilir. Yunanistan'ı hem Yugoslavya ve Arnavutluk, hem de Bulgaristan'la sorunları vardır.

Asıl önemlisi, Bulgarlar Selânik üzerinden Ege denizinde mahreç isteklerini gizlememektedirler. Başta I. Dünya savaşı tazminatları olmak üzere, malî konular da vardır. Yunanistan'ın, Fransa ve İngiltere ile ilişkileri de iyi olmakla beraber asıl dikkat ettiği, o tarihlerin en kuvvetli Akdeniz memleketi olan İtalya'yı kuşkulandıracak bir hareket yapmamaktadır. Bu yüzden, pakt siyaseti ile İtalya siyaseti daima çatışmıştır. Venizelos'un başlattığı Türkiye ile anlaşma siyaseti ile doğusunu emniyet altına aldığı gibi, Türk dostluğuyla kendisini Bulgaristan'a karşı da güçlendirmiştir. Bulgarların bütün Trakya üzerindeki emellerini de bir Balkan anlaşması çerçevesinde Türk - Yunan yakınlaşmasını kolaylaştırdığı bir gerçektir. Pakt kurulduktan sonra da, bir iç denge unsuru olarak her iki taraf devlet adamları, Türk - Yunan anlaşması üzerinde özellikle durmuşlardır. Anlaşmanın imzasından önce ve sonra, Balkan birliği için Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan çeşitli temaslar sırasıyla görülecektir.

Paktın oluşumu ve kapsamı üzerinde Türkiye ile Yunanistan'ın farklı görüşleri vardır ve genellikle Yunanistan'da iç muhalefetler yüzünden dötlü anlaşmanın gerçekleşmesi ve etkililiği bir hayli tehlike geçirmiştir.

İlk görüş ayrılığı daha Pakt teşebbüsünün resmen ortaya atılmasından önce bir «Balkan Birliği tasavvurlarının yarı resmi görüldüğü sıralarda Macaristan'ın buna devet edilip edilmemesi üzerinde belirmiştir. Bu görüş ayrılığı, olayların gelişmesiyle bir ihtilâf veya sonraki görüşmelere etki yapacak bir şekil almamışsa da, iki tarafın Paktın kapsam ve amaçları ve Balkan politikası hakkındaki ayrı görüşlerini belirtmesi bakımından ilgi çekicidir.

T. Rüştü Aras'ın, Balkan birliği üzerinde Atina'da çıkan «Eleftheron Vima» gazetesine verdiği beyanatta, Macaristan bir Balkan memleketi olarak zikredilmiştir. Ankara'daki Yunan elçisi, talimat üzerine, Dışişlerinde Daire Reisi Ahmed Cevat (Üstün) Bey'e gönderdiği bir mektupta, son Balkan savaşlarında ve Balkan meselelerinin dışında kalmış olan Macaristan'ın da alınmasının Paktın gerçekleştirilmesini zorlaştıracağı, diğer Orta Avrupa devletlerinin, Güney ve Doğularında kurulmakta olan bir blok'un dışında bırakılmakta oldukları hissine kapılarak güçlük çıkartacaklarını ileri sormaktadır.

T. Rüştü Aras'ın talimatı üzerine A.C. Üstün'ün verdiği cevap, Türkiye'de Balkan birliğinin kuruş gayelerinin ve genellikle, Balkanlara karşı tehdit şekillerinin nasıl düşünüldüğünü göstermektedir:

a — Balkan birliğini, yarımada'nın Kuzeyinde kurulabilecek bir devletler blok'unun yıkıcı faaliyeti tehdit edebilir. Şu halde, eski Avusturya Macaristan veya Osmanlı İmparatorluklarının etnik unsurlarının değişik olarak hortlamaları sonucunu verecek bütün tertipler zararlıdır. Böyle bir blok'un esas unsuru (Küçük Antant tarafından kurulduğunda) Slav, (Çekoslavakya - Yugoslavya) yahut da başka bir ihtimaile Cermen ırkı olabilir. (Almanya - Avusturya)

b — Kurulacak Balkan teşekkülünde Yugoslavya - Romanya işbirliği Küçük Antant'ın nüfuzunu kuvvetlendirebilir. Macaristan buna karşı bir denge unsuru olabilir.

c — Aynı zamanda, Türkiye ile Yunanistan'ın bağları o derecede kuvvetli olmalıdır ki, gerektiğinde, pakt içinde (Küçük Antant üyesi) müşterek bir Yugoslav - Rumen etkisine karşı denge kurulabilsin.

Macaristan'ın durumuna kısaca bir göz atılmalıdır. Macaristan da, bilinen sebeplerle revizyonist gruptan sayılmaktadır. Buna karşılık, hem Cermen hem de Slav korkusu değişik etnik yapıya sahip devletler arasında sıkışmış olan revizyonistler arasında sayılan Macaristan'ın dış siyasetinde etkisini göstermektedir. Türkiye, Macaristanla ilişkilerini geliştirmeye önem atfetmektedir ve II. Dünya savaşına kadar da bu durum devam etmiştir. Bunun Balkan siyasesetini de etkilediği açıktır. Türkiye'nin Belgrat Büyükelçiliğinin, Macar Hariciye Nazırı'nın Ankara'ya yaptığı ziyaret ile ilgili 1 Nisan 1930 tarihli telgrafında Yugoslavların tepkileri şöyle anlatılmaktadır.

«Macar Hariciye Nazırı Mösyö Valko'nun Ankara ziyareti Belgrat'ta ciddi bir alâka ve maharetle gizlenilmesine rağmen şayanı dikkat bir endişe uyandırmıştır.» denildikten sonra, «mahalli memuriyetine gidemiyen Ankara Sefiri'nin ani bir surette tekaüde sevkiyle yerine Sofya Sefiri Nesiç gibi son Prag ve Sofya itilâflarını akdetmeğe ve hadisatı ahireye rağmen iki Hükûmet arasında dostluk hissiyatıyla meşbu bir havayı nesini vucuda getirmeye muvaffak olmuş bir zatın tayini; Valko'nun henüz Türkiye toprağında bulunduğu bir sırada Hariciye Nazırı M. Marinkoviç'in naşiri efkârı olan «Pravde» gazetesinin, Türkiye'nin de dahil olacağı kaydıyla hür, müstakil ve müttehid bir Balkan birliği tesisi için mücadeleye atılması ve bu baptaki yazılara kaşade bulundurması... bir maksadı mahsus ile teemmül olunmuş... iki vakıâdır.»

Söz konusu gezinin Yugoslavya'nın ani olduğu belirtilen bu ilgisine ne dereceye kadar sebep olduğunu kestirmek olanağı yoksa da (zira Ekim 1930'da toplanacak ilk Balkan Konferansı fikri ortadadır ve Macaristan, Konferansa katılacak devletler arasında sayılmamaktadır) bir ilginin varlığı ve bunun Balkan birliği fikri ile bağlanması, Balkanlarda yeniden şekillenmekte olan kuvvet dengesinin ne derecede karışık ve nazik olduğunu göstermesi Özellikle Yugoslavya'nın kararsız tutumunun etkilenmeye ne kadar yatkın olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

Türkiye, esas itibariyle, hiçolmazsa başlangıçta Bulgaristan'ın da katılacağı bir Türk - Yunan anlaşması tasarlamış, Bulgaristan'ın ikili andlaşmayı kabul etmemesi üzerine, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya arasında beşli bir anlaşma düşünmüştür. Bulgaristan'ın Pakta girmesi, bütün komşularıyla anlaşmazlıklarını çözümlemesine uygun bir ortam yaratacak olması ve aşırı eğilimlerinin Pakt içersinde kısıtlanabileceği, ve nihayet İtalyan müdahalesinin etkisini azaltacağı düşüncesiyle istenmiştir. Ancak Bulgaristan'ın iç ve dış baskıların etkisiyle sonuna kadar, bu meselelerin pakta girişinden önce çözümlenmesinde direnişi karşısında, Bulgaristan bir gün katılacağı ümidiyle dışarda bırakacak paktın gerçekleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Bulgarların önce Balkan Konferansına, sonra da Pakta katılmalarını sağlamak için yapılan yazışmalardan da görülmektedir ki, Türkiye, Balkanlardaki durumun kuvvetlendirilmesi ve özellikle Trakya'nın güvenliği için, Yunanlılarla Bulgarları birbirine yaklaştırmakda büyük gayret göstermiştir.

Balkan Patkına varan görüşmeler resmen başlamadan önce (burada resmen tabiri, Maksimos'un T. Rüştü Aras'a Pakt projesini vermesinden sonraki olaylar için kullanılmıştır.) Türkiye'nin ve Balkanların güvenliğinin ne gibi tertiplerle sağlanabileceğinin geniş bir şekilde incelendiği görülmektedir. İlk düşünce olarak, Türk - Yunan dostluk anlaşması çekirdeğine ilâveten Yugoslavya ile tarafsızlık, dostluk ve hakem antlaşması yapılması düşünülmüştür. Yugoslavlarla temaslar Mayıs 1933'de, Cenevre'de T. Rüştü Aras tarafından yapılmış, fakat Vekiller Heyeti bu sırada, bir Türk - Yunan - Bulgar antlaşması için Atina'da Yunanlılarla müzakerede bulunan Türk heyetine ve T. Rüştü Aras'a gönderdiği talimatta, Bulgaristan'ın vaziyeti belli olmadan ne Yunanlılar ne de Yugoslavlarla anlaşma yapılmamasını bildirmiştir.

Vekiller Heyeti'nin mukateası üzerine, Bulgaristan'ın katılmasına çalışılmış ve ancak İnönü'nün 20 Eylül'de Sofya'ya yaptığı zi-

yaretin bir sonuç vermemesinden sonradır ki, T. Rüştü Aras'ın ifadeleriyle«: «ilk merhale olarak Romanya ve Yugoslavya Hükûmetleriyle tasavvur edilen ve tekarrür eden ademi tecavüz muahedelerinin intacı ile şimdilik iktifa olunması» yolunda İsmet Paşa tarafından T. Rüştü Aras'a talimat verilmiştir.

Yunanlılarla anlaşma görüşmeleri ilerleyince, «akdi esas itibariyle takarrür etmiş olan emniyet mikasından mülhem olarak» Bulgaristan'la aramızdaki sınırında karşılıklı olarak benzer bir paktın yapılması Ankara'daki Bulgar Sefirine teklif edilmiş ve «Bulgaristan'la Yunanistan arasında halen mevcut muallâk meselelerin hal ve tesviyesi ve atiyen münasebetlerinin inkişafı ile bu iki devlet arasında da aynı paktın imzalanması ümit ve temennileri» belirtilmiştir. «Bulgar Sefiri, teklifi Hükümetine bildireceğini ifade ve yalnız Türkiye ile Yunanistan arasında Bulgar hudutlarına da şâmil olacak bir emniyet misakı akdi, Bulgaristan üzerinde pek elim tesirler uyandırabilirdi demiş ve Hükûmetimizin bu ikili misaklar şeklini ihtiyar etmiş olmasına teşekkür etmiştir.»

Bulgar Sefirine yapılan tebligattan bilgi verilen Türkiye'nin Sofya Elçisi teşebbüsün çabuk bir sonuç vermiyeceği görüşündedir: «. . . . temaslardan edindiğim intiba Hükûmetin zaman kazanmak fikrinde olduğu merkezindedir. Mevsuk ve çok mahrem istihbaratı acizeye nazaran Antanof'a verilen talimatta, Bulgaristan'ın Türkiye ile dostluk ve bitaraflık muahedeleri bulunduğunu ve teklif edilen Mihak bazı komşuların lüzumsuz yere şüphelerini tahrik edebileceği için umumî konferanslar arefesinde Bulgaristan'ın beynelmilel vaziyetini fenalaştırmaktan Hükûmetin çekindiği tebliğ edilmiştir»

Menemencioğlu daha sonra, İtalya Sefirinin 4 Aralık 1933'de, Bulgaristan'ın durumu hakkında yapmış olduğu görüşme muhtırasında, yukarıdaki teşebbüsün neticesini şöyle anlatmaktadır: «Bulgar Sefiri bana bu teklifi Hükûmetinin tehalükle kabul edeceği kanaatında bulunduğunu ifade etmesine rağmen, Sofya Hükûmeti değil Yunanistan'la Türkiye ile bile bir hudut garantisi misakı akdine temayül etmemiştir. Buna zamimelen Bulgarlar (revizyonist) olduklarını ve Gabrî Trakya üzerinde (bize karşı Şarkî Trakya'dan bahsetmekten çekinmiş olmalar gerek) arazi melatibesinde bulunmaktan vazgeâemiyeceklerini alenen söylediler».

İkiliden beşliye kadar pakt niyet veya söylentilerinin ortaya çıktığı bu günlerde, İnönü'nün Sofya ziyareti, durumu hiç olmazsa Bulgaristan bakımından aydınlatarak, pakt teşebbüsleri de bundan sonra daha açık yola girecektir. Bu ziyaret, Türkiye - Yunanistan -

Bulgaristan arasında ikişerli güvenlik anlaşmaları işiyle ilgisi açısından olduğu kadar Yunan - Bulgar ve Türk Bulgar ilişkileri bakımından da önemlidir. Sofya Elçiliği, ziyaretten önce, Bulgar Nazırı Muşanof'un bir büyük devlet sefirine, İnönü'nün gelişinde Dostluk ve Uzlaşma Muahedesi'nin uzatılması kabul edecklerini, kamu oyunun Türkiye ile başka bir taahhüt istemediğini, «Türkiye Yunanistan'la sıkı münasebetlerini her vesile ile (afficher) ettğinden Yunalılarla ihtilâflı münasebetlerin Bulgar menfaatlerine uygun şekilde halli için Türkiye'nin tavassutundan istifade etmek istediğini ve bu tevassutun yapılmaması veya faide vermemesi halinde Küçük Antant ile uyuşmayı tercih edeceğini» söylediğini bildirmiştir.

Sofya Elçiliğinin bu telgrafındaki hususlar, sanki bu sözler Muşanof tarafından kasden bu «büyük devlet sefirine» söylettirilmiş gibi gerçekleşmiştir. İnönü'nün,Sofya'dan dönmeden önce gönderdiği Eylül 1933 - telgraf, Bulgarların buna uygun tutumunu göstermektedir :

«Bugün vaziyet... kati şeklini aldı. Türkiye dostluğunu politikalarına esas ittihaz ettiğini söylediler. Mevcut bitaraflık muahedesinin Yunanlılarla imza ettiğimiz pakt ile mutaarrız olduğunu... iddia ediyorlardı. Münakaşalardan sonra iki muahedenin birbirinin ahkâmını tayin ve tahdit ettiğini anlattık. Yunanlılarla imza ettiğimiz muahedenin Bulgarlar aleyhine hiçbir suretle işlemiyeceğine dair bizden bir mektup istediler. Taraflarımızdan bir taarruz ihtimalinden hariç bulunduğunu tasrih ederek pekâlâ bir taahhüde girişeceğimizi ve Yunanlıların da böyle bir taahhüde belki de iştirak edeceklerini söyledik. Kendi tekliflerinde epey ısrar etmişlerdi. Yunanlılarla aleyhine taarruzu teşci eder bir vaziyet alamıyacağımız esasından giderek ısrarımız.... neticesinde bundan vazgeçirildiler. Hülasa olarak bizim ilk pakt neticesinde (1) daha şimdiden Yunanlıların taleplerinde müfrit oldukladını, onlarla anlaşmak istediklerini bildirdiler. Bizim teklif ettiğimiz aynı paktı şimdi imza edemiyeceklerinin sebebide bu olduğunu, beş - altı aya kadar ümid ettiklerini bildirdiler... Yunanlılarla meseleleri hallederken için politika noktalarına intikalinde bir arazi meselesi niyetleride var. Anlaşmak kabil olmıyacağını ve bu hususta kat'î karar vermeleri icap ettiğini söylemem üzerine derhal anladığını izhar eti. Bundan sonra Titulesku'nun ziyareti ve onunla ve Yugoslavya ile yapacağımız muahededen açılınca tekrar telâş ve tazallüm eden Başvekile için mahiyeti ve kendi vaziyet ve menfaatlarına mutabakatı anlatıldı, itirazı kesti.

(1) Türk - Yunan Dostluk Anlaşması.

Namüsait hava ve zamanda azamî randıman alınmıştır, zannederim. Vaziyet üzerinde teşhis koymak için şöyle denilebilir:

Türlü kararsızlıktan ve muhtelif usuller arasında pazarlık arzu ve manevrasından bir müddet için çıkarak Türk politikasına temayül göstermek istemişlerdir. Bu vaziyetin inkişaf ve derecesi ile mahiyeti zaman ve ahvale tabidir. İsmet».

Atatürk'ün 26 Eylül 1933 tarihinde, o zaman Yunanistan'da muhalefet lideri bulunan Venizelos, ve 4 Ekim 1933'de de, Türkiye'yi ziyaret eden Yugoslavya Kralı Alexandre ile yaptığı görüşmelerin hiçolmazsa üçlü anlaşma için Türkiye tarafından kararlı bir şekilde harekete geçilmesinin başlangısı olduğu anlaşılmaktadır. Dışişleri Bakanı T.R. Aras her iki görüşmede de hazır bulunarak konuşmaları özetleyen muhtıralar hazırlamıştır.

Atatürk - Venizelos görüşmesinde Venizelos, «beş Balkan devleti arasında sulhün muhafazası ve hudutların emniyeti için bir anlaşma yapılmasının faydasından» bahsetmiş ve «Bulgaristan buna derhal muvafakat etmediği halde, bilâhare onun da iltihakını mümkün kılacak bir şekilde dört devlet arasında anlaşma ile işe başlanabileceğini» anlatmıştır.

«Reisicumhur Hazretleri, Türkiye'nin bu hususta Sovyet Rusya'nın muvafakatini alması tabiî bulunduğunu, ancak Türkiye ve Yunanistan'ın coğrafi vaziyetleri itibariyle İtalya hassasiyetini derpiş etmemiz lâzım geldiğini ifade etmesi üzerine M. Venizelos, biz yalnız Balkan hudutlarımızın emniyetini istihdaf edeceğiz, binaenaleyh dostumuz İtalya'nın buna bir diyeceği olamaz ve icap ederse bu hususu gider bizzat izah ederim cevabını vermiştir..... (1) Reisicumhur hazretleri şimdilik Arnavutluk hudutlarına temas edilmiyerek ve tabiî Arnavutluğun da Balkan vaziyeti olduğu nafyedilmiyerek şimdilik beş devlet arasında yapılıyormuş gibi işin ihzarına ait ve bu anlaşmanın hudutların emniytine ve sulhün muhafazasına munhasır mütevazi bir anlaşma halinde nasıl yapılabileceğine dair gösterdikleri usul ve şekilden çok memnun olan Venizelos bu Balkan Anlaşması tasavvur ve terkibi için Büyük Reisicumhurumuza karşı «bu sizin büyük planınızdır» tabirini kullanmış ve namını vermiştir. Reisicumhur Hazretleri bu mükâleme neticesinde ertesi günü İsmet Paşa Hazretleri ile birlikte M. Venizelos'un ve benim bu iş etrafında görüşüp çalışmamız arzusunu izhar buyurmuşlar ve bana bu vadide direktif vermişlerdir».

---

(1) Bu izahat Hariciye Nazırı Maksimos tarafından verilmiş, fakat Venizelos'un kanaatının aksine, İtalyanlar ikna edilmemiştir.

T. R. Aras, İnönü'nün de iştiraki ile Venizelos'la ertesi günü konuştuklarını, Yunan Hariciye Nazırı Çaldaris ile henüz etraflıca görüşemedikleri bu konuda Venizolos'un kendilerini çok desteklediğini belirtmekte ve Venizelos'dan ayrıldıktan sonra, İnönü ile görüşmesi hakkında da şöyle demektedir:

«Türkiye'nin samimi sulh arzusuna uygun düşen bu tertipte hedefe varmak için ilk merhale olarak Romanya ve Yugoslavya Hükümetleriyle tasavvur edilen ve takarrür eden ademi tecavüz muahelerinin intaci ile şimdilik iktifa olunması İsmet Paşa Hazretleri ile, M. Venizelos'tan ayrıldıktan sonra aramızda cereyan eden mükâlemenin hülâsa ve esasını teşkil eder».

Atatük'ün Kral Alexandre ile görüşmesinin Balkan Paktına değinen kısmı olarak, T. Rüştü Aras, şunları nakletmektedir:

«Atatürk'ün, Türk - Yunan anlaşmasının Balkanlardaki sulh havasına yararlığından bahsetmesi üzerine, Kral «Balkanlarda hudutların ve sulhün istikrarı için Yugoslavya'nın Türkiye ile aralarında mesai teşrikinin faideli olacağını beyan ettiler ve Türkiye ile Yugoslavya arasında henüz muallakta kalan emlâk meselesinin halli için emir verdiğini beyan ettiler... ve müteakiben Türkiye ve Yugoslavya Hariciye Nazırlarının aralarında Cenevre'de tabi Hükûmetlerinin direktifi dahilinde tekarrür ettirdikleri bir ademi tecavüz muahedesi aktedileceğine işaret ederek bunun kendi arzuları ve tarifleri dahilinde olduğunu gösterdiler... Reisicumhurunuz Hasretleri.. bu yolda Yugoslavya ile Türkiye'nin çalışmalarının faideli olacağını ve Cumhuriyet Hükûmetine bu yolda direktif verdiklerini ifade ve izhar ettiler.... Balkanlılar arasında sulhün tahriri için derpiş edilen teşriki mesainin husul bulması için Türkiye ve Yugoslavya Hükûmetlerinin birlikte gayret sarfetmeleri lüzum ve faydasında her iki Devlet Reisi tamamile mütabık bulunmuşlardır.»

Balkan Paktı'nın yapılmasına varan görüşmelerin, yukarıda temas olunan, Atatürk ve İnönü'nün verdiği talimatlar essı dahilinde, Paktın hazırlık görüşmelerinin, Türkiye ile Yunanistan Hariciye Nazırları arasında, sağlanan görüşbirliğinden sonra, Rumen ve Yugoslavlarla esas itibarıyla Yunan Hariciye Nazırı Maksimos tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Paktın ilk projesini de Maksimos hazırlamış ve T. Rüştü Aras'ın onayından geçtikten sonra diğer devletlere gösterilmiştir.

Bu proje, paktın son aldığı şekilden farklı olmakla beraber, bir dörtlü tarafsızlık anlaşmasından da çok ileridir. Paktın parafe ve im-

za edilmesi safhaları ise sırasıyla Belgrat ve Atina'da olmuş bir taraftan Venizelos'un (1) ihtirazi kayıt koydurmak istemesi, diğer taraftan Sovyetlerin son dakikadaki itirazları sebebi ile, her iki safha da son derece hareketli geçmiştir.

İlgili Devletler arasında yapılan temasların ilk sonucu; Belgrad'da, 28 Kasım 1933 tarihinde, Yugoslavya ve Romanya adına Yugoslav Hariciye Hazırı Yevtic, Türkiye ve Yunanistan adına T. Rüştü Aras tarafından imzalanan protokoldür. Protokolde tarafların, dört memleket arasında yapılması düşünülen anlaşmaların imzasına değin, birbirlerini haberdar etmeden Balkanlarda hiç bir siyasi teşebbüste bulunmamak ve tarafların önceden yazılı rızası alınmadan diğer Balkan Devletlerine karşı hiçbir taahhüde girişmemek hususunda mutabık oldukları kayıtlıdır.

Balkan Paktı'nın hazırlık safhalarında, tabiatıyla, Balkan meselelerine ilgi gösteren büyük devletlerle temas ihmal edilmemiştir. Bu devletler arasında, İtalya, Fransa, Rusya ve İngiltere vardır.

Bu temaslarda genelikle Yunanistan ile Türkiye'nin birlikte hareket ettikleri ve hatta, halâ çekimser görünen Yugoslavya ile olan temaslarda dahi bunun varid olduğu görülmektedir.

Türkiye - İtalyan ilişkileri açısından Roma Büyükelçisi Vasıf Çınar Bey'e Mussolini ile görüşerek Pakt ve Türkiye'nin siyaseti hakkında bilgi vermesi yolunda talimat verilmiştir. Vasıf Çınar, 30.12.1933 tarihti telgrafında Mussolini'nin Roma'da olmaması dolayısiyle Suviç'e (Hariciye Müsteşarı) yaptığı ziyaretın izlenimlerini şöyle vermektedir :

«Politikamızı anladıklarını ve muhalif bir noktai nazarları olmadığını söyledi. Bulgaristan'ın Türkiye ve Yunanistan Grubuna iltihakı zamanı daha geçmediğini ve bu hususta çalışmaklığımızın çok faydalı olacağını ilâve etti.... Sözlerinde Bulgaristan'ı himaye ve müdafaa eden bir mana vardır.»

Suviç'in bu kadar yumuşak başlı görünmesini nsebebi hemen Mussolini'den talimat almasının güçlüğü dolayısıyla Mussolini ile görüşmeye kadar kışkırtıcı bir tavır takınmama endişesi ile olduğu kadar, hakikaten, Türkiye - Yunanistan ve Bulgaristan'ın, İtalya ile bir ittifak yapacakları umidini devam ettirmeleri ile de izah olunabilir. Maksimos'un Roma'ya gelmesinin beklendiği o günlerde; İtal-

(1) **Venizelos o tarihlerde muhalefet lideridir ve Senato'da çoğunlukta olduğu gibi, yakın zamanda iktidara gelmesi de uzak bir ihtimal değildir.**

yanların Maksimos'la istedikleri gibi konuşmaları imkânı mevcuttur. Vasıf Çınar sonradan Massolini ile görüştüğünde, «Türkiye'de İtalyan dostluğuna itimat edilmesini ve ayni zamanda iki devletin teşriki mesai eylemleri» hususuna işaret eder. Suviç ise, muhtemel bir Türk - Sovyet, Alman, İtalyan işbirliğinden bahsetmiştir. Ankara'ya göre, bu bir tekliften ziyade taktiktir ve Vasıf Çınar'a İtalyanlara buna dair cevap verilmemesi yolunda talimat gönderilmiştir. İtalyanlar bununla da kalmıyarak, Türkiye, Yunanistan ve İtalya arasında bir üçlü anlaşma teklif etmişlerdir. T. Rüştü Aras, cevaban, Türkiye'nin Roma B. Elçiliğine. «.... mahut üçlü anlaşma için zamanın hayli geçmiş olduğunu mutad dürüstlüğümüzün icabı olarak kaydetmeğe mecburum,» demekte, pakt içinin ne derecede ilerlediğini anlatmaktadır.

Fransızlarla temas, esas itibarıyla, Yunan Hariciye Nazırı M. Maksimos tarafından yapılmıştır. Paris Büyükelçisi Suat Davaz, Maksimos'un yaptığı görüşmelere dair Ocak 1934 tarihli telgrafında şunları bildirmektedir.

«Maksimos ile ilk mülâkatımızra Yugoslavya'daki temaslarını berveçhi ati izah etti.

Yugovlavya Kralı ve Hariciye Nazırı ve diğer rical ile vaki temaslarından çok memnun kaldım. Müştereken takip etmekte olduğumuz siyaset hakkında Yugoslavya ricalini tasvipkâr buldum ve kendilerine arzettiğim proje hakkında M. Yeftiç (herşeyi muhtevidir) ve «c'est tout» sözleriyle mukabelede bulunduktan sonra kralın tasvibine ve ayni zamanda Rumen Hükümetine arzedip muvafakatlarını alır almaz kendisine malûmat vereceğini... söyledi. Ben de (Maksimos) diğer taraftan bu projeyi Belgrat Sefirimiz ve oradaki Türk Elçisi delâletleriyle dostum T. Rüştü...'nün tasviplerine arzettim...

Politis, Bulgaristan'ın.. hemen olmasa da bir müddet sonra iltihakının tahakkuk edeceğini söyledi... Maksimos'a Politis'in fikrine tamamiyle iştirak edemiyeceğimi ve Bulgaristan'ın Ege denizinde mahreç meselelerinden vazgeçmediğini ve diğer taraftan İtalya ile arasındaki münasebatın da bu hususta dahli bulunduğunu zannettiğimi... söyledim. M. Maksimos bu fikrimi tasvip etti.

M. Maksimos Paris'te, Fransız ricaliyle temaslarında «Türk - Yunan dostluğunu etrafıyla... izah ettiğini, siyaseti hariciyelerinin esasını teşkil ettiğini anlattığını, Türkiye - Yunanistan - Yugoslavya ve Romanya arasında akdi mutasavver pakt projesi hakkında ma-

lûmat verdiğini.. bilhassa pakt hakkındaki izahatından Fransız ricalinin ve ezcümle M. Chautemps ve M. Paul - Boncour'un çok memnun kaldıklarını ve tamamıyla bu siyaseti tasvip ettiklerini ve Bulgaristan meselesine gelince onun da böyle bir pakta dahil olmasını arzu eder olduklarını şu kadar ki, Bulgaristan buna temayül göstermediği takdirde onun iltihakına intizar etmeksizin paktın tahakkukunun münasip olacağını söylediklerini ifade etti... M. Titulescu (1) ile telefonla görüştüğünü ve pakt hakkında... izahat verdiğini ve onun da esas itibariyle tasvibini aldığını söyledi. Zati samilerinden alacağı cevapla birlikte ortak paktın kanunusani'nin son haftasında imzasına muhakkak nazarıyla bakılabileceği kanaatında olduğunu ilâve etti.» Büyükelçi Davaz ile Maksimos'un görüşmesi daha sonra İtalya'nın tutumuna intikal ediyor. Maksimos, hiç olmazsa Mussolini'yi, Bulgaristan'ın dört devletle birlikte hareket etmesine mümanaatlan vazgeçirebilmeyi, neticesinden pek ümitvar olmamakla beraber, deneyeceğini söylüyor.

Maksimos İtalyan onayını almakta başarılı olamıyor. Mussolini, Pakt'dan hiç de memnun değildir. Türkiye ve Yunanistanı sadece bir Akdeniz memleketi olarak görmek istemektedir ve Paktın «Türkiye için faidesine kani değildir.» Maksimos, Mussolini'nin desteğini alamamış ise de, hiç olmazsa Mussolini'nin, Yunanistanı ürkütecek kadar muhalefet göstermediği anlaşılmaktadır.

İtalya'nın Ankara sefirinin 4 Ocak 1933 tarihinde yaptığı teşebbüs de İtalyanların tutumu hakkında daha açık bir fikir vermektedir. Anlaşıldığına göre, T.R. Aras'ın belirttiği gibi, İtalya, Balkanları büyük devletlerin kısmî de olsa, müdahalelerine kapamak neticesini verebilecek böyle bir pakt yerine başka tertipler koyma teşebbüsüne devam etmektedirler. (İtalyan Hariciye Müsteşarı Suviç'in yukarıda değinilen muhtemel bir Türk - Rus - Alman ve İtalyan işbirliği teklifi gibi).

Belgrad görüşmeleri ve onaylarını almak üzere Sovyetlerle yapılan görüşmeler.

İtalya'nın, işler olgunlaştıktan sonra memnuniyetsizlik belirtmekten ve Sovyetler Birliğinin müdahalesini temine çalışmaktan ileri gidemiyen diplomatik teşebbüslerine karşılık, Sovyetlerin son dakikada denebilecek şeklî itirazları, 1929 Anlaşması gereğince Tür-

(1) Titulescu bu ara Hariciye Nazırlığından istifa etmiştir.

kiye'nin Sovyetlerin mutabakatlarını almasının zorunluluğu sebebiyle, bir hayli güçlük yaratmıştır. Balkan Paktı Antlaşmasının paraf ve imza safhalarında ortaya çıkan bu itirazlar, arkasında yatan çıkarlar, hissiyat ve düşünceler itibarıyla, Sovyetlerle Türkiye arasında pürüzsüz gitmesine gayret sarfedilen dostluk bağları ve 1929 anlaşmasının tatbikatı bakımlarından ilginçtir. Bu düşünceyle, Belgrat ve Atina'daki görüşmelere paralel olarak Ankara ve Moskova'da da Sovyetler'le yapılan temasları oldukça ayrıntılı olarak ele almakta fayda vardır.

T.R. Aras, Balkan Paktı için teşebbüse girişilmeden çok daha önce Litvinof'a Cenevre'de bilgi verdiğini belirtmektedir. Proje üzerinde ilk görüşmeler başladığı sırada da, Litvinof Moskova Büyükelçimiz. H. Ragıp Baydur'dan bilgi ister. Baydur, Litvinof'la görüşmesini, şöyle vermektedir :

.... Balkan siyasetimiz ve Balkanlarda ve dolayısıyla Sovyet Hükûmetinde Türkiye - Sovyet dostluğunu samimiyetine bir tereddüt mevcut olduğu hakkında hiçbir intibaım yoktur... :

«Mülâkatımızda Litvinof kendisi resen şöyle mütalaa ederek (Şahsen bana öyle geliyor ki mısak'daki teahhüdat ile beynelmilel birçok ihtilaflara sürüklenebilirsiniz. Meselâ İtalya ile Yugoslavya arasında bir harp çıkar ve Bulgaristan da onunla beraber Yugoslavya'ya taarruz ederse Yugoslavya bittabi hududunun teminine taahhünüz dolayısıyla Yugoslavya - İtalyan ihtilafına sürüklenmiş olursunuz. Fakat bu benim hususi fikrimdir, tetkikatı Balkanlardaki alâka ve menafihin himayesi noktai nazarından müşahade ve takip eylediği takdirde bize terettüp eden hattı hareket - Roma'da da söylediğimiz gibi - Taahhüdümüz icabı kendisini teyid etmektedir. Münasebatı resmiyyemiz tabii mevcut olmayan Bulgaristan'a bu hususta hiçbir müzaheret göstermek arzusunda değiliz.

«Balkan Misakında bizi alâkadar eden yegâne nokta şudur : farzedelim ki Romanya mutecavizin tarifi mukavelesini ihlâl ile Sovyetlere apansızın hücum etti ve bunu takiben Bulgaristan da fırsattan bilistifade Romanya'ya taarruzda bulundu, bu takdirde Türkiye Romanya hududuna müteallik taahhüdatını icra edecektir ve binaenaleyh Sovyetler ittihadına taarruz etmiş olan Romanya tarafında yani bize hasım olan tarafta bulunmuş olacaktır.»

Andlaşmayı parafe etmek için Belgrad'a giden T. R. Aras, Hariciye'ye Şubat 1936 tarihli telgrafında, Pakt projelerinde Litvinof'un endişelerini karşılayacak şu tertiplerin varlığını belirtmektedir :

«.... Misakın metnini daha Ankara'dan hareketten evvel Suriç'e (SSCB Ankara Sefiri) vermiştim. Burada Misaka merbut ve aynı kuvvetle bir protokol yapıldı. Bu protokol'de akidlerden biri herhangi bir devlete karşı mütecaviz olduğu takdirde diğer akidlerden her biri bu mütecaviz akide karşı münasebatlarında Misaktaki mükellefiyetleri sakıt olacağı tasrih edilmiştir.

Bundan başka talebimiz üzerine akidlerden diğer devletlerle beraber mevcut olan hertürlü muahedat, mukavelat ve taahhüdatının ahkâmı tamamen meri ve cari olduğu tasrih edilmiştir. Yine bundan başka, Yunanistan dahil olduğu Litvinof'un Londra Misakı ahkâmı (1) esas olarak kabul edilmiştir. Mahrem olan bu muahede mahiyetinde protokolün bir suretini Suriç'e verilmek üzere Ankara'ya gönderdim..... Mukayese ve tahmini sizin için mümkün olan büyük ve küçük garp devletlerinin muhtelif şekilde tesirleri ortasında bu Balkan işi selâmetli neticeye getirildi ve bu akşam Bulgaristan Hükümetine misaka iştirak etmesi için tekrar resmen haber verildi.»

Sovyetlerin taleplerinin tamamen yerine getirildiğinden emin olan T.R. Aras, muhtemel Sovyet tepkileri konusunda da şunları söylüyor :

«Balkanlarda sulhün muhafazasına büyük yardımı olacak olan bu sulh eserinin tanzim ve intacı ve müzakeratı bu mıntakada Sovyet Hükümeti teyhine mesut intiba ve tahassürü arttırmıştır. Esasını ve esbabını Voroşilof'a ve Karahan'a uzun uzadıya izah ettiğini bu sulh eserinin iyi şekilde neticelenmesinden dolayı dostumuz Litvinof'un zaten son nutkile ifade ettiğini, daha memnun olacağını ve bizi tebrik edeceğini beklerim.»

Halbuki, aynı günlerde Ankara ve Moskova arasında iki taraf Büyükelçilikleri aracılığı ile yapılan temaslar, T. Rüştü Aras'ın iyimserliğini doğrulayacak bir yönde gelişmemektedir.

T. Rüştü Aras'dan Şubat 1934'de telgrafla alınan Protokol Hukuk Müşavirleri ve Bakanlar Heyeti tarafından tetkik edildikten ve henüz Moskova'dan talimat almamakla beraber bilgi isteyen Suriç ile de görüşüldükten sonra, itirazı mucip noktalar şöyle tesbit edilmiştir :

«1. Sekizinci maddedeki akidlerin kati olan şimdiki hudutlarını tanımak keyfiyetine Besarabya hududu dahil olduğunda Hukuk

(1) Tecavüzün tarifine dair sözleşme.

Müşavirleri ve Heyeti - Vekile mutabıktır. Ruslar buna haklı olarak rıza vermezler. Bu fıkra kalkmadıkça veya Besarabya manası çıkarılmadıkça Paktı imza edemeyiz.» (1)

«2. Akidlerden biri mütecaviz olursa Paktın ona karşı hükümsüz kalacağı fikrini ifade için Ruslar bir metin vermişlerdir. (2) Protokolün 7. maddesi bunun için yazılmıştır. Fakat Suriç kendi metinlerinde ısrar ve yedinci maddenin aynı şey olmadığını iddia etmiştir. Hukuk müşavirleri ve İcra Vekilleri protokol'ün 7. maddesi ile kâfi teminat olduğunu kaydediyor. Ancak Ruslara vadolunan metnin değiştirilmesine de yine Rusların muvafakatlerini temin etmek zaruri görülüyor.

«3. Balkan devleti ve Balkan hudutları tarifinde umumiyetle fayda görülmüştür. Suriç ise Balkan hudutları tarifinde evvelce de öyle konuşulduğundan bahs ile mısırdır.»

İnönü, paktın bütünüyle «kâmilen bize faydalı» görüldüğünü, yalnız» mukaveleyi akt için Rusların rızasını almak ahdet mecburi olduğunda mütabakat» olduğunu, «Ruslar ile muahedemizi nakza veya münasebetimizi bozmağa müncer olacak bir mukavelenin za-

---

(1) Parafe edilen protokol de 8. madde'nin ilgili kısmı şöyledir: A L'éxceptions de la réconnaissanca des frontières actuelles des H. P. C. qui est définitive...» imza edilen protokolda bu ibare şu şekli almıştır : Le maintien de l'ordre territorial actuellement établi dans les Balkans est définitif pour les H.P.C.»

(2) Litvinof formülü: Bu isim altında iki «formül» mevcuttur. Bunlardan birisi T. Rüştü'nün anlaşmaya ek olarak yaptığı beyanat veya «deklarasyon», diğeri de 7. madde yerine, vaktiyle Litvinof'un T. Rüştü Aras'a verdiği aşağıdaki metindir ki, İnönü burada bu metni kasdetmektedir:

«Las parties contractantes se considéront libres des obligationes prévues par l'article de Pacte ralatif aux garanties mutuelles vis-à-vis les frontières du Pays qui aurait transgressé les conventions internationales de paix signées par lui ou en général aurait commit un acte d'agression à l'endroit des pays même ne participant pas au Pacte donné.»

Üzerinde anlaşmazlık olan ve kısmen «deklarasyon»a da sebep olan husus, Litvinof'un bunu aynen metne koydurmak istemesidir. Proje'deki 7. madde ise şöyledir:

«Le pacte d'Entente Balkanique est un instrument défensif, portant les obligations découlant du pacte d'Entente Balkanique cessent d'exister pour les H.P.C. dans leus rapports avec la H.P.C. qui devicudrait agresseur, conformément à la Convention de Londres, à l'égard de tont autre pays.»

İki formül arasındaki en önemli fark, hangi hallerde üye memlekete karşı pakt vecibelerinden azade kalınacağı hususudur. Litvinof'un formülünde bu daha genel ve bu yüzden de daha çok kısıtlayıcı şekilde ifade edilmekte, Proje'deki formül'de ise, Londra konvansiyonu zikredilmek suretiyle, saldırı halleri daha belirli bir tarife sokulmaktadır. Litvinof'un ikinci itirazını teşkil eden «à l'égard de tout autre pays» tabiri ile même ne participant pas au pacte donné» tabiri arasındaki farkın sémantique bir münakaşadan ileri gitmediği açıktır.

rarı aşikâr» bulunduğunu kaydettikten sonra, Bakanlar kurulu'nun son kararını şu şekilde bildiriyor :

«Heyeti Vekile bu şekli ile mukaveleyi imzaya ve iki üç gün zarfında muvafık formüller bularak Moskova'nın muvafakatını almaya imkân görmüyor. İmzaya talik ederek avdet buyurmanız ve için tanzimine burada devam etmeniz zaruri görülmüştür. İsmet.»

İnönü'nün bahsettiği, Sovyet itirazları Suriç ile, 2 Şubat 1934 den itibaren hemen her gün kendisi ile görüşüldüğü gibi, Moskova Büyükelçiliğine de, Litvinof'la temas ederek mutabakatını alması için talimat verilmiştir.

Şubat 1934 de Belgrat'tan alınan parafe edilmiş metin Suriç'e verilmiştir. Suriç, Şükrü Kaya'nın ifadesiyle, «protokolün hemen hemen hiç bir noktasını beğenmedi». Uzun munakaşadan sonra Moskova'dan talimat alacağını söyler. Ertesi gün Atatürk'ün evinde yapılan görüşmelerde Şükrü Kaya'nın ısrarlı izahları karşısında biraz daha yumuşar. Hariciye'den Moskova'ya gönderilen telgrafta belirtildiğine göre Suriç'in en çok endişe ettiği ve adeta itirazını intizar ettirdiği yalnız iki nokta kalmıştır :

1) Frontières Balkaniques tabirinin, Basarabya sınırını da kapsadığından elân çekinmektedir. Böyle bir endişenin varid olmadığı hakkındaki delillere karşı, Moskova'yı tatmin etmiş olmak için, ya ek bir protokol, yahut müşterek bir mektup teatisi kâfi olacağını söyler.

2) Protokolün 7. maddesini teşkil eden meselede (yani «la réconnaissance des frontières actuelles» ibaresi ile ilgili olarak) Litvinof projesi ismini verdiği metnin daha iyi olduğunu daha mülâyim bir ısrarla tekrar eder :

Şükrü Kaya, bu görüşmesinde o gün Atina'ya varacak olan «Aras'ın imzayı geciktiremiyeceğini, efkârı umumiyemizin bu pakta Trakya ve Boğazlar için bir emniyet misakı mahiyetini vermekte müttefik» olduğunu ayrıca belirtir.

Şükrü Kaya'nın Suriç'le konuştuğu günlerde, Baydur da Hariciye'nin Talimatı esasları ve Belgrat'tan gönderilen protokol metni üzerinde Litvinof'la görüşmektedir ve onun da izlenimleri olumlu değildir. Baydur, Litvinof'un, Pakt hakkındaki düşüncelerini ve maddeleri üzerindeki itirazlarını kendisi ile yaptığı bu ikinci görüşmeden sonra şu şekilde nakletmektedir :

«Bu Balkan misakı bizde endişe uyandırdı. Tevfik Rüştü Beyefendi Cenevre'de bundan bana bahsettiği vakit Balkanlılar arasında bir ademi tecavüz misakının akdi mevzuubahis olduğunu söylemişti. Bu gibi misakların mahiyetleri malûm olduğu için kendisine bir itirazda bulunmamıştım. Fakat bilâhare bunu değiştirerek Ankara'da Suriç'le yapılacak misakın bir mütekabil teminat muahedesi yanı tedafüi bir ittifak olduğunu ve Balkan hududlarına şamil bulunduğunu söylemiştir. Şimdi ise Belgrat'da parafe edilen 3. madde ile akidlerin haricinde bir devletin taarruzu meselesi de işe karışıyor, yani Balkanların haricinde bir devlet akidlerden birine taarruz eder ve Balkanlılardan biri de bu taarruza iştirak ederse misak harekete geçecektir. Binaenaleyh akidler yalnız mutaarrız Balkan devletine değil, Balkan haricindeki devlete de dolayısiyle muhasım olacaklardır. M. Stalin'in, diğer Hükümet azasının ve benim fikrime göre bu madde Türkiye'yi Avrupa'da bir sürü tehlikeye maruz bırakacaktır. Fakat bunu Türkiye'nin kendisi bileceği ve kendisi karar vereceği bir cihet addediyorum. Maamafih, bunda bizim aleyhimize olabilecek unsurlar da görmüyor değilim. Ezcümle, bir muhasama anında mutearrızın kim olduğunu tayin etmek müşküldür. Saniyen mezkûr madde Romanya'yı bizimle münasebat ve müzakeratında bize karşı siyaseten takviye edebilir. İşte bunun için biz bu Misakı sevmiyoruz ve sevmiyeceğiz. Litvinof'un iki itirazının ve gösterdiği hassasiyetin metinler muvacehesinde manasını incelemek faydalı olacaktır :

Gerek T. Rüştü Aras, gerekse Ş. Kaya Litvinof'un ilk itirazını karşılayacak cevabın bizzat metinde mevcut olduğuna işaret etmişlerdir. Litvinof'un itiraz ettiği 3. madde şöyledir : «Néanmoins, si l'une des H. P. C. est victime d'une agression de la part de toute autre puissance non balkanique et si un Etat balkanique se joint à cette agression soit simultanément soit ultérieurement, le Pacte d'Entente Balkanique produira ses pleins effets à l'égard de cet Etat balkanique.»

Buna göre, örneğin, Romanya bir Sovyet saldırısına uğrar ve Bulgaristan da Romanya'ya saldırırsa, diğer Balkan memleketleri Bulgaristan'a karşı harekete geçeceklerdir. Diğer bir tabirle, Balkan devletleri bizzat kendileri saldırgan olmadıkça Bulgaristan'ın Pakt üyelerinin saldırısını göze almadan bir harekete geçmesi kabil değildir. Halbuki, Balkanlılardan birisinin saldırgan oluşu halinde üyelerin Paktın yükümlülüklerinden kurtulmamış sayılacağına dair 7. madde Litvinof'un itirazlarını karşılamaktadır. Şu halde, Romanya'nın Rusya'ya saldırması halinde, Pakt üyelerinin Romanya'ya saldıracak olan Bulgaristan'a karşı harekete geçmelerini icap ettirecek

hiçbir taahhüt yoktur. Bu delil kendilerine söylendiğinde, Suriç ve Litvinof, saldırganın belirlenmesinin zor olduğu cevabını vermekte iseler de, bir taraftan, bizzat Litvinof'un öncülük ettiği «Mütearrizin tarifine dair Londra Konvansiyonu»nun 7.ci madde zikredilmiş olması, diğer taraftan belirtilmesi bu kadar şüpheli bir saldırı halinde Sovyetlerle antlaşma bağları olan Türkiye'nin bu çeşit bir risk alarak Bulgaristan'a saldırmasının düşünülemiyeceği açıktır. (1)

Suriç'in teşebbüsleri üzerine, İnönü'nün Bakanlar Kurulu kararına dayanarak gönderdiği ve T. Rüştü Aras'ı Ankara'ya çağıran telgrafta iki yönden tepki gelmiştir. Bunlardan ilki, düşünüleceği gibi T. Rüştü Aras'dan, öbürü de Atatürk'ten dir.

O tarihte, Ankara'da bulunmadığı anlaşılan Atatürk, ertesi günü (7 Şubat 1934) İnönü'ye şu telgrafı göndermiştir :

«Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine,

Benim Ankara'ya muvasalatıma kadar Tevfik Rüştü Beyin avdeti hakkındaki emirlerinizi tehir buyurmanızı rica ederim.

Gazi M. Kemal.»

Atatürk, buna ek olarak gönderdiği telgrafta da düşüncelerini şöyle sıralamaktadır :

«1. Balkan Paktının esasında Balkan devletlerinin Balkanlarda müşterek hudutları üzerinde karşılıklı tekeffül mevzuubahs idi. Tevfik Rüştü Beyin huzuru ile mütemadiyen imali fikir ettiğimiz esas zemin bu idi. Bu noktayı Tevfik Rüştü Beyin çok iyi kavradığını kabul etmek lâzımdır. Bu esasa nazaran Balkan devletleri hudutları «en général» mevzubahs olmayacaktı. Esasen fikrin ifadesi Balkan devletlerinin Balkanlarda müşterek hudutların karşılıklı tekeffülü for-

---

(1) Sovyetlerin ikinci itirazı Balkan hudutlarının tanınması kaydının Besarabya hududuna da şamil olacağı şüphesinden ileri gelmekteydi. Buna verilen cevapta, «Frontières Balkaniques» tabirinin sadece Balkan devletlerinin kendi aralarındaki hudutları anlamına geldiğinde kelime manası itibariyle şüphe olmadığı, aksi halde Türkiye'nin doğu sınırlarının da garanti edilmiş olması gibi manasız bir durum ortaya çıkacağı, kaldı ki, 2 ve 3 ncü maddelerin tetkikinde, Balkanlı olan ve olmayan devletler ayırımı yapılmak suretiyle zımnen Balkanlılar arasında bulunmayan sınırların sözkonusu olamıyacağının anlaşıldığı ifade edilmiştir.

Moskova'dan aldığı talimatı harfiyen yerine getirmek isteyen Suriç ise bu cevapla ikna olmamaktadır ve neticede Suriç'in dediği olmuş ve Balkan sınırlarının teker teker protokolde sayılması yoluna gidilmiştir. Bu da, T. Rüştü Aras'ın belirttiği gibi, Yunanistan - Arnavutluk ve Yugoslavya - Arnavutluk hudutlarının Türkiye tarafından açıkca garanti edilmesi gibi Türkiye'ye ilâve külfet yükleyen bir durum yaratmıştır.

mülü kullanılacak idi. Tevfik Rüştü Beyin bu kadar açık ve mana itibariyle geniş bir noktada zuhul edeceğini veyahut aldatılacağını zannetmiyorum. Görülüyor ki parafe edilen hudut formülünde noksan olan bir «Balkan» kelimesidir. Bu noktanın kendisinden seri vasıta ile istizahı lâzımdır.

2. Akitlerden yek diğerine karşı veya alelıtlak Balkan haricindeki hudutları üzerinde mütecaviz olursa paktın keanlemyekün olacağı hakkındaki teklif ve formül de aşağı yukarı Suriç'in Tevfik Rüştü Beyin elinde gördüğüm yazısı idi. Bu kayıt ve şartın metin içinde veya protokolde yazılmış olması esasen zatı devletinizin de bildirdiğiniz gibi haizi ehemmiyet olmamak lâzımgelirse de bir kaydı protokola attıranların bir maksadı mahsusu yoksa Rusların lâfzî itirazını metne almakta ne beis vardır? Bu hususta devletlerin itiraz için sebep göstereceklerine ihtimal vermem. O halde meselenin halli için işaret olunacak noktalar şunlardır :

Balkan devletlerinin misakı bu devletlerin Balkan hudutları üzerinde ve ona münhasırdır. Bu takdirde Rus'ların Beserabya meselesini ortaya sürmelerinde mana kalmaz.

İkinci nokta gayet basit bir şekil meselesidir. Bunu da Atina'da değiştirmek imkânsız olmadığı kanaatındayım. Bu mütalâalara binaendir ki Tevfik Rüştü Beyi geriye çağırmaksızın bir taraftan Atina'da onunla, bir taraftan da Ankara'da Suriç'ten ziyade Moskova'daki rical ile muhabere ederek meseleyi intaç cihetinde müessir olmayı münasip mütalâa ettiğimi arzetmiştim. Bu noktada hatırlatmayı münasip görürüm ki Belgrat'ta parafe edilmiş yarından sonra Perşembe günü Atina'da imzası mukarrer gösterilmiş, Londra'da Avam kamarasının sualine cevaben Britanya hükümetinin tasvip cevabı ile karşılanmış, bütün Fransa'da ve Jönevin cemiyeti akvam muhitinde büyük takdirler kazanmış Balkan paktımızın Rus'ların tesiri üzerine Türkler tarafından bozulmuş olduğunun şamil manasını elbet te takdir buyurursunuz. Dikkatli ve çok ihtiyatlı olmayı tavsiyeye lüzûm görürüm. Sizi temin ederim ki bütün dünyaca yüksek muvaffakiyet olarak tavsif olunmakta bulunan ve bilhassa esas müteşebbisliği Türklere verildiği anlaşılan bu Balkan birleşme başlangıcında bir Suriç'in ısrarı yüzünden geriye dönüş Türkiye Cumhuriyetinin hali ve istikbali aleyhine bir damga olur. Ricam şudur : Vaziyet ve meseleyi bir defa daha mütalâa ve tetkik buyurarak Tevfik Rüştü Beyi geri almaksızın yukarıda bahsettiğim noktaları ona tashih ettirerek ve Ruslarla aramızda mevcut muahedeyi tamamen koruyarak Balkan paktını dediğim gibi, Atina'da, ve mümkünse ta-

bil daha iyi olur, İstanbul'da imzalatmaktır. Hatırıma gelen şunları da söyliyeyim. İtalyanlar bu paktın olmasını istemezler, Bulgarlar da onların peyki olarak İtalyanlarla beraber teşebbüs almış olabilirler. Macar ve Avusturya'dan bahsetmek istemem. Rus dostlarımız böyle bir teşebbüs tesiri altında Tevfik Rüştü Beyin bir kelime oyununa dikkatsizliği yüzünden devletimiz için çok mühim olan bu paktı bozmağa kalkışmış olmasınlar. Size bütün düşündüklerimi olduğu gibi yazıyorum. Siz ve arkadaşlar bu noktalar üzerinde düşündüğünüz bir sırada benim size kavuşmakla şerefyap olacağımı temin eder sevgi ile takdir ile gözlerinizden operim İsmet'ciğim.

Gazi M. Kemal

Atatürk, «Ankara'da Suriç'ten ziyade Moskova'daki rical ile muhabere ederek meseleyi intaç cihetinde müessir olmayı» uygun görmekte, «Balkan paktımîzîn Rus'ların tesiri üzerine Türkler tarafından bozulmuş olduğunun şayi olmasının mahzurlu olduğunu ve bu Balkan birleşme başlangıcında bir Suriç'in ısrarı yüzünden geriye dönüş Türkiye Cumhuriyetinin hali ve istikbali aleyhine bir damga olur» sözleriyle de, Pakt hakkında, bu şekliyle hükmünü vermekte, ayrıca, Türk politikasında Rusya'ya bağlılık yönünden tavizde durulacak sınırda belirtmektedir. Tabiatıyla Atina'da Antlaşmayı imzalamaya hazırlanan T.Rüştü Aras Rusların son dakikada yapılan teşebbüslerinden hiç de memnun değildir ve birçok noktalarda gerekçesi zayıf itiraz ve hassasiyet gösterdikleri görüşündedir (1) Atatürk'ün telgrafında bahsettiği eki tek kelime ile yaparak, Balkan Sınırlarının teker teker sayılmasından kaçınmak istemektedir :

«Protokolün 8. maddesi için bizim hukuk mütehassıslarının mübalâğalı ve binnetice İcra Vekilleri Heyetinin haklı endişelerine muttali oldum. Mesele mezkûr fıkraya bir «Balkanique» kelimesinin ilâvesidir ki böyle yapılacaktır. Zaten maksat bu idi.»

---

(1) Atatürk'ün telgrafında geçen ve «noksan olan bir «Balkan» kelimesi'nden kasıt, parafe edilen protokolün 8. maddesindeki eksikliktir. Filhakika, protokolün Belgrat'tan, T. Rüştü Aras'tan alınan projesinin 2. maddesinde Paktın gayesi «son but est de garantir la sécurité des frontières Balkaniques contre toute agression de la part d'un Etat Balkanique» şeklinde tarif edilirken Balkan hududları tabiri kullanılmış ise de, 8. maddede «A l'exception de la reconnaissance des fronti ères actuelles des H.P.C. qui est définiteve» ibaresi de «Balkanique» kelimesi yoktur. İkinci mesele hakkında ise (yani balkanlılardan birisinin 3. cü devlete tecavüzü halinde anlaşmanın geçerli olmıyacağı hakkındaki 7. madde) Atatürk'e göre, Suriç'in daha önce verdiği formül (Litvinof formülü) esas itibariyle protokol metninde münderiçtir. Binaenaleyh, eğer bu hükmün protokole alınmasında hususi bir maksat yoksa, şimdi antlaşma metnine alınmasına itiraz olmıyabileceğini düşünmektedir.

8. madde'de Rusların talebinin bir «Balkanique» kelimesiyle tatmin edileceğini, Atina'daki Rus sefirinin Litvinof'la görüşmüş olduğunu ve 7. maddeyi kendisine (Aras'ın) gösterdiğinde tamamen kani olduğunu, imzayı da ayın 9'una bıraktığını bildirir. Aynı gün, İnönü'nün imzasıyla aldığı telgrafa verdiği cevapta «Balkanique» kelimesine ilâveten Balkan sınırlarını tasrih ettireceğini ve Rusların muvafakatı zamanında alınamazsa, anlaşmayı üçerli imzalayarak Romanya'yı dışarda bırakacağını söylemektedir. Bu suretle Çarnaçar, sırf Rus - Romen sınırının anlaşma dışında kaldığını göstermek için ilâve bir külfetle, Yugoslavya ve Yunanistan'ın Arnavutluk sınırlarını da garanti eden değişmeyi yapmak zorunda kalan T.Rüştü Aras'ın bu vesile ile Türk - Sovyet ahdî bağlarının tatbikatta nasıl yürüdüğü hakkında yaptığı açıklama, o yıllardaki Türk - Sovyet ilişkilerine ışık tutması bakımından da ilgi çekicidir :

«Zaten Romanya ile imzamızın Sovyetlerin muvafakatına bağlı olduğuna herzaman ve hepsine açık söylemiştim. Bu münasebetle bir hatırayı tazelemek isterim ki, Sovyetler Fransa ile muahede akit ettikleri vakit, hatta Fransa bizimle akdettiği muahedeyi tasdik etmemiş olduğu halde, Sovyetlere kolaylık göstermiştik. İtalya ile akdettikleri muahede hususunda da gene böyle hareket etmiş, ancak bize verdikleri bir hülâsa ile iktifa eylemişdik ve böyle yapmamız doğru idi. Hatta bu bapta bazı izahatı E. Suriç'ten, imzadan sonra gazetede okuyarak sormuş ve öğrenmiş idim. Çünkü karşılıklı münasebatımızın bu derecede kuvvetli olduğu Sovyetlere emniyetimiz tamdır, ve bizim menfaatımızı rencide etmiyeceklerinden şüphe etmedim. Nasıl ki, Balkanlarda onların vaziyetini kendilerinden fazla ve bizzat çalışsalar dahi takviye etmiş bulunuyorum. Bu da siyasetimizin tabii icabıdır. Hülasa Moskova'da bu husus için hiçbir tereddüt olmadığına kanaat besliyorum ve dostum Suriç'in mutad telâş ve gayretinin hepimizi çoktan takarrür etmiş bir vaziyet önünde sıkıntıda bıraktığını..... görüyorum.»

Görüldüğü gibi, T.Rüştü Aras, Sovyet itirazlarını esas itibariyle pek makul görmektedir ve güçlüğün daha çok Ankara'daki Sovyet sefirinden geldiğine kanidir. Sovyetlerin Fransa ve İtalya ile yaptıkları anlaşmalar sırasında Türkiyenin mütabakatını hangi şartlar altında verdiğini hatırlatmakla da, Sovyetlerin kendilerinden beklenen karşı anlayışı yani eşit karşılığı göstermediklerini belirtmektedir.

T. Rüştü Aras, Atina'ya gelmiş bulunan Hariciye Nazırlarıyla derhal temasa geçerek, Neticesini ve şahsi görüşlerini Ankara'ya tellemiştir.

«Bu gün Hariciye Nazırlariyle konuştum. Litvinof'un verdiği formülü (1) aynen ve muahedenin bir cüz'ü olarak deklerasyon şeklinde kabul ettirdim. Ancak işbu deklarasyon sade Balkanlara ait olan ve bir Balkanlı mütecaviz olduğu takdirde misakın ona teveccüh eden ahkâmını taşyir etmeyeceğini imza proseverbalinde tasrih etmek tabii olur.» (2)

Protokoldaki 3. madde atide yapılacak taahhüdatın esasıdır. Bu olmayınca böyle bir misaka dahi lüzum yoktur. Çünkü Bulgaristan'ın tek başına bize taarruzu (ihtimali) varid değildir. İleride yapılacak askeri taahhütlerin esası Misak ve Protokolün haricinde birşey olmayacaktır.

Besarabya'nın tasdiki o kadar mevzuubahis değildir ki, Titulescu bizzat «siz Baserabya'yı Lozan muahedenamesi ile tanımadınız ki tasdikiniz mevzuubahis olsun» dedi. Bir hudut ve arazi tanınması öyle işaret ve delalet ile olmaz, ancak sarih ifade ile mümkündür. Bu da Misakta vaki değildir.»

Bu arada Atatürk, Ankara'ya gelerek çalışmaya başlamıştır.

Suriç yeni talimat aldığını söyliyerek görüşmek istemiş ve Şükrü Kaya, kendisini Reisicumhurun evinde kabul etmiştir. Sovyetlerin kanaatı, bir gün önce Litvinof'un Baydur'a söylediklerinden pek farklı değildir. Litvinof, Paktın «Balkanique» kapsamı aştığını, Baserabya sınırını temin etmek ihtimali de olduğunu, Türkiye'yi Balkan dışında Avrupa ihtilatlarına sürükleyebilecek ihtimaller yaratabileceği fikrinde israr etmektedir. Türkiye'den şu teminatlar istenmektedir : (3)

a) Ya 7. madde yerine evvelce verdikleri formülün aynen kabulü lâzımdır. (4)

(1' Formülün T. Rüştü Aras'a telefonla bildirilmiş olması gerekmektedir. Zira, «Moskova'dan tasdik edilerek» gönderildiği kaydedilen metin 8 Şubat 1936 tarihinde tellenmiştir. İkinci bir ihtimal, Atina'daki Sovyet sefirinden almış olmasıdır (G.N.)

(2) İleride görüleceği gibi bu «ihtirazî kayıt» Ankara'da itirazı mucip olmuş ve sonunda kaldırılmıştır.

(3) Hariciye'den verilen talimat, Sovyetler ikna edilemediği takdirde 3. maddenin çıkartılması yolunda idi.

Suriç evvelki itirazlarını ilk talimatına ve kişisel görüşlerine göre yapmışlır. Bu defa beliren son durum hakkında Moskova'nın kesin görüşlerini getirmektedir.

(4) Suritz'in söylediğine göre Litvinof formülü ile 7. madde'deki ifade arasındaki başlıca, Moskova'nın «même ne participant pas au Pacte donné» ifadesine karşılık, protokol metninde bu fikrin, yani akidlerin «diğer bir memlekete» saldırması halinin «a l'égard de tout autre pays» şeklinde «kısaltılması» imiş. Rusların endişesi, maddedeki ifadedeki sadece pakt üyelerine şamil olması tehlikesi imiş.

«Bu formülde beynelmilel sulh muahedelerinden maksat Kellogg ve Londra Misakları olduğu tasrih olunabilir. Yahut 7. madde olduğu gibi kalır ve onun yerine bu sabah verdiğimiz deklerasyon (1) hiç bir harfi tebdil olunmayarak protokol kuvvetinde sizin tarafınızdan beyan edilir.

b) Balkanik tabiri tarif veya tadat olunur.»

Litvinof'un istediği şekilde genel bir formülün konması Şükrü Kaya'nın itirazına yol açmıştır. Suriç'le münakaşasında «yeni deklarasyona gelince, politikamız bu olmakla beraber taahhüt şekline sokulması karşılıksız ve bir taraflı ve yeni bir mesele olduğunu, icap ederse, bunun Sovyet Hükümetiyle karşılıklı ve birlikte beyan edilebileceğini ve en nihayet 8. maddeye «balkanik» tabirini koyduktan ve balkan hududlarını tarif ettikten sonra mukavelenin imzasına diyecekleri olmaması lâzımgeldiği» şeklinde konuşmuştur.

Filhakika Balkan Paktına böyle bir genel taahhüdün konması, aşağıdaki metnin incelenmesinden de görüleceği gibi, Balkan alanını aşan, diğer siyasi sorunlarda da bağlayıcı niteliği olduğu şeklinde yorumlanabilecek bir ahdî ilişki yaratmaktadır :

«Au nom du gouvernement de la République Turque, j'ai l'honneur de déclarer qu'en aucun cas la Turquie n'admettera de se tenir pour engagée à prendre part dans des actes quelconques dirigées contre l'Union des Républiques Socialistes Soviétiques.» Böyle bir taahhüd, Beserabya sınırının tanınması veya Bulgaristan'ın durumu gibi belirli konuların üstündedir ve Türkiye ile Sovyetler arasındaki anlaşmalara ilâvedir. Üstelik hangi hareketlerin Sovyetler aleyhine olduğunun nasıl tayin edileceğine dair bir açıklığı ihtiva etmemektedir.

Suriç'in teşebbüsü üzerine İnönü'nün T. Rüştü Aras'a gönderdiği talimat şöyledir :

«Reisicumhur Hazretleriyle beraber misakı, protokolü tetkik ettik, Gerek kendi menafiimiz, gerek Rusya ile münasebatımız ve sarih taahhüdatımız, gerekse Balkan Misakının istihdaf edebileceği gayelerden mülhem olarak bazı tadilâtın icrasını kendimiz faideli bulduk :

a) Balkan hudutları tarif veya tadat olunmalıdır. Yazdığımız gibi Arnavutluğun tekrar tekrar bahsolunmasından kaçınmak için

(1) Litvinof formülü.

Balkan hudutları demek Balkan devletlerinin kendi aralarındaki hudutlar demektir. kâfidir fikrindeyim.

B) Bugün Suriç'e verdiğimiz mukaddimede Balkan'da hali hazır müesses arazî nizamının temini kaydı vardır ki, bu kayıt Romanya bir Balkan devleti sayılmasına ve bu sıfatla Balkan Misakı yapabilmesine binaen Besarabya manasını şamildir. Moskova muahedesi mucibince de Beserabya'yı tanıyamıyacağımıza ve maksadımız da bu olmadığına göre bu manayı Balkan devletleri arasındaki hudutların temini gibi bir kayıtla hasretmek zaruridir.

C) Biz de gördük ki, protokolün 3. maddesini kaldırmak hepimiz için çok faydalı olur. Çünkü, mukavelenin ikinci maddesinde bu mana zaten mevcuttur. (1)

D) Protokolün 6. maddesindeki aramızdaki muahedeler ahkâmından maksat ekalliyetler ahkâmı olduğunu anlıyoruz. Ama sair muahedat ahkâmı diyerek bilmediğimiz hesapsız muahedelerin temini için taahhüt almış oluyoruz. Bu sair muahedeler tabirini kaldırması veya tasrih edebilmesi lâzımdır.

E) 3. madde kaldırılmadığı takdirde 7. madde yerine Litvinof formülünü koymakta bir mahzur yoktur. Bahusus, bunun için de «en général un acte d'agression» tabirinden maksadın Kellog ve Londra misaklarına mugayir tecavüz olduğunu Suriç izah etmiştir ki, bu kayıtlarla endişe edilecek umumiyet müphemiyet kalmaz.

F) Protokolün 8. maddesine «Balkanique» tabirinin ilâvesi lüzumludur.»

İnönü, ayrıca Sovyetlerin teyidinin zamanında alınamaması veya hiç verilmemesi ihtimaline binaen, paktın hiç imzalanmamasının sakıncalarını hafifletmek için T. Rüştü Aras'ın teklif ettiği üçerli imza formülünü «sizin bulduğunuz üçerli iki mukavele şekli hakikaten takdire şayan bir buluştur» diye tavsif etmekte ve «temini kabil olursa bizi bugün Ruslarla her münakaşadan ve Moskova'nın herhangi bir endişeye düşmesi ihtimalinden kurtarır» demektedir.

İnönü'nün verdiği talimat Sovyetlerin bütün taleplerini kabul etmek ayrıca, muhtemel itiraz noktalarını da karşılamak yönündedir. Ancak aynı gün İcra Vekilleri Heyeti, Mareşal Fevzi Çakmak'ın da iştirakıyla toplanarak durumu tekrar gözden geçirip, bazı noktalarda daha farklı bir talimat vermiştir.

---

(1) Bu ifade «garantissant mutuellement la sécurité de toutes les frontières Balkaniques»dir.

«1. Sovyetlerin son talepleri, protokolün 8. maddesine Balkanik tabirinin ilavesi ve Balkan hudutlarının tarifi ve Türkiye tarafından protokola mütemmim olarak bir deklarasyon yapılmasıdır. Bu deklarasyonun en son şeklini size bu gün verdik. Maali şudur : hiç bir halde Türkiye Sovyet İttihadı aleyhine tevcih olunan her hangi hareketlere (acte'lara) karşı iştirak etmeğe kendisini taahhüt almış (angagé) addetmiyecektir. İcra Vekilleri bu üç talebin temin olunmasını ve deklarasyonun Tevfik Rüştü Beyin telgrafında yazıldığı şekilde yapılmasını ve mukavelenin bu halde imza edilmesini karar altına almışlardır. Bu sabah Sovyet Elçisinin beyanına göre Rusların talebi de bundan ibarettir.»

«2. 3. ncü maddenin kalmasında faide olduğu hakkında Dr. T. Rüştü Beyin mütalaasını İcra Vekilleri kabul ederek bu maddenin çıkarılmamasını muvafık görmüşlerdir.»

3. Protokolün 7. maddesi yerine Rusların kendi formüllerinde son ana kadar niçin ısrar ettiği bu gün anlaşılmıştır. 7. maddede akitlerin diğer bir memlekete tecavüzü «à l'égard de tout autre pays» tabirile yazılmıştır. Litvinof formülünde bu fikir «même ne participant pas au Pacte donné» tabiri ile ifade olunmuştur. Yedinci maddedeki «tout autre pays» tabirinin akitlere ait kalması endişesi gösterilmiştir. Bizce bu endişe varit değildir, ve Suriç de bunu son anda şart halinden çıkarmıştır. Bununla beraber bizim fikrimize göre yedinci maddeyi Litvinof formülüne göre yazmak müreccahdır. Bu suretle de Rusları bir kat daha tatmin etmiş oluruz. Buna çalışmamızın değeri vardır.

4. Ruslar mukaddemedeki «ordre territorial dans les Balkans» tabiri üzerinde bir talep dermeyan etmemişlerdir.

Biz zannediyoruz ki henüz bu formül Moskova'nın elinde olmadığından farkına varmamışlardır. (1) Bilâhare farkına varınca bundan Beserabya manası çıkararak çok telâş edebilirler. Bunun Balkan devletleri arasındaki hududların diyerek ve eğer arazi nizamı tabirini koymakta ısrar ederlerse, «dans les Balkans» yerine «entre les Etats

---

(1) Litvinof'un, daha Maximos metnindeki mukaddemede dahi mevcut olan bu tabiri bilmemesi imkânsız görünüyor. Ancak, tabir bilâhare protokolün 8. maddesindeki «frontières actuelles» tabirinin yerine ve «maintien de l'ordre territorial actuellement établi dans les Balkans» olarak geçirilmiş olduğundan ve Litvinof'un eline bir hayli genç ulaştığından İnönü'nün bu sebepten formulün Moskova'nın henüz eline geçmemiş olduğunu düşünmesi muhtemeldir. Litvinof'un itiraz etmemesinin sebebi muhtemelen bunu görmemiş olması değil daha dar manaya alınabilecek hudut kelimesinin kaldırılmış olması ve istediği deklarasyonun yapılmasının tarafımızdan kabulüdür.

balkaniques» denilerek münasip bir şekilde tavzihi çok ihtiyatlı bir hareket olacaktır. Zaten maksat da bundan ibaret olmak lâzımdır. Her halde şümüllü mâna ve bilhassa Beserabya manası kaldırılmalıdır.

«5. Protokolün altıncı maddesindeki sair maddelerin de Balkan devletleri arasında münhasır olduğu tekrar görülerek bu hususta bir talep dermeyanına lüzum görülmemiştir.

«6. Bu kararlar ve tavsiyeler ile beraber Dr. Tevfik Bey'e parlak muvaffakiyet temenni edilmiştir. İsmet - Ş. Kaya

Ş. Kaya, Aras'a gönderilen talimatı Moskova'ya tekrarlıyan bir telgrafında, Suriç'in Heyeti Vekile Kararından memnun olduğunu ve Hükümetinin bunu tasvip edeceğinden emin bulunduğunu ifade ettiğini belirterek, kararın hangi şartlar altında alındığını tasvir etmektedir.

Hüseyin Ragıp, derhal Karahan'la temas ederek Suriç'in telgrafını alıp almadıklarını sormuş, Karahan, Atina Sefirleri vasıtasıyla Aras'dan malûmat aldıklarını, bilâhare Suriç'in telgrafının da geldiğini ve ikisi birbirine tetabük ettiği için «meseleyi hal edilmiş addettiğini» söylemiştir.

Sovyetler bakımından mesele, ellerinde olan bilgiler nisbetinde halledilmiştir. Ancak açıkta kalan bir mesele vardır ki o da, T. Rüştü Aras'ın bahsettiği «deklarasyon», imza proseverbalinde bir Balkanlı mütecaviz olduğu takdirde misakın ona teveccüh eden ahkâmını tagyir etmiyeceği yolunda tasrih olur dediği ihtirazi kayıt meselesidir.

T. Rüştü Aras'ın bu kaydı koydurtmakta veya kabulde maksadı ne olursa olsun, Atatürk ve İnönü, böyle bir hükmün, deklerasyonun kıymetini hiçe indireceği ve Rusların imzasının alınmasını imkânsız hale getireceği kanaatındadırlar.

Başbakanlıktan gelen 9.2.1934 tarihli ve saat 9.30 kaydını taşıyan bir pusula, Atatürk'ün müdahalesini aksettirmektedir.

«Şimdi, Reisicumhur Hz. Şükrü Kaya Bey'i uyandırtarak, aşağıdaki yazının hemen Tevfik Rüştü Bf.'ye çekilerek, çekildiğinin arzını'emir buyuruyorlar.» «Altındaki kuyudu ihtiraziye ile deklarasyon hiçe indirilmiştir. O halde, 3. maddeyi kaldırmak icap eder ki Rusların bir itirazı olmasın. Bu da olmaz ise, Muahedeyi T. Rüştü Beyin tavsiyesi gibi üçerli imza etmek lâzımdır.»

İnönü de, aynı konuda, olmak üzere iki telgraf göndermiştir.

İlk telgraftaki ifadeler, Sovyetlerin endişelerinin Türkiye tarafından ne şekilde telâkki edildiğini göstermek bakımından ilgi çekmektedir :

«Bizim anladığımıza göre, Rus'ların teklif ettiği deklarasyonu yaptırmaktaki maksatları, Rusya Romanya arasında zuhur edecek bir aksiyon militere Bulgarların Ruslar lehine Romanya'ya karşı faaliyete geçmeleri halinde, Balkan paktının Bulgarlar aleyhinde akidlere tahmil ettiği teşebbüs Türklerin ademi iştirakini temindir. Deklarasyonun size bildiğimiz kayd dahilinde yapılmış olması bu ihtimali bertaraf ediyor. O halde, Rus - Romen muhasematında Rus lehinde harekete geçecek olan Bulgarları tevkif teşebbüsüne girişecek olan Türkiye Rus aleyhinde harekete geçmiş olacaktır. Bu ciheti Rus-Türk muahedesinin tahmil ettiği mükellefiyetle nasıl kabili telif olduğunu izah etmek müşkûldür. Bunu mütalea ettiniz mi ?»

Görüldüğü gibi, İnönü'nün ifadeleri bizzat protokol'de kayıtlı olan Balkanlılardan birinin mütecaviz olması halinde andlaşma taahhütlerinin saldırgan üye lehine işlemiyeceği kaydını nazarı itibare almamakta, soyut olaark «Rusya - Romanya arasında zuhur edecek bir aksiyon militer' halini derpiş etmektedir. Böyle umumi bil hal, bizzat Sovyetlerin saldırgan olması halini kapsıyacağı gibi, Sovyetlerin teşviki ile Bulgaristan'ın Romanya'ya saldırması ve bilâhare Sovyetlerin karışması şıklarını da içine alabilir. Bu ifadeler, İnönü'nün, kaydı ihtirazî'den niçin hoşlanmadığını ve Sovyetlerin itirazlarına sebep olacağı yolundaki kanaatının sebebi hakkında da bir fikir vermektedir.

İnönü, ayni gün gönderdiği ikinci telgrafında, deklarasyon'un istihdaf ettiği mananın, üçerli imzanın temin edebileceği durumu dolayısıyla sağlamaktan ibaret olduğunu, yani zahiren dörtlü olan pakt'ın hakikatte üçerli» olacağını ifade ederek, kaydı ihtirazînin, durumu «hiç Déclaration yapılmamış olduğu vaziyetten daha açık bir şekilde ağırlaştırmıştır» demektedir, Yani, deklarasyon sadece Romanya - Bulgaristan - Sovyet ilişkilerine inhisar ettiğine göre yapılmaması halinde Sovyetlerle Türkiye arasındaki anlaşmanın yorumlanması yoluyla Türkiye hareket serbestisini koruyacak iken, kaydı ihtirazî ile, sırf Balkanlı durumların bu kapsamın dışında bırakılması suretiyle eski duruma nazaran ilâve taahhüt almış olacaktır ki, böyle bir hal tarzı Sovyetleri de memnun edemediğine göre mana ve faydası kalmıyacaktır.

T. Rüştü Aras, talimatı yerine getirdiğini, «Deklarasyonu ihtirazî kayıtsız yaptım ve kaydı geri aldım. Diğer akitler de aynı politikayı takip edeceklerini ifade ettiler yani dediğiniz gibi olmuştur.» ifadeleriyle bildirmiştir. Mesele kapanmış addedilmekle beraber, bu «Türk deklarasyonu» hiç ümit edilmedik yerden, Balkan Paktı Antlaşmasının hazırlanması sırasında, pek teşvikkâr konuşan Venizelos tarafından, benzer mealde bir Yunan rezervi konmasına örnek olarak kullanılmıştır. Bu arada, T. Rüştü Aras'ın son iki gün zarfında aldığı talimatlara verdiği nihai cevap şöyledir : (1)

«Madde 1 — Muhtelif ve müteaddit iş'ar buyrulan telgraflardan anladığıma göre yaptırdığım ve imkânın azami haddine gelen son vaziyet şudur :

A) Litvinof'un teklif ettiği son deklarasyan aynen muahede mahiyetinde merbut bir vesika olarak yapıldı.

B) Ekalliyetler için yazılan fıkradaki «vesair» tabiri kaldırıldı,

C) «Ordre terri torial dans les Balkans» tabirinden kasdedilen akitlerin Balkan hudutları olduğu zikredilerek sekizinci fıkranın başlangıca tashih ve merbut diğer bir protokolde Balkan hudutları tadat olundu.

Madde 2 — Litvinof'un eski formülü aynen konulduğu takdirde mezkûr formüldeki «transgression» tabiriyle her güna taahhütler hiçe indirildiğinden kabul olunmamıştır.

Madde 3 — Artık bu derecede tadilatı kabul ettirdikten sonra ve bir de dün gece aldığım formül üzerine bugün öğle vakti gelen Hariciye Nazırlarına yukarda arzettiğim şekilde deklarasyon kabul ettirdikten sonra tekrar üçlü şekle avdet etmeğe imkân kalmadı.

Madde 4 — Sovyetler azami hudutla tatmin edilmiş ve iş bize teşekkür edecekleri hale gelmiştir.

Madde 5 — . . . . . .

Madde 6 — Bu keyfiyet önünde ve hemen her dediğimizi kabul ettirdikten sonra imza etmemek Şükrü Kaya Beyefendi'nin Suriç'e söylediği gibi elim bir inhizam olur. Sovyetlerin hemen her istediği yapıldığı için ayrıca bir muvafakat cevaplarına lüzum kalmamıştır. Yarın öğleye kadar (9 Şubat 1934) aksi bir emir gelmediği takdirde imza edeceğim maruzdur. Aras.»

---

(1) Bu telgraftan, Balkan Paktı Antlaşmasının 9 değil, 10 Şubat 1934 günü imzalandığı anlaşılmaktadır.

Balkan Paktı Antlaşmasının imzasını müteakip, Dışişlerinden Elçiliklere gönderilen tamimde, Antlaşmanın gayeleri ve mahiyeti şöyle tasvir edilmektedir :

1. «İtilafın esası akitlerin Balkan dahilindeki ve aralarındaki hudutları herhangi bir tecavüz ve taarruzdan masun bulundurmağı istemelerinden ibarettir. (1. ci madde) Balkan haricinde kalan hudutları için dört devletten hiçbiri diğerine karşı bir taahhüt altına girmiş değildir.

2. Diğer Hükümetlerle birlikte, Türk Hükümeti de Bulgaristan'ı iştirake davet etmiş ise de, «bazı hissi düşüncelere itibar ediyor görünen bu Hükümet» teklifi kabul etmemiştir.

3. Paktın Türkiye'nin dış siyasetinde önemi büyük olmakla beraber, Türk Hükümetinin şimdiye kadar takip ettiği harici siyaset veçhelerinde bir değişiklik manasına gelmediği gibi, başka Davletlere karşı karşılıklı mükellefiyetleriyle de çatışmamaktadır.

4. 1929'da Karahan'la imzalanan Mukaveleye göre «iki taraftan biri, diğerile karadan denizden müşterek hududa malik olunan herhangi bir üçüncü devletle yapacağı muahedeleri ancak diğerinin muvafakatını müteakip imza etmek mükellefiyetini deruhte etmiş» bulunduğundan «Hükümetimiz Moskova'ya karşı bu vecibesini yerine getirmiş olmak için hazırlanan misakı Sovyetlere ibraz ve bunun akdine onların rıza ve muvafakatını istihsal eylemiştir.»

Balkan Paktı Antlaşmasının onay safhasında cereyan eden bazı olaylar ve o zaman Yunanistan'da Muhalefet lideri olan Venizelos'un ısrarı ile, Yunan Parlamentosunda, konan umumi kaydı ihtirazinin henüz imzalanmış Antlaşmanın etkenliği ve mahiyetinden başka, o tarihlerde Avrupa ve Balkanlardaki siyasi hava hakkında bilgi vermesi bakımından ilgi çekicidir.

Venizelos'un, Atatürk ve İnönü ile konuşmalarında, Pakt konusunda ne derecede teşvikkâr ve hattâ müteşebbis olduğu daha önce belirtilmişti. İktidardaki Yunan Hükümeti ve onun Hariciye nazırı da buna uygun bir tutum takınmışlar, hattâ paktın ilk projesi Maksimos tarafından hazırlanmış, Romenler ve Yugoslavlarla ilk müzakereler de onun tarafından yürütülmüştür. Maksimos sonuna kadar müstakar bir tutum ve siyaseti devam ettirmiştir. Buna karşılık, müzakeratın dışında bırakıldığını ileri süren Venizelos, imzalanan Paktı beğenmemiştir. Paktın imzası sırasında Girit'te bulunan Venizelos, (1) döner dönmez Paktın bu şekliyle tasdik edilmemesi için

(1) Venizelos'un bu tarihlerde kasden Atina'dan ayrıldığı dahi ileri sürülmektedir.

kampanyaya girişmiş ve Fransa, İtalya ve İngiltere gibi büyük devletlerin sefaretleriyle teması ihmal etmiyerek destek sağlamağa çalışmıştır. Türkiye'nin Atina Elçiliğinden gelen bir raporda, Yunan Parlamentosunda uzun bir hazırlıktan sonra yapılan bu tasdik muamelesi ile Venizelos'un muhalefetinin sebepleri üzerinde geniş bilgi vardır.

Vezizelos, Atina'da yabancı misyonlar dahil yaptığı temaslarda Türk Elçisi Enis Akaygen ile de görüşmüş ve Pakt üzerindeki tereddütleri ve görüşlerini İnönü'ye bir mektupla bildireceğini söylemiştir. Venizelos'un endişesi, Balkan Paktının, hudutların garantisi yüzünden, Yunanista'ı büyük devletlerle harbe sürükleme ihtimalidir. Tabiatiyle, Yunanistan için bu büyük devletlerin başında İtalya gelmektedir ve özellikle, İtalya ile Yugoslavya arasında bir harp o tarihlede ihtimal dışı sayılmamaktadır.

İnönü Türkiye'nin Atina Elçisi Enis Akaygen'e gönderdiği cevapta Venizelos'un mektubu gelince tabiatiyle «layık olduğu ehemmiyetle» cevaplandıracağını belirttikten sonra«Paktın bize tasdiki mukarrerdir. Aşikârdır ki, M. Venizolos'un ihtirazı kaydı her muahedede olduğu gibi Yunanistan Pakt'tan vazgeçmesi gibidir. Halbuki bizim samimi kanaatımıza göre Pakt Yunanistan için azami derecede faydalıdır» denmekte ve Maksimos'la de görüşüp, muvafakatını aldıktan sonra sözlerini Venizelos'a nakletmesini istemektedir:

Tevfik rüştü Arasda aynı mahiyette bir mesajı Venizelos'a göndermekte ve özellikle, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri dolayısıyla yapılan malum deklarasyon'la Venizelos'un fazla ilgilenmesini kınamakta, Türkiye'nin Balkanlarda bir hududuna mukabil, Yunanistan'ın bütün hudutlarının garanti edilmiş olmasına dikkati çekmektedir.

Venizelos'un İnönü'ye gönderdiği 22 Şubat 1934 tarihli mektupda ileri sürdüğü başlıca mülahazat şunlardır.

1. Paktın kaleme alınışında sarahat bulunmaması, Yugoslavya ve Romanya'ya bunu bir savunma andlaması şeklinde tefsir ve binnetice, «tehdidin hangi şerait altında ortaya çıktığından müstakillen» Türkiye ve Yunanista'a, Balkan hudutlarını tehdit edilmesi halinde silâhlı yardıma gelme mecburiyetini yükleme imkânını vermektedir.

2. Bulgaristan Pakta iştirak etmedikçe, Romanya ile Rusya arasında Beserabya yüzünden çıkacak bir harpte Bulgaristan Rusya'nın Müttefiki olarak habe davet edilirse Türkiye ve Yunanistan'ın

Bulgaristan'a saldırarak, Rusya ile harbeder duruma girmeleri icap edecektir. Keza, bir İtalyan - Yugoslav çatışmasında Bulgaristan da Yugoslavya'ya karşı harbe devet edilirse, Bulgaristan'a hücum edecek olan Türkiye ve Yunanistan, İtalya'ya karşı savaşa girmiş olacaklardır.

3. Pakt, Venizelos'un kanaatınca, Balkanlarda statu quo'nun değişmesine aleyhdar dört devletin politikalarının beyanıdır ve tehlike anında dört devlet alacakları tedbirleri ahenkleştirme taahhüdüne giriyorlar, Tabiatıyla, bir askeri yadım ihtimali bertaraf edilmekle beraber, şekli bir taahhüt haline de getirilmemeiştir.

Şu halde, böyle bir askeri yardım yapılacaksa, yapan devletlerin hayati menfaatlerini, Türkiye ve Yunanista'ın İtalya ve Rusya gibi büyük devletlerle harbe tutuşması gibi, çok büyük tehlikelere sokmaması şartıyla yapılmalıdır!

4. Balkan paktının, yukardaki den farklı bir şekilde tefsiri, sadece bizi tehlikelere maruz bırakmaz, ayni zamanda, 1930 Ekim de Ankara'da Türk-Yunan Anlaşmasını imzalarken memleketlerimiz için çizdiğimiz politikamızın temellerini sarsmak olur. Bu politika, Balkanlarda nüfuz mücadelesine girişen büyük devletler arasındaki rekabete karışmaktan sakınmaktan ibarettir.

5. Eğer Hükümetimizin Pakta verdiği mana, Tevfik Rüştü Beyin Atina'daki dostlarına söylediği gibi, paktın bize kesin bir askeri yardım mükellefiyeti yüklemediği şeklinde ise, herşey normal yürüyecek ve Türkiye ile Yunanistan Paktı tasdik edeceklerdir. Fakat Yunan Hükümeti askeri yardım taahhüdü almış ise, liberal Parti, Seneto'daki çoğunluğundan istifade ederek, tasdik belgesine, askerî yardımın mecburi olmadığı hükmünü koydurmak için teşebbüste bulunacaktır.

6. Venizelos bu tefsir tarzı üzerinde Türk Hükümetinin görüşünü bilmek istediğini ifade ettikten sonra, eğer Türkiye askeri yardım taahhüdünün zorunluluğunu kabul ediyorsa, «böyle bir tefsirin Yunanistan ve Türkiye için yaratacağı tehlikeleri azaltmak için» bir formül teklif etmektedir. Formüle göre tasdik belgelerine şu kayıt konmalıdır : «Dört devlet tarafından taahhüt edilen askeri yardımın», ancak Milletler Cemiyeti'nin, azalardan bir veya birkaçının, üçüncü bir devletin tahrik edilmemiş bir tecavüzüne maruz kaldığının karar altına alması halinde ve şekli ve vüsati aynı kararda belirtilecek şekilde olması şartiyla yapılması. Zira, Venizelos'un kanaatınca Bulgaristan'ın katılacağı bir İtalyan - Yugoslav harbi halinde, Milletler

Cemiyeti, Yunan şehirlerinin ve ticaret filosunun İtalyan donanması tarafından tahribi bahasına, Yunanistan böyle bir askeri yardım yapma tavsiyesinde bulunamaz. «Konsey aynı şeyi tabiatiyle bir Rus-Romen harbi dolayısıyla Türkiye için de yapamaz.»

İnönü, Venizelos'a verdiği 6 Mart 1934 tarihli cevabında şu noktalar üzerinde durmaktadır :

«1. Balkan Paktının gayesi, Balkan devletleri arasında kuvvete başvurmayı önlemek, aynı zamanda bu devletlerin bağlatıcı veya iştirakçi sıfatıyla Balkanlar dışındaki devletlerde Balkanlılara tevcih edilen tertiplere girişmelerini önlemektir.

2. Bulgaristan'ın Pakta dahil olmayışının mahzurlarına gelince; şünhesiz ki girmesi çok arzuya şayandır ve Pakt imzasına açıktır. Fakat girmemiş olması, Pakt üzerinde yeniden müzakerelere girişmek için kafi bir sebep değildir.

3. Sovyet - Türk münasebatı hakkında söylediklerinize gelince, iki memleket sağlam ve sadık bir dostluk ve Sulhün muhafazası için tam bir menfaat birliği ile bağlıdırlar. Kaldı ki, Ankara Muahedesi gereğince. Türkiye'nin rızası olmadan Sovyetlerin Bulgaristan ile bir Andlaşma yapmasına imkân yoktur ve yine bu Muahede gereğince, Türkiye Paktı imzalamak için Sovyetlerin müsaadesini almıştır. Ayrıca Rusya ile Romanya arasında imzalanan «Mütecavizin Tarifine Mütedair Mukavelename» mucibince, bu iki devlet birbirine saldırmamayı taahhüd etmişlerdir.

4. Yugoslavya'ya karşı bir İtalyan taarruzu ihtimaline gelince, bu ancak Kellogg Misakının çiğnenmesi suretiyle olur ve bu konuda Fransa ile Yugoslavya arasında bir savunma anlaşması mevcuttur. Bu durumda, samimi olarak sulhü koruma politikasına inandığımız İtalyan'ın ihtilafları onu tek başına bu derecede büyük bir maceraya sevkedecek vüsuta ulaşmadıkça harekete geçmesi beklenemez. Böyle bir ihtimalin vukuu halinde de meseleyi bir Avrupa kavgası şeklinde görmek icap eder ki, bunun da Balkanlarda başlatılmamasında hudutsuz menfaatlerimiz vardır. Paktın en büyük değeri de Balkan devletlerinin büyük devletler arasındaki rekabete alet olmamalarının teminidir.

5. Eğer Orta Avrupa meselelerinden veya Londra'da alınan taahhütlerden dolayı bir Avrupa harbi çıkarsa, bize düşen şey, «her iki Trakya üzerinde hissiyatı emniyet verici olmaktan uzak» bulunan Bulgaristan'ı yerinde tutmak ve tarafsızlığımızı muhafaza etmektir.

«Şu halde, Bulgaristan makul bir müddet içinde Balkan komşularıyla saldırmazlık anlaşmaları yapmadığı veya Pakta girmediği takdirde, askeri hükümlerle tamamlıyarak, Pakta bütün teminatları getirmek lâzımdır.» Bütün bu sebeplerle, tecavüzün tarifi için azası dahi bulunmadığımız Milletler Cemiyeti Konseyi'ne (1) gitmek, bu kadar yıl uğraştıktan sonra, Balkan işlerinin idaresini başka devletlerin eline bırakmak demek olur.

6. Diğer taraftan, kendilerine Paktın gayelerini uzun uzun anlattığımız İtalyanların, esasen Yugoslav-Rumen anlaşması ile mefluç hale gelen Bulgaristan'ın dostluğunu Türkiye ve Yunanistan'ın dostluğuna tercih edeceğini de zannetmiyorum.»

Venizelos'un bu müdahalesi, Yunan senatosunda Paktın tasdikinin önceden Muhalefetle Hükümet arasında mutabakata varılan aşağıdaki kayda bağlanması ile sonuçlanmıştır.

«Balkan Paktı'nın gayesi sadece Balkan hudutlarının bir Balkan devletinden gelecek tecavüze karşı teminidir.

Binnetice, Yunanistan, Paktla taahhüt ettiği vecibelerin icrası dolayısıyla hiçbir şekilde büyük devletlerden birine karşı harp edemez.»

Böylece, Yunanistan Paktı değerini büyük ölçüde düşüren yukarıdaki kaydı itirazi ile tasdik etmiştir. (2)

Venizelos'un bu şekildeki hareketi, Yunan siyasi çevrelerinde, iktidardan düşmüş olan bir şahsın inatçılığına ve harici siyaseti sadece kendi sahası olarak addetmesine ve nihayet Yunan dahili siyasetiyle ilişkin durumlara bağlanmıştır. Ancak, Türkiye'nin Atina Elçiliğinden gelen Nisan 1934 tarihli raporda, bu davranışın Venizelos'un iktidarda bulunduğu yıllardaki siyasi akide ve hatta taahhütleriyle ilgili olduğu belirtilmektedir. Elçiliğin raporuna göre, Mös-

---

(1) Türkiye, Milletler Cemiyetinin üyesidir fakat burada İnönü'nün bahsettiği, Milletler Cemiyeti Konseyi'nde üye değildir.

(2) Andlaşma, Yunan parlamentosunda bu şekilde tasdik edilmiş ise de, bilâhare özellikle Yugoslavların tepkileri sonucunda, bu kaydın Yunanlılarca bir tefsiri yapılmıştır. Filhakika, Yunan Hariciye Nazırı Maksimos, Titulescu'ya, 19 Mayıs 1934 tarihli bir mektup göndererek parlamento'da yapılan beyanatların «Balkan Paktına Ek Protokolün 3. maddesini ne mana ve de şümülü bakımından hiçbir şekilde tadil etmediğini» teyid etmiş ve 3 Haz. 1934 tarihinde, Cenevre'de toplanan dört Nazır bir Procès Verbal ile bir beyanı andlaşma hükmünde olmak üzere not etmişlerdir. Ancak «Yunan revervi» 1935'de Maksimosun ağzından daha ayrıntılı olarak tekrarlanmıştır.

yö Venizelos «.... gizli mükâlemelerinde memleketimiz üzerinde İtalya amalinden de imaen bahsetmesi üzerinde tavakkuf edilmesi lâzımgelen bir noktadır». Venizelos'un «İtalya'nın Doğu Akdenize doğru genişleme temayülünün alacağı şekillere ve bu arada Yunanistan'ın 12 adayı alması ihtimaline intizaren» Yunanistan'ın hal ve harekâtını temine çırpınarak çalışması bu vaziyetten ileri gelmektedir.» Halbuki, «Balkan Paktı.....derpiş ettiği taahhüdat itibariyle..... Yunanistan'ın eline kolunu bağlamış olacaktır.» Yine aynı raporda, Venizelos'un şahsi düşmanı M. Rallis'in Türk Elçiliği Başkâtibine, Eski Başkan'ın «İtalya'ya karşı çok maddi taahhüdatla bağlı bulunduğu» yolunda ifadede bulunduğu kayıtlı ise de Venizelos'un bu şekil art düşünce veya taahhütlerine delil teşkil edecek kesin bir bilgi yoktur. Unutulmamalıdır ki, Türkiye gibi Yunanistan da aslında İtalyan niyetlerinden ve dostluğundan emin olamamıştır, ve hem Türkiye hem de Yunanistan'ın Balkanlıdan çok Akdeniz memleketi olmaları dış siyasetlerinde kesin bir etki yapmıştır. İlerde de görüleceği gibi, bu etki Türkiye'yi Akdeniz hudutlarının temini için Fransa ve İngiltereye yaklaştırmıştır.

Balkan Paktının Kuruluşunun akisleri.

Osmanlı İmparatorluğunun Orta Avrupa'dan çekilmeye başlanmasından itibaren önce XIX asırda ki İstiklâl mücadeleleri ve daha sonra büyük devletlerin kışkırtmalarıyla da alevlenen anlaşmazlıkları yüzünden bir türlü barış yüzü görmeyen Balkanlılar arasında böyle bir andlaşmanın gerçekleştirilmesi dört devlet halkları tarafından sevinçle karşılanmıştır. Siyasî mahiyetteki andlaşmanın, iktisadî kültürel ve sosyal alanlarda yeni bir işbirliği devrine yol açacağı ve Balkanlılar arasında gerçek bir sulh ve gaye birliğine doğru ilerleneceği ümitleri belirmiştir. Ancak, Balkanlılar arasında anlaşmayı kolaylaştıran unsurlar kısa zamanda değişen siyasi şartlar ve esasen bir buhran öncesinde bulunan Avrupa'daki yeni gelişmeler yüzünden, andlaşmanın siyasî gücünü ve inandırıcılığını azaltan bir etki yapmakta gecikmemiştir.

Balkan Paktı'na indirilen belki de ilk darbe, Yunan Parlementosunda Venizelos'cuların koydurduğu ve bazılarının ihtirazi telâkki ettikleri kayıttır. Bundan en fazla alınan ve esasen bir kısım kamuoyunun Bulgaristan ile anlaşılmadığına kızan Yugoslavyadır. Belgrad Elçiliğinden gelen Nisan 1934 tarihli telgrafta Yugoslavların hissiyatı şu şekilde ifade edilmektedir;

«Atina'da maruz kaldığı tefsirler dolayısıyla, vaktiyle dört Hükûmet arasında tesbit edilen mehum ve şumulûnde büyük tegayyürat hasıl olduğu iddia olunan Balkan Misakına burada kıymet ve ehemmiyetten düşmüş nazarile bakılmakta ve bunun Türk - Yugoslavya dostluğu ile ihya ve takviyesi düşünülmektedir. Şimdiye kadar Misakın (Yugoslavye tarafından) tasdiki Yunan Hükûmeti (Meclisleri) tarafından tasdikine intizar olunuyordu. Dün Hariciye Müsteşarına, Atina Parlamentosu Andlaşmayı tasdik etti, siz ne vakit tasdik edeceksiniz diye sordum. Cevaben balâdaki mülahazatı tekrar ettikten sonra tasdik keyfiyeti M. Yeftiç ile Tevfik Rüştü Beyefendi'nin mülâkatından sonra düşünülecektir dedi.»

Yugoslavların bu endişesi, protokol'ün 4. maddesine göre yapılacak askeri andlaşmalarda ilerleme kaydedilmesinden sonra bir hayli karşılanmıştır. Eesasen, Bulgar saldırısı ihtimaline karşı Türkiye ve Romanya'nın kaydı ihtirazsız garantilerini almış ve İtalya'ya karşı siyasî durumu kuvvetlenmiş olması dolaysıyla Paktın Yugoslavya için bir hayli tatminkâr olduğu da bir gerçektir.

Pakta karşı en belirli tepki İtalya'dan gelmiştir. İtalyanların Pakt teşebbüslerinden, başındanberi memnun kaldığı belirtilmiştir. Şubat 1934 tarihinde, Paktın imzasından bir hafta sonra Roma Büyükelçisi Vasıf Çınar'dan gelen bir telgrafta İtalyanların yaptıkları bazı teşebbüslerden bahsedilmektedir. «Sofya'daki İtalya Sefiri, Rusya ile Bulgaristan münasebatının tesisi lüzumu hakkında Bulgar Hükûmetine demarş yapması için emir almıştır. Moskova'daki İtalyan sefiri de Balkan Paktının aktinin en tehlikeli neticesi olarak Yugoslavya ve Bulgaristan arasında hakiki bir taharrübün hasıl olacağını ve bu vaziyetin önüne geçmek için Bulgaristan'ı tanımasının faideli olacağını bildirmiştir. Sovyet Hükmetinin sefirlerine Balkan Paktı dolayısıyle verdiği talimat şudur :

«Biz Balkan Paktına taraftar değiliz. Yalnız teşebbüs dost bir memlketten geldiği için mümanaat etmedik zaten menafiimizin siyanet edileceği de taahhüt edilmiştir.»

İtalyan Hariciye Müsteşarı M. Suviç'in noktai nazarına göre Türkiye'nin Hariciye politikasında esaslı bir değişme vardır. Tür-

kiye'nin İtalyan sözlü teminatlarına rağmen İtalyan dostluğundan emin olmadığı da bilinmektedir.

Bu şartlar altında Mussolini'nin 19 Mart 1934'te Faşist Kongresinde verdiği nutkunda İtalya'nın tarihi emellerinin Asya ve Afrika'da olduğunu açıkca ifade etmiştir. Tabiatıyla bu beyan Türk basınının şiddetli tepkilerine yol açmıştır.

Suviç Türk Büyükelçisini davet ederek, «Türkiye'nin bir Avrupa devleti olması sebebiyle Mussolini'nin nutkunda Türkiye'yi rencide edecek hiç bir ima mevcut olmadığını ve aramızda mevcut iyi münasebetlere rağmen Türkiye matbuatının mezkûr nutku tenkid ettiğini söyleyerek şikâyette bulunduğu» bildirilmekte ve yine Roma Büyükelçiliğinin bir başka telgrafında Roma matbuatının, «Balkan Misakında gizli şeyler olduğunu ve bu meyanda Yugoslavya'nın ve Yunanistan'ın Arnavutluktan arazi alacakları ve İtalya'nın Adriyatik veya Anadolu sahillerine bir debarkman ihtimaline karşı tedbirler tezekkür edildiğinin neşr edilmiş olduğu» yazılmaktadır. Bu son telgrafa cevaben, Büyükelçiliğe «bu sun'i yalan ve İtalya menabiinde çıkarılan haberler hakkında hiç bir tekzip teşebbüsünde bulunulmaması iş'ar olunmuştur.» Suviç'in teşebbüsüne cevap olarak da, Mussolini'nin nutkunun «sulh havası itibarile «enkietan» olduğu ve binaenaleyh Türk matbuatının neşriyatı çok mutedil ve daha çok her taraftan gelen malûmata makes olmağa, münhasır neşriyatın önüne tamamiyle geçilmesi mümkün olmadığı ve herhalde Mussolini ile konuşarak evvelemirde nutkun karilin-

Yugoslavlar tarafından da Mussolini'nin nutkunun Balkan Paktının kuruluşu ile Türkiye'nin yaptığı teşebbüsler için bir gözdağı vermek şeklinde yorumlandığı anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin Belgrad Büyükelçisi, Yugoslav Hariciye Nazırı Yeftiç ile görüşmesini şöyle nakletmektedir :

«M. Yeftiç Mussolini'nin nutkunu Türkiye-Yugoslavya noktai nazarından Zatı Devletleri gibi Türkiye ile Yugoslavya'nın Balkanlarda almış oldukları ve devam kararında bulundukları vaziyeti ihlâl için yapılmış bir teşebbüs mahiyetinde bulmaktadır. Müşarünileyhin fikrine göre Türk Yugoslavya dostluğunun Balkanlar va-

ziyetine hakim olacağı kanaatının İtalya'da yer tutmağa başlamış olması İtalya'yı bu gibi teşebbüslere sevk etmektedir . . . Asya hedefinin Balkan vaziyetine Türk-Yugoslavya anlaşmasına bir darbe olmak ve Afrika hedefinin de Fransa aleyhine Almanlara hoş görünmek için ileri sürülmüş bulunduğu fikrindedir.»

İtalya gibi, Bulgaristan'ında Pakt'tan hiç memnun kalmadığı biliniyor. Bulgar gazeteleri Pakt aleyhinde geniş neşriyat yapmışlardır. Bulgar basınına göre Pakt esas itibariyle bir Yugoslav-Bulgar yakınlaşmasını önlemek için yapılmıştır ve Ekim 1934'te akdedilen ilk Balkan Konseyi toplantıları arasında, «herkes Yugoslavya'ya kur yapıyor, maksat Yugoslavya'nın Bulgaristan ile ayrı bir anlaşma yapmasına mani olmaktır ve bunun temin için herşey vadediliyor.» demiştir. Mamafi, şurasını belirtmek lâzımdır ki, Bulgar basınının tamamı pakt aleyhtarı değildir ve bir kısım gazeteler, Paktın aleyhinde olmaktan çok Bulgaristan'ın katılmasını mümkün kılacak iç ve dış şartların mevcut olmasından yakınmaktadırlar.

2 Şubat 1934 tarihli Manchester Guardian gazetesi Paktın kuruluşunun siyasî sonuçlarını, bilhassa İtalya ve Bulgaristan bakımından incelemekte ve ezcümle şunları belirtmektedir :

«Hayra olsun, şer'e olsun, İtalya, Orta Avrupa ve Balkanlarda revizyonizme bağlıdır. Bunu, kendi nüfuzunu yapmak ve devam ettirmek için en iyi bir vasıta saymaktadır . . . Bulgaristan da şüphesiz, Balkanlarda sulhün tesisine mukavemet etmek için özel sebepleri olan İtalya ve Macaristan tarafından Pakta girmemeye teşvik edilmiştir . . . Pakt bilhassa Yunanistan için bir başarıdır. Zira, Ege denizine mahreç temin etmek için bir tek Yunanistan'la müzakere etmek durumunda olan Bulgaristan şimdi dört devleti blok halinde karşısında bulacaktır . . . . Bulgaristan'ın bu endişesi İngiliz politikasında da makes bulmuştur; Atina'daki İngiliz Elçiliği, Paktın bu şekilde imzalanmasından dolayı teessüflerini resmen bildirdi. Netice itibarıyla, Paktın hükümleri, büyük devletlerin Balkanlardaki anlaşmazlıkları istismar etmelerini eskisinden daha güç hale getirebilir; fakat Bulgaristan'a karşı menfi bir cephenin kurulması, Bulgarların başka yerlerde destek aramalarına karşı en iyi çare değildir.»

Pakt gereğince yapılan askerî Anlaşmalar :

Askerî anlaşmalar hükmünün gerçekleştirilmesine, Paktı şartlı olarak onaylayan Yunanistan'la Türkiye arasındaki temaslarla başlanmıştır.

Ankara'daki Yunan Elçisi, T. Rüştü Aras'a arzedilmek üzere Hariciye'ye gönderdiği bir mektupta, yakında yapılacak Balkan Paktı Hariciye Nazırları toplantısından önce (14 Haziran 1934 tarihli Cenevre toplantısı) şu noktalarda Türk Hükûmetinin düşüncelerini öğrenmek istediklerini ifade etmektedir.

1) Türk Genelkurmay Başkan Yardımcısı tarafından Atina'da başlatılan askerî görüşmeler «bu görüşmelerde ele alınan bütün ihtimaller iki taraf için müşterek olmalarından dolayı hızlandırılmalı ve azamî ölçüde genişletilmelidir.»

2) «4. maddenin tatbikatı için terakkinin tedricen tahakkuku Türkiye ve Yunanistan'ın müşterek menfaatınadır; zira bu tatbikat, Türk - Yunan andlaşmasında söz konusu olmayan birçok nazik meseleleri ortaya çıkaracaktır.»

3) Çalışmanın esas gayesi, «askerî garantinin ne şekilde tatbikata konacağının teferruatlı bir şekilde tetkikidir. Bilâhare askerî anlaşmaların ihzarına, her memleketin askerî katkısının onu, büyük devletlerle harbe sokamıyacağı kaydıyla geçilir.»

Bu görüşmeler, Ancak hiçbir kayda tabi olmayan 14 Eylül 1933 tarihli Türk - Yunan Andlaşmasına istinaden Türkiye ile Yunanistan arasında parafe edilen fakat imzalanmayan bir Askerî Konvansiyon'un hazırlanması sonucuna varmıştır (4 Kasım 1934). Bu Konvansiyon :

— Türkiye ve Yunanistan'ın her hal ve şartta, müşterek hudutlarının ihlâline, uygun askerî tedbirlerle karşı koyacakları,

— İki tarafın selâhiyetli makamlarının, müştereken alınacak tedbirleri tesbit edecekleri,

kaydını taşımaktadır.

T. Rüştü Aras, Cenevre'de Yunanlılarla hazırlanan mukaveleden Yeftiç ve Titulescu'ya haberdar etmiş ve bunun Balkan Paktını takviye eder mahiyette görüldüğüne, diğer memleketler arasında askerî mukavele olmasa dahi Paktın lafzı gereğince «Balkan Paktı An-

laşmasını ihtirazî kayıt olmayarak tasdik etmiş olan Türkiye, Yunanistan ve Romanya için Balkan Paktı Antlaşmasında imzası olan dört devlet hakkında her türlü yardım ve Konsultasyon işi olduğu gibi konsultasyon neticesinde derhal askerî yardıma geçilmesi de pek muntazar ve zarurî olduğundan» Yunanistan'la diğerleri arasında askerî anlaşmaları teshil edeceği üzerine dört Nazırca mutabakata varıldığını Ankara'ya bildirdikten sonra, dönüşünde mukaveleyi Atina'da imzalamak için yetki istemiştir. Ancak T. Rüştü Aras'a verilen talimat olumsuzdur. Gerçekten Filhakika İnönü, «Vekiller Heyetinin tetkiki ve Atatürk'e arzdan sonra» kaydıyla şu talimatı vermiştir.

«Yunanistan ile Yugoslavya ve Romanya arasında askerî mukavele şimdilik yapılamadığı anlaşılıyor, Yunan muahedesi sebebi ile bizim ile olan askerî tesanüdün baki kalacağına dair ortada bir tahriri vesika yoktur. Bu halde biz Yunan askerî mukavelesi yüzünden diğer mukaveleler ile kazandığımızı gaip edeceğimizden çekiniyoruz. Şifahen vaziyeti bir defa daha mütalea etmemize fırsat vermeniz için Atina'da askerî mukaveleyi imza etmeyerek avdet etmeniz lâzımdır. Atatürk'ün kat'î emri budur.

İnönü - Ş. Kaya»

Yunanistan'la Romanya ve Yugoslavya arasındaki Askerî mukavele gerçekten hiçbir zaman imzalanamamış, buna karşılık Türkiye, Yugoslavya ve Romanya arasındaki mukaveleler hem Hariciye Nazırları hem de Genelkurmay Başkanları seviyesinde yapılmıştır. Genelkurmay görüşmelerine ve sonradan asıl askerî tatbikat anlaşmalarına varan Konvansiyon, T.B.M.M.'nin 25.10.1934 tarihli gizli celsesinde kabul ettiği 2584 sayılı Kanun gereğince Reisicumhur tarafından onaylanmıştır.

Konvansiyon, Pakt ve ona ekli protokol maddelerine açıklık getirmesi bakımından önemlidir ve aynı zamanda, Yunanistan'ın böyle bir anlaşmaya girememesinin sebebini de izah etmektedir. Birinci Maddede Türk rezervinin (sovyet rezervi) geçerli kaydedildikten sonra şu hususta mutabakat kaydedilmektedir.

«Mümzi iki devletten birisi (1) hangi şartlar tahtında olursa olsun bir Balkanlı devletin bir diğer Balkanlı veya Balkanlı olmayan

---

(1) «İki devletten birisi» tabirinin kullanılmasının sebebi anlaşmanın ikişerli, yani Türkiye ile Romanya, Türkiye ile Yugoslavya şeklinde imzalanmış bulunmasıdır.

devletle birlikte hareket eden bir Balkan devletinin tecavüzüne uğradığı takdirde, diğer akid Taraf, tecavüzü kendisine yöneltilmiş sayacak ve, müşterek hudutları bulunduğu mütecaviz balkan devletine karşı askerî harekâta girişecektir. İkinci madde, taraflardan biri 2. maddedeki mükellefiyetlerinin yerine getirilmesi sırasında, Balkanlı olmayan bir devletin tecavüzüne uğrarsa, diğer taraf da bu mütecavize karşı savaşa girecektir.

Bu suretle her iki madde de, İtalya ile Balkanlı bir devlet arasında çıkacak bir harbe, bazı şartlarla, diğer üyelerinde katılacağını öngörmektedir. Yunanistan'ın bu anlaşmaya taraf olmamasının sebebi de, işte bu «Balkanlı olmayan devletle» savaşa giremeyeceğine dair Yunan parlamentosunda koydurulan kayıttır. Şurası bir kere daha belirtilmelidir ki, Protokol'e dahil Türk rezervi'nin (veya deklârasyonun) muteberliği zikredilmiş olmakla, askerî anlaşmanın Sovyetler Birliğine karşı Türkiye'nin katılması bakımından geçerli olmayacağı da kabul edilmiş bulunmaktadır.

Yunanistan'ın, Paktın diğer üyeleri arasındakiaskerî anlaşmalara girememesi, «İtalyan rezervi» diye anılan ve Yunanistan'ın andlaşma karşısındaki hukukî durumunu tavzih eden beyanla sonuçlanmıştı.

Yunanistan'ın bu taahhütlere girişmemesi, tabiatıyla, İtalya'dan gelebilecek bir tehlikeye en fazla maruz kalan Yugoslavya'yı endişelendirmiştir.

Yugoslav Başvekili ve Hariciye Nazırı, Stoyadinovitch kendi Hükümeti ile Yugoslavya ve Romen Hükümetleri adına Yunan Hükümetinden şu suallerin cevabını istemiştir.

1 — Yunanistan Balkan Antantı politikası takip edecek midir ?

2 — Yunanistan diğer üyelerle şu ihtimallere göre bir askerî protokol imzalamaya hazır mıdır?

a) İtalya'nın Balkan Antantı karşısında müdahale ettiği bir Balkan çatışması.

b) «Sırf Balkanlı» bir çatışma.

c) Balkanlıların İngiltere ve Fransa'nın yanında oldukları ve İtalya'nın da bu devletlerin karşısında bulunduğu bir çatışma.

Metaksas'ın bu suallere cevabı şu olmuştur :

1 — Yunanistan Balkan politikası takibine kararlıdır.

İtalya'ya karşı da, 1928 tarihli andlaşması dışında taahhütleri yoktur.

2 — Yunanistan aşağıdaki ihtimalleri nazarı itibare almaktadır

a) İtalya'nın Antant'a karşı olduğu bir Balkan ihtilâfında :

Yunanistan otomatik olarak savaşa giremiyecek, M.C. kararlarını yerine getirmek kaydı ile bitaraflığını muhafaza edecektir. Bu ihtimale göre bir askeri anlaşma yapmaya lüzum yoktur.

b) Sırf Balkanlılar arası bir çatışmada Yunanistan, daha önceden mutabık kalınacak kuvvetlerle savaşa katılacaktır. Bu mukavele, Bulgaristan'ın yalnız veya Arnavutlukla, Macaristan'ın ise tek başına yapacağı bir tecavüz hali için de muteberdir.

c) Bir büyük devletin Fransa ve İngiltere'ye karşı olacağı ve Balkanlıların da bunlar yanında yer alacağı bir savaş ihtimalinde ise, Yunanistan, bu iki devlet ve Balkanlılarla, çatışmadaki hareketinin (action şekil ve vüsatini tayin etmek için görüşmeye (Concerter) hazırdır.

Yani, Yunanistan'ın savaşa iştiraki bu halde de otomatik değildir.

Yunanistan'ın o günün şartları ve girişmiş olduğu taahhütler tahtında verdiği bu kararların ne dereceye kadar kendi menfaatlerine yararlı tedbirler olduğu cevaplandırılması güçtür ve tabiatıyla konunun dışında kalmaktadır. Ancak bilinen husus şudur ki, İtalya Yunanistan'a saldırdığında İngilizler Balkan Paktının tutumunu sormuş ve Saraçoğlu kendilerine, Pakt gereğince Yunanistan'a bu durumda hiçbir vecibeleri olmadığını bildirmiştir.

Türkiye'nin Balkan Paktı politikasının etkenleri :

Yukarıda da görüldüğü gibi, Balkan Paktı, alelâde bir yardımlaşma andlaşması değildir. Üyeler arasında, belli şartların gerçekleşmesi halinde, karşılıklı savunma taahhütlerinin ne şekilde yürürlüğe gireceği açık bir şekilde belirtilmiştir.

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, SSCB ile bilinen 17 Kasım 1925 tarihli «Dostluk ve Bitaraflık Andlaşması» ve Yunanistan'la 1930 tarihli Dostluk Andlaşmasından başka yabancı devletlerle önemli siyasî-askerî taahhütlerle bağlı bulunmayan Türkiye'nin, «Avrupa'nın barut fıçısı» diye isimlendirilen bölgesinde ani denebilecek bir şekilde üç devletle karşılıklı savunma taahhütlerine girmesinin sebepleri nelerdir? Bu noktaların mümkün olduğu ölçüde yorumdan kaçınarak, metinlere dayanarak incelenmesinin, 1930-1938 devresine ait Türk dış siyaseti ve bunun yanında Türkiye'nin büyük devletler ve bilhassa Sovyetlerle ilişkileri açısından önemli bazı hususları aydınlatması mümkündür.

Türkiye'nin bir nevi tek devletle siyasî bağlılık durumundan çıkma gereğini hissetmesinin sebebi 1930'larda Türkiye'nin dış siyaseti ve Avrupa'nın politik durumunun kısaca gözden geçirilmesi ile daha iyi anlaşılacaktır.

Türkiye, henüz 10 yıl önce, Yunanistan, İngiltere, Fransa ve hatta İtalya'ya karşı bir ölüm ve kalım savaşı vermiş ve bunun neticesinde, 1. Dünya Harbinin getirdiği politik nizamı değiştirerek millî haklarını geniş ölçüde sağlamıştır. Sèvres sistemiyle kendisine kabul ettirilmek istenen bağları koparırken mücadelesi Avrupa politik ilişkileri açısından 1. Dünya Savaşının bir nevi devamı gibi görülmüş ve esasen kabul etmediği Sèvres sistemi, üç sene içinde Lozan sistemine, yani tarafların rızalarıyla kurulan bir sisteme dönmüştür. Temellerinde Atatürk'ün getirdiği ve sınırları «Misak-ı Millî» ile tesbit edilmiş «millî devlet» kavramı yatan bu sistem, hem galipler, hem de mağluplar tarafından kabul edildiği için Almanya, İtalya ve Bulgaristan gibi bazı memleketlerin temin çabasında oldukları bir «revizyonizm» sayılmamıştır. (1)

---

(1) Bu devletlerin basını, zaman zaman asıl Türkiye'nin, Versailles sistemini kuvvetle değiştirmesi sebebiyle revizyonist olduğunu, şimdi kendisinin revizyonizme karşı olmasının haksızlık olduğu iddiasını ileri sürmüşlerdir.

Türkiye'nin, bilhassa değişen dünya siyasal şartları altında kaygı duyduğu en önemli mesele Boğazların statüsü ve savunması konusu idi. Bütün 19 uncu asır boyunca olduğu gibi Türkiye'nin politikasını ve Türkiye'ye karşı politikaları etkilemiş olan Boğazların, etkilerini bu defa da er veya geç göstermesi kaçınılmaz bir olay idi.

Zulme, haksızlığa ve hakarete uğramış, şimdi yaralarını sarmak, millî devleti gerçekleştirmekle meşgul yeni Türkiye'nin daha harp biter bitmez yeni çekişmelere giren Avrupalılara ne güveni ne de zorda kalmadıkça onlarla bir takım siyasî tertiplere girmeye niyeti vardı.

Buna karşılık, dış savaş üstüne bir de iç savaşın ızdıraplarını çekmiş ve bundan bir devrim, yeni bir düzeni ile ortaya çıkmış, Türkiye'ye kurtuluş savaşında yardım etmiş olan bir Devlet daha vardı. Hem Türkiye, hem de Sovyetler Birliği, farklı şartların etkisiyle de olsa, savaştan yeni siyasî ve sosyal nizamlarla ortaya çıkmışlardı. Türkiye'nin savaşı, belki Sovyetlerinkinden de çok emperyalizme karşı bir savaş idi. İki memleket arasında bu unsurlardan kuvvet alan yakınlaşma tarihî çatışmaların geriye bırakılacağı ve yeni bir dostluğun gelişeceği ümidini yaratmış ve Türkiye'nin dış siyaseti de bu esasa göre ayarlanmıştı. Böylece, Türkiye bu nazik devresinde, ananevi olarak 18. asırdanberi tehdit kaynağı olan kuzeyini güven altına almıştır. Bu dostluğun Sovyetler Birliği için de aynı derecede değerli olduğuna şüphe yoktur. Türkiye bu Sovyetleri Güney'den müdahaleye karşı emniyet altına almış ve Sovyetlere karşıt teşebbüslere de alet olmamıştır. Sovyetler, Devrimden sonra Batı sınırlarında Komşularından hiçbiri ile anlaşma halinde olmadıkları gibi, bir süre sonra Doğu'dan da — Japonya'dan — gelebilecek tehlikeleri hissetmeye başlamışlardır.

Sovyetlerin, 1925 ve hatta daha sonraki yıllara kadar Doğu ve Batı Avrupa'da takip ettikleri devrimci politika Batılılar ve Batıdaki yakın komşulariyle güvensizliği devam ettirmiştir. 1922'de Almanlarla yaptıkları Rapallo anlaşmasının Alman - Sovyet ilişkilerine getirdiği düzelme, 1923 Ruhr bunalımından faydalanarak Almanya'da fiyasko ile sonuçlanan ihtilâl hareketi ve hükümet darbesi teşebbüslerinden sonra kaybolarak 1926 Anlaşmasına kadar ilişkiler bozuk gittiği gibi, 1923'de Bulgaristan'da ayaklanma düzenlemeleri 1924'de Zinoviev'in Estonya'da düzenlediği darbe olayları 1927 ve 1929'da Londra'daki faaliyetleri bu konudaki belli başlı örneklerdir.

Litvanya, Estonya gibi sınır ülkelerinin de Sovyetlere asla güveni yoktu. Küçük Antant memleketleriyle diplomatik ilişkiler kurulmamıştı. Besarabya üzerindeki isteklerini kabul ettirmek isteyen Romanya 1926'da Polonya ile askerî anlaşmasını yenilemiştir ve Fransa ve İtalya ile yaptığı andlaşmalarda da Besarabya Romanya'nın bir parçası olarak tanınmıştır. 1930'lara kadar Fransa ile ilişkileri de soğuktur. Moskova, 21 Ağustos 1928'de imzalanan Briand-Kellogg andlaşmasının Sovyetlerin kuşatılması için yapıldığını iddia edecek kadar hoşnutsuzluk göstermesine rağmen sonunda bunu imzaya davet edilmiştir. Bu Andlaşmaya karşılık, 1929'da Sovyetlerin Estonya, Letonya, Polonya ve Romanya ile tertipledikleri ve Türkiye'nin de girdiği Doğu Pakt'ı (1) Besarabya tanınmaksızın imzalanmasına rağmen Sovyetler için büyük bir başarı sayıldı. Sovyetlerin bunu yapmaktaki diğer bir emeli de 1927 ve 1929'da Çin'le olan anlaşmazlıkları ve Japonya'nın Asya'ya karışma endişelerine karşı batı sınırlarını güvene almaktı. (2) Çiçerin'in yerine geçen Litvinof'un (1 Temmuz 1930) mahir siyaseti ile, Sovyetler sınır devletleriyle anlaşma bağlarını 1931 - 1932 yıllarında daha da genişletmişlerdir. Finlilerle 21 Ocak 1932'de bir saldırmazlık paktı imzalanmış, bunu Polonya ile bir andlaşma takip etmiş (25 Ocak 1932). Litvanya, Letonya ve Estonya ile de benzer anlaşmalar yapmışlardı. Ancak, Sovyetlerin Batılılarla yaptığı en önemli andlaşma, şüphesiz ki, Fransa ile «Uzlaşma ve Saldırmazlık Paktı»dır. Bu pakt iki devletin, bir üçüncü devletin saldırısı halinde askerî yardımlaşmayı öngörmektedir. Bu paktların sonucu olarak Sovyetler dış alemle anlaşma bağlarını arttırdıkları gibi «tecavüzün tarifi» anlaşması ve Milletler Cemiyetine katıldıktan sonra takip ettikleri siyasetle etkin bir duruma girmişlerdir. Binaenaleyh ,hem Türkiye'nin hem de Sovyetler'in, 1925'lerinkinden farklı devletler olmalarına ilâveten dünya şartları da artık 1. Dünya Savaşı şartları olmaktan çıkmış, II. Dünya Harbine varan şartlar haline dönüşmeye başlamıştır.

Türkiye, Sovyet dostluk siyasetine açık kalplilikle bağlanmıştır ve Sovyetlerin şüphesini çekecek hiçbir teşebbüste bulunmamaya dikkat etmekte, esasen iki devletin ortak çıkarlarına uygun düşen dış siyasetini, her önemli adımda Sovyetlerle uygunlaştırmaktadır.

---

(1) 9 Şubat 1929.

(2) Sınırları garanti etmemesine rağmen, Polonyalılar bu andlaşmayı, Polonya üzerinde bir Rus - Alman anlaşması tehlikesini önlemeyecek mahiyette telâkki etmişlerdir. Bak. Caorg Von Rouch, A. History of Soviet Russia. S. 216

Cumhuriyetten sonra Türk liderlerinin dirayetli idaresi, devrimler ve Türkiye'nin Batılılaşma çabaları dünyanın Türkiye'yi giderek başka çehre ile görmesi sonucunu vermiştir. «Yurtta sulh Cihan'da Sulh» ilkesi ile tanımlanan Türk siyaseti, eski düşmanlarla dost olmanın ortamını hazırlamış ve batı aleminin uygarlık seviyesine yükselmeye azmetmiş Türkiye ile bu alem arasındaki ilişkilerin her sahada kısa denilebilecek bir zamanda geliştiği görülmüştür. (1) 1930'lara doğru artık İngiltere ve Yunanistan'la, Hatay meselesi dışında Fransa ile esaslı güçlükler halledilmiş, 1928 yılında, Türkiye'nin deniz komşusu İtalya ile bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzalanmıştır. Bu ilişkiler arttıkça, Sovyetler Birliğinin, Türkiye'nin dayandığı tek devlet olmaktan çıkması gibi bir sürece girilmiştir. Bunlar Sovyet - Türk ilişkilerinin gevşemesi anlamına gelmezdi ve dış siyaseti alanında sıkı ilişkiler eskisi gibi devam etmekteydi. Bir taraftan Türkiye'nin kaçınılmaz bir gelişme sonucu Batı ile ilişkilerinin gelişmesi, diğer taraftan halâ çok az dostu bulunan Sovyetler Birliğinin, bu yıllardaki komşularıyla ittifak zinciri kurma siyaseti Sovyet Hariciye Komiser Yardımcısı Karahan'ın 1929 Aralık ayında Türkiye'yi ziyareti sırasında yenilenen 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Bitaraflık Muahedesine yeni bir madde ilâve edilmesi sonucunu vermiştir. (2)

«Akidlerden her biri, kendisi ile diğer tarafın kara veya denizden doğrudan doğruya komşuluğunda bulunan sair devletler arasında neşredilmiş vesikalar haricinde hiçbir taahhüt mevcut olmadığını beyan eder.

---

(1) A History of Soviet Russia, Georg Von Rauch, S. 208,

(2) Dış temsilciliklere 15.12.1929 tarihli genelgede, bu maddenin eklenmesi sebebi şu şekilde gösterilmiştir : «Sovyetler bizim Romanya ve Lehistan ile siyasi bir muahede akdetmemizi istemediklerini ve bu hususiaki hassasiyetlerini her zaman ve her suretle izhar etmiş oldukları cihetle, yeni temdit protokolüne tarafeynin yekdiğerile konuşup muvafakatını almadıkça diğerinin kara ve denizden doğrudan doğruya olan komşularile siyasi bir taahhüde girmiyeceği hakkında bir kayıt ilâvesini muvafık gördük ve böylece mütekabiliyeti de temin eyledik.» H.R. Baydur 7.12.1929 tarihli telgrafında ise, Sovyetlerin «Türk - Fransız dostluk antlaşması hakkında şimdiye kadar nüphem olarak serdettikleri» düşüncelerinin bu defa Protokol karşısında ne olabileceği yolunda soruşturmalardan şu cevapları aldığını kaydediyor : ..» gerek Litvinof, gerekse Komiserlikteki diğer alâkadar zevat» Türkiye'nin harici münasebatına inkişaf verilmesi suretiyle beynelmilel vaziyetini takviyede kendileri için menfaat olduğunu beyan ve binaenaleyh Fransa ile Bitaraflık Muahedemize her hangi bir surette itiraz kabil olmadığını «ifade ettiler» demektedir. İşin tuhafı, Protokolden en fazla asabiyet duyan Fransa olmuştur.

Akıdlerden her biri diğer tarafa iblâğ etmeksizin işbu tarafın kara veya denizden doğrudan doğruya komşuluğunda bulunan Devletlerle siyasî mukaveleler akdine matuf müzakerelere girişmemeği ve bu kabil mukaveleleri ancak mevzuubahis tarafın muvafakatı ile akdetmeği taahhüt eder.

Şu kadar ki, bu devletlerle tabii münasebatın tesisi veya idamesi maksadına matuf olan ve neşredilecek bulunan vesikalar yukarıdaki taahhütten hariçtir.»

T. Rüştü Aras'ın, Pakt görüşmeleri sırasında Atina'dan gönderdiği mutabakat ile Suriç ile Şükrü Kaya'nın Ankara'da, Baydur ile Litvinof'un Moskova'daki görüşmeleri, Yine T. Rüştü Aras'ın Sovyetlerin titizliğini kastederek, «Bu Pakt'ın esas ruhu, hiçbir Balkanik Devletin hariçte birine alet olarak diğer Balkan Devleti aleyhine hareket edememesinin teminidir... Büyük Devletlerin hoşlanmadığı da budur» şeklindeki beyanları, Türkiyenin gösterdiği dikkati ve buna karşılık Sovyetlerin, İtalyan ve Fransız anlaşmaları vesilesiyle aynı hassasiyetle davranmayarak Türkiye'ye üstünkörü bilgi verdiğini göstermektedir.

TÜRKİYE VE AKDENİZ

Bu devrelerde Türkiye'nin Sovyetlerden yana bir güvenlik endişeleri olmamasına karşılık Akdeniz için aynı durum varid değildir. Gerçekten Türkiye'ye dostluğu hakkındaki teminat vermekle beraber, gittikçe daha saldırgan görünen İtalya Akdeniz güvenliği ve genel olarak Türkiye'nin deniz sınırları bakımından bir tehdit olarak belirmeye başlamıştır. Türkiye İtalya'nın teşkil ettiği bu tehlikeyi ilişkilerini genişleterek bir taraftan Milletler Cemiyeti ve Avrupa ortak güvenlik sistemi, diğer taraftan Sovyetler ve Balkanlılarla dostluk siyasetleriyle karşılamıştır. İtalya'nın Habeşistan'a saldırması ve zorlama (Sanctions) tedbirleri meselesi bilhassa İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmayı artırmıştır. Bu ilişkilerin ayrıntılarına burada girilmeyecektir. Ancak gerek Balkan Paktı, gerek genel güvenlik meseleleri bakımından belirtilmek istenen nokta şudur ki, Sovyetlerin, Türkiye'nin dayandığı yegane devlet olması durumu, Akdeniz güvenliği endişelerinin ortaya çıkmasıyla birlikte Türkiye için yeterli olmamaya başlamış ve Türkiye, Akdeniz memleketi olmasının doğurduğu jeostratejik ve jeopolitik zorunluluklar sebebiyle ilâve bağlantılara yönelmiştir.

Her iki devletin de dış dünya ile ilişkileri arttıkça ister istemez şüpheler veya yanlış yorumlar belirmeye başlamıştır. Rusların İtalyanlarla anlaşma politikasının, Ankara'da şüphe uyandırdığı Şükrü Kaya'nın Suriç'le yaptığı görüşmeden anlaşılmaktadır. Şükrü Kaya «bir kısım efkârı umumiyemizin Litvinof'un Roma'da gizli bir şeyler yaptığından şüphelenmekte olduğunu ve Litvinof'un Roma'dan avdetinde kendisi davet edildiği halde Ankara'ya uğramaması da bu şüpheyi teyid ettiğini» söylemektedir. Suriç, buna verdiği cevaplar arasında «zaten aramızdaki mukaveleleri biraz daha genişletmek zaruretinde olduklarını, Tevfik Rüştü Bey'le de evvelce müşahade ve münakaşa eylemiş bulunduklarını» ifade etmiştir.

Türkiye'nin İtalya'dan gelebilecek bir tehlikeyi, önce Sovyetlerle yapılacak bir savunma paktı ile karşılamak istediği, fakat Sovyetlerin Türkiye'yi Akdeniz'den gelecek tehlikelere karşı korumak için

bir taahhüt almaya yanaşmadıkları Montreux sözleşmesinin görüşülmesi sırasındaki haberleşmeden anlaşılmaktadır. İnönü'nün T. Rüştü Aras'a gönderdiği 12.7.1936 tarihli talimat Türkiye'nin İtalyan tehlikesi karşısında bazı tertipler aramış olduğunu gösteriyor.

«... Türkiye'nin en önemli ve belki bu gün için yegâne meselesi, Akdeniz emniyeti ve İtalya ihtirasatı meselesidir. Mustakbel, belki yakın harbi umumide İtalya'nın hangi grupta bulunacağı henüz belli değildir... İtalya bitaraf kaldığı halde, mutlaka bitaraf kalmalıyız. İtalya harbe girdiği halde, yine bitaraf kalıp kuvvetimizi muhafaza etmek en faydalı yoldur. Eğer İngilizler veya Ruslarla şimdiden uzun müddetli, İtalya'ya karşı emniyet için, bir taahhüdümüz olsaydı bu hazır ve esaslı faydaya mukabil müttefiklerimizin müstakbel büyük harpteki risque'lerine iştirâk edebilirdik. Halbuki Rusya ve Fransa, İtalya'yı gücendirmemek için, en basit müahedelerden içtinap ettiler. İngiltere, kendi istediği zaman için, bu imkânı kendine mahsus olarak muhafaza etmek istiyor. Türk noktai nazarından bir taahhüde girmekten dikkatle içtinab ediyor.»

Sovyet - Türk ilişkileri tekrar ele alındığında görüleceği gibi Sovyetler 1934-35'lerdeki Türk teklifine ancak 1936 sonlarında ilgi göstermişler ve Montreux Konferansı sırasında sadece Karadeniz ve Boğazların savunması için anlaşma yapmak istemişlerdir. Balkan Paktı, Montreux, Titulescu'nun ağzından ortaya atılan Karadeniz Paktı, 1939'daki görüşmeler, bir olaylar zinciri olarak izlendiğinde görülmektedir ki, Sovyetler Türkiye'nin güvenliği ile, Boğazların kendileri için güvenliği derecesinde ilgilidirler. Türkiye bakımından gözönünde tutulan esas prensip de, antlaşmanın güvenlik ihtiyaçlarına tam olarak cevap vermesi ve karşılıklı yarar ve tavizlerin eşitliğidir.

GENEL OLARAK BALKANLARDA BARIŞIN SAĞLANMASI

Balkanlar Osmalı idaresi zamanından beri Türkiye için bir tehdit kaynağı olmuştur. 1912 - 1913 Balkan Harbinin acı tecrübesi halâ hatırlardadır. I. Dünya Savaşından sonra kurulan düzen, Balkanların yeniden karışmasına uygun bir ortamdır ve özellikle 1919 Neuilly Andlaşmasını değiştirmek isteyen Bulgaristan'ın durumu tehlikeli görülmektedir. Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkiye önce Yunaninstan ve Bulgaristan'la anlaşma sağlamak ve sonra bunu başli bir anlaşmaya çevirmek niyetiyle işe başlamış fakat Bulgarların Ege Denizine mehreç talebinden vezgeçmeleri için sarfedilen gayretlerin bir sonuç vermemiştir. Bulgarista'ın katılması sağlanamayınca da andlaşma, karşılıklı olarak Balkan sınırlarının garantisi yanında aynı sınırların Bulgaristan'a karşı garantisi mahiyetini almıştır. Balkan Paktı esas itibarıyla siyasî ve askerî bir andlaşma olmakla beraber, Balkanlarda barışın sağlanması sadece siyasî ve askerî açılardan görülmemiş ve bunun yanında, iktisadî ve kültürel alanlarda yapılacak işbirliği ile giderek bir Balkan birliğine ulaşılması öngörülmüşdü. Balkan Antantı Konseyi devamlı bir kuruluş haline getirilirken, bir de İstişarî Ekonomik Konsey kurulmuş ve buna, iktisadî ve ticari ilişkilerin, ulaşım yollarının geliştirilmesi, bir Balkan Bankası kurulması olanakları ve turizmin artırılması için incelemeler yapması görevi verilmiştir. Geyretlere rağmen Konsey'in bu sahadaki çalışmalarının başarılı olduğu söylenemezse de bunun sebebi bu çeşit çalışmalarda karşılaşılan bilinen güçlükler yanında, bütün Balkan devletlerinin tarımsal ekonomiye dayanan yapıları ve pazarlarda birbiriyle rekabet eder durumda bulunuşları, hiçbirinin sanayileşmiş olmaması sebebiyle Avrupa'nın gelişmiş ülkelerine olan bağlılıklarının ister istemez ön planda kalmasıdır. Üstelik, o tarihlerde Dünya şartları, Balkanlıların birleşme azmini dağıtıcı yönde gelişmiş ve bazılarının politikaları da iç sorunların çeşitli tesiri altında kalmış-

tır. Herşeye rağmen bu gayretlerin işbirliği arzu ve inancının, Balkanlılık fikrini yapmakta faydalı olduğu muhakkaktır.

Balkan memleketleri Osmanlı İmparatorluğu devrindeki bağımsızlık çaları sırasında olduğu gibi, daha sonra da büyük devletlerin karışmalarından kurtulamamışlardır. 1. Dünya Harbinden sonra Rusya fiilen bir süre için Balkanlardan çekilmiş, İtalya'nın nüfuzu gittikçe artmış ve özellikle Arnavutluk ve daha sonra da Bulgaristan'a yönelmiştir. Yugoslavya ve Romanya ise Fransa'nın koruduğu küçük Antant'a dahildirler. Buna karşılık İtalya; Yunanistan, Türkiye ve Bulgaristan'ı kendi etrafında toplamak istemektedir. Bu tertiplere karşılık en iyi çare şüphesiz Balkanlıların kendi aralarında anlaşmalarıydı. Paktın neticesi, Yugoslavya'yı ve Türkiye'yi İtalya'ya, Romanya'yı Sovyetlere karşı siyaseten takviye etmek, Bulgaristan'a karşı da durduruculuk (deterrent) yapmak suretiyle askeri bakımdan dolaylı destek sağlamak olmuştur. İşte hem İtalyanların, hem de Sovyetlerin hoşlanmadığı husus da budur. Bölge'de nüfuzu veya menfaatı bulunan büyük devletler, en uygun Balkan devletlerini kendi kozları olarak görmek istemektedirler. Litvinof'un «Biz bu paktı sevmedik ve sevmiyeceğiz» demesinin sebebi de budur. Paktın imzası sırasında gösterdiği titizlik de, metinler zorlanarak yorum yoluyla çıkartılan Rus çıkarlarına aykırılık ile değil, Türkiye'nin bağımsız davranışıyla ilgili olduğunu izlenimini vermektedir.

Fransa ve İngiltere'nin de, Bulgaristan'ın dışarda kalmasının sakıncalarına değindikleri belirtilmişti. Her iki memleketin de korkusunun, Bulgaristan'ın dışardan müttefikler araması ve İtalya ve Merkezî Avrupa devletleriyle ilişkiler kurması olduğu görülmektedir. Ayrıca, Fransa'nın, Bulgaristan'ın Küçük Antant ile anlaşmasını tercih ettiği anlaşılmaktadır. Fakat Fransızlar buna karşılık muhtemelen Türkiye ve Yunanistan'ın İtalya'ya kayması ihtimalinden çekinerek Bulagristan katılmadığı takdirde Pakt'ın onsuz imzasına tasviplerini bildirmekte gecikmemişlerdir.

Pakt'ın kuruluşundan itibaren Avrupa siyasî durumu karıştıkça ilk yıllarda üyeler arasında az çok mevcut olan bağlılık, olayların baskısı karşısında gevşemiştir. Bilhassa, içten ve dıştan engüç durumda olan Yugoslavya'nın politikasında dalgalanmalar olmuş, fa-

kat Yugoslavlar özellikle Türkiye ile 1939'lara kadar siyasî dayanışma ve görüşmeyi devam etirmişlerdir. Büyük siyasî meselelerin çoğunda Balkanlılar hiçolmazsa aralarında görüşmeyi ve bazı hallerde de birlikte hareketi sağlayabilmişlerdir. Örneğin, Fransa-Rusya-İtalya arasında bir pakt karşısında nasıl davranılacağı, 7 Kasım 1935 tarihli Fransız-İtalyan anlaşması karşısında pakt devletlerinin çıkarlarının bölünmezliği, Avusturya'ya verilecek garanti, Akdeniz paktı'na katılma şartları (İtalya ile dört pakt devleti arasında garanti anlaşması ve ayrıca dört Balknlı arasında saldırmazlık taahhüdünün ihtilâline karşı silâhlı yardım anlaşması yapılması, karşı garantiler olmadan, bu arada Boğazların tahkim edilmesi hakkı tanınmadan Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan'ın silâhlandırılmaması v.b.) (1) gibi hususlarda Konseyi ortak tutumlara dair kararlar almıştır.

Her ne kadar, Yugoslavya'nın Pakt içerisinde kararsız tutumu sık sık tenkid edilmiş ise de, Yunanistan'ın İtalya'yı kollama kaygısının Yugoslavya'nın kararsızlığında hiç de aşağı kalmadığı görülmektedir. Bu durum Yunan Parlamentosunda konan kaydı ihtirazi, askeri konvansiyonlara katılmaması, 1936 Mayısında kaydı ihtirazi'nin tekrarlanmasından da açıkca bellidir. Yunanistan'ın bu davranışlarının Yugoslavya'nın itirazlarına yol açtığı kadar, Pakt içinde Yugoslav-Türk işbirliğini artırdığı da bir vakıadır. Netice olarak Pakt'ın, II. Dünya Savaşı öncesine kadar, büyük devletlerin müdahalesine set çekmekte bir hayli başarılı olduğu ve 1938-39'lardaki zaafının belkide Balkanlılar kadar Almanların nüfuz siyasetine etkili şekilde karşı koyamıyan İngiliz, Fransız ve Sovyetlerin payı olduğu söylenebilir.

Bulgaristan'ın tecridi :

Belgelerin incelenmesi sırasında görüldüğü gibi, Türkiye ve herhalde Yunanistan bunu önlenmesi gereken bir ihtimal olarak

(1) Bir Fransız - İtalyan - Rus anlaşması halinde Türkiye 1929 andlaşması gereğince sahip olduğu veto hakkını kullanacağını «Türkiye'nin müttefiki olan Rusya'nın, müttefiki olmadığı Fransa ve İtalya'nın müttefiki olacağı» gerekçesiyle vetosunu kullanacağını Konsey'e bildirmiştir.

görmüşlerdir. Bir Yugoslav-Bulgar anlaşmasının bu ülkelerin o tarihlerdeki şartları altında aşırı olan milliyetçiliğine dayanacağı ve Bulgaristan'ı Güneydeki emelleri için serbest bırakacağı düşünülmüştür ve Türk-Yunan anlaşmalarının amaçları arasında bunu önlemek önemli yer tutmuştur. Ancak Türkiye önce Yunanistan'la kuvvetli bir anlaşma yapmak şeklinde başlayan Balkan Paktı görüşmelerinde ilk elde Yugoslavya'nın katılmasını öngörmemekte aksine, Bulgaristan'a dönük bulunmaktadır. Numan Menemencioğlu'nun Çaldaris ile yaptığı görüşmeden sonraki açıklamalarında da görüldüğü gibi, Türkiye, ortak sınırı bulunmayan Yugoslavya ile bir pakt yapmanın faydadan çok külfeti olacağı kanısındadır. Çaldaris ise «Küçük Antant'ın en mühim azası» olarak gördüğü Yugoslavya bu pakt yapmanın faydadan çok külfeti olacağı kanısındadır. Çaldaris ise «Küçük Antant'ın en mühim azası» olarak gördüğü Yugoslavya bu pakta alınmadığı takdirde hem Yugoslavya, hem de Fransa'yı kuşkulandırmış olacaklarından bahisle, Yugoslavya'nın alınmasında ısrar etmiştir. Netice'de, Bulgaristan'ın dışarıda bırakılarak paktın yapılması, Bulgarların Yunanlılarla anlaşmayı reddetmesinden sonra kararlaştırılmış, essen İtalyan tutumundan dolayı, Türkiye ile işbirliğine yatkın olan Yugoslavya ile anlaşmaya gidilmiştir. Bu dahi doğrudan doğruya bir askerî ittifak değil, ilk adımda dört devlet arasında bir saldırmazlık paktı olarak tasarlanmıştır. (1), 25 Ocak 1937'deki Bulgar-Yugoslav anlaşması pakta indirilen bir darbe şeklinde görülmüş ise de, Yugoslavya bunun Balkan Paktından doğan vecibelerine halel getirmeyeceğini garanti etmiş ve askıdaki bazı sorunlar çözümlenince Bulgarların diğer komşularıyla da buna benzer anlaşmalar yapacaklarını Konsey'e bildirmiştir. Ancak, Yugoslav-Bulgar dostluk anlaşması Balkan Paktını çökertmemiş ise de, Pakt içerisinde ikili gruplaşma yönünde etki yapmıştır. 27 Nisan 1938 tarihli Türk-Yunan Protokolü bu açıdan görülebilir.

Paktın ikinci güçlüğü de, gittikçe Alman ve İtalyan aleyhtarı fakat Fransız-Rus dostu görünen Titulescu'nun, Paktı Küçük Antan-

(1) Bulgaristan'ın durumu ayrıntılı bir şekilde ele alınmak suretiyle, Menemencioğlu'nun Türk - Yunan anlaşması için Çaldaris ile yaptığı görüşmeye dair Hariciye Encümeninde verdiği bilgide bu faraziye vardır.

ta yaklaştırma çabalarıdır ki, buna da özellikle bir Orta Avrupa veya Akdeniz çatışmasında tarafsız kalmak isteyen Türkiye ve Yunanistan karşı koymakta, Yugoslavya ise gittikçe daha hareketsiz bir duruma girmektedir.

Esasen 1938'lerde, Paktın esas amacı olan, Bulgaristan'ı yalnız bırakma unsuru, Alman tehlikesinin artmasıyla ikinci plâna düşmüş, hatta Balkan Paktını sevmeyen Sovyetler Birliği gibi memleketler dahi, Bulgaristan'ın Pakta katılmasını sağlayarak kuvvetlendirmeyi tavsiye etmişlerdir. Pakt, başından beri üyelerin sadece kendi aralarındaki sınırları garanti ettiğine göre, esasen Alman tehlikesi karşısındaki değerlendirilmesinin fazla bir anlamı da yoktur. Diğer bir deyimle, Pakt, üyelerin büyük Avrupa devletleri arasındaki anlaşmazlıkların dışında kalmalarına yardımcı bir vasıta olarak görülmüş, fakat bunlara karşı bir savunma ittifakı olarak düşünülmemiştir.

Boğazlar başta olmak üzere savunma düşünceleri :

Lozan andlaşmasına göre, Boğazlar askerden arınmıştır. Avrupa siyasî durumunun gittikçe karışması ve hale 12 Adaya sahip olan İtalya'nın Akdeniz'de saldırgan amellerinin ortaya çıkmasından sonra Türkiye'nin Boğazların güvenliğinden esasen duymakta olduğu endişeleri artırmıştı. Bulgaristan'ın Türkiye ve özellikle Yunanistan'la bir ittifak anlaşmasına yanaşmaması, Yugoslavya'yı da içine alacak daha geniş bir tertibin kurulmasına çabuklştırmıştır. Bu suretle Pakt Boğazların ve Trakya'nın güvenliği bakımından, birincisi Bulgaristan'ın en kötü bir ihtimalle İtalya ile anlaşmasının zararlı etkilerinin azaltılması, ikincisi Bulgaristan'a karşı (tek başına olduğu takdirde büyük bir tehdit olmıyacağı kaydıyla) önleyici bir güvenlik tertibi olmak bakımından değer taşımaktadır.

Türkiye'nin, Boğazların savunması bakımından Pakt'ın faydalarına verdiği önem yazışmalarda görülmektedir.

Balkan Paktı hazırlıklarındaki gelişmelere dair Sovyetlere bilgi verilmek üzere, Moskova Büyükelçiliğine gönderilen 8 Ocak 1934 tarihli Talimatta «Boğazların ve Türkiye'nin emniyeti için bu işin biran evvel bitirilmesini istiyoruz. Bulgar-Türk hudutları böylece böylece masuniyet altına girdikten sonra Türkiye-İtalya münasebetindeki dostluk da daha emniyet bahş bir inkişafa namzed olacak ve şüphesiz Türkiye'nin ve Sovyetlerin Boğazlar münasebetiyle huzur ve emniyetleri çok artmış bulunacaktır». «. . . Filhakika Balkan

anlaşması teşebbüsü, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya tarafından gelmiş olduğuna nazaran buna Türkiye iştirak etse de etmese de bu üç devlet arasında kuvveden fiile çıkarılacağı muhakkak bulunmaktadır.» denilmektedir. Suriç ile görüşmelerinde de, Ş. Kaya, «bu Paktın imzasının Türkiye'nin haricî siyaseti için olduğu kadar dahili emniyeti için de bir zaruret olduğunu ve meselenin Türkiye'nin herhangi bir devlet ile muhasebatı halinde (1) Trakya'yı ve Boğazları politikman olsun mahfuz bulundurmak icap ettiğini ve efkârı umumiyeni nbuna beklediğini» söylediğini kaydediyor.

Türkiye'nin dış politika bağlantılarında genel bir genişleme temayülü :

Nihayet Balkan Paktına Türkiye'nin katılışı ve Sovyet rezervine rağmen ,sonuna kadar Paktın en güvenilir bir üyesi olarak faaliyet sarfetmesinin, Türkiye'nin yeni çehresi ve Dünya Politikasında barışa yararlı olmak isteği ile ilgisinin varlığını açıkca kabul etmek gerekir. Pakta dahil diğer üç devlet de şimdiye kadar Türkiye'nin iyi ilişkiler sürdürdüğü ülkeler değildir. Balkan Paktı «Yurtta Sulh Cihanda Sulh» politikasının belirgin bir uygulamasıdır. İtalya ile yapılan ve aslında pek önemli olmadığı sonradan anlaşılan 1928 anlaşması bir tarafa, Pakt, Türkiye'nin, milletlerrası ilişkilerinin genişliği bakımından bu tarihe kadar yaptığı en önemli anlaşmadır.

BALKAN ANLAŞMA MİSAKI

Balkanlarda sulhun kuvvetleştirilmesine yardım etmeği arzu eden ve Briand - Kellogg misakının izharında ve Akvam Cemiyeti Heyeti Umumiyesinin buna müteallik kararlarında hâkim olan anlaşma ve uzlaşma fikri ile hareket eden ve mevcut ahdî taahhütlere riayeti ve Balkanlarda halen müesses arazi nizamının muhafazasını temine kat'iyetle karar vermiş bulunan,

Türkiye Reisicumhuru, Haşmetlû Yugoslavya Kralı, Yunanistan Reisicumhuru ve Haşmetlû Romanya Kralı Hazretleri bir :

---

(1) İnönü'nün Venizelos ile görüşmeyi müteakip T. Rüştü Aras'a talimatı bu yoldadır. ninde verdiği bilgide bu faraziye vardır.

BALKAN ANLAŞMA MİSAKI

Aktine karar vermişler ve bu hususta murahhasları olarak :

Türkiye Reisicumhuru,
Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Beyefendiyi,

Haşmetlû Yugoslavya Kralı,
Hariciye Nazırı Mösyö Boğolioub Jevtitch'i,

Yunanistan Reisicumhuru,
Hariciye Nazırı Mösyö Demetre Maximos'u,

Haşmetlû Romanya Kralı,
Mösyö Nicola Titulescu'yu tayin etmişlerdir.

Murahhaslar, usulüne muvafık görülen selâhiyetnamelerinin teatisinden sonra, âtideki ahkâmı kararlaştırmışlardır :

Madde 1 — Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya bütün kendi Balkan hudutlarının emniyetini mütekabilen tekeffül ederler.

Madde 2 — Yüksek Âkitler bu itilâfnamede tayin edilmiş olan menfaatlerini ihlâl edilebilecek ihtimaller karşısında alınacak tedbirler hakkında birbiri ile görüşmeyi taahhüt ederler. Onlar bu misakı imzalamamış olan diğer her hangi bir Balkan memleketine karşı, birbirine evvelden haber vermeksizin siyasî hiç bir harekette bulunmamağı ve diğer Âkitlerin muvafakati olmaksızın, diğer her hangi bir Balkan memleketine karşı siyasî hiç bir vecibe altına girmemeği taahhüt eylerler.

Madde 3 — Bu itilâfname bütün Âkit Devletlerce imzalanır imzalanmaz mer'iyete girecek ve mümkün olduğu kadar çabuk tasdik edilecektir. İtilâfname, iltihakı Âkitler tarafından müsait bir tetkike mevzu teşkil edecek olan her Balkan memleketine açık bulunacak ve işbu iltihak keyfiyeti, diğer imza sahibi memleketlerin muvafakatlerini bildirmeleriyle beraber hüküm ifade edecektir.

Tasdik zımnında müşarünileyh murahhaslar işbu misakı imzalamışlardır.

Atina'da, bin dokuz yüz otuz dört senesi şubatının dokuzunda, dört nüsha olarak tanzim edilmiş ve her bir Yüksek Âkide bundan bir nüsha tevdi kılınmıştır.

Dr. Tevfik Rüştü
D. Maximos
N. Titulescu
B. Jevtitch